

Станіслав Келембет

КНЯЗІ НЕСВІЗЬКІ ТА ЗБАРАЗЬКІ:
XIII – ПОЧАТОК XVI СТОЛІТЬ

***КНЯЗІ НЕСВІЗЬКІ ТА ЗБАРАЗЬКІ:
XIII – ПОЧАТОК XVI СТОЛІТЬ***

Національна Академія наук України
Інститут історії України

Станіслав Келембет

**КНЯЗІ НЕСВІЗЬКІ ТА ЗБАРАЗЬКІ:
XIII – ПОЧАТОК XVI СТОЛІТЬ**

*Видання друге,
виправлене та розширене*

Кременчук – 2021

УДК 940.1 «12»/«15»

ББК 63.3(0)4

К 34

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту історії України НАН України,
засідання 29 квітня 2021 р.*

Келембет С. М.

К 34 Князі Несвізькі та Збаразькі: XIII – початок XVI століть. – Вид. 2-ге, виправлене та розширене. – Кременчук, 2021. – 332 с.

ISBN 978-617-7715-21-3

Монографія присвячена історії князівського роду Несвізьких, які в середині XV ст. засвоїли нове прізвище Збаразьких. Хронологічні рамки – від першої згадки князя Несвізького (1223 р.) й до розгалуження Збаразьких на окремі роди Вишневецьких, власне Збаразьких, Порицьких і Воронєцьких (1510-ті рр.). Остаточо спростовується генеалогічна легенда XVI ст. про походження Несвізьких-Збаразьких з династії Гедиміновичів – від Дмитра-Корибута Ольгердовича. На переконання автора, Несвізькі були нащадками давньоруських князів Болоховських, а ті – найвірогідніше, відгалуженням чернігівської династії Ольговичів. У форматі окремих біографічних нарисів систематизовано відомі свідчення джерел про представників роду. Простежено формування первісного землеволодіння його окремих гілок.

Для істориків, викладачів та всіх, хто цікавиться історичною генеалогією князівських династій Східної Європи.

УДК 940.1 «12»/«15»

ББК 63.3(0)4

ISBN 978-617-7715-21-3

© Келембет С. М., 2021

ЗМІСТ

Передмова до другого видання.....	7
Вступ.....	15
<i>Розділ I</i>	
«Корибутівська» традиція походження.....	35
<i>Розділ II</i>	
Реальні витоки роду.....	75
<i>Розділ III</i>	
Федько Несвізький.....	119
<i>Розділ IV</i>	
Зміна прізвища: від Несвізьких до Збаразьких.....	147
<i>Розділ V</i>	
Розпад єдності роду Збаразьких.....	188
<i>Розділ VI</i>	
Поза межами Великого Князівства Литовського.....	232
Бібліографія.....	278
Скорочення.....	297
Показчик імен.....	299
<i>Додаток I</i>	
Родові володіння Збаразьких за актами 1463–1504 рр.....	324
<i>Додаток II</i>	
Генеалогічна таблиця.....	(вклейка)

ПЕРЕДМОВА ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ

Далеко не завжди публікація, в якій реалізовано творчий задум науковця, задовольняє його «остаточно і безповоротно». Рано чи пізно, напевне, більшість авторів починає вбачати у своїй роботі різного роду недоліки – від несуттєвих дрібних огріх до, інколи, розуміння помилковості головних висновків. Будь-якому досліднику неможливо уникнути явних помилок, які згодом він усвідомлює або сам, або в результаті критики колег. За темою вже опублікованої роботи у автора можуть з'являтися нові ідеї (підтверджуючи народну мудрість: «Хороша мисля приходить опосля»). Навіть для спеціаліста з історії литовсько-польської Русі XIV–XV ст., відносно небагатої на джерела (порівняно з Західною і Центральною Європою), важко врахувати всі такі за конкретною темою. Не кажучи про те, що невпинно зростає об'єм історіографії. Зазначені фактори можуть «обійти стороною» хіба що невелику статтю, але це, в принципі, неможливо стосовно узагальнюючої монографії, що передбачає синтетично-критичну обробку величезної маси інформації. З часом, коли кількість необхідних змін, уточнень і доповнень до вже опублікованого тексту стає надто значною, у автора виникає природне бажання перевидання свого твору, «виправленого і розширеного».

Ключовим моментом, з якого почалася робота над оновленим варіантом цієї книги, став перегляд автором традиційного (кількасотрічного), але не підтвердженого жодним документом, погляду на князя Федька Несвізького як на *безпосереднього* предка подальших князів Збараських. Більше того, в найдавніших поминальних записах Збараських, 2-ї половини XV ст., князь Федір у переліку їхніх предків взагалі не фігурує, тоді як першим серед таких названих князь Іван – явно Іван Несвізький (згадується в 1388–1410 рр.). Цей факт, за нашим теперішнім переконанням, можна пояснити лише тим, що Василь I Несвізький-Збараський († близько 1460), відомий *лише* за патронімом його синів, насправді був не сином, а молодшим братом Федька. Причому така версія узгоджується з хронологією життя і діяль-

ності наступних Збараських, яка за традиційною схемою (Василь І – син Федька) вочевидь є занадто «ущільненою». Якщо ж «скоротити» традиційну генеалогію на одне покоління, то все, як говориться, стає на свої місця.

Таке корегування генеалогії Несвізьких-Збараських призвело, насамперед, до зміни заголовків двох розділів у першому виданні. Адже принципово невірними стали назви розділу IV «Князі Несвізькі-Збараські – сини та онуки Федька» і розділу V «Князі Збараські – правнуки Федька Несвізького». У розділі IV повністю змінився текст перших трьох сторінок, а матеріал про єдиного достовірно відомого сина Федька, Юрія Несвізького, визнано за доцільне перенести в кінець розділу про самого Федька. Перші абзаци цього розділу III також перероблено.

Загальна генеалогічна схема Несвізьких-Збараських зазнала й інших суттєвих змін, що стосуються походження двох гілок роду, які виїхали на службу до Московської держави. У першому виданні поза нашою увагою залишився важливий документ 1459 р., з якого з'ясовується, що князь Семен Васильович Солтан виїхав на московську службу задовго до поділу 1463 р. (а не після, як вважалося дотепер). Стає цілком зрозумілою згадка у заповіті Семена Солтана про «*первый дел*» Збаражчини, проведений між його двома старшими братами – такий мав місце ще до поділу 1463 р., під час перебування молодшого брата у Москві. Не менш важливою є інформація, що в 1459 р. Семен Солтан звався старим прізвиськом Несвіцького, а місцем його служби був Костромський уїзд. Оскільки у тому ж уїзді в 1484/85 р. служили й князі Василь та Іван (Даниловичі) Несвіцькі, стає дуже вірогідним, що їх батько Данило, засновник московської гілки Несвіцьких, був братом Семена Солтана – четвертим сином Василя Івановича, який у поділі 1463 р. участі не приймав, оскільки на батьківщину вже не повернувся. Згаданий документ 1484/85 р., раніше відомий лише за «виправленим» і дуже неточним списком ХІХ ст., став доступним за новітньою публікацією оригіналу (2019 р.).

Що стосується московської гілки Збараських, виявилось, що її перший зафіксований у 1520 р. представник, князь Іван Збараський, у «пространной» редакції розрядних книг має по батькові Петрович. Тим самим родовід Збараських поповню-

ється новою особою, цілком невідомою за волинськими актами. На нашу думку, князь Петро Збараський міг бути лише сином (одним із шести) Василя II Васильовича: після спалення Збаража під час кримсько-татарського нападу 1474 р. Петро, не сподіваючись на пристойну частку зруйнованої «отчини», вирішив шукати кращої долі в Московській державі, де вже осіли його найближчі родичі – Данило і Даниловичі Несвіцькі.

Виходячи зі сказаного, змінилася майже вся порядкова нумерація членів роду Несвізьких-Збараських. Зовсім іншого вигляду набула генеалогічна таблиця-додаток.

Інші зміни в тексті другого видання, за виключенням розділу VI, є не такими «радикальними», хоча інколи досить суттєвими. Напр., з біографії князя Федька Несвізького «викреслено» факт його участі в ратифікації Чорторийського перемир'я 1431 р., вказаний у старій роботі І. Даниловича. виправлення цієї помилки стало можливим завдяки консультації С. Полехова, який мав можливість працювати з рукописним оригіналом і списками згаданого акта. Решта ж змін у тексті, здається, не виходять за межі не надто суттєвих уточнень, стилістичних і технічних корегувань, а також деяких скорочень (об'ємна прим. 366 – скорочені висновки нашої спеціальної статті, опублікованої у 2019 р.; несуттєві фрагменти кількох документальних цитат).

Натомість, обсяг книги помітно виріс за рахунок різного роду *доповнень*. Насамперед, порівняно з першим виданням, суттєво поповнилася джерельна база дослідження.

Йдучи у послідовності викладення матеріалу, варто розпочати зі сфрагістично-геральдичних джерел. На їх основі, між іншим, уже у вступі розширено сюжет про «удільний» статус литовсько-руських князів. У публікації 2018 р. нумізмат Р. Саввов, здається, довів такий метод фальшування Збараськими у середині XVI ст. свого походження від Корибута Ольгердовича, як виготовлення підроблених печаток. У розділі I ми дозволили собі процитувати кілька об'ємних фрагментів вказаної праці. У розділі II, при обґрунтуванні версії про походження князів Болоховських від чернігівських Ольговичів, також використано кілька новітніх публікацій, що містять додатковий матеріал стосовно протогеральдики князів Чернігівських – зображення князівських знаків на давньоруських артефактах. Загалом же ілюст-

ративна складова всієї книги значно допрацьована: додано ряд нових рисунків; схематичні зображення знаків Івана та Федька Несвізьких замінено на їх першоджерела – репродукції зарисовок Яна Замойського XVI ст.; деякі інші зображення наведено у більш високій якості.

Про невраховані дані з церковних пом'яників мова йшла вище. На їх основі докорінно перероблено початок розділу IV, зроблено кілька доповнень у інших місцях роботи.

Донедавна найстаршим актовим документом, де згаданий представник роду Несвізьких, вважалася одна з двох поручних грамот за Олехна Дмитровича, яка в публікації XIX ст. датована 12 жовтня 1387 р. Однак С. Полехов, звернувшись до рукопису XVIII ст., покладеного в основу публікації, виявив, що в самому тексті акту число було дописане іншим почерком, а рік – взагалі відсутній. Насправді ж ця грамота, як і друга (скорочена), що збереглася в оригіналі, скоріше за все, також була видана 10 жовтня 1388 р. З'ясовуючи ідентифікацію одного з князів-поручителів, нам «за ходом справи» довелося зайнятися й питанням, зовсім не пов'язаним з Несвізькими – про шлюби великого князя Вітовта. Розгляд даних сюжетів зайняв кілька сторінок тексту, зміст якого, по суті, виходить поза межі теми дослідження, набувши ознак самостійної статті. Однак, не бажаючи витрачати час на окрему публікацію, ми залишили цей матеріал у рамках книги – як своєрідний «додаток» до прим. 290.

Загалом же використання у першому виданні актових джерел, навіть давно опублікованих, виявилось далеко не повним. Зокрема, на їх основі дещо розширено інформацію про володіння, приналежні Несвізьким до середини XV ст. на Східному Поділлі (кінець розділу II, III). Уточнено час призначення князя Семена Збарзького-Колоденського (№ 9) старостою Кременецьким – не пізніше 1475 р. Найсуттєві ж доповнення /уточнення стосуються двох княгинь – Агафії Полубенської, дружини Михайла Васильовича (№ 15), і Катерини Цебровської, дружини його брата Семена «Маневського» (№ 18), – а також маєтків, що внаслідок цих шлюбів перейшли у власність Вишневецьких і Збарзьких. Про московські акти зі згадками князів Несвіцьких, 1459 і 1484/85 рр., мова йшла вище.

Кілька документів XV ст., внесених до складу т. зв. Руської (Волинської) метрики, використовувались за мікрофільмами вказаного архівного комплексу. В 2018 р. чотири з цих актів у повному обсязі опублікував В. Собчук. Різничитання між його публікацією і нашими виписками, як правило, не виходять за рамки окремих літер і на суть інформації не впливають. Але в кількох випадках публікація В. Собчука доповнює/уточнює фрагменти текстів, які ми розібрати свого часу не змогли. З іншого боку, прочитання В. Собчуком деяких слів (у т. ч. географічних назв) іноді принципово відрізняються від наших. Такі *суттєві* різничитання, присутні у наведених цитатах, спеціально відзначено в примітках. П'ятий важливий документ, опублікований В. Собчуком – оригінальний запис 1482 р. Марії та Анни, дочок князя Солтана Васильовича Збарзького. Раніше цей акт був згаданий у статті того ж автора, але з помилковою датою 1490 р. Щодо ідентифікації чоловіка Марії Солтанівни, князя Юрія Михайловича, ми згодні з атрибуцією О. Однороженка, який приписав одну з печаток, привішених (Марією) до грамоти, однойменному князю Четвертенському.

У тому ж збірнику 2018 р. І. Тесленко опублікував шість документів князів Вишневецьких 1482–1554 рр., виявлених дослідником у актовій книзі Берестейського земського суду 1580 р. До хронологічних меж нашої роботи відноситься лише один зі згаданих документів, котрий до того ж є «контр-актом» давно відомої грамоти 1482 р. Але п'ять інших документів містять додаткову інформацію про князя Михайла Васильовича Збарзького-Вишневецького: згадку про його надання своїй «столичній» церкві, уточнення часу смерті князя, складу його володінь поза межами Вишневецького «князівства», старшинства синів та загального поділу між ними батьківської спадщини.

Окремо слід зупинитися на розділі VI, більша частина якого присвячена гілці князів Несвіцьких-Передільницьких. За цей текст у першому виданні, слід визнати, відверто соромно. Всі його джерела складають актові записки Перемишльських і Сяноцького судів, опубліковані мовою оригіналу – «барбаринською» латиною. Працювати з таким матеріалом без спеціальної підготовки надзвичайно важко, що призвело до вкрай сумних результатів: зміст багатьох записок було викладено принципово

невірно, не кажучи про масові граматичні помилки. При роботі над другим виданням, заново звернувшись до латиномовних актів, ми доклали максимально-можливих зусиль для їх правильного перекладу. Використано як загальні, так і спеціальні посібники з середньовічної польської латини (див. прим. 645), а також деякі переклади (з паралельними текстами) пам'яток юридичного змісту. На це витрачено дуже значний час і неабияке терпіння. Переклади зроблені дослівно, зі збереженням «важких» стилістичних конструкцій оригінального тексту. Втім, результат все одно не може бути таким, яким би хотілося; сподіваємося лише, що зміст актів передано в цілому вірно, а допущені помилки є не надто суттєвими. З іншого боку, в теперішньому варіанті враховано *всі* судові записки, що стосуються князів Передільницьких, включаючи найнезначніші справи*. В підсумку можемо констатувати, що розділ VI написаний фактично заново (це стосується і його заключної, «московської» частини – див. вище), зрісши за обсягом майже удвічі.

Нарешті, у першому виданні недостатню увагу було приділено польській латиномовній хронографії XV – 1-ї половини XVI ст. Хроніка Яна Длугоша використовувалась (крім одного особливого випадку) в польському перекладі. Тепер цей недолік усунуто: всюди додані посилання на останнє латиномовне видання, а окремі цитати перекладено безпосередньо з латини. Виняток зроблено лише для довгого оповідання Длугоша про битву на Морахві 1432 р., яке визнано прийнятним залишити у перекладі з польської (точний переклад з латини, потребуючи значних зусиль, навряд чи вийшов би суттєво кращим). Також

* Варто зазначити, що при перекладі актів із томів XI–XIX серії AGZ вітчизняний дослідник, здається, взагалі не має «орієнтуючих» зразків, виконаних кваліфікованим спеціалістом (скажімо таких, якими для королівських привілеїв можуть бути публікації-переклади М. Капраля, присвячені міським привілеям Львова). Оскільки судовим запискам XV ст. властива дуже специфічна стилістика і термінологія, для їх належного розуміння недостатньо навіть доброго знання звичайної латини. Тому хоча б невелика підбірка з AGZ, котра містила б паралельні тексти і переклади (з функцією автоматичного пошуку в електронній версії), надзвичайно полегшила б роботу істориків-медієвістів. Відсутність же подібного зразка тим прикріша, що саме серія AGZ є основним, справді безцінним джерелом для історії Руського воєводства XV – початку XVI ст. (Львівська, Галицька, Перемишльська, Сяноцька, почасти Белзька землі).

використано критичний аналіз твору Длугоша (1961 р.), в якому, зокрема, наведено важливий аргумент на користь достовірності інформації 1415 р., в т. ч. єдиної, вкрай важливої прямої згадки про подільський Несвіж.

Взагалі поза нашою увагою залишалися твори продовжувачів Длугоша – М. Меховського та Й. Л. Деція. Тим часом тут міститься цінна інформація, що стосується нападів кримських татар на територію Вишневецького «князівства». Меховський повідомляє про битву поляків з татарами під Вишнівцем 1494 р.; Децій є першоджерелом про битву під Лопушною 1512 р. (ми ж посилалися на Стрийковського, оповідання якого засноване на творі того-таки Деція), а також спустошення татарами округи Вишнівця у 1516 р.

Пізніші хроніки – Б. Ваповського, М. Кромера, М. Стрийковського, Й. Бельського, О. Гваньїні, А. Кояловича, – стосовно теми дослідження варто віднести до категорії не джерел, а історіографії; відповідні перестановки зроблено й у бібліографічному списку (див. прим. *).

Наприкінці книги читач знайде два цілком нові структурні елементи. 1) Іменний покажчик. 2) Додаток I – таблицю, в якій систематизовано відомості про всі населені пункти, згадані в якості родових (спадкових) володінь князів Збараських у актах 1463–1504 рр. Оригінальні назви поселень та роки згадки виділено різними кольорами, що позначають їх послідовну належність окремим представникам роду. Деякі питання, пов'язані зі змінами власників маєтків, уточнено й у основному тексті книги (напр., тут додатково використано таке ретроспективне джерело, як поборовий реєстр Кременецького повіту 1583 р.). Назви поселень XV ст., що існують до сьогодні, ми намагалися привести у відповідність до їх сучасних офіційних написань. Тому напр. «Вишневець» всюди виправлено на «Вишнівєць» (але прізвище «Вишневецький», відповідно до сталої історіографічної традиції, збережено у його первісній формі); «Предільниця/Przedzelnycza» й похідне від нього прізвище (відоме виключно за латиномовними джерелами) – на «Передільниця», «Передільницький».

У допрацьованому варіанті книги, як мінімум, залишаються недоліки, пов'язані з такими обставинами. 1) Відсутність можливості працювати в архівах Росії (Литовська метрика, включаючи т. зв. Руську метрику; у ЦДІАК цей фонд доступний лише за старими мікрофільмами) та Польщі (зміст кількох актів, хоча й не надто важливих, переказано лише за роботами В. Собчука). 2) Недостатній рівень знання середньовічної латини (особливо помітний у розділі VI). 3) Відсутність технічних навиків, необхідних для картографування поселень Збараського повіту (на зразок карти Ровенської волості, що міститься у книзі того-таки В. Собчука). І звичайно, неможливо уникнути загальних факторів, згаданих на початку цієї передмови.

ВСТУП

Рід князів Несвізьких, які з 1460-х рр. стали писатися Збарзькими, а на початку наступного століття розділилися на окремі роди Вишневецьких, власне Збарзьких, Порицьких і Воронєцьких, впродовж XV–XVIII ст. був одним із найзнаменитіших аристократичних «кланів» Великого князівства Литовського (ВКЛ), потім – Речі Посполитої. Зокрема, до нього належали такі видатні постаті, як: князь Федько Несвізький – староста ВКЛ на Східному Поділлі, активний учасник війни з Польщею 1431–1434 рр.; князь Дмитро Вишневецький – очільник дніпровського козацтва в середині XVI ст., грізний ворог Кримського ханства та самої Османської імперії; князь Ієремія Вишневецький – полонізований магнат, «некоронований король» лівобережної України, що «прославився» небаченою жорстокістю на початку Хмельниччини; нарешті, його син князь Міхал Вишневецький – обраний король Речі Посполитої.

У даній роботі поставлено метою зібрати, проаналізувати та систематизувати відомі свідчення джерел про князів Несвізьких-Збарзьких, починаючи від першої згадки князя Несвізького ще в домонгольський період (1223 р.) і закінчуючи представниками того покоління, які стали засновниками окремих, вищеназваних гілок роду (до 1510-х рр.). Значна частина книги (перші два розділи) присвячені надзвичайно резонансному в історіографії питанню – походження князів Несвізьких, яке залишається дискусійним і до сьогодні. Гадаємо, нам таки вдалося дати задовільну відповідь на це питання, обґрунтувавши походження Несвізьких від давньоруських князів Болоховських, які, найвірогідніше, були гілкою чернігівської династії Ольговичів, осілою на заході тодішньої Київської землі. Решта розділів представляють собою біографічні нариси, що згруповані, в рамках розгляду окремих ліній роду, за принципом старшинства в межах певного покоління. Ім'я, родове прізвище та «маєтковий титул» кожної особи на початку її біографії виділено жирним шрифтом, з присвоєнням у дужках порядкового номеру, під яким ця особа значиться і в родовідній таблиці-додатку. З метою надання тексту

якнайбільшої документованості, а також відтворення реальної, так би мовити, «атмосфери часу» й тодішньої мови, у книзі широко залучаються документальні цитати, часто досить об'ємні¹.

Варто зазначити, що від середини XV ст. деякі князі Несвізькі-Збаразькі використовували паралельно й інші прізвища, що походили від їхніх фактичних володінь. Так, представники молодшої гілки роду, перебравшись до Перемишльської землі Руського воєводства Польського королівства, стали зватися князями Передільницькими (від села, котрим засновник цієї гілки володів разом з дружиною, місцевою шляхтянкою). Семен Васильович Несвізький-Збаразький звався також і князем Колоденським – від своєї «столиці», м. Колоден (тепер с. Колодне) у Збаражчині. Найстарший представник наступного покоління, успадкувавши там же м. Вишнівець, іноді писався князем Вишневецьким, передавши це прізвище своїм нащадкам, а наймолодший представник – князем Порицьким, від отриманого за дружиною Порицька у Володимирському повіті. Нарешті, засновник гілки власне Збаразьких звався також і Маневським, але не від володіння Маневом, а, очевидно, від факту народження у цьому селі, задля відрізнення від двох братів-тезок. Первісне ж прізвище Несвізьких (у формі Несвіцьких) зберегла лише одна лінія роду, засновник якої перебрався до Москви; ці князі Несвіцькі відомі в Російській імперії, принаймні, ще на початку XX ст. З інших же гілок до сьогодні існують, здається, тільки князі Корибут-Воронецькі у Польщі.

Джерела нашого дослідження, залежно від їх первісного призначення і змісту, можна поділити на сім основних груп.

1) Найбільше інформації з теми подають, звичайно, актові документи. Під актами ми розуміємо письмові розпорядження і угоди, які офіційно визнавалися обов'язковими для виконання. Основні різновиди актів були наступними: міждержавні угоди,

¹ Давні кириличні тексти передаються літерами, присутніми в сучасних українському та російському алфавітах, з доданням «ѣ». Надрядкові літери, «паєрчики» (звук «й») та скорочення під титлами виділяються курсивом. Явні пропуски відтворюються в квадратних дужках. Пунктуація сучасна. Тексти, опубліковані «гражданським» шрифтом, цитуються за правилами видавців.

надання і розпорядження суверенних правителів (королів, великих князів, удільних князів), поручні та присяжні грамоти васалів монарха, судові вироки, розподільчі документи, шлюбні майнові записи, заповіти та акти купівлі-продажу приватних осіб. Щодо актів самих Збараських, то їм, порівняно з іншими князівськими родами, надзвичайно «пощастило», але лише стосовно періоду 1460–1480-х рр.: від цього часу збереглися, в оригіналах чи копіях, без перебільшення, більшість документів роду (в основному завдяки тому, що приблизно половина його володінь згодом перейшла у власність Острозьких).

З середини XV ст. і у ВКЛ, і в Польському королівстві документи державних канцелярій почали копіюватися до спеціальних книг – т. зв. метрик (архівів). Особливе значення для нас має Литовська метрика, але кілька важливих актів з теми дослідження містить і Коронна метрика. Спеціальним відділом останньої була т. зв. Руська (Волинська) метрика – руськомовна документація Коронної канцелярії для руських земель, що перейшли до Польського королівства від ВКЛ внаслідок Люблінської унії 1569 р. До книг Руської метрики внесено (облятовано) й чимало документів XV – середини XVI ст., у т. ч. й ряд актів князів Збараських.

Важливим джерелом для нашої теми є документація провінційних судів, що поділялися на гродські (замкові або старостинські) та земські. Всі відомості про дрібну гілку князів Несвіцьких-Передільницьких, яка в XV ст. існувала на території Руського воєводства (див. розділ VI), походять із латиномовних записок Перемишльського та Сяноцького судів. Щодо руських земель ВКЛ, зокрема Волині, то актові книги Луцького, Володимирського та Кременецького судів збереглися лише від середини XVI ст.; але тут можна зустріти й відсилки до значно давнішого періоду (так, із актової книги 1594 р. з'ясовується походження княгині Марії Ровенської, яка жила на ціле століття раніше). Кілька документів князів Вишневецьких, що містять потрібну нам інформацію, в 1580 р. були вписані навіть до книг Берестейського земського суду.

Про князів Несвіцьких, які в 2-й половині XV ст. перебували на службі у Московській державі, єдиним джерелом є два оригінальні акти 1459 і 1484/85 рр.

Нарешті, до актових джерел можна віднести, щоправда досить умовно, офіційні описові документи. А саме, деякі дані з нашої теми містять перепис феодалів-землевласників ВКЛ 1528 р., а також ревізія волинських замків 1545 р.

2) До різновиду актів іноді, хоча й однозначно помилково, зачисляють також епістолярні документи – дипломатичне та приватне листування. З цього виду джерел для нас особливе значення мають документи з колишнього архіву Тевтонського ордену в Пруссії – переписка великих магістрів з великим князем Швитригайлом 1430-х рр., а також донесення орденських урядовців та агентів, зокрема, і з території ВКЛ (там є чимало згадок про діяльність князя Федька Несвізького)². До цього ж періоду відносяться кілька листів короля Владислава-Ягайла й до нього, а також провінційних урядовців, у т. ч. Федька Несвізького; частина з них збереглася, у латиномовних переказах, лише в інвентарі Коронного архіву Яна Замойського 1567/69 р. (опубліковані О. Халецьким). Відзначимо також донесення старости Львівського 1502 р., де повідомляється про наїзди людей княгині Ровенської на руські землі Корони, а також фальшивомонетну діяльність князя Вишневецького.

3) Наративні джерела з нашої теми представлені творами давньоруської, литовсько-руської та польської хронографії. Князь Юрій Несвіжський, перший відомий представник роду (1223 р.), згадується лише в оповіданні про битву на Калці, включеному до складу новгородського літописання. Галицько-Волинський літопис подає першу датовану згадку про Збараж. Із цього ж твору походять і всі загальні відомості про князів Болоховських, гілкою яких ми вважаємо Несвізьких. Натомість, рання хронографія ВКЛ – т. зв. литовсько-руські (білоруські) літописи, – жодної інформації про князів Несвізьких-Збаразьких не містить, маючи для теми лише допоміжне значення.

Польська хронографія представлена, насамперед, знаменитими «Анналами або хроніками» Яна Длугоша († 1480). Джерелами цього твору були, між іншим, оригінальні документи,

² Про документи з архіву Тевтонського ордену див.: *Полехов С.* Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века. – М., 2015. – С. 56-61.

ітинерарії польських королів та свідчення очевидців. Саме у Длугоша збереглася безцінна вказівка на приблизне місце розташування Несвіжу – родового гнізда князів Несвізьких. Хроніст наводить чимало відомостей про діяльність князя Федька Несвізького (щоправда, помилково зве його Острозьким). Нарешті, Длугош повідомляє обставини загибелі князя Василя (помилково Івана) Збараського у 1474 р.

Продовжувачем справи Длугоша став М. Меховський (Меховіта) – автор першої друкованої «Хроніки поляків», доведеної до 1506 р. і повноцінно опублікованої в 1521 р. Щоправда, з оригінальної частини цього твору нас цікавить лише одне повідомлення – про битву з татарами під Вишнівцем 1494 р. Безпосереднім продовженням хроніки Меховського, опублікованим одночасно з нею у тій же друкарні (фактично під однією обкладинкою), є твір Й. Л. Деція «Про часи короля Сигізмунда», що охоплює період 1506–1516 рр.; у його основу автор поклав матеріали того-таки Меховського. З цього джерела довідуємося про участь князів Збараського та Вишневецького у переможній битві під Лопушною 1512 р., а також про бойові дії біля Вишнівця під час татарського нападу 1516 р. Варто зазначити, що тексти Меховського – Деція були широко використані при створенні більш пізніх польських хронік – Б. Ваповського, М. Кромера, М. Стрийковського, Й. Бельського, О. Гваньїні.

4) Сфрагістично-геральдичні джерела. Розпочати слід від перснів-печаток XIII ст., знайдених під час розкопок Згарського городища у Хмельницькій обл., в межах давньої «Болоховської землі». Зображені на них знаки є важливим аргументом на користь версії про походження князів Болоховських від чернігівських Ольговичів. Найдавніші зображення на печатках Несвізьких (1388 і 1434 рр.) відомі за рисунками Яна Замойського, який описав печатки при документах, що в 1560-х рр. зберігались у Коронному архіві. Вони не мають нічого спільного зі знаком, зображеним на монетах Дмитра-Корибута й печатці Федора Корибутовича. Дві найдавніші оригінальні печатки князів Несвізьких-Збараських збереглися при документі 1475 р. На печатці князя Стефана Збараського 1564/66 р. вперше зафіксована легенда про походження Збараських від Корибута.

5) Із генеалогічних джерел найбільше значення для нашої теми має «Начало государей Литовскихъ» – родовід Гедиміновичів 1530-х рр., який вміщено серед вступних статей до Воскресенського літопису. За його свідченням, всі сини Корибута Ольгердовича померли бездітними (без чоловічого потомства); князі ж Вишневецькі та Збараські тут взагалі не згадуються – промовистий аргумент на користь того, що до середини XVI ст. нащадками Гедиміна вони себе не вважали. Спеціальні родоводи Вишневецьких та Збараських, очевидно, були укладені значно пізніше. Один із них використав у своїй роботі польський геральдист XVIII ст. К. Несецький (щоправда, оригінальних даних для XV – початку XVI ст. там міститься вкрай мало)³.

6) Церковні пом'яники. Найдавніший пом'яник Києво-Печерської лаври, що вівся в межах 1483–1526 рр., містить дві цікаві для нашої теми статті: «Род князя Салтанов» (Збараського, † 1472/73) та «Род князя Ивана Вишневецького» († 1542). Дуже важливою є стаття «Ро(д) Кн(я)жа(т) Збара(з)ски(х)» у складі пом'яника Введенської церкви Києво-Печерського монастиря: на наш погляд, її інформація дає фактичні підстави для корегування традиційної генеалогії Збараських стосовно середини XV ст. Холмський пом'яник, використаний у XVII ст. уніатським єпископом Я. Сушею, повідомляв, що один з князів Збараських, у чернецтві Олексій, був єпископом Холмським.

7) Нарешті, в московських «розрядних книгах» – щорічних списках-призначеннях воєвод, – містяться дані про князів Несвіцьких і Збараських на московській службі у XVI ст.

Історіографія теми є досить об'ємною, але узагальнюючої роботи з неї досі не існує. Особливо багато та «гостро» наші попередники писали про походження князів Несвізьких-Збараських, а конкретно – одного з перших представників роду,

³ Очевидно, якийсь подібний родовід ще в середині XIX ст. зберігався в Дубенському архіві колишньої Ординації князів Острозьких: «І так традиція тільки зосталась, про дуже гарну на більше ніж десяти аркушах пергаменту написану, з гербами й мініатюрними портретами генеалогію Збараських, котру забрав звідти геральдик наших часів граф Кароль Мнішек з Вишневця, і хоча про неї нагадувано, не повернув її вже більше» (*Stecki T. J. Miasto Rowne. – Warszawa, 1880. – Przypiski. – S. IX, przyp. 48*).

князя Федька Несвізького; дискусію з цього приводу, що точилася між польськими істориками на початку ХХ ст., один із її учасників влучно назвав «генеалогічною війною». Детальна історіографія даного питання наведена у розділах I-II. Тут же ми обмежимося літературою, що існує з біографістики представників роду за досліджуваний період.

Гадаємо, такий історіографічний огляд слід розпочати з польсько-литовського історика, а скоріше літератора 2-ї половини XVI ст. М. Стрийковського, хоча його роботи доволі часто прийнято відносити до категорії джерел. Ми ж цілком поділяємо точку зору, що жодних джерел за досліджуваний період, які були б нам невідомими нині, Стрийковський не використовував. Вже у своїй першій, неопублікованій праці (1577 р.) цей автор, крім того, що «скомбінував» походження Федька Несвізького від Дмитра-Корибута Ольгердовича, навів також генеалогію його нащадків, хоча вона й містить кілька суттєвих помилок у іменах⁴. Твори послідовників Стрийковського, Й. Бельського (нібито його батька Мартіна) та А. Кояловича, цікаві хіба що власними «тлумаченнями» деяких епізодів, які справили певний вплив на подальшу історіографію⁵. Трохи більше значення має гербовник К. Несецького, насамперед тому, що, коротко описуючи біографії Вишневецьких та Збаразьких, автор користувався їхніми рукописними «генеалогіями»⁶.

⁴ *Strykowski M.* O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemajdzkiego i ruskiego. – Warszawa, 1978. – S. 326-327.

⁵ *Kronika Polska, Marcina Bielskiego.* Nowo przez Joach. Bielskiego syna iego wydana. – Kraków, 1597. – S. 462 (пише, нібито у 1474 р. князь Іван (Василь) Збаразький пробився крізь татарське військо та врятувався, тоді як із повідомлення Длугоша, а також актових даних, цілком ясно, що він загинув); *Wiivk Koialowicz A.* Historiae Litvanae pars altera... – Antverpiae, M.DC.LXIX. – P. 14 (під 1389 р. зве «Сіверськими Князями», послами Дмитра-Корибута до Ягайла, кількох осіб, серед них Григорія Несвізького; це повідомлення запозичив К. Несецький, помилково віднісши його до 1387 р. та пославшись на Стрийковського, а Ф. І. Леонтович, на основі «уточнення» Кояловича, здається, навіть виводив Несвізьких від удільних князів Чернігівських; тим часом із тексту Кояловича цілком ясно, що його джерелом була лише відома нам поручна грамота за Корибута 1388 р., чи скоріше її архівна регеста, зроблена дуже небало – див. розділ II).

⁶ *Niesiecki K.* Korona polska... – Lwów, 1743. – Т. IV. – S. 540-543, 705-706.

Наступний історико-генеалогічний огляд князів Несвізьких-Збараських, здається, з'явився лише в середині XIX ст. Мова йде про статті для «Загальної енциклопедії», написані польським письменником Ю. Бартошевичем. Вони дуже короткі та, на жаль, не містять посилань на джерела, але автор вперше виклав достовірну генеалогію роду, починаючи з середини XV ст. Для цього Бартошевич, безперечно, використав документальні джерела, зокрема акт поділу Збараських 1463 р. (Несецький про нього не знав), а можливо, навіть мав у розпорядженні нині втрачені матеріали⁷.

Волинський краєзнавець Т. Стецький, у другому томі «Волині», подав коротку біографію князя Михайла Васильовича – родоначальника Вишневецьких; також автор навів кілька документів Несвізьких, що стосувалися їхніх володінь у Луцькому повіті та були облятовані в луцьких актових книгах, щоправда, переважно з помилковими датами⁸. А в описі м. Рівного Стецький використав (хоча не зовсім точно) й оригінальні акти Збараських, що тоді зберігалися в Дубенському архіві Любомирських, а також деякі інші⁹. К. Стадніцький (Австро-Угорська імперія) та Н. Молчановський (імперія Російська), на підставі відомих тоді джерел, описали діяльність Федька Несвізького; при цьому перший дослідник вважав Федька місцевим руським князем, а другий – ототожнював його з Федором Корибутовичем¹⁰.

Знаменитий Ю. Вольф у книзі «Рід Гедиміна» прослідкував історію князів Несвізьких від 1380-х до 1460-х рр., для останнього десятиліття використавши кілька їхніх актів із т. зв.

⁷ Encyklopedyja Powszechna. – Warszawa, 1867. – Т. 27. – С. 228-229; Warszawa, 1868. – Т. 28. – С. 387-388.

⁸ *Stecki T. J.* Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym. – Lwów, 1871. – Serya 2. – С. 402-404.

⁹ *Stecki T. J.* Miasto Rowne. Karta z kroniki Wołynia. – Warszawa, 1880. – С. 3-6, 9, I-IV. Ця робота була написана ще за кілька років до публікації: присвята у ній датована 1877 р., а дозвіл цензури – 1879-м. Вона була також включена до останньої книги автора, що вийшла вже після його смерті: *Stecki T. J.* Z boru i stepu. – Kraków, 1888. – С. 1-7, 11.

¹⁰ *Stadnicki K.* Synowie Gedymina, wielko-władcy Litwy. Monwid – Narymunt – Jewnuta – Koriat. – Lwów, 1881. – С. 205-212 (навіть також регести актів князів Несвізьких із луцьких актів, повідомлені йому Стецьким); *Молчановский Н.* Очерк известий о Подольской земле до 1434 года. – К., 1885. – С. 365-378.

Руської (Волинської) метрики¹¹. А. Бонєцький продовжив цей огляд на весь період, що нас цікавить, але, використовуючи дані Т. Стецького та Литовської метрики, припустився ряду помилок – як у датах, так і більш суттєвих. Зокрема, дослідник відніс до двох поколінь князів Збараських акт 1495 р., що насправді стосувався князів Мосальських, а також помилково стверджував, нібито наприкінці XV ст. Збараж знаходився у спільному володінні трьох синів князя Василя Васильовича¹².

Ф. І. Леонтович подав огляд історії Збаражчини за XV – початок XVI ст. Дослідник помилково вважав, що її першим володарем із роду Несвізьких був князь Федько, який нібито отримав Збараж від великого князя Швитригайла після того, як разом з ним перебрався до південно-західної Русі з білоруського Несвіжа, деся на початку 1430-х рр. Також Леонтович вперше зупинився на питанні про державно-правовий статус Несвізьких-Збараських, дійшовши висновку, що впродовж всього досліджуваного періоду вони зберігали права «удільних князів», за винятком володінь у Луцькому повіті (див. нижче)¹³.

Нарешті, свідчення джерел про князів Несвізьких, Збараських та Передільницьких, відомі на кінець XIX ст., систематизував Ю. Вольф у знаменитих «Князях литовсько-руських» (за виключенням опису війн Федька Несвізького)¹⁴. Разом з тим, цю інформацію Вольф наводив у значно скороченому, «конспективному» вигляді, не розкриваючи всього змісту документів, і до того ж рідко додавав до них пояснювальні коментарі (якщо можна так сказати, був скоріше «колекціонером» та систематизатором джерельного матеріалу, ніж його дослідником).

На початку XX ст. з'явилося кілька робіт, присвячених біографії князя Федька Несвізького. А. Прохаска зупинився на питанні про перехід Федька на бік Польщі в 1434 р. Зокрема,

¹¹ Wolff J. Rod Gedimina. – Kraków, 1886. – S. 156-158.

¹² Boniecki A. Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku. – Warszawa, 1887. – S. 209-211, 367-68, 412.

¹³ Леонтович Ф. И. Очерки истории литовско-русского права // ЖМНП. – СПб, 1894. – Март. – Ч. ССХСІІ. – С. 1-5, 15-21.

¹⁴ Wolff J. Książowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. – Warszawa, 1895. – S. 275-276 (Несвіцькі), 392 (Порицькі), 403-404 (Передільницькі), 553-554 (Вишневецькі), 606-609 (Збараські).

дослідник вважав, що арешт Федька (нібито на початку року) не був безпідставним, і що князь дійсно мав намір зрадити Швигайла¹⁵. З. Радзімінський, з метою довести неможливість отождолення Федька Несвізького і Федора Корибутовича, зібрав та зіставив між собою всі відомі на той час відомості про обох князів¹⁶. Його опонент, Ю. Пузина, коментуючи ітинерарій Радзімінського, уклав детальну біографію Федора/Федька «Корибутовича» Несвізького, поєднавши у ній факти з життя двох різних осіб. Також Пузина присвятив цілу сторінку синам Федька, але всі наведені ним відомості – це або непорозуміння, або ж вони відносяться до інших Несвідських і Несвіцьких – простих землян Дорогичинських і Волинських (див. розділ IV, с. 149-150)¹⁷. Нарешті, можна згадати ще про працю Ф. Равіти-Гавроньського, хоча з наукової точки зору вона жодної цінності не має; чого варте хоча б твердження, нібито назва князів Вишневецьких з'являється в документах лише у 1540 р.¹⁸

Після 1930 р. інтерес науковців до князів Несвізьких-Збаразьких різко спадає, відновлюючись фактично аж у 1990-х рр. (статті Я. Тенговського про походження роду – див. розділ II). За вказаний період можна назвати хіба що дві публікації В. Сенютовича-Бережного, які жодного самостійного значення не мають¹⁹. Те ж саме стосується й біографій Федька Несвізького, опублікованих уже на початку нашого століття – І. Мицька та В. Гриськіва²⁰.

¹⁵ *Prochaska A.* Hołd Fedka kniazia nieświeckiego // *Kwartalnik historyczny.* – Lwów, 1911. – S. 243.

¹⁶ *Radziwiński Z. L.* Itinerarze kn. Fedora Korybutowicza i kn. Fedka Nieświzkiego // *МН.* – 1913. – Nr. 11-12. – S. 194-200.

¹⁷ *Puzyna J.* Korybutowicze Nieświzcy // *МН.* – 1930. – Nr. 6. – S. 112-117.

¹⁸ *Rawita-Gawroński F.* Książęta Nieświeccy, Zbarascy i Wiszniowieccy do końca XVI w. // *AW.* – 1930. R. VII. – Zeszyt 1-2. – S. 118-122 (погляди автора на походження князів Несвізьких див. на початку розділу II).

¹⁹ *Сенютович-Бережний В.* Історичне місце князя Федька Несвіцького // *Літопис Волині.* – Вінніпег, 1958. – Рік 4. – Ч. 4. – С. 6-14; *Сенютович-Бережний В.* Родинні зв'язки князів Несвіцьких з князями Острожськими // *Український історик.* – Нью-Йорк-Мюнхен, 1968. – Вип. 1-4 (17-20). – С. 124-127.

²⁰ *Мицько І.* Федько Корибутович Несвіцький – протопласта князів Збаразьких // *Галицька брама.* – Львів, 2004. – № 1-3: Збараж. – С. 30-33; *Гриськів В.* Князь Федько Несвіцький // *Наукові записки. Тернопільський національний педагогі-*

Натомість, значну цінність для теми становлять роботи В. Д. Собчука²¹, насамперед тому, що дослідник ретельно працював з архівними джерелами, ряд яких були ним і вперше опубліковані. Зокрема, В. Собчуку вдалося виявити такі важливі документи, як акт поділу володінь Збараських 1481 р.; запис у актових книгах, що встановлює походження Марії, дружини князя Семена Збараського-Колоденського; грамоту 1482 р. дочок князя Солтана Збараського, та деякі інші. В. Собчук локалізував більшість маєтків Збараських XV ст., прив'язавши їх місце розташування до сучасних річок.

Останнім часом інтерес до окремих сюжетів теми посилюється й за кордоном. Із польських робіт можна назвати монографію І. Чаманьської про Вишневецьких, хоча до періоду, що нас цікавить, тут відноситься лише розділ про їх походження, а також біографія засновника роду – князя Михайла Васильовича²². Я. Куртика заново дослідив історію польсько-литовського протистояння за Східне Поділля у 1430-х рр., головним учасником якого, з боку Швитригайла, був князь Федько Несвізький²³.

чний університет ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2007. – Вип. 1. – С. 4-10. У оглядових роботах Л. Войтовича наводяться лише найзагальніші дані про князів Несвізьких-Збараських, які зараховувати до історіографії роду навряд чи варто, як і ряд інших популярних довідників XIX–XX ст.

²¹ *Собчук В.* З історії титулованої української аристократії пізнього середньовіччя. Становлення роду князів Збараських та його володінь на Волині // *Молода нація*. – К., 2000. – № 1. – С. 228-245; *Собчук В., Тесленко І.* Перші покоління шляхетського роду Болбасів-Розтоцьких // *Вісник Львівського університету*. Серія іст. – 2009. – Вип. 44. – С. 267-278; *Собчук В.* Аристократія Волині з князівськими титулами // *Собчук В.* Від коріння до крони. – Кременець, 2014. – С. 63-68 (короткий огляд); *Собчук В.* Замки князів Несвідських, Збараських, Вишневецьких і Порицьких // Там же. – С. 79-108 (більша частина матеріалу відноситься до XVI – XVII ст.); *Собчук В.* Степанська волость і її власники (до кінця 60-х років XVI ст.) // Там же. – С. 110-117; *Собчук В.* Ровенська волость: формування, склад, власники // Там же. – С. 143-151; *Собчук В.* Маловідомі актові джерела XV ст. з історії еліти пізньосередньовічної Волині // *Студії і матеріали з історії Волині*. 2018. – Кременець, 2018. – С. 89-109.

²² *Czamańska I.* Wiśniowieccy. Monografia rodu. – Poznań, 2007. – S. 19-24, 31-34. Див. також деякі уточнення у рецензії: *Anusik Z.* O książętach Wiśniowieckich i czasach, w których żyli. Suplement do monografii rodu // *Przegląd nauk historycznych*. – 2009. R. VIII. – Nr. 2. – S. 150-155.

²³ *Kurtyka J.* Wierność i zdrada na pograniczu. Walki o Braclaw w latach 1430–1437 // *Historia vero testis temporum: Księga jubileuszowa poświęcona profesorowi*

Із новітньої російської історіографії найбільше значення, зокрема для розділу III, має монографія С. В. Полехова про буремні події у ВКЛ 1430-х рр.²⁴ Особливу цінність даній роботі надає те, що автор широко використовує документи з архіву Тевтонського ордену в Пруссії, більшість яких ніколи повністю не публікувались і, тим більше, не перекладались із старонімецького діалекту. Вказані документи містять чимало відомостей, пов'язаних з діяльністю князя Федька Несвізького, старости Швитригайла у Брацлаві та Кременці; без них повноцінна реконструкція біографії Федька була б неможливою. Крім того, деякі статті С. Полехова подають цінну інформацію, що стосується найдавніших грамот 1388 р., в яких згадується Іван Несвізький (раніше один із цих актів, відомий за списком XVIII ст., явно помилково відносився до 1387 р.)²⁵.

З інших російських робіт можна згадати монографію С. С. Пашина, присвячену шляхті Перемишльської землі XIV–XV ст. У ній дослідник, використовуючи регести перемишльських судів, приділив один абзац гілці князів Несвізьких-Передільницьких, до яких відійшла частина володінь шляхетського роду Бибельських²⁶. Крім того, що в книзі використано дуже незначну частину відомого актового матеріалу, її автор, очевидно, помилився в тому, що приписав князю Івану Передільницькому не двох, а трьох синів (див. розділ VI, с. 255).

Окремо слід зупинитися на такому важливому питанні, як державно-правовий статус князів Несвізьких-Збаразьких. Ще З. Радзімінський, коментуючи вступну формулу розподільчого акту князів Збаразьких 1463 р. – «Милостю Божєю», – писав, що вона «вражає тим незвичним для неправлячих [осіб] початком

Krzysztofowi Baczkowskiemu w 70 rocznicę urodzi. – Kraków, 2008; друге видання у: *Kurtyka J. Podole w czasach jagiellońskich: Studia i materiały.* – Kraków, 2011. – S. 217-256.

²⁴ Полехов С. Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века. – М., 2015.

²⁵ Див. останню частину розділу II, прим. 282, 286, 290.

²⁶ Пашин С. С. Перемишльская шляхта второй половины XIV – начала XVI века. Историко-генеалогическое исследование. – Тюмень, 2001. – С. 13, також 11.

актів приватної натури»²⁷. Більш детально над цим питанням зупинився Ф. І. Леонтович: «Нет никакого сомнения в том, что князья Несвицкие, утвердившиеся в южной Волыни с 30-х годов XV столетия, продолжали по прежнему пользоваться обычными правами удельных владетелей». При цьому дослідник посилався як на формулу з акту 1463 р., так і на те, що в документі 1403 р. князь Іван Несвізький, поряд з Федором Острозьким, серед свідків указані попереду найвищих польських урядників (а отже, мали більш високий статус – див. наприкінці розділу II)²⁸.

Разом з тим, той же поділ 1463 р. відбувався перед старостою Луцьким, тобто головним урядником великого князя на Волині. З цього приводу Ф. І. Леонтович писав: «В последующих актах находим ближайшие указания, разъясняющие характер «подчинения» Збаражских князей местным великокняжеским урядникам. В 1475 г. происходил раздел удела умершего князя Солтана Збаражского между владельцами других Збаражских дельниц тоже перед велико-княжескими урядниками, но не в силу общего их значения административных «глав и старшин» области, а лишь по поручению («приказанию») господаря великого князя Казимира, сделанному им специально на данный случай. Наследники удела умершего князя Солтана приступили было сами к разделу доставшегося им наследства; раздел этот, однако, не мог состояться вследствие возникших между наследниками несогласий. Наследники обратились, поэтому, к посредничеству литовского господаря, который и поручил «того досмотрѣти и свѣтковъ опытати» главным своим урядникам на Волыни [...] Не может быть никакого сомнения в том, что и раздел Збаражчины в 1463 г. производился перед старостою Луцким также по данному на этот случай «приказанию» литовского господаря, а не в силу общего административного главенства Луцкого старосты и подчинения ему других волынских велико-княжеских урядников, как и местных князей, владевших самостоятельными уделами на Волыни»²⁹.

²⁷ AKLS. – Т. I. – С. XII.

²⁸ Леонтович Ф. И. Очерки истории литовско-русского права // ЖМНП. – СПб, 1894. – Март. – Ч. ССХСII. – С. 18-19, 16.

²⁹ Там же. – С. 19-20.

Але однозначно помилковими є подальші міркування Леонтовича: «Такое подчинение волынских князей, в том числе и потомков князей Несвицких, стало устанавливаться на деле лишь с тех пор, как все вообще местные князья утратили старое свое положение самостоятельных удельных владетелей и превратились в простых служилых князей – «господарских слуг и дворян», ничем больше не отличавшихся от местных панов и земян. О князьях Вишневецких и Збаражских, сделавшихся, подобно князьям Четвертенским и другим, «господарскими дворянами», встречаем первые указания в актах начала второй четверти XVI столетия. С этих пор потомки князей Несвицких вошли в состав Волынских «земян», стали подчиняться общим административным порядкам, без былого, относительно самостоятельного значения принадлежавших им удельных владений»³⁰.

Варто зазначити, що сам історіографічний термін «удільний князь» походить із Північно-Східної Русі, а у ВКЛ взагалі ніколи не вживався³¹. Щоправда, удільно-династична система поділу влади у ВКЛ існувала, але з часів великого князя Вітовта її значення суттєво послабилося. У XV ст. кількість «справжніх» удільних князів Гедиміновичів, яких можна визначити за суверенною формулою «Божою милістю» в їхніх актах, була досить незначною: Лингвеній-Семен Ольгердович, князь Мстиславський, та його нащадки, князі Мстиславські; Швитригайло-Болеслав Ольгердович, князь Брянський, потім Чернігівський, нарешті Волинський (з титулом великого князя); Жигимонт

³⁰ Там же. – С. 20-21.

³¹ Практично не вживався у ВКЛ і термін «уділ». До початку XVI ст. нам відомо всього два випадки, коли він був використаний для позначення князівських володінь. У акті 1499 р. словом «вдѣл» названі Київське і Слуцько-Копильське князівства Олельковичів (LM. – Vilnius, 2012. – Кнуга Nr. 5 (1427–1506). – Р. 116, nr. 188). У документі 1496 р. «вдел» – це зовсім дрібне володіння одного з князів Мосальських (LM. – Vilnius, 2007. – Кнуга Nr. 6 (1494–1506). – Р. 136, nr. 175). Але в обох випадках термін має значення частки, отриманої певною особою внаслідок поділу родової спадщини. В цьому значенні «вдел», «вдел отчыны его» означав і володіння нетитулованих осіб (LM. – Vilnius, 1998. – Кнуга Nr. 3 (1440–1498). – Р. 44; LM. – Кнуга Nr. 5. – Р. 149, nr. 239). Таким чином, це був лише рідкісний синонім терміну «дѣлница», який отримав масове поширення в актах ВКЛ. Саме «дільницями» у 2-й половині XV ст. називали свої частки Збаразького повіту і князі Збаразькі.

Кейстутович, князь Стародубський; Жигимонт Корибутович, князь Новгород-Литовський (половини), та його брат Федір, князь Лошеський; князі Пінські (до 1436 р.); можливо, князі Заславські/Жеславські (принаймні, титул «Божою милістю князь Заславський» використовував Михайло Євнутієвич, † 1399); Олександр (Олелько) Володимирович і його син Семен, князі Київські; дружина Семена Олельковича Марія і син Василь, князі Пінські.

«Суверенна» формула «Божою милістю» вживалась і деякими князями, котрі до правлячої династії ВКЛ не належали: крім акту Збаразьких 1463 р., ця формула фіксується у грамотах князів Новосильсько-Одоевських (1447, 1459³², 1481³³ pp.), а інколи навіть Гольшанських (1483, 1489 pp.)³⁴! Однак її ніколи не дозволяли собі такі «принци крові», як князі Олельковичі-Слуцькі, Чорторийські, Кобринські й Сангушковичі (Кошерські) – прямі нащадки і спадкоємці старших синів великого князя Ольгерда. При цьому Слуцькі (Михайло Олелькович, його вдова та син) свої акти засвідчували печатками, відтиснутими на воску червоного кольору – привілей виключно суверенних правителів³⁵. Тоді як навіть князі «Божою милістю», не приналежні до Гедиміновичів, такого права не мали. Князі Новосильсько-Одоевські, котрі служили правителям ВКЛ на умовах спеціальних договорів (!), засвідчували їх печатками з чорного воску³⁶. Печатка князя Василя Збаразького, привішена його сином Ми-

³² LM. – Vilnius, 2012. – Knyga Nr. 5 (1427–1506). – P. 352, 359, nr. 535, 543.

³³ Казакоў А. У. Невядомае даканчанне караля Польскага і вялікага князя Літоўскага Казіміра і князя Навасільскага і Адоеўскага Міхаіла Іванавіча 1481 г. // *Studia Historica Europae Orientalis / Исследования по истории Восточной Европы*. – Минск, 2010. – Вып. 3. – С. 298.

³⁴ AKLS. – Т. I. – С. 82, 89. Зазначимо, що навіть батько князя Семена, князь Юрій Семенович, подібної «нахабності» собі не дозволяв (Акты, относящиеся к истории Западной России. – СПб., 1846. – Т. I. – С. 92, № 72).

³⁵ Акты, относящиеся к истории Западной России. – Т. I. – С. 70, № 56, с. 111-112, № 94; Воронин В. А. Князья Олельковичи – претенденты на власть в Великом княжестве Литовском // *Studia historica Europae Orientalis*. – Минск, 2016. – Вып. 9. – С. 120, 126 (публікація оригінальної грамоти 1481 р.). В той же час акти княгині Слуцької 1492 р. запечатані чорно-восковими печатками (Акты, относящиеся к истории Западной России. – Т. I. – С. 113-114, № 98-99).

³⁶ Казакоў А. У. Невядомае даканчанне... С. 297.

хайлом до акту 1475 р., також була чорно-воскова³⁷. Печатки князів Семена Гольшанського (в документі 1483 р. – «Милістю Божою») та Андрія Чорторийського, якими вони засвідчили акт 1491 р., відтиснені на звичайному зеленому воску³⁸; Семена Гольшанського 1503 р. – на чорному³⁹.

Втім, і формула «Милістю Божою» після 1463 р. в актах Збараських, для 1470–1480-х рр. доволі численних, не зустрічається. В цей період Збараські вже нічим не відрізнялися від інших значних князів Волині, серед яких «повноцінно-удільних» правителів не було⁴⁰. Лише в 1522 р. найбільший волинський магнат, князь Костянтин Острозький, отримав спеціальний привілей, яким йому дозволялося «воском черленим всякии листы свои печатовати [...] по томуж, яко и иншии княжата наши черленим воском печатают»⁴¹ (малися на увазі князі Мстиславський і Слуцький). Тут ми бачимо доволі ранній приклад того, коли в актах ВКЛ найбільш значні, «удільні» князі, задля їх відрізнення від інших, названі польським терміном «княжата». Останній протягом XVI ст. поширюється на всіх значніших князів, врешті відокремивши цих магнатів від дрібних князів, що зберегли свій «почесний» титул у його руській формі.

Деяких прав, якими володіли удільні князі Північно-Східної Русі, в першу чергу – повної непідсудності великому князю, шляхом застосування «сместного» суду при суперечках між підданими двох сторін, а при спірних ситуаціях між удільним та великим князем – третейського суду, – литовсько-руські князі взагалі не мали (за виключенням лише Новосильсько-Одоевських, а також Рязанських і Пронських за часів Вітовта, права яких закріплювалися в особливих угодах). Всі литовсько-

³⁷ Haisig M. Sfragistyka szlachecka doby średniowiecza w świetle archiwaliów lwowskich. – Lwów, 1938. – S. 29, nr. 51 (печатка помилково віднесена до князя Семена Збараського).

³⁸ AKLS. – T. I. – S. 94-95.

³⁹ AKLS. – T. I. – S. 150, tabl. III, CXLIX.

⁴⁰ Основним володінням князя Семена Гольшанського, який у 1480-х рр. писався «Милістю Божою», була Степань. Цю волость в історіографії часто вважають волинською; але є чіткі вказівки, що поліський Степань, принаймні до початку XVI ст., до складу Волинської землі не зачислявся (РИБ. – Петербург, 1903. – Т. XX. Литовская метрика. Т. I. – Стб. 688).

⁴¹ AKS. – T. III. – S. 235.

руські князі, принаймні з 2-ї половини XV ст., були підсудними великому князю, а отже, в повній мірі суверенними правителями не були. Їм належали права, так би мовити, лише «внутрішнього суверенітету» – в межах своїх володінь (та й то відомі випадки, коли великий князь втручався до внутрішніх справ «уділів»). Але цими ж правами володіли й нетитуловані значні пани. Разом з тим, розмір володінь Збараських, а також вжита ними в 1463 р. формула «Милостю Божею», дійсно свідчить про їх приналежність до верхівки князівської верстви ВКЛ, яку в історіографії часто називають «удільними князями».

Основним критерієм, так би мовити, «відносно-удільного» статусу князів у ВКЛ була їхня підсудність *безпосередньо* великому князю, а не його намісникам-старостам. Просторі земельні володіння таких князів до складу повітів не зачислялися: у Статуті 1529 р. розрізняються «княжата, панове, которые не сядят в поветех», та рядова «шляхта, которые сядят в поветех»⁴². Право непідсудності старостам мали далеко не всі князі, а лише найзначніші. У ревізії волинських замків 1545 р. вони влучно названі «княжата головнии», всього 8 родів, серед них Вишневецькі та Збараські; представники ж інших 13-ти княжих родів – перераховані як рядові «повѣтники» володимирські та луцькі, разом з рештою шляхти⁴³. Тоді ж земляни-шляхта Кременецького повіту виказували невдоволення, що князі, які навіть *вислужили* маетки у цьому повіті, серед них і Вишневецькі та Збараські, «они николи перед старостами здѣшними у праве не становятся и жадного послушеньства не чинятъ и отбывають господаремъ або Виленьскимъ и Троцкимъ повѣтомъ»; але «коли, деи, до насъ которая потреба имъ ся пригодить, тогды завжды тутъ на насъ справедливости собѣ доводятъ»⁴⁴.

⁴² Статути Великого князівства Литовського. – Одеса, 2002. – Т. I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року. – С. 187.

⁴³ Литовська метрика. – Книга 561. Ревізії українських замків 1545 року. – К., 2005. – С. 120, 122. На з'їзд до ревізора з'явилися з «княжат головних» лише Сангушковичі, Чорторийські та Дубровицький. Решта з'їзд проігнорували – Острозькі, Заславські, Вишневецькі, Збараські та Корецькі. Причому й Чорторийські відмовилися виконувати деякі розпорядження ревізора, оскільки інших князів, «брати нашое», на з'їзді не було (с. 129).

⁴⁴ Там же. – С. 202.

За спостереженням Н. М. Яковенко, «серед «головних княжат» [...], як здається, невинно перебувають саме ті, чие землеволодіння простежується як стабільне і безперервне від кінця XIV століття». «Слід думати, прямою основою для землеволодінь «головних княжат» XVI століття були службові уділи їхніх предків кінця XIV століття, закріплені за цією гілкою роду на частині території її колишніх династичних уділів. Отже, безперервність *успадкованого* землеволодіння відрізняє «головних княжат» від «княжат-повітників», власників отчин-вислуг, що їх свого часу *надав* великий князь за межами безпосередніх родових гнізд»⁴⁵.

Інші привілеї «головних княжат» були наступними. «До особливих прав «головних княжат» належало те, що їхні збройні загони виступали на війну не в складі спільного повітового ополчення під стягом землі, а у власних формуваннях (почтах) під родовим гербом». ««Головним княжатам» належав ряд особистих почесних привілеїв, як-от а) право на персональні листи-повідомлення від імені великого князя про початок воєнних дій (князів-повітників і нетитуловану шляхту викликали на війну загальним зверненням через повітового хорунжого); б) право на персональні листи-повідомлення про скликання сеймів; в) право за спеціальним привілеєм використовувати для печаток на листах не зелений, як решта шляхти, а червоний, тобто королівський, віск»⁴⁶.

Все це загалом дійсно так; однак необхідно зазначити, що вказані привілеї поширювався не лише на «головних княжат», а й на нетитулованих панів-магнатів⁴⁷. У Статуті 1529 р. ця група

⁴⁵ Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. – К., 2008. – С. 105.

⁴⁶ Там же. – С. 107. Н. Яковенко пише також (с. 106), що за «головними княжатами» «було закріплено участь у великокнязівській раді не за особливі заслуги чи внаслідок перебування на певних урядових посадах, а лише «з обычаю стародавнього і старожитного дому свого». Однак у середині XVI ст., а напевне й раніше, таке право належало одному лише князю Слуцькому (див. напр.: Метрыка Вялікаго Княства Літоўскаго. – Менск, 2000. – Книга 28 (1522–1552). – С. 192–193, № 151). Жодної вказівки про приналежність князів Збарзьких до великокнязівської ради, навіть жодної згадки їх у якості свідків господарських актів, за середину XV – середину XVI ст. ми не знаємо.

⁴⁷ Любавский М. К. Литовско-русский сейм. – М., 1900. – С. 471–475, 485–488.

зветься «княжата и паны хоруговные» – за правом ходити на війну під власними прапорами-хоругвами⁴⁸. А тому називати Несвізьких-Збаразьких «удільними князями», подібно Ф. І. Леонтовичу, ми вважаємо не зовсім коректним, тим більше що цей термін, повторюємо, не вживався і в документах самого ВКЛ. Цілковитою ж помилкою дослідника, у світлі вищесказаного, є твердження, нібито десь на початку XVI с. «все вообще местные князья утратили старое свое положение самостоятельных удельных владетелей и превратились в простых служилых князей – «господарских слуг и дворян», ничем больше не отличавшихся от местных панов и земян».

Разом з тим, Ф. І. Леонтович правий у тому, що володіння Збаразьких у Луцькому повіті (центром яких став новозбудований замок Рівне), набуті, в основному, шляхом купівель, належали їм «на простом вотчинном праве, без старого удельного значения»⁴⁹. Так, король Казимир у справі, що стосувалася Рівного, «княгиню Семеновую Ровенскую (вдову князя Семена Несвізького-Збаразького – С. К.) правую нашол, *подле листу судового* небожчика пана Михайла Монтовтовича, а пана Ивана Ходкевича (старостів Луцьких – С. К.), а брата его пана Пацка»⁵⁰. Як бачимо, Ровенська волость була підсудною *старості* Луцькому, а отже, входила до складу державного Луцького повіту; тоді як Збаражчина у 2-й половині XV ст. представляла собою окремий, приватно-власницький повіт. У ревізії Луцького замку 1545 р. згадується «городня ровеньская»⁵¹ – частина замкової стіни, яку мали ремонтувати власники Рівного, тоді вже князі Острозькі. Тим часом зі своїх основних, родових володінь у колишньому Збаразькому повіті, Вишневецькі та Збаразькі, як і інші «княжата головні», повинностей на користь «господарських» замків практично не несли. Так, за даними тієї ж ревізії, княгиня Збаразька та князь Дмитро Вишневецький мали ремонтувати свої «ділянки» Кременецького замку з маєтків, куплених

⁴⁸ Статути Великого князівства Литовського. – Одеса, 2002. – Т. I. – С. 51, 52, 56, 59, 79, 80.

⁴⁹ Леонтович Ф. И. Очерки... // ЖМНП. – СПб, 1894. – Ч. CCXCII. – С. 4-5.

⁵⁰ AKS. – Т. III. – S. 42-43, nr. LXXIII; LM. – Vilnius, 1995. – Knyga Nr. 8. – P. 202-203, nr. 222.

⁵¹ Литовська метрика. – Книга 561. – К., 2005. – С. 134.

чи висулужених у Кременецькому повіті; зі своїх же родових володінь, що фігурують у актах XV ст. – лише з Таража (і трьох сусідніх сіл, що виникли пізніше); та й те князь Вишневецький цієї повинності «робити не хочеть»⁵².

⁵² Там же. – С. 195, 196, 198. Втім, Тараж серед родових володінь Збаразьких мав якийсь особливий статус (див. розділ IV, № 10).

Розділ I

«КОРИБУТІВСЬКА» ТРАДИЦІЯ ПОХОДЖЕННЯ

Як добре відомо, самі князі Збараські та Вишневецькі, одні з наймогутніших магнатів Речі Посполитої, вважали себе нащадками Корибута Ольгердовича († 1404/1405⁵³), онука великого князя Литовського Гедиміна. Підкреслюючи це, вони часто доповнювали своє прізвище словом «Корибутович», пізніше «Корибут»⁵⁴. Вперше дана традиція, якщо не помиляємося, засвідчена печаткою князя Стефана Збараського, каштеляна Троцького, який займав цей уряд у 1564–1566 рр. Зображений на ній складний герб містить такі символи: 1) литовську

«Погонь»; 2) родовий герб Збараських; 3) «Колюмни» (інакше «стовпи Гедиміновичів»); 4) герб роду Гербуртів (із якого походила мати Стефана). Довкола ж читається напис: *STEFANVS + CORIBVTOVICZ + DVX + A + ZBARAZ + ET + CAS[T + TR]OCIS*⁵⁵. «Погонь» і «Колюмни», як відомо, були династичними емблемами Гедиміновичів.

⁵³ *Tęgowski J.* Olgierdowicze, Drucy i Holszańscy, czyli jeszcze w sprawie pochodzenia Zofii Holszańskiej i o rodzinie Korybuta Olgierdowicza // *Colloquia Russica*. – Kaunas, Kraków, 2013. – Series II, vol. 2. – S. 219-220.

⁵⁴ Див. напр.: *Яковенко Н. М.* У пошуку меценатів та патронів (Могилянський панегірик 1648 року на честь князя Яреми Вишневецького) // *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. – К., 2004. – Т. 35: Київська Академія. – С. 11-12.

⁵⁵ Цю печатку привішено до акту 1567 р., а також до двох оригіналів акту Люблінської унії 1569 р., в одному з яких Стефан також зветься «Koributowicz» (AURL. – S. 348, 353, 355, 412). Однак у цей час князь Збараський був уже воеводою Троцьким, а уряд каштеляна він займав дещо раніше – з 20 вересня 1564 по 16 березня 1566 р. (*Wolff J.* *Kniazowie...* – S. 614). Прорисовка практично аналогічної печатки 1585 р.: *Однороженко О.* До історії української генеалогії та геральдики: княжі роди XIV–XVII ст. // *Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства*. – Львів, 2007. – Вип. VI. – С. 50, рис. 22.

Невдовзі версія про походження князів Несвізьких, Збаразьких і Вишневецьких від Корибута Ольгердовича, у більш конкретизованому вигляді, знаходить відображення й на сторінках польсько-литовської історіографії. Вперше вона була викладена у творі М. Стрийковського, написаному в 1577 р., але так і не опублікованому аж до новітніх часів. Тут говориться, що після конфіскації у Дмитра-Корибута Новгород-Сіверського князівства (1393 р.), пізніше відданого Швитригайлу, взамін він отримав від Ягайла й Вітовта уділ на Поділлі та Волині – Брацлав, Вінницю, Соколець і Кременець, а згодом сам побудував замки Збараж і Вишнівець. Один із його синів, Федір чи Федько Корибутович, пізніше воював з королем Ягайлом, через що в 1430 р. змушений був відступити йому Кременець і Брацлав, залишившись «на Збаражу, Вишнівцю, на Чернихові, Колодні й на Шмільжнічах (напевне Шульжинцях – С. К.)». Ці володіння успадкував син Федька, Давид чи Дашко, який уклав з Ягайлом мирну угоду. Потім же Збараж і Вишнівець дісталися старшому сину Дашка, Василю, від синів якого розписані гілки Збаразьких, Вишневецьких, Порицьких та Воронєцьких⁵⁶.

Очевидно, аналогічний родовід було викладено і в невеликому творі Стрийковського «Дзеркало хроніки литовської», надрукованому в 1577 р. у формі коментованої генеалогічної таблиці литовських князів. Це видання до нашого часу не збереглося, однак воно було покладене в основу литовського розділу гербовника Б. Папроцького «Гніздо цноти» 1578 р. Тут наведено наступну генеалогічну схему: Корибут Ольгердович, князь Новгород-Сіверський – Федір Корибутович, князь Несвізький, засновник Вінниці та Збаража (саме так) – Дашко Федорович –

⁵⁶ *Strykowski M.* O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego. – Warszawa, 1978. – S. 325-326. Окрім Давида-Дашка, у цій генеалогії міститься також кілька інших вигаданих імен. У Федора Корибутовича, крім реального брата Жигимонта, згаданий ще неіснуючий Казимир. У Василя Дашковича Збаразького показаний молодший брат Федір, який успадкував Чернихів, Колодно та Smiliżniców (реальний прототип – князь Семен Васильович Збаразький-Колоденський). У Федора – дочка Феодора, дружина князя Семена Гольшанського (реальний прототип – Анастасія Семенівна, княгиня Гольшанська). Нарешті, у князя Гольшанського вказана дочка Порасковія-Праксида, дружина князя Костянтина Острозького (в реальності її звали Тетяною).

Василь Дашкович, засновник згаданих князівських родів⁵⁷. Сам Стрийковський у передмові до друкованої «Хроніки» 1582 р. повідомляє, що раніше він видав «Таблицю», надруковану в 1577 р. під титулом «Дзеркало хроніки литовської», де виклав генеалогію, життя та діяння князів Литовських та королів Польських із династії Ягеллонів, у формі «кіл» для кожного. А далі невдоволено зазначається, що «два новітніх (автора), тій моїй таблиці наслідуючи і багато з неї та явно вийнявши, до свого писання поклали»⁵⁸. Без сумніву, тут мається на увазі «Гніздо цноти» Папроцького, а також «Опис Європейської Сарматії» О. Гваньїні за латиномовними виданнями 1578 і 1581 рр. (точніше, його другий розділ про ВКЛ).

У знаменитій «Хроніці» 1582 р. Стрийковський повторив, з незначними змінами, ті самі відомості про Корибута і Федора Корибутовича, що й у своїй рукописній праці⁵⁹, але далі лише згадав Федорового сина, Данила (вже не Давида)-Дашка, вилучивши детальну генеалогію його нащадків. У іншому місці, під 1434 р., Стрийковський повідомляє про арешт Швитригайлом «Teodora albo Fiedka Koributowica xiążę Nieświeskie» та звільнення цього «prodka xiążąt Zbaraskich» поляками, після чого він піддав Польщі Брацлав та Кременець⁶⁰.

У 1584 р. вийшло нове видання гербовника Папроцького, де генеалогія нащадків Корибута Ольгердовича була викладена без змін⁶¹. Однак у іншій праці, виданій через 15 років, той же

⁵⁷ [Paprocki B.] Gniazdo cnoty... – Kraków, 1578. – S. 1147. На початку розділу про Князівство Литовське сам автор відзначає, що його історію «свіжо Матис зі Стрикова поправив у Хроніці, яку достатньо видав про те князівство, я тут лише клейноти (герби) їх кладу» (s. 1135).

⁵⁸ Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa, 1846. – Т. I. – S. XLV-XLVI, (21), 239, 318.

⁵⁹ По-перше, якщо в рукописній праці говориться, що Корибут отримав свій подільсько-волинський уділ лише після того, як Новгород-Сіверський було віддано Швитригайлу (тобто на початку XV ст.), то за «Хронікою» це відбулося відразу після його звільнення з-під арешту (1393 р.). По-друге, серед володінь Федора-Федька, що залишилися у нього після 1430 р., пропущено Черняхів, а спотворені «Шмільжничі» (Шульжинці) замінені на такі ж «Снуліжничі».

⁶⁰ Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa, 1846. – Т. II. – S. 101-102, 194.

⁶¹ Paprocki B. Herby rycerstwa Polskiego (1584). – Kraków, 1858. – S. 832.

автор уже пише, нібито Вишневецькі та Збараські походили від Корибута, одного з синів Кейстута та рідного брата великого князя Вітовта. А синами цього Корибута названі Патрикій, Федір Несвізький, засновник Вінниці та Збаража, Зигмунт, князь Литовський, вбитий від Чарторийського, і Василь⁶²! Версія про Корибута Кейстutowича, предка Вишневецьких і Збараських, згодом перейшла ще до польськомовного видання «Хроніки Європейської Сарматії» О. Гваньїні 1611 р., текст якої у даній частині є простим скороченням твору Папроцького. Хоча в іншому місці, заснованому вже на хроніці Й. Бельського, вказані роди названі нащадками Корибута Ольгердовича⁶³.

Версія Стрийковського – Папроцького, «підкріплена» могутністю самих Збараських і Вишневецьких, які вже офіційно звалися «Корибутовичами», «Корибутами», безальтернативно домінувала й у всій подальшій історико-геральдичній літературі Речі Посполитої. Зокрема, вона викладена у хроніці Й. Бельського (1597 р.)⁶⁴, гербовниках Ш. Околяського (1641 р.)⁶⁵, А. Кояловича (рукопис близько 1648 р.)⁶⁶ та К. Несецького (1743 р.)⁶⁷. У пізнішій польській літературі «Корибутівська»

⁶² *Paprocki B.* Ogród królewsky... – Praha, 1599. – Арк. CCVIII зв.

⁶³ *Гваньїні О.* Хроніка Європейської Сарматії. – К., 2007. – С. 409-410, 365. У перших двох, латиномовних виданнях твору Гваньїні, котрі за обсягом вдвоє менше польськомовного, обидві версії ще відсутні (*Gwagnini A.* Sarmatiae Europeae descriptio... – [Cracoviae, 1578], Spiraе, 1581; тут розділ про Литву значно коротше, а розділу про Русь немає взагалі).

⁶⁴ *Kronika polska, Marcina Bielskiego.* Nowo przez Joach. Bielskiego syna iego wydana. – Kraków, 1597. – S. 521 (з гербом Збараських і Вишневецьких, що містить литовську «Погонь»). Реально це була самостійна робота Йоахима Бельського, в якій він широко використовував хроніку Стрийковського.

⁶⁵ *Okolski S.* Orbis Polonus. – Cracoviae, 1641. – Т. I. – Р. 524-528.

⁶⁶ *Wijuk Kojalowicz W.* Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium. – Kraków, 1897. – S. 96. Див. ще напр.: *Пазднякоў В. С.* Генеалогічныя заметкі князёў Вішнявецкіх і справа Астрожскай ардынацыі Мальтыйскага ордэна (Невядомы мінскі рукапіс канца XVII ст.) // Беларускі археаграфічны штогоднік. – Мінск, 2009. – Вып. 10. – С. 247.

⁶⁷ *Niesiecki K.* Korona polska. – Lwów, 1743. – Т. IV. – S. 540-543. Зазначимо, що Несецький користувався «генеалогією» Вишневецьких (мабуть тією, що збереглася до наших часів: *Genealogia Xiążąt IchM Koributow Wiśniowieckich* // AP Kraków. – AS 306), у якій вона, починаючи з синів вигаданого Дашка Федоровича, викладена загалом правильно, явно на підставі актових джерел. Зокрема, переліки маєтків трьох братів, Семена, Солтана та Василя «Дашковичів», без

версія також не викликала сумнівів аж до середини ХІХ ст.⁶⁸, а в російській – навіть до 1890-х рр.⁶⁹.

Лише у 1860-х рр. К. Стадницький, перший історіограф династії Гедиміна, визнав «Корибутівську» традицію походження Збаразьких і Вишневецьких фальшивою; але у своїх міркуваннях цей дослідник явно пішов «занадто далеко». За версією Стадницького, Збаразькі або отримали князівський титул від короля Жигимонта Августа – після одруження князя Стефана Андрійовича з княжною Анастасією Мстиславською, яка походила від Гедиміновичів, – або, правдоподібноше, «родина та, як багато інших на Русі до князівських лічилася» (?!). Коли ж рід Збаразьких почав підноситися, «визнано потребою відрегулювання родоводу свого». Для цього Збаразькі скористались послугами догідливих письменників. У 1430-х рр. діяв руський князь Федько Несьвідзький (від Несьвіда в Луцькому повіті), який у одному документі називав своїм володінням, між іншим, Збараж. «Послужливі пера», Папроцький і Стрийковський, цього «Федька князя руського з Несьвіду перехрестили на литовського Федька Корибутовича, сина Дмитра Корибута й онука Ольгерда. Для більшого утвердження того подання казано батькові

сумніву, запозичені з їхнього дільчого акту 1463 р. Але ж там брати чітко названі Васильовичами! (AKLS. – Lwów, 1887. – Т. I. – С. 54). Звідси зрозуміло, що укладач «генеалогії» свідомо змінив дані свого джерела, явно з метою не дискредитувати вже «канонічну» схему Стрийковського – Папроцького. Саме тому анонімний автор «зберіг» Данила-Дашка Федоровича й навіть «надав» йому дружину, цілком віртуальну княжну Тверську!

⁶⁸ *Przedziecki A.* Podole, Wołyń i Ukraina. Obrazy miejsc i czasów. – Wilno, 1841. – Т. I. – С. 34-37; *Baliński M. Lipiński T.* Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana. – Warszawa, 1844. – Т. II. – С. 909, 913; *Stadnicki K.* Synowie Gedymina, wielko-władcy Litwy. – Lwów, 1853. – Т. II. – С. 174; *Stecki T. J.* Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym. – Lwów, 1871. – Serya 2. – С. 120, 127 (в своїй основі ця книга, як повідомляється у вступі, була написана ще до 1865 р. (с. II)).

⁶⁹ *Долгоруков П.* Российская родословная книга. – СПб., 1854. – Ч. I. – С. 319-320, 330; *Хмыров М. Д.* Алфавитно-справочный перечень удельных князей русских и членов царствующего дома Романовых. – СПб., 1871. – Половина первая. А-И. – С. 21; *Молчановский Н.* Очерк известий о Подольской земле до 1434 года. – К., 1885. – С. 248, 255, 365, 377-378 (зазначимо, що автор був знайомий і з версією Стадницького); *[Петров Н. И.]* Подолия. Историческое описание / Изд. П. Н. Батюшковым. – СПб., 1891. – С. 36, 55.

його Дмитрові, котрий у тих сторонах ніколи не затримався, будувати замки Збараж, Вінницю, Соколець». Що ж до реального походження Збараських, Стадницький недвозначно дав зрозуміти, що вважає їх нащадками пана Дениска Мокосійовича, про якого документально відомо, що в 1442 р. він отримав Збараж у пожиттєве володіння від великого князя Казимира! Як аргумент, Стадницький посилався на Несецького, який начебто писав, що за Казимира Ягеллона Збараські «ще князями не титулувалися»⁷⁰. Однак насправді смисл у Несецького зовсім інший – у 1440 р. «ті князі ще в той час Збараськими не титулувалися»⁷¹.

Ю. Бартошевич у статтях для «Загальної енциклопедії», погоджуючися з К. Стадницьким у тому, що Збараські не були нащадками Корибута Ольгердовича, тим не менше, про Дениска Мокосійовича навіть не згадує. Їхнім родоначальником письменник вважав князя Федька Несвізького, який, за його теорією, не мав нічого спільного з правлячими династіями – ні Гедиміновичів, ні Рюриковичів: «Князем, тобто великим заможним паном, називала Русь Федора, Федька [...]». Родовід Несвізьких-Збараських за другу половину XV ст. Бартошевич виклав відносно достовірно, явно на підставі актових джерел (пор. довгий

⁷⁰ *Stadnicki K.* Olgierdowicze // Biblioteka Ossolinskih. Poczet nowy. – Lwów, 1865. – Т. VI. – С. 242-246; *Stadnicki K.* Bracia Władysława-Jagiełły Olgierdowicza króla Polski, wielkiego księcia Litwy. – Lwów, 1867. – С. 105-109, також 47, рзур. 23. Пізніше Стадницький, на підставі опису литовсько-польського кордону 1546 р., заперечив навіть споріднення зі Збараськими Вишневецьких, стверджуючи, що в 1-й половині XVI ст. їхнім володінням був Вишнів у Любомльському повіті, в долині Буга, від якого вони писались князями Вишневськими. А тому Вишнівець на Горині слід визнати пізнішим поселенням! (*Stadnicki K.* Dodatki i poprawki do dzieł Bracia Władysława Jagiełły i Olgierd i Kiejstut. – Lwów, 1873. – С. 8-9). Дійсно, у згаданому документі фігурує князь Олександр Вишневський, власник сіл ВКЛ Устилуг та Єзовське, поблизу польського кордону біля Буга, хоча одного разу він названий і Вишневецьким (Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильна, 1867. – Т. I. – С. 87-90). С. Вишнів Любомльського р-ну розташоване за 35 км на північ від Устилугу; однак це була вже територія не ВКЛ, а Польської корони, в складі т. зв. Ратенсько-Любомльського «клину». При всьому цьому, акти Збараських 1460–1480-х рр., невідомі Стадницькому, не залишають жодного сумніву, що прізвище Вишневецьких походить від Вишнівця на Горині, первісно Збараської волості.

⁷¹ *Niesiecki K.* Korona polska. – Т. IV. – С. 705.

перелік маєтків князя Солтана Васильовича, без сумніву, запозичений із розподільного акту 1463 р.). Щоправда, в наступному томі енциклопедії той самий автор, під впливом Стадніцького, вже «відмовляє» Федьку і його найближчим нащадкам у князівському титулі, з яким вони нібито вперше згадуються лише в документі 1507 р.⁷² А ще пізніше Бартошевич цілком приєднався до версії Стадніцького, оголосивши Збаразьких нащадками Дениска Мокосійовича – узурпаторами князівського титулу, а свою попередню думку про їх походження від Федька Несвізького визнав помилковою. При цьому Бартошевич, слідом за Стадніцьким, посилається на Окольського, переплутавши того з Несецьким, який нібито писав, що за Казимира Ягеллона Збаразькі князями ще не титулувалися. Нарешті, як і Стадніцький, Бартошевич стверджує, що Вишневецькі навіть не були одного коріння зі Збаразькими, первісно називаючись Вишневськими від Вишнева у Любомльському старостві⁷³.

Невдовзі після перших публікацій Бартошевича, де Збаразькі та Вишневецькі виводилися від Федька Несвізького, окремого від Федора Корибутовича, до цієї ж думки приєднався волинський краєзнавець Т. Стецький⁷⁴. Дещо пізніше він обґрунтував таку генеалогію і документально, використавши оригінальні акти з Дубенського архіву⁷⁵. Однак загальновизнаною вона стала не відразу, тим більше, що й сам Бартошевич від своєї

⁷² Encyklopedyja Powszechna. – Warszawa, 1867. – Т. 27. – С. 227-229; Warszawa, 1868. – Т. 28. – С. 387-388.

⁷³ Bartoszewicz J. Książę i książę. – Kraków, 1876. – С. 17-18.

⁷⁴ Stecki T. J. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym. – Lwów, 1871. – Serya 2. – С. 203-212, також 400-401. Щоправда, на с. 120 та 127 автор переказує версію Стрийковського про Брацлавсько-Кременецький уділ Корибута і його сина, Федька Корибутовича Несвізького. Це пояснюється тим, що більша частина книги, рукопис якої було прикро втрачено у 1865 р., автор реконструював на основі старих чернеток, тобто написаних ще до публікації Стадніцького. Тоді як зібрані матеріали про Вишнівець та князів Вишневецьких були втрачені повністю, і Стецькому довелося писати цей розділ заново, використовуючи найновіші публікації Стадніцького та Бартошевича (с. II); по суті, він і є лише компіляцією зі вказаних авторів.

⁷⁵ Stecki T. J. Miasto Rowne. Kartka z kroniki Wołynia. – Warszawa, 1880. – С. I-II, рр.зр. 2. Ця робота була написана за кілька років до публікації: присвята автора у ній датована 1877 р., а дозвіл цензури – 1879-м.

першої точки зору офіційно відмовився. Крім нього, припущення Стадніцького, нібито Збаразькі походили з боярського роду Мокосіїв, присвоївши собі князівський титул, визнав за доведений факт О. Яблоновський⁷⁶. К. Пуласький, хоча слідом за Стадніцьким ще й заперечував походження Вишневецьких від Федька Несвідського, «перехрещеного на Корибутовича», разом з тим, відкидав і їхній родовід від Дениска Мокосійовича. Адже в такому разі в документах брати Збаразькі мали б писатися Мокосійовичами або Денисовичами, а не Васильовичами; звідси випливає, що «був то окремий рід, який отримав у володіння Збараж у період з 1442 по 1475 р.»⁷⁷. Більше того, сам Дениско Мокосійович був живим ще у 1465–1466 р.⁷⁸, тоді як Збаражчину в 1463 р. поділили князі Васильовичі, а сини Дениска згадуються в актах Збаразьких 1475–1482 рр.⁷⁹.

Стару ж, «Корибутівську» традицію походження Збаразьких і Вишневецьких, серед польських істориків 2-ї половини XIX ст. намагався «захистити» лише А. Соколовський. Федора Корибутовича він ототожнив з князем Федором Ратенським (реально – Ольгердовичем), який згаданий у документі 1394 р. серед братів короля Владислава-Ягайла! Його сином Соколовський визнав, хоч і не в категоричній формі, князя Івашка Корибутовича – одного з поручителів за литовських полонених під Луцьком (1431 р.). А цього Івашка ототожнив з князем Іваном Збаразьким, який, за Длугошем, загинув під час штурму Збаража татарами у 1474 р., а також з князем Дашком Федоровичем, згаданим у Папроцького (і Стрийковського) – батьком Василя, від якого пішли Вишневецькі та Збаразькі! Крім того, Соколовський вважав «підтвердженням» версії Стрийковського дві грамоти Федька Несвідського (не допускаючи варіанту, що вони й були

⁷⁶ Rewizya zamków ziemi Wołyńskiej w połowie XVI wieku // Źródła dziejowe. – Warszawa, 1877. – Т. VI / Wyd. A. Jabłonowski. – S. LXIX.

⁷⁷ К. Р. Książęta Wiśniowieccy w XVI wieku // Przewodnik naukowy i literacki. – Lwów, 1877. – Т. V. – Zeszyt 1. – S. 61-62.

⁷⁸ AKLS. – Т. I. – S. 57, 61. Ф. І. Леонтович помилився, пишучи, що Збараж був наданий князем Несвізьким лише після смерті Дениска (Леонтович Ф. І. Очерки истории литовско-русского права // ЖМНП. – СПб, 1894. – Март. – Ч. CCXCII. – С. 13-14).

⁷⁹ AKLS. – Т. I. – S. 70, 76, 81.

джерелом хроніста – див. нижче). А грамоту Дениску Мукосійовичу на Збараж польський історик, без скільки-небудь вагомих підстав, просто оголосив фальсифікатом⁸⁰. Така екстравагантна «гіпотеза» Соколовського була визнана «цілком» непереконливою вже у рецензії К. Кантецького⁸¹. Більш детально її розкритикував З. Радзімінський, який вважав Збаразьких нащадками князя Федька Несвізького, окремого від Корибутовича⁸².

Відтоді вказана теза стала загальноприйнятою в польській історіографії більше ніж на два десятиліття, а походження Збаразьких-Вишневецьких від Федька Несвізького – ніким під сумнів уже не ставилося. До Т. Стецького і З. Радзімінського приєдналися Ю. Вольф⁸³, А. Бонєцький⁸⁴, у Російській імперії – Ф. І. Леонтович⁸⁵, князь О. Б. Лобанов-Ростовський⁸⁶, Є. І. Де-Вітте⁸⁷. Однак М. О. фон Баумгартен у спеціальній статті, опублікованій у 1910 р., виступив на захист старої, «Корибутівської» традиції походження Збаразьких і Вишневецьких⁸⁸. А наступ-

⁸⁰ Listy księcia Jerzego Zbaraskiego kastelana Krakowskiego z lat 1621–1631 / Wyd. A. Sokołowski. – Kraków, 1878. – S. 2–8.

⁸¹ Kantecki K. Listy ks. Zbaraskiego // Przewodnik naukowy i literacki. – Lwów, 1879. – R. VII. – S. 183.

⁸² Radziński Z. L. Słowo o wstępie do Listów X. Jerzego Zbaraskiego (*właściwie Zbarażskiego*) // Dwutygodnik naukowy poświęcony archeologii, historii i lingwistyce. – Kraków, 1879. – T. II. – Nr. 9. – S. 195–199.

⁸³ Wolff J. Rod Gedimina. – Kraków, 1886. – S. 156–158.

⁸⁴ Boniecki A. Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku. – Warszawa, 1887. – S. 209, 211.

⁸⁵ Леонтович Ф. И. Очерки истории литовско-русского права // ЖМНП. – СПб., 1893. – Июль. – Ч. CCLXXXVIII. – С. 184; СПб, 1894. – Март. – Ч. CCXCII. – С. 7–11.

⁸⁶ Лобанов-Ростовский А. Б. Русская родословная книга. – СПб., 1895. – Т. I. – С. 102–103.

⁸⁷ Де-Витте Е. И. Комментарии к древнейшим помянникам Киево-Печерской лавры и Киево-Златоверхо-Михайловского монастыря // Чтения в Историческом обществе Нестора летописца. – К., 1911. – Кн. 22. – Приложение. – С. 20–26.

⁸⁸ Баумгартен Н. А. фон. Происхождение князей Вишневецких, Збаражских и Воронежских // Летопись Историко-родословного общества в Москве. – М., 1910. – Вып. 4 (24). – С. 27–33; пор. також пізнішу, франкомовну роботу: Baumgarten N. de. Origine de Michel Wiśniowiecki, roi de Pologne // Orientalia christiana periodika. – Roma, 1935. – Vol. I. – Nr. 3–4. – P. 395–433. Висновок Баумгартена прийняв також С. Любімов; утім, цей автор, пишучи, що «вопрос

ного року, нічого не знаючи про роботу фон Баумгартена, аналогічну ідею висловив Ю. Пузина⁸⁹.

Стаття Ю. Пузини, надрукована у львівському часописі «Місячник геральдичний», викликала серед польських істориків дуже гостру дискусію, яку один із її учасників у 1926 р. влучно назвав *bellum genealogicum* – генеалогічною війною. Лише на сторінках названого часопису, впродовж 1911–1914 рр., з даної проблеми з'явилося 10 статей! Оponentами Пузини виступили З. Радзімінський, В. Семкович, К. Соханевич; А. Прохаска, спершу підтримавши Радзімінського, потім приєднався до Пузини⁹⁰. Невдовзі версію Пузини підтримав ще О. Халецький⁹¹, з

о происхождении князя Федко от Гедмина вполне разрешен фон-Баумгартеном», водночас показує Федька сином Івана Несвізького! (*Любимов С. Опыт исторических родословий. Гундуровы, Жижемские, Несвицкие, Сибирские, Зотовы и Остерманы.* – Петроград, 1915. – С. 35-36).

⁸⁹ *Puzyna J.* O pochodzeniu kniazia Fedka Nieświzkiego // МН. – 1911. – Nr. 1-2. – S. 6-15; Nr. 3-4. – S. 43-47; Nr. 5-6. – S. 74-82.

⁹⁰ *Radziński Z. L.* W sprawie pochodzenia Fed'ka Nieświzkiego // МН. – 1911. – Nr. 9-10. – S. 142-150; Nr. 11-12. – S. 182-185; *Puzyna J.* W sprawie Fedka Nieświzkiego // МН. – 1912. – Nr. 1-2. – S. 18-26; Nr. 3-4. – S. 58-65; *Prochaska A.* Czy możliwa jest identyczność kniazów Nieświzkich z Korybutowiczami? // МН. – 1912. – Nr. 5-6. – S. 88-92; *Radziński Z. L.* Jeszcze w sprawie Fed'ka Nieświzkiego // МН. – 1912. – Nr. 5-6. – S. 93-95; *Puzyna J.* Nieco faktów do sprawy Fedka Nieświzkiego // МН. – 1913. – Nr. 9-10. – S. 145-151; *Prochaska A.* O identyczności ks. Fedka Nieświzkiego z Fedorem Korybutowiczem // МН. – 1913. – Nr. 11-12. – S. 192-194; *Radziński Z. L.* Itinerarze kn. Fedora Korybutowicza i kn. Fedka Nieświzkiego // МН. – 1913. – Nr. 11-12. – S. 194-200; *Semkowicz W.* Korybutowicze i Nieświzcy w świetle sfragistyki // МН. – 1913. – Nr. 11-12. – S. 200-204; *Sochaniewicz K.* Przyczynek do rozwoju herbu książąt Zbarazkich // МН. – 1914. – Nr. 5-6. – S. 118-120.

Окремо стоїть «оригінальна» думка Є. Старчевського, який вважав Вишневецьких нащадками Жигимонта «Корибута» (Корибутовича, намісника Чеського королівства в 1422–1427 рр.)! (*Starczewski E.* Moźnowladstwo polskie na tle dziejów. I. Do końca XVII w. – Warszawa, 1914. – S. 635). Очевидно, вона походить зі старої літературної традиції, зафіксованої в низці панегіриків кінця XVI – I-ї половини XVII ст., де походження Вишневецьких ведеться від Корибута, «короля Чеського», тобто об'єднаного з його сином Жигимонтом (див. про це: *Яковенко Н. М.* У пошуку меценатів та патронів... – С. 9-10).

⁹¹ *Halecki O.* Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka. – Kraków, 1915. – S. 115; *Halecki O.* Z Jana Zamoyskiego... – S. 201 (перша публікація, окремою книжкою, вийшла у 1917 р.); *Halecki O.* Dzieje unii Jagiellońskiej. – Kraków, 1919. – T. I. – S. 142, przyp. 4.

аргументами якого, знов-таки, не погодився Радзімінський⁹². Ян Якубовський, не вдаючись до питання про походження Федька Несвізького, доводив помилковість тези Пузини щодо приналежності йому білоруського Несвіжа, нібито частини Новгород-Литовського уділу Корибута⁹³. Нові, дуже вагомні аргументи проти Пузини навів В. Семкович⁹⁴. З ними погодилась В. Добровольська⁹⁵. Ф. Равіта-Гавронський також заперечував походження Несвізьких від Корибута і взагалі Гедиміновичів⁹⁶. Його робота викликала коротку, але повну безглузких помилок і дуже грубу, тим більше стосовно вже покійного автора, рецензію Пузини (між іншим, він «не розуміє», чому Равіта-Гавронський вважав Федька Несвізького сином Івана Корибутовича, тоді як у того мова йде про Івана Несвізького, зовсім не Корибутовича)⁹⁷. Незадовго ж перед тим Пузина опублікував своє «останнє слово у відповідь проф. Семковичу», у вигляді об'ємної, але, по своїй суті, цілком «волюнтариської» статті⁹⁸.

В цілому стосовно творчості Ю. Пузини не можна не зазначити, що його статті написані на низькому науковому рівні, але при цьому в надзвичайно самовпевненій манері. По-перше, Пузина дуже некритично ставився до своїх джерел, майже не беручи до уваги ступінь їх достовірності. По-друге, постійно порушував принципи логічної аргументації, наприклад, приді-

⁹² Radziwiński Z. L. Uwagi o opracowaniu przez Dra O. Haleckiego Matejjałów do dziejów Rusi i Litwy w XV w. Z Jana Zamoyskiego inwentarza Archiwum Koronnego. – Lwów, 1921. – S. 3-7.

⁹³ Jakubowski J. Czy istnieli kniaziowie Nieświescy? // AW. – 1923. R. 1. – Nr. 1. – S. 1-9.

⁹⁴ Semkowicz W. Łosk i wygaśnięcie Korybutowiczów // Rocznik Towarzystwa heraldycznego we Lwowie. – Kraków, 1926. – T. VII. – S. 197-209.

⁹⁵ Dobrowolska W. Młodość Jerzego i Krzysztofa Zbaraskich (Ze wstępem o rodzie Zbaraskich i życiorysem Janusza Zbaraskiego wojewody braclawskiego). – Przemyśl, 1926 [Rocznik Przemyński. – Przemyśl, 1927. – T. VII]. – S. 17, 21-22, 236.

⁹⁶ Rawita-Gawroński F. Książęta Nieświeccy, Zbarascy i Wiszniowieccy do końca XVI w. // AW. – 1930. R. VII. – Zeszyt 1-2. – S. 114, 116-117 (цікаво, що автор взагалі не знає про «генеалогічну війну» Пузини з його опонентами; цілком можливо, його робота була написана ще до 1911 р., оскільки публікація 1905 р. тут віднесена до «найновіших досліджень», див. s. 114).

⁹⁷ МН. – 1931. – Nr. 6. – S. 140-141.

⁹⁸ Puzyna J. Korybutowicze Nieświzcy // МН. – 1930. – Nr. 6. – S. 105-119.

ляв багато уваги критиці незначних, другорядних помилок, «створюючи» загальне враження про некомпетентність опонентів, у той же час залишаючи без належного розгляду їх основні аргументи. Часто далекосяжні висновки базуються ледь не «на голому місці», причому надалі вони розглядаються вже як беззаперечні факти. Недарма більшість публікацій Пузини (і не лише з досліджуваної теми) викликали у його польських колег справедливую та конструктивну критику.

Отже, в підсумку «генеалогічної війни» жодна зі сторін так і не здобула «перемоги», яка була б визнана іншою стороною⁹⁹. Ця ситуація зберігалася ще й десятиліття тому, як у польській, так і в українській історіографії: якщо одні вчені довіряли «Корибутівській» традиції Збараських-Вишневецьких та генеалогічній схемі Стрийковського, приймаючи аргументацію Пузини¹⁰⁰, то інші – вважали цю традицію пізнішою вигадкою, а Федька Несвізького визнавали руським Рюриковичем¹⁰¹.

⁹⁹ Зокрема, це констатував С. Кучинський у академічному виданні: *Polski słownik biograficzny*. – Kraków, 1948. – Т. VI. – С. 384, 386-387.

¹⁰⁰ *Wdowiszewski Z.* Genealogia Jagiellonów. – Warszawa, 1968. – С. 16; *Яковенко Н. М.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С. 85, 298 (пізніше свою думку дослідниця змінила – див. нижче); *Wasilewski T.* Pochodzenie i początek kariery domu Czartoryskich // *Litwa i jej sąsiedzi od XII do XX wieku*. – Poznań, 1994. – С. 50-51; *Wasilewski T.* Wnuczka Korybuta Olgierdowicza Zofia Zygmuntówna (Żedewidówna), księżna Zubrewicka i potomkowie Fedka Korybutowicza Nieświskiego, Wiśniowieccy i Zbarascy // *Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego*. – 2001. – Т. V (XVI). – С. 175-182 (вважав, що Федько Несвізький був сином Івана Корибутовича, в основному на підставі сфрагістичного матеріалу); *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. – Львів, 1996. – С. 154; *Войтович Л.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. – Львів, 2000. – С. 328; *Войтович Л.* Княжа доба: портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С. 648-650; *Мицько І.* Федько Корибутович Несвіцький – протопласта князів Збараських // *Галицька брама*. – Львів, 2004. – № 1-3: Збараж. – С. 30; *Гриськів В.* «Генеалогічна війна» початку XX століття // *Наукові записки. Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. – Тернопіль, 2006. – Вип. 3. – С. 24-31; *Гриськів В.* Князь Федько Несвізький // *Наукові записки. Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. – Тернопіль, 2007. – Вип. 1. – С. 4-10; *Czamańska I.* Wiśniowieccy. Monografia rodu. – Poznań, 2007. – С. 22-24 (вважає, що Збараські

та Вишневецькі в будь-якому випадку були Гедиміновичами, якщо не Корибутовичами, то Копіатовичами); *Anusik Z.* O książętach Wiśniowieckich i czasach, w których żyli. Suplement do monografii rodu // *Przegląd nauk historycznych.* – 2009. R. VIII. – Nr. 2. – S. 151-152 (поділяє думку Чаманьської); *Pana I.* Загадка походження князя Федька Несвіцького: давні та новітні дискусії // *Вісник Львівського університету. Серія: Історія.* – 2011. – Вип. 46. – С. 42-64 (версію Пузини підтримує не категорично, припускаючи, що Федько міг бути й нащадком Копіата Гедиміновича).

¹⁰¹ *Сенютович-Бережний В.* Історичне місце князя Федька Несвіцького // *Літопис Волині.* – Вінніпег, 1958. – Рік 4. – Ч. 4. – С. 6-14; *Dworzaczek W.* Genealogia. – Warszawa, 1959. – S. 127, przyp. 202; *Tęgowski J.* Pochodzenie kniaziów Iwana i Fiodora Nieświckich // *Genealogia. Studia i Materiały Historyczne.* – Poznań – Wrocław, 1996. – T. 7. – S. 125-135; *Tęgowski J.* Jeszcze o pochodzeniu kniazia Fiodora Nieświckiego // *Genealogia. Studia i Materiały Historyczne.* – Poznań – Wrocław, 1996. – T. 8. – S. 87-90; *Яковенко Н. М.* У пошуку меценатів та патронів (Могилянський панегірик 1648 року на честь князя Яреми Вишневецького) // *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія».* – К., 2004. – Т. 35: Київська Академія. – С. 9 (ця ж стаття, але під іншою назвою, була тоді ж надрукована за кордоном, а потім перевидана ще раз: *Яковенко Н.* Кого топчуть коні звиятного Корибута: до загадки києво-могилянського панегірика 1648 року «*Maiores Wisniewiecciorum*» // *Яковенко Н.* Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття. – К., 2012. – С. 326; переглянувши свою попередню думку під впливом робіт Я. Тенговського, Н. Яковенко ніяк не відзначила це в другому виданні своєї книги: *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. – К., 2008. – С. 91-92, 321, 333); *Kurtyka J.* Wierność i zdrada na pograniczu. Walki o Bracław w latach 1430–1437 // *Historia vero testis temporum: Księga jubileuszowa poświęcona profesorowi Krzysztofowi Baczkowskiemu w 70 rocznicę urodzin.* – Kraków, 2008. – S. 691-693; *Однороженко О.* До історії української генеалогії та геральдики... – С. 45-46; *Однороженко О.* Князівська геральдика Волині середини XIV–XVIII ст. – Харків, 2008. – С. 76; *Однороженко О.* Руські родові герби XIV–XVI ст. як генеалогічне джерело // *Генеалогія.* – К., 2013. – Вип. I. – С. 398-401; *Келембет С. М.* Князі Несвізькі, Збаразькі та Вишневецькі – Гедиміновичі чи ні? // *Культура народів Причорномор'я.* – 2009. – № 162. – С. 111-118; *Келембет С.* Князі Несвізькі, Збаразькі та Вишневецькі – нащадки чернігівських Ольговичів? // *Сіверянський літопис.* – 2016. – № 3. – С. 3-7; *Kowalski M.* Księstwa Rzeczpospolitej. Państwo magnackie jako region polityczny. – Warszawa, 2013. – S. 155; *Кузьмин А. В.* Рюриковичи или Гедиміновичи? Проблема идентификации литовско-русских князей XIV – начала XV в. в письменных источниках XIV–XVII вв. // *ДРВМ.* – 2017. – № 3. – С. 67; *Саввов Р.* Печатка «Корибута» – речовий доказ давнього фальшування // *Записки Наукового товариства імені Шевченка.* – Львів, 2018. – Т. CCLXXI. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 340-345.

Переходимо до порівняльної аргументації обох точок зору, почавши з версії Стрийковського – Баумгартена – Пузини. При цьому вважаємо достатнім викласти лише ті тези, що мають якесь реальне значення, пропускаючи розмірковування другорядного характеру. Наприклад, навряд чи можна серйозно сприймати такий «аргумент» Пузини: «Не треба теж забувати, що особливо за перших Ягеллонів визнавати своє походження з їхньої крові було щонайменше непрактичним, оскільки політика династії полягала великою мірою в усуненні небажаних суперників за великокняжий титул, а зрештою споріднення були все-таки ще заблизькими, аби подібна узурпація могла мати які-небудь умови для успіху»¹⁰². До речі, за генеалогічною схемою Пузини князь Стефан Збаразький (який першим став писатися Корибутовичем) доводився б правнуком чотириюрідного брата тодішнього короля Жигимонта-Августа!

1) Родова традиція Збаразьких-Вишневецьких про їхнє походження від Корибута Ольгердовича. Однак період між смертю Корибута (1404/1405 р.) та першою фіксацією цієї традиції (1564/1566 р.) складає близько 160 років. За цей час пам'ять про реальне походження Збаразьких цілком могла забутися, тоді як свідків, котрі могли б спростувати їх «приписку» до роду Гедиміна, знайти було вже практично неможливо. Відомо, що доповнення до князівських прізвищ, похідні від імен їхніх гаданих предків, які «увійшли до моди» не раніше 2-ї половини XVI ст., в кількох випадках є помилковими. Так, давно і переконливо доведено, що «Любартовичі»-Сангушки насправді походили не від Любарта, а від Ольгерда, а «Коріатовичі»-Курцевичі були нащадками не Коріата, а Наримонта Гедиміновича.

2) Доказ того, що Федько Несвізький був сином Корибута, Ю. Пузина вбачав у самому його прізвищі. За думкою дослідника, воно походило від білоруського Несвіжа, який входив до складу Новгород-Литовського уділу Корибута. При цьому Пузина заперечував те, що столицею Корибута був Новгород-Сіверський, вважаючи таким Новгородок-Литовський. Пряме ж свідчення літописів про похід Кейстута на Корибута до Новго-

¹⁰² *Puzyna J.* O pochodzeniu kniazia Fedka Nieświzkiego // МН. – 1911. – Nr. 1-2. – S. 8.

родка-Сіверського (1382 р.)¹⁰³ Пузина чомусь відніс до Дмитра Ольгердовича Старшого (який тоді перебував на службі у Москві). В акті 1388 р., де Дмитро-Корибут виступає з титулом «князь Новгородський й Сѣверський», серед його бояр Пузина вирізняє бояр сіверських, на чолі з воєводою Сіверським, та воєводу Новгородського, який, отже, не міг бути воєводою Новгородка-Сіверського. Насправді ж у документі ніякий воєвода Сіверський не згадується (він є лише здогадом Пузини, внаслідок неправильної пунктуації у виданні 1887 р.), там фігурують лише два воєводи – Трубецький і Новгородський¹⁰⁴.

Ю. Пузина вважав, що після того, як у 1393 р. Корибут утратив Новгород-Литовське та Сіверське князівства, зі складу першого він зберіг окраїнні волості – на півночі Лоск, який успадкувала його дочка Марія (насправді Лоском володів Федір Корибутович – див. нижче), а на півдні Несвіж. За версією литовсько-руського літописця (точніше, «Повісті про Поділля» 1430-х рр.), у 1380-х рр. Новгородок-Литовський належав Федору Коріатовичу, який після смерті старших братів перейшов звідти на Поділля. Це повідомлення Пузина тлумачить наступним чином: Федір Коріатович начебто прибув на Поділля з Угорщини, де він володів Мункачем, а літописець мав на увазі, що «дійсно з частини Новгородка, тобто, з Несвіжу прибув на Поділля Федір, тільки не Коріатович а Корибутович, а хроніст найвиразніше обох тих Федорів помішав»¹⁰⁵!

Не варто говорити, що подібна маніпуляція історика зі своїм джерелом є цілком неприйнятною. З. Радзімінський, навівши цитований уривок зі статті Пузини, навіть не став його коментувати, обмежившись риторичною фразою: «А зараз нехай Шановний Читач сам оцінить, наскільки той висновок Автора є обґрунтованим?»¹⁰⁶ А. Прохаска був більш «терплячим», вказавши, що літописне повідомлення про столицю Корибута у 1382 р. підтверджується двома пруськими анналами; що ж сто-

¹⁰³ ПСРЛ. – М., 1980. – Т. XXXV. – С. 62, 68.

¹⁰⁴ УГ. – С. 38-39, № 20; пор.: AKLS. – Т. I. – С. 8-9, nr. IX (кома до, а не після слова «воєвода»).

¹⁰⁵ *Puzyna J.* O pochodzeniu kniazia Fedka Nieświzkiego. – S. 12-14.

¹⁰⁶ *Radziwiński Z. L.* W sprawie pochodzenia Fed'ka Nieświzkiego // МН. – 1911. – Nr. 9-10. – S. 144.

сується прибуття Федора Коріатовича на Поділля із угорського Мункача, то це твердження Пузини абсолютно невірне, оскільки Коріатович утік до Угорщини вже після втрати ним Поділля в 1393 р.¹⁰⁷.

Тим не менш, з Ю. Пузиною слід погодитися в тому, що в 1393 р. столицею Корибута дійсно був Новгородок-Литовський (половину якого згодом успадкував його старший син Жигимонт). Частиною Новгород-Литовського князівства був, мабуть, і замок Лошеськ (Лоск), яким до своєї смерті володів Федір Корибутович¹⁰⁸. Але далеко не факт, що до складу цього князівства входив і білоруський Несвіж, який у 1440-х рр. згадується лише як невелика господарська волость, навіть не замок¹⁰⁹. Чому ж тоді, за версією Пузини, Федір Корибутович, володіючи замком Лоск у властивій Литві, взяв собі прізвище від малої неукріпленої волості? Та головне, як побачимо далі, родове гніздо Несвізьких знаходилось на прикордонні Волині та Поділля – саме там, де й протікала вся відома діяльність Федька Несвізького.

3) Відомості М. Стрийковського про подільські володіння Корибута, отримані ним взамін за Сіверську землю. Ці ж самі міста й волості пізніше належали Федьку Несвізькому, який у грамоті 1434 р. називає себе старостою Кременецьким і Брацлавським, своєю «отниною» – волості Збаразьку, Вінницьку та Хмільницьку, а «вислугою» – Сокоlecь. Звідси Ю. Пузина доходить висновку, що «Стрийковський був досконало поінформований і не можна навіть приписувати його інформацію фальшивій традиції у роду Несвізьких чи Збаразьких, оскільки не згадує він ні про Збараж, ні про Вишнівець, котрий без сумніву входив до складу апанажу (уділу – С. К.) Корибутового, в час же, коли писав, як Брацлав, так і Кременець давно вже були від

¹⁰⁷ Prochaska A. Czy możliwą jest identyczność kniaziów Nieświeskich z Korybutowiczami // МН. – 1912. – Nr. 5-6. – S. 89-90.

¹⁰⁸ Див.: Келембет С. Дмитро-Корибут Ольгердович – перший литовський князь південної Сіверщини // Сіверянський літопис. – 2016. – № 5. – С. 15-17, і доповнення: Келембет С. Федір-Федот (Федюшко) Любартович, князь Луцький і Володимирський, державця Сіверський // Сіверянський літопис. – 2018. – № 6. – С. 30, прим. 45.

¹⁰⁹ Jakubowski J. Czy istnieli kniaziewie Nieświescy? // AW. – 1923. R. 1. – Nr. 1. – S. 2-4, 9.

Корибутовичів відпали»¹¹⁰. Насправді, як ми бачили, Збараж та Вишнівець у повідомленні Стрийковського присутні. Та головне й не в цьому.

Вже М. С. Грушевський справедливо зазначив, що звістка Стрийковського про подільський уділ Корибута «опирається на ототожненню Корибутового сина Федора з Федьком кн. несвізьким, що звав сі волості своєю батьківщиною; а що се ототожнення дуже непевне, то й ця звістка не може бути трактована серйозно»¹¹¹. Більш конкретно з даного приводу висловився З. Радзімінський: «Стрийковський писав свою Хроніку в той час, коли могутні вже тоді кн. Збаразькі Корибутівством хизувалися і що власне володіння їхнім предком кн. Федьком Несвізьким між іншим Вінницею і Сокольцем і його градодержання Кременця і Брацлава [...] дало Стрийковському привід для створення з них наспіх незнаного другого уділу Корибутового»¹¹².

Дійсно, повідомлення Стрийковського про Федька «Корибутовича» Несвізького під 1434 р., безперечно, засноване на інформації виданої тоді ж присяжної грамоти Федька. Точніше, в ньому хроніст посилається на *Cromerus, fol. 311*¹¹³, тобто на твір М. Кромера за третім виданням 1568 р. На вказаній сторінці там, також під 1434 р., повідомляється про арешт Швитригайлом *Theodoretum siue Fedconem Nesuissensem ducem*, його звільнення польськими панами, піддання ним королю Брацлава і Кременця та складення присяги. Але тут Федько не названий ані Корибутовичем, ані предком Збаразьких¹¹⁴. Зміст же повідомлення Кромера, включаючи такі подробиці, як імена панів та склад отчини Федька – Збараж, Вінниця, Хмільник і Сокоlecь, – не залишають жодного сумніву в тому, що його джерелом була грамота самого Федька. Вона зберігалася у Коронному архіві, матеріали з якого широко використані у хроніці Кромера – оскі-

¹¹⁰ *Puzyna J.* O pochodzeniu kniazia Fedka Nieświzkiego // *MH.* – 1911. – Nr. 3-4. – S. 44.

¹¹¹ *Грушевський М.* Історія України-Руси. – К.; Львів, 1907. – Т. IV. – С. 168.

¹¹² *Radziński Z. L.* W sprawie pochodzenia Fed'ka Nieświzkiego. – S. 143.

¹¹³ *Strykowski M.* Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszyskiej Rusi. – Warszawa, 1846. – Т. II. – S. 194.

¹¹⁴ *Cromeri M.* De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX. – Basileae, 1568. – P. 311.

льки останній і уклав перший опис цього архіву. Таким чином, повідомлення Стрийковського про другий уділ Корибута слід визнати його власною «реконструкцією», заснованою виключно на інформації Кромера, яка, в свою чергу, запозичена безпосередньо з присяжної грамоти Федька Несвізького 1434 р.

4) «Далі Федір Корибутович і Федько Несвізький не виступають ніколи разом на одному й тому самому документі, хоча ж є обидва головнішими прихильниками Швитригайла»¹¹⁵. Однак останнє твердження не відповідає дійсності. Обидва князі були васалами Швитригайла досить короткий час, з листопада 1430 по серпень 1432 р. Федір Корибутович після Ошмянського перевороту перейшов на бік Жигимонта Кейстутовича, засвідчивши його акт унії з Польщею 15 жовтня 1432, а потім 20 січня 1433 р.¹¹⁶ Тоді як Федько Несвізький впродовж осені 1432 – літа 1434 р. залишався вірним прихильником Швитригайла (див. розділ III). Отже, в цей період вони просто не могли згадуватися поруч, оскільки перебували в таборах різних великих князів-суперників. Для періоду ж одноосібного, «віленського» правління Швитригайла мова може йти лише про два актові документи, котрі Ю. Пузина й розглядає як важливий доказ на користь своєї тези. Зокрема, в угоді ВКЛ з Тевтонським орденом 1431 р. фігурує Федір Корибутович, а у його підтвердженні 1432 р. – Федько Несвізький. На думку Пузини: «Важко навіть припустити, аби один чи другий (якби то були дві постаті різні), міг бути пропущеним у таких важливих актах»¹¹⁷.

Однак звернемося до змісту зазначених документів. Договір 19 червня 1431 р. уклали Швитригайло та вісім найзнатніших «удільних» князів, четвертий із яких – Федір Корибутович. Серед них *лише один* (Іван Семенович Путята) фігурує також і в списку з шести князів, які видали додатковий акт 15 травня 1432 р.¹¹⁸ За спостереженням С. Полехова: «Это единственное отступление от принципа, согласно которому списки гарантов

¹¹⁵ Баумгартен Н. А. фон. Происхождение князей Вишневецких, Збаражских и Воронежских. – С. 29, 31; Puzyra J. O pochodzeniu kniazia Fedka Nieświzkiego. – S. 46-47 (звідси цитата).

¹¹⁶ AUPL. – S. 81, 94.

¹¹⁷ Puzyra J. O pochodzeniu kniazia Fedka Nieświzkiego. – S. 46-47.

¹¹⁸ Daniłowicz I. Skarbiec diplomatów... – T. II. – S. 118, 133, nr. 1545, 1603.

двух документов (1431 и 1432 гг.) должны были *дополнять* друг друга (этот принцип проводится в орденском документе)»¹¹⁹. Так чому ж Федір Корибутович, на відміну від самого Швитригайла та інших шести князів, учасників основного договору 1431 р., мав би підтвердити (за логікою Пузини) ще й додатковий акт 1432 р., де «перетворився» на Федька Несвізького, згаданого в самому кінці списку?

5) Ще Н. Молчановський, вважаючи Федька Несвізького сином Корибута, посилався на лист Швитригайла до великого магістра Тевтонського ордену 8 лютого 1432 р., де говорилося, що його Подільський староста називався Федором Корибутовичем; польський переказ цього листа наведений у збірці І. Даниловича¹²⁰. Останній же лише переповів стару роботу німецького письменника А. Коцебу, за словами якого у листі Швитригайла до великого магістра, відправленому з «Волкевича» 8 лютого 1432 р., між іншим повідомлялося, що «воевода *Подольский*, по имени (князь?) *Федор Корибитовичь (Корибут)*, коего письмо прилагает он у сего, предостерегал его, что поляки в трех местах сильно вооружаются»¹²¹. Пізніше на це свідчення звернув особливу увагу М. фон Баумгартен, стверджуючи, що, оскільки подільським намісником Швитригайла до 1434 р. був Федько Несвізький, то саме він і згадується в листі як Федір Корибутович¹²². Тієї ж думки, зрозуміло, дотримувався і Ю. Пузина (не знаючи про роботу Баумгартена, його спостереження польський історик повторив лише у своїй третій статті)¹²³.

Однозначно, наведене свідчення є найвагомішим із аргументів на користь тотожності Федька Несвізького та Федора Корибутовича, який спростувати сам по собі досить складно. Ю. Вольф вважав, що слово «Корибутович» при імені Федора

¹¹⁹ Полехов С. Наследники Витовта. – М., 2015. – С. 232 (курсив наш – С. К.).

¹²⁰ Молчановский Н. Очерк известных о Подольской земле до 1434 г. – К., 1885. – С. 248, прим. 2; *Danilowicz I. Skarbiec diplomatów...* – Т. II. – S. 131, nr. 1592.

¹²¹ Коцебу А. Свитригайло, великий князь Литовский. – СПб, 1835. – С. 119-120 (переклад з німецького видання 1820 р.).

¹²² Баумгартен Н. А. фон Происхождение князей Вишневецких, Збаражских и Воронечских. – С. 30, 32.

¹²³ Puzyra J. Nieco faktów do sprawy Fedka Nieświzkiego // МН. – 1913. – Nr. 9-10. – S. 145-151.

помилково додав самим Коцебу¹²⁴. Однак у 1913 р. редакція «Місячника геральдичного», з метою прояснити дане питання, запросила з Кенігсберзького архіву сам документ, і дійсно отримала його копію. Виявилось, що то був лист не Швитригайла, а орденського посла при ньому, фогта з Братіана (*voith tzum Brathean*), відправлений із Волковийська. До того ж він зберігся не в оригіналі, а в сучасній йому копії¹²⁵. Після основного змісту листа (про задуманий з'їзд з Владиславом-Ягайлом під Луцьком) у копії міститься такий заголовок: «Також слід додати до цього листа слова воєводи Подільського (*howpntan usz der Podolie*), звернені до великого князя». І далі, на тому ж самому аркуші, наведено німецький переклад листа вказаного воєводи, який називає себе *knyez Foedir Koribitowitz*¹²⁶.

Отже, з'ясувалося, що в копії документа воєводою Подільським на початку 1432 р. дійсно звався Федір Корибутович. На цій підставі один із опонентів Пузини, А. Прохаска, навіть змінив свою думку й визнав його правоту¹²⁷. Однак В. Семкович стверджував, що заголовок до листа Федора Корибутовича, де він названий воєводою Подільським, в оригіналі був відсутнім і «походить від писаря, котрий вніс ті листи до реєстру, а отже від чоловіка, котрий, не беручи безпосередньої участі у вирі життя політичного, замкнутий у мурах архівних, міг легко зробити помилку та змішати двох князів Федорів, які в той час знаходилися власне разом у одному таборі Швитригайловому»¹²⁸.

Ми також вважаємо, що, оскільки оригінал документа невідомий, у його списку міститься помилка – чи то в заголовку, чи то в тексті листа. Можливо, перекладач або й сам орденський посол, уточнюючи особу князя Федька, відправителя листа,

¹²⁴ Wolff J. Rod Gedimina. – S. 155.

¹²⁵ Див. також реєстру цього документу з «Архіву листів Ордену», під тим же № XXIVa 12: Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198-1525. P. 1: Index Tabularii Ordinis S. Mariae Theutonicorum, Regesten zum Ordensbriefarchiv. – Vol. 1. 1198-1454. – Göttingen, 1948. – S. 370.

¹²⁶ List wójta z Bratjanu do Wielkiego Mistra zakonu z dnia 8 lutego 1432 r. // МН. – 1913. – Nr. 11-12. – S. 191-192.

¹²⁷ Prochaska A. O identyczności ks. Fedka Nieświzkiego z Fedorem Korybutowiczem. – S. 193-194.

¹²⁸ Semkowicz W. Korybutowicze i Nieświzcy w świetle sfragistyki. – S. 204; Semkowicz W. Łosk i wygaśnięcie Korybutowiczów. – S. 199.

отримав інформацію про більш знатного Федора Корибутовича, і вніс до тексту відповідне уточнення. Інша версія (Семковича): відправителем листа був Федір Корибутович, а писар (перекладач), з'ясовуючи його посаду, помилково отримав інформацію, що відносилася до його тезки Федька, яку й було внесено до заголовку листа. Звичайно, ми цілком усвідомлюємо, що такі припущення є досить «натягненими». Однак, беручи до уваги доказову силу подальших аргументів проти тотожності Федька Несвізького та Федора Корибутовича, реальність якогось одного з цих варіантів є очевидною. Можливо ще, чисто теоретично, що на початку 1432 р. намісником Подільським дійсно був Федір Корибутович, якого того ж року змінив Федько Несвізький; однак такий варіант видається вкрай маловірогідним.

б) О. Халецький, виявивши документ зі згадкою Івашка, брата Федька Несвізького (1434 р.), сприйняв це як новий доказ версії Ю. Пузини: у Федора Корибутовича також був брат Іван (1431 р.), і важко повірити в збіг, щоб у двох різних Федорів були брати Івани¹²⁹. Однак В. Семкович справедливо зазначив, що імена Федір та Іван були одними з найпоширеніших серед литовсько-руських князів, навівши кілька прикладів із праці Ю. Вольфа, коли їх носили рідні брати.¹³⁰ Заперечення Пузини, що дані приклади відносяться до середини – 2-ї половини XV ст., а не до 1-ї половини¹³¹, серйозно сприймати не можна.

Отже, підсумовуючи аналіз аргументів на користь тотожності Федька Несвізького та Федора Корибутовича, слід визнати, що однозначно-доказової сили вони не мають. Переходимо до аргументації протилежної тези.

1) У статті «Начало государей Литовскихъ», укладений десь близько 1530 р., сини Корибута Ольгердовича Іван, Жигимонт та Федір показані «бездѣтны»¹³². (Варто мати на увазі, що

¹²⁹ Halecki O. Z Jana Zamoyskiego... – S. 201.

¹³⁰ Semkowicz W. Łosk i wygaśnięcie Korybutowiczów. – S. 201.

¹³¹ Puzyna J. Korybutowicze Nieświzcy // МН. – 1930. – № 6. – S. 114.

¹³² ПСРЛ. – СПб., 1856. – Т. VII. – С. 255. Ця стаття була укладена за життя Жигимонта I († 1548), вірогідно не пізніше коронації Жигимонта Августа в 1530 р., після виїзду до Москви кн. Федора Мстиславського в 1526 р., але точно до його смерті в 1540 р. (Хоруженко О. И. Вопросы текстологии Румянцевской редакции родословных книг // ДРВМ. – 2020. – № 3. – С. 195-196, 197).

в московських родовах термін «бездетен», як правило, означав відсутність лише чоловічих нащадків). При цьому автор статті був досить добре інформований про генеалогію майже всіх Гедиміновичів, які служили у ВКЛ протягом XV – початку XVI ст. (до родоводу включені князі Корецькі, Жеславські, Трубецькі, Чорторийські, Олельковичі, Бельські, Мстиславські; згадані, хоча і з помилками, Сангушковичі та Кобринські). Звідси слід зробити висновок, що у 1520-х рр. ніякі князівські роди ВКЛ, в тому числі Збаразькі та Вишневецькі, на походження від Корибута Ольгердовича ще не претендували¹³³.

2) Представники роду Несвізьких згадуються у джерелах значно раніше, ніж Федір Корибутович¹³⁴. Щоправда, у трьох актах 1388 р. вони фігурують без князівського титулу. Через це Ю. Пузина схилявся до думки, що Несвізькі XIV ст. були простими боярами; князя ж Івана Несвізького, який згадується у 1403 р., він ототожнював з Іваном Корибутовичем. Втім, за Пузиною, навіть існування князів Несвізьких із руської династії зовсім не означає, що Федько належав до їх роду, оскільки місця цілого ряду інших руських князів «пізніше зайняли Гедиміновичі»¹³⁵. Однак у тому самому акті 1388 р., а також деяких інших цього ж періоду, відомі приклади, коли особи безперечно князівського походження, які належали до не дуже знатних родів, свій князівський титул пропускали¹³⁶. Що ж до Івана Несвізького, то його близьке споріднення з князем Федьком Несвізьким доводиться даними сфрагістики (див. пункт 5). А якщо Григорій та Іван Несвізькі реально були князями, то їх, зрозуміло, жодним чином не можна визнати навіть синами (тим більше онуками) Дмитра-Корибута, за якого вони поручилися, як його слуги-васали, у 1388 р.¹³⁷

¹³³ *Stadnicki K.* Bracia Władysława-Jagielly... – S. 105; *Wolff J.* Rod Gedimina. – S. 155. Заперечення Ю. Пузини В. Семковичу, нібито «Начало» було складене не раніше 1-ї чверті XVII ст. (*Пузина J.* Korybutowicze Nieświzcy. – S. 107), жодного значення не має: воно ґрунтується на пізніх редакціях, де князівські родоводи були продовжені до вказаного часу.

¹³⁴ *Wolff J.* Rod Gedimina. – S. 156-157.

¹³⁵ *Пузина J.* O pochodzeniu kniazia Fedka Nieświzkiego. – S. 10-12, 9.

¹³⁶ Див. нижче розділ II, прим. 203-204.

¹³⁷ *Tęgowski J.* Pochodzenie kniazioń Iwana i Fiodora Nieświckich. – S. 125-126.

3) У актових документах, свідками яких виступають Федір Корибутович і Федько Несвізький, порядкове місце першого завжди відповідає його високому статусу «принца крові», члена правлячої династії Гедиміновичів. Тоді як Федько Несвізький, серед свідків з князівськими титулами, *завжди* згадується на самому останньому місці¹³⁸. Уточнимо це спостереження З. Радзімінського. Документи зі згадками Федора Корибутовича наводять імена князів-свідків у такій послідовності. 1) Мельненський мир з Тевтонським орденом 1422 р.: Болеслав Швитригайло Чернігівський (брат короля Владислава-Ягайла) – Сигізмунд Стародубський (брат великого князя Вітовта) – Олександр Володимирович – Іван Володимирович – Андрій Володимирович (три старших онука великого князя Ольгерда) – Федір Корибутович – Юрій Лингвенійович (молодший онук Ольгерда) – Іван Святославич (Вяземський із князів Смоленських) – Семен Іванович (Гольшанський) – Іван Семенович (Баба Друцький) – Михайло Іванович староста Київський (Гольшанський) – Григорій Семенович – Іван Путята (Друцькі)¹³⁹. 2) Договір з Орденom 1431 р.: Семен Ольгердович (брат великого князя Швитригайла) – Сигізмунд Кейстутович – Олелько Володимирович (старший онук Ольгерда) – Федір Корибутович – Семен та Михайло Івановичі (Гольшанські) – Іван Семенович (Баба) та (Іван) Путята Семенович (Друцькі)¹⁴⁰. 3) Акт унії 1432 р.: Олександр та Іван Володимировичі – Семен Іванович (Гольшанський) – Федір Корибутович¹⁴¹. Це єдиний документ, де ієрархія свідків чомусь порушена, що не забарився відзначити Ю. Пузина¹⁴². Однак даний недогляд литовської канцелярії швидко, вже через кілька місяців, було виправлено. 4) Свідки акту унії 1433 р.: Михайло,

¹³⁸ Radziński Z. L. W sprawie pochodzenia Fed'ka Nieświzkiego // МН. – 1911. – Nr. 9-10. – S. 145-146; Radziński Z. L. Itinerarze kn. Fedora Korybutowicza i kn. Fedka Nieświzkiego // МН. – 1913. – Nr. 11-12. – S. 199.

¹³⁹ Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju Mełneńskiego z 1422 roku / Wydali P. Nowak i P. Pokora. – Poznań, 2004. – S. 11 (за оригіналом; попередні видання містили значну кількість помилок).

¹⁴⁰ LECUB. – Bd. 8. – S. 272; Daniłowicz I. Skarbiec diplomatów... – T. II. – S. 118, nr. 1545 (польський переклад).

¹⁴¹ AUPL. – S. 81, nr. 55.

¹⁴² Puzyna J. W sprawie Fedka Nieświzkiego // МН. – 1912. – Nr. 1-2. – S. 22.

син великого князя Сигізмунда – Олександр-Олелько, Іван та Андрій Володимировичі – Федір Корибутович – Семен Іванович (Гольшанський) – Олександр Нос (Пінський)¹⁴³.

Князь Федько Несвізький згадується як свідок всього двох документів¹⁴⁴. 1) Поручителями за виконання договору Швитригайла з Тевтонським орденом у 1432 р. виступили князі: Іван та Андрій Володимировичі – Іван Путята та Василь Семеновичі – Гліб Кіндирович (Друцькі) – Федько Несвізький¹⁴⁵. 2) Лист 1433 р. на Базельський собор від васалів Швитригайла підписали князі: *nos duces Jaruslaus Lengeleuicz, nepos regis Poloniae et ducis Swidrigal, Andreas Michalowicz, etiam nepos regis Poloniae et magni ducis Swidrigal, Iwan Smanowicz* (Баба Друцький), *Michael Iwanowicz* (Гольшанський) *wayewoda in Kisa* (має бути Київський), *Iwan Puciaca Smanowicz* (Друцький) *capitaneus Smalenczky, Andre(j) Dymitrewicz* (Дорогобужський, із князів Тверських), *Wolodyko Dawydawicz* (Городоцький), *Fedor Neszwyczky capitaneus Podolyae*¹⁴⁶. Як бачимо, перші два князі тут названі племінниками короля Польського та великого князя Швитригайла. Мова йде про Ярослава, сина Семена-Лингвенія Ольгеровича, і Андрія Михайловича – сина Михайла Євнутійовича, а отже, навіть не рідного, а двоюрідного племінника Ягайла та Швитригайла. Але Федір Корибутович був їхнім рідним племінником. Чому ж про таке споріднення нічого не сказано стосовно Федора Несвізького, який, більше того, згаданий у листі на *найостаннішому* місці серед князів-підписантів? Звідси ясно, що князь Несвізький ніяк не міг бути Корибутовичем¹⁴⁷, маючи статус на порядок нижчий, ніж «принци крові» – Гедиміновичі.

¹⁴³ AUPL. – S. 94, nr. 59.

¹⁴⁴ Свідчення І. Даниловича про згадку князя Федька Несвізького (на останньому місці) в акті Чорторийського перемир'я 1431 р. (*Daniłowicz I. Skarbiec diplomatów...* – Т. II. – S. 126, nr. 1562) слід визнати помилкою; в оригіналі вказаного документу ім'я Федька відсутнє (див. нижче, прим. 314).

¹⁴⁵ *Daniłowicz I. Skarbiec diplomatów...* – Т. II. – S. 133, nr. 1603 (польський переклад з німецької).

¹⁴⁶ *Bullarium Poloniae. – Romae-Lublini, 1995. – [Т.] 5. – P. 251, nr. 1361.* У старому французькому виданні імена та назви дуже сильно попсовані (*Veterum scriptorum et monumentorum historicorum, dogmaticorum, moralium, amplissima collectio. – Parisiis, MDCCXXXIII. – Т. VIII. – P. 576-577*).

¹⁴⁷ *Tęgowski J. Pochodzenie kniaziów Iwana i Fiodora Nieświckich. – S. 135.*

Останній факт відбився і в тому, як називали себе обидва князі. Федір Корибутович у актах завжди писався своїм повним ім'ям та знатним патронімом, а зі зменшеною формою імені згаданий всього один раз – у Хроніці Длугоша під 1440 р. (*Chothko Koributh*)¹⁴⁸. Тим часом Федько Несвізький завжди виступає без патроніму та зі зменшеним ім'ям (за єдиним виключенням), «якби для відрізнєння від Корибутового сина». Особливо характерні в цьому відношенні присяжні акти Федька 1434–1435 рр., де він, за словами З. Радзімінського, «суджу, що не забув би» підкреслити своє походження з правлячої династії, «хоча б через скромне найменування свого по батькові «Корибутович», чого однак не зробив»¹⁴⁹.

4) Зіставляючи звістки про Федора Корибутовича та Федька Несвізького восени 1432 р., слід визнати, що навряд чи мова у них може йти про одну й ту саму особу. Федір Корибутович після Ошмянського перевороту перейшов на бік нового великого князя, Жигимонта Кейстutowича, засвідчивши його акт унії з Польщею у Городні 15 жовтня 1432 р.¹⁵⁰. А всього через місяць князь Федько – як і раніше, намісник Швитригайла у Східному Поділлі, – воює там з поляками, 30 листопада змусивши їх до битви на р. Морахві. Чи міг Федько, зрадивши Швитригайла, невдовзі після 15 жовтня зрадити й Жигимонта, за якийсь час до 30 листопада прибувши з Білорусі на Поділля? З. Радзімінський вважав, що не міг¹⁵¹, однак Ю. Пузину це не переконало¹⁵². Тоді «на захист» Радзімінського взяв слово

¹⁴⁸ *Długossii J. Annales... – Varsaviae, 2001. – Liber XI-XII. – P. 252.* Задля справедливості зазначимо, що Федір Корибутович зветься зменшувальною формою імені, крім згадки Длугоша, ще в написах його печаток 1422 і 1433 рр.: «Печатъ кн(я)зя Фетък(о)ва К(о)риб(у)тов(и)ч(а)» (*Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju Mełneńskiego z 1422 roku. – S. 77, фото 85*), «Кн(я)зя Ф(є)дька Кори(бутовича)» (*Gumowski M. Pieczęcie Książąt Litewskich // AW. – 1930. – Z. 3-4. – S. 695, табл. IX, 67; Однороженко О. До історії української генеалогії та геральдики... – С. 46, рис. 3, 4*).

¹⁴⁹ *Radziwiński Z. L. Itinerarze kn. Fedora Korybutowicza i kn. Fedka Nieświzkiego. – S. 199-200.*

¹⁵⁰ *AUPL. – S. 81, nr. 55.*

¹⁵¹ *Radziwiński Z. L. W sprawie pochodzenia Fed'ka Nieświzkiego // MH. – 1911. – Nr. 9-10. – S. 146.*

¹⁵² *Puzyna J. W sprawie Fedka Nieświzkiego // MH. – 1912. – Nr. 1-2. – S. 24.*

А. Прохаска, який підкреслив, що Длугош повідомляє про регулярні сутички Федька з поляками на Поділлі *задовго* до битви на Морахві. Сама ж ця битва була лише *підсумком* тривалої кампанії: поляки беруть один за одним подільські замки, Федько спалює свій Брацлав, рятується втечею, закликає на допомогу татар і волохів, і лише після цього наздоганяє поляків на Морахві. За словами Прохаски, «неможливо ані на хвилину припускати», щоб Федько під час бойових дій на Поділлі зрадив Швитригайла, підписав акт унії Жигимонта 15 жовтня, потім відразу ж зрадив Жигимонта й «гнав над Морахву, аби боронити Поділля». Звідси дослідник дійшов висновку, що «трактат Жигимонта підписав Федір Корибутович, котрий є іншою від Федька Несвізького особистістю»¹⁵³.

У своїй останній статті Ю. Пузина, очевидно, розуміючи правоту опонентів, запропонував інше «пояснення» протиріччя. Тепер він уже не говорить про повернення Федька до Швитригайла наприкінці жовтня – початку листопада 1432 р. (і відповідно нову зраду вже у грудні 1432/січні 1433 р. – див. далі), стверджуючи, що під час листопадової кампанії «Князь Федір діє тут (на Поділлі – *С. К.*) без сумніву на власну руку і у власному інтересі, але служачи номінально Жигимонтові, а може навіть за його тихою згодою»¹⁵⁴! Це при тому, що Длугош ясно говорить про Федька як намісника саме Швитригайла, а в орденській реляції противником поляків названий «*herzog Fetke in Podilan Swidrigals hauptman*»¹⁵⁵. Цілком нереально, щоб васал Жигимонта, хай і номінальний, бився з поляками – його найближчими союзниками, які йшли на Поділля реалізовувати один із пунктів унії від 15 жовтня (про передачу цієї провінції Польщі), яку засвідчив той самий Федір Корибутович!

Більше того, за умови тотожності Федька Несвізького з Федором Корибутовичем доведеться визнати, що протягом всього лише півроку (вересень 1432 – лютий 1433 р.) він зрадив своїм сюзеренам *чотири* рази, а за наступні два роки – ще двічі!

¹⁵³ Prochaska A. Czy możliwą jest identyczność kniaziów Nieświeskich z Korybutowiczami? // МН. – 1912. – Nr. 5-6. – S. 91-92.

¹⁵⁴ Puzyra J. Korybutowicze Nieświzcy // МН. – 1930. – Nr. 6. – S. 112.

¹⁵⁵ LECUB. – Bd. 8. – S. 395, № 663.

Конкретно хронологія зрад «князя Федора-Федька Корибутовича Несвізького» (як його зве Пузина) мала б наступний вигляд. У вересні 1432 р. Федько, зрадивши Швитригайла, переходить на бік Жигимонта, й 15 жовтня у Городні засвідчує його унію з Польщею. Відразу після цього зраджує Жигимонта й стрімко перебирається на Поділля, де в листопаді, будучи намісником Швитригайла, Федько воює з поляками. Десь через місяць вдруге зраджує Швитригайла, причому з Поділля знову блискавично перебирається до властивої Литви: вже 20 січня 1433 р., у Троках, Федір Корибутович засвідчив другий акт унії Жигимонта з Польщею¹⁵⁶. А буквально через кілька днів, у листі великого магістра від 24 січня, на боці Швитригайла знову згадується князь «Wetko» Подільський¹⁵⁷! (за цей час його перехід із Трок на Поділля був нереальним хоча б фізично). Потім Федько служить Швитригайлу близько півтора року, й лише у вересні 1434 р., арештований останнім та звільнений поляками, присягає на вірність королю Польському. Але наступного року зраджує і того: 1 вересня 1435 р. Федір Корибутович б'ється вже на боці Швитригайла, потрапивши у полон до Жигимонта Кейстуовича, васала Польщі.

Як бачимо, Федька Несвізького, за умови його тотожності з Корибутовичем, слід було б визнати цілком безпринципним «хамелеоном». Сам по собі факт шестиразової зради за чотири роки є майже нереальним. І точно нереальним, якщо врахувати, що в присяжному акті 1434 р. Федько двічі підкреслює факт своєї «вѣрноѣ служибы» Швитригайлу, який, однак, безвинно його арештував і кинув до в'язниці. Який був сенс у подібній заяві, коли б то була вже третя зрада Федька Швитригайлу? Визнавши ж князя Несвізького і Федора Корибутовича різними особами, виходить, що Федько дійсно вірно служив Швитригайлу, зламавши присягу всього один раз, та й то (якщо вірити його словам) через завдану йому жорстоку несправедливість¹⁵⁸.

¹⁵⁶ AUPL. – S. 94, nr. 59.

¹⁵⁷ *Daniłowicz I.* Skarbiec diplomatów... – Т. II. – S. 148, nr. 1650 (польський переказ листа).

¹⁵⁸ *Radziwiński Z. L.* Itinerarze kn. Fedora Korybutowicza i kn. Fedka Nieświzkiego // МН. – 1913. – Nr. 11-12. – S. 195-200 (у нашому тексті аргументація Радзімського дещо уточнена).

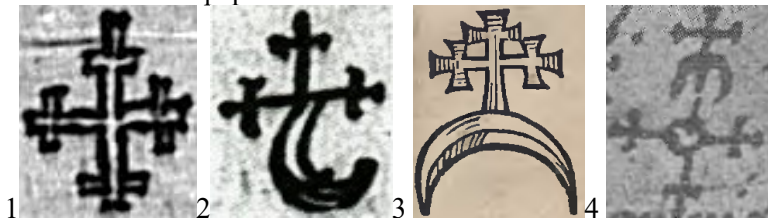
5) Дуже важливим аргументом проти тотожності Федька Несвізького з Федором Корибутовичем, як зазначив В. Семкович, є дані сфрагістики. На щастя, нам відомі протогеральдичні печатні знаки, що використовувались обома князями. Знак Федька Несвізького, зображений на його печатці 1434 р., представляв собою «неповний» хрест, у якого верхня та бокові сторони перехрещені більш дрібними хрестами, а нижню замінено на півмісяць «рогами» вправо (див. рис. 2)¹⁵⁹. Дуже подібний печатний знак у 1388 р. використовував Іван Несвізький – повний хрест з перехрестями на кожній із чотирьох сторін (рис. 1)¹⁶⁰. Така близька аналогія навряд чи залишає сумніви у тому, що Іван та Федько Несвізькі були членами одного роду; В. Семкович навіть схилився до думки, що мова йде про батька та сина.

¹⁵⁹ Рисунок знаку наведено у геральдично-сфрагістичних нотатках Яна Замойського, де описано печатки документів, внесених до укладеного ним у 1567/69 р. інвентаря Коронного архіву: *Piekosinski F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne* // *Studia, rozprawy i materiały z dziedziny historii polskiej i prawa polskiego*. – Kraków, 1907. – Т. VII. – З. 2. – С. 63, nr. 555 («*sigillum Fedkonis ducis Nieswiski*»); *Semkowicz W. Korybutowicze i Nieświczcy w świetle sfragistyki* // МН. – 1913. – Nr. 11-12. – С. 202-203 (ідентифікація документу); *Однороженко О.* До історії української генеалогії та геральдики... – С. 48, рис. 11 (копія сторінки з рукопису Замойського).

¹⁶⁰ *Piekosinski F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne*. – С. 61, 62, nr. 536, 544; *Однороженко О.* До історії української генеалогії та геральдики... – С. 48, рис. 10, 11 (копії сторінок із рукопису Замойського). Про те, що цими актами, означеними Замойським як «*Ex literis Wolhiniae* Nr. 5, 6», були дві поручні грамоти за Олехна Дмитровича, див.: *Puzyna J.* О pochodzeniu kniazia Fedka Nieświczkiego // МН. – 1911. – Nr. 5-6. – С. 77, przyp. 2; *Semkowicz W.* Korybutowicze i Nieświczcy w świetle sfragistyki // МН. – 1913. – Nr. 11-12. – С. 202; *Halecki O.* Z Jana Zamoyskiego... – С. 164, przyp. 2; сайт О. Ліцкевіча <http://starbel.by/xiv.html>, документи d268 і d269. Сам Ю. Пузина зазначав: «Доходимо до того висновку як з кількості печаток, так і з їх якості та [порядку] розташування». Так, 1-м поручителем у згаданих грамотах виступає князь Федір Данилович (Острозький), у Замойського 1-й печатний знак – прототип гербу Острозьких. 2-й поручитель – князь Роман Федорович (Кобринський, онук Ольгерда), у Замойського відповідний печатний знак – «Погонь», загальний символ Гедиміновичів. 3-й поручитель – князь Семен Іванович, у Замойського йому відповідає печатний знак *Hippocentaurus*; оскільки останній пізніше був засвоєний Гольшанськими, Пузина вважає князя Семена Івановича представником цього роду. 5-й поручитель – Іван Несвізький, якому й відповідає описаний печатний знак – перехрещений хрест. Про датування поручних грамот за Олехна (1388 р.) див. наприкінці розділу II, № 2-3.

«Тип знаку гербового Івана і Федька Несвізьких, тобто хрест з перехрещеними сторонами, повторюється пізніше в гербі Збараських, котрих походження від Федька Несвізького є доведене [...] Різниця між гербом Федька Несвізького та гербом нащадків його, кн. Збараських полягає єдино в положенні півмісяця»¹⁶¹ (загальний герб Збараських див. на рис. 3¹⁶²).

Разом з тим, навіть у середині XVI ст. Збараські не забували і про найдавніший варіант печатного знаку своїх предків, вживаний майже два століття тому. Зокрема, в акті 1565 р. зберігся рисунок клейма, випаленого на коні князя Юрія Андрійовича Збараського: «хрест зі сторонами перехрещеними збережений тут у повному вигляді, цілком так, як у прототипі того гербу на печатці Івана Несвізького з р. 1387/8 а додатковий знак тобто півмісяць покладений на верхній стороні головного хреста, відразу під його перехрещенням і ріжками звернений додолу (Фіг. 4), так як на гербі Збараських у розвиненій своїй формі»¹⁶³.

Печатка князя Федора Корибутовича збереглася, причому в непоганому стані, з іменем та по батькові власника, при оригінальному акті 1433 р. Зображений на ній геральдичний знак належить до зовсім іншого типу, ніж знак Федька Несвізького. Він представляє собою, умовно кажучи, покладену на бік вісімку, посередині над якою встановлено звичайний, не перехрещений хрест (див. рис. 6)¹⁶⁴. Звідси постає питання: «Чи ж можна при-

¹⁶¹ *Semkowicz W.* Korybutowicze i Nieświzcy w świetle sfragistyki. – S. 203.

¹⁶² [*Paprocki B.*] Gniazdo cnoty... – Kraków, 1578. – S. 1147.

¹⁶³ *Sochaniewicz K.* Przyczynek do rozwoju herbu książąt Zbarazkich // МН. – 1914. – Nr. 5-6. – S. 119-120. Знак зарисований у записах Теребовльського городського суду (додано і його фото).

¹⁶⁴ *Semkowicz W.* Korybutowicze i Nieświzcy w świetle sfragistyki. – S. 203; *Gumowski M.* Pieczęcie Książąt Litewskich // AW. – 1930. – Z. 3-4. – S. 695, табл. IX, 67.

пустити аби Федько Несвізький, якщо мав бути ідентичний з Корибутовичем, успадкувавши від предків знак у вигляді хреста з перехрещеними сторонами, котрим печатався ще в р. 1434 і котрий передав своїм нащадкам, рік перед тим мав його покинути і вжити цілком іншого знаку?» Звичайно, об'єктивна відповідь на це питання може бути лише негативною¹⁶⁵.

Однак і такий аргумент не переконав Ю. Пузину, який стосовно сфрагістичної сторони проблеми зазначив лише: «Представляється вона насправді зовсім інакше, ніж її собі мій пропонент уявляє». Пообіцявши ширше зупинитись над цим питанням, Пузина дану обіцянку так і не виконав¹⁶⁶. При цьому, не відповівши на один із головних аргументів В. Семковича, на 15-ти сторінках своєї статті Пузина дріб'язково «придирається» до різних другорядних деталей. У даному випадку яскраво проявилася «наукова об'єктивність» творчості зазначеного автора, одна з головних ознак якої – це нездатність визнавати свої помилки, навіть цілком очевидні, а хіба що їх ще більше поглиблювати. Тож можна зрозуміти Семковича, який не став продовжувати полеміку з Пузиною.

Тим часом сфрагістичні спостереження В. Семковича цілком підтверджуються ще й даними нумізматики. Мова йде про монети Дмитра-Корибута, на аверсі яких зображено меч та круговий напис (у дзеркальному відображенні) «ДКОРИБТВА», а на реверсі – практично той самий знак, що й на печатці Федора Корибутовича. Вся різниця між ними полягає в тому, що на першому всередині кілець умовної «вісімки» вміщено крапки (див. рис. 5)¹⁶⁷. Тобто печатний знак Федора Корибутовича був

¹⁶⁵ *Semkowicz W.* Korybutowicze i Nieświzcy w świetle sfragistyki. – S. 203-204; *Sochaniewicz K.* Przyczynek do rozwoju herbu książąt Zbarazkich. – S. 119.

¹⁶⁶ *Puzyna J.* Korybutowicze Nieświzcy // МН. – 1930. – № 6. – С. 105, 119.

¹⁶⁷ *Догель М. И.* Неизданная русская монета XIV в. // Записки Нумизматического отделения Императорского Русского Археологического общества. – СПб., 1913. – Т. II. – Вып. III-IV. – С. 85-86; *Ильин А. А.* Классификация русских удельных монет. – Л., 1940. – Вып. 1. – С. 20-21, табл. II, 25 (остання літера у написі явно «А», а не «О», як вказано у тексті). Довгий час було відомо всього дві монети, з яких одна з «князівським знаком». Однак останніми десятиліттями знахідки монет із цим знаком різко зросли, див. напр.: *Малежик В.* Находки северских монет на Новгородчине // Банкаўскі веснік. – 2012. – № 7. – С. 30-33, і т. д.

його *спадковим* геральдичним символом, як і родовий знак Федька Несвізького; вони відрізнялися між собою так само, як у попередньому поколінні різнилися знаки батьків цих князів.

6) В. Семкович ввів до наукового обігу кілька актів, із яких добре видно, що єдиними спадкоємцями Федора Корибутовича були дружина Анастасія та три дочки. У 1444/1447 р. Анастасія, на той час уже вдова князя Федора, повідомляючи про видання дочки Анни заміж за пана Петра Монтигирдовича, декларувала передачу їм обом замку Лошеськ (Лоск у Ошмянському повіті). Причому Петро зобов'язувався Анастасію «корьмити до живота и чтити, какъ жо то матки родителя своего», а двох інших її дочок видати заміж «какъ отьцю детьми своими». (До речі, ця грамота завірена печаткою, відтиск якої ідентичний знаку на печатці Федора Корибутовича 1433 р.)¹⁶⁸. А у 1492/1493 р. княгиня Янушева (за другим чоловіком) звернулася до великого князя Олександра з заявою, в якій, зазначивши, що після смерті «некому ся моєю душею печаловат, *не маю жадного прирощеного собе*, лише пана Петра воєводи Троцкого», повідомляє про заповіт йому Лоска. Також дочка Федора Корибутовича підкреслює, що дід Петра Яновича – пан Петраш (Монтигирдович), дружиною якого вона колись була, – власним коштом видав заміж її сестер¹⁶⁹.

Якби після смерті Федора Корибутовича лишилися сини, то чому їх не згадано у акті його вдови 1444/1447 р.? Чому Анастасія заповіла Лоск дочці та зятю, причому віддала під опіку Петра Монтигирдовича і себе, і дочок з зобов'язанням видати їх заміж, як власних дітей? Адже за наявності у Федора Корибуто-

¹⁶⁸ Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji Wileńskiej. – Kraków, 1932-1948. – Т. I. – С. 213, nr. 189.

¹⁶⁹ Ibid. – С. 453-454, nr. 453.

вича синів ці обов'язки, очевидно, мали бути покладені саме на них. Крім того, у 1505 р. про свої права на Лоск, яким тоді володів уже Станіслав Кішка (зять Петра Яновича), заявив князь Іван Ярославич на тій підставі, що його дружина була дочкою Марії Корибутівни¹⁷⁰. Очевидно, малося на увазі, що вона залишилася найближчою родичкою (двоюрідною сестрою) Анни Федорівни – останньої власниці Лоска за правом кровного спадку. Але чи було б це можливим, коли б у Федора Корибутовича існували прямі нащадки за чоловічою лінією, князі Збараські? Адже, як такі, вони мали б права на Лоск куди більші, ніж дружина князя Ярославича, а тим більше Станіслав Кішка. Врешті, дочка Федора Корибутовича у 1492/1493 р. офіційно заявляла, що у неї не лишилося нікого з родичів, окрім пана Петра воєводи Троцького (точніше навіть, той був онуком першого чоловіка Анни, сином її пасинка)¹⁷¹. Зрозуміло, що княгиня Лоська не стала б висловлюватися подібним чином, коли б її найближчими родичами були князі Збараські.

Більше ніж переконливі аргументи В. Семковича, вже вдруге, на Ю. Пузину жодного враження не справили. Він відповів великою статтею, але наведені там контраргументи, по суті, нічого зі сказаного Семковичем не спростовують. Головний із них – твердження, нібито дружина Федора Корибутовича володіла Лоском лише в якості віна та «вдовиного стільця». Намагаючись пояснити відсутність у акті 1444/1447 р. згадки

¹⁷⁰ LM. – Vilnius, 2007. – Knyga Nr. 6. – P. 312, nr. 530.

¹⁷¹ *Semkowicz W.* Łosk i wygaśnięcie Korybutowiczów. – S. 204-207 (тут документи про Лоск наведені у скороченні, повністю вони були видані пізніше, також за участі Семковича – див. вище); *Tęgowski J.* Pochodzenie kniaziów Iwana i Fiodora Nieświckich. – S. 134. Ян Тенговський наводить ще такий аргумент: «Ані разу сином Корибута не був названий Іван Несьвіцький Предільницький, хоча титул перший був напевне лише реліктом приналежності до родини князів Несьвіцьких – головним осередком його маєтності були володіння внесені Ярохною Бибельською. Якби Іван належав до родини королівської, то його ситуація маєткова була б значно більш корисна». «Якби Іван Несьвіцький Предільницький був родичем короля, то з певністю мав би подібні великі володіння як Зигмунт Корибутович, а тим часом виявляється, що масток внесений дружиною був значно імпонуючим ніж його власний» (Ibid.). Втім, заради справедливості зазначимо, що про володіння Івана Корибутовича ми взагалі не маємо жодних відомостей.

про синів Федора Корибутовича, Пузина схиляється до думки, що вони були тоді малолітніми й самі потребували опіки¹⁷². Але в такому випадку Анастасія, треба думати, віддала б їх разом з дочками під опіку Петра Монтигiрдовича.

7) Нарешті, останнім часом з'явився ще один, незвичний для історика доказ на користь того, що князі Несвізькі були не Гедиміновичами, а Рюриковичами. Йдеться про результати генетичних досліджень, проведених над рядом живих нащадків обох династій, зокрема, аналіз їх т. зв. Y-хромосоми. «Так как Y-хромосома передается только от отца к сыну и на отдельных ее участках с определённой периодичностью происходят изменения (мутации), это позволяет выяснить, в какой приблизительно степени родства находятся два человека». Таке генетичне тестування пройшов і князь Корибут-Воронецький – представник одного з родів, що походили від князів Несвізьких. У результаті з'ясувалося наступне: «Несмотря на то, что большинство исследователей считали и считают Корибут-Воронецких потомками Гедимина, гаплотип представителя этого рода недвусмысленно указывает на общее происхождение с Рюриковичами N1c1, и на особую близость к линии Пузыны» (такий от виходить жарт долі! – С. К.). «Можно считать окончательно установленным, что Вадбольские, Лобановы-Ростовские, Хилковы, Гагарины, Шаховские, Кропоткины, Ржевские, Путятины, Пузыны, Массальские (всі – беззаперчні Рюриковичі – С. К.) и Корибут-Воронецкие являются потомками одного предка, жившего около 1000 лет назад»¹⁷³.

Підсумовуючи все сказане, цілком очевидним є висновок: Федько Несвізький, перший відомий князь Збаразький, та Федір Корибутович були двома різними особами. «Корибутівська» ж

¹⁷² *Puzyna J.* Korybutowicze Nieświzcy. – S. 109-110.

¹⁷³ *Волков В. Г.* Все ли Рюриковичи происходят от одного предка? Происхождение Рюрика и Гедимина в свете последних генетических исследований // Генеалогия допетровского времени: источниковедение, методология, исследования. – СПб., 2012. – С. 11, 18, 24; *Kowalski M.* Księstwa Rzeczypospolitej. Państwo magnackie jako region polityczny. – Warszawa, 2013. – S. 155; *Volkov V. G., Seslavin A. N.* Genetic study of the Rurik Dynasty // Centenary of human population genetics. Conference proceedings. Moscow 29–31 May 2019. – М., 2019. – Р. 84-85, figure 2.

традиція походження Збараських-Вишневецьких виникла або внаслідок свідомої фальсифікації, або (значно менше вірогідно) щирого, але помилкового переконання. Судячи з усього, ініціатором конструювання такої генеалогії був князь Стефан Збараський, який вперше вжив «прізвище» Корибутович на печатці 1564/66 р. Його використання у більш ранній період практично виключене, зважаючи на наявність багатьох десятків (чи й сотень) документів, де Збараські та Вишневецькі Корибутовичами ніколи не писалися. Це стосується навіть чотирьох рідних братів Стефана¹⁷⁴, як і їхніх сучасників, князів Вишневецьких¹⁷⁵. Також ніхто з них, крім Стефана Збараського, не використовував у своїх гербах символи Гедиміновичів – «Погонь» і «Колюмни»¹⁷⁶.

У цьому плані характерно, що саме князь Стефан першим, здається, зайнявся й укладенням письмової історії свого роду. Про таку згадував князь Вишневецький у листі 1724 р.: «Была [...] едина книга рукою писанная князей Збарацких, воеводы Троцкого, воеводы Брацлавскаго и каштеляна Краковского – деда, сына и внука, следовательно идущих, – которая нашу фамилию открывает бывало от самого источника; но оную шведы сожгли в замку Краковском»¹⁷⁷. Мова йде про Стефана, його племінника Януша Миколайовича та сина останнього Єжи (Юрія), які дійсно обіймали згадані уряди.

Напевне, причиною, з якої Стефан Збараський «проголосив» себе нащадком Корибута Ольгердовича, було його надмірне честолюбство. Досягнувши уряду воеводи Вітебського, а потім навіть каштеляна Троцького, тобто ставши членом Ради ВКЛ, князь захотів ще й «похвалитися» своєю приналежністю до тієї ж династії, що й правлячий монарх. Можливо, певну роль відіграло й одруження Стефана (1559 р.) з княжною Анастасією Михайлівною Мстиславською¹⁷⁸, рід якої дійсно походив від

¹⁷⁴ Wolff J. Kniazowie... – S. 609-616.

¹⁷⁵ Ibid. – S. 556 і далі.

¹⁷⁶ Однороженко О. До історії української генеалогії та геральдики... – С. 49-51, 71-73.

¹⁷⁷ Смольнянинов В. Н. Материалы для родословия князей Гедиминовичей, извлечённые из архива князя Фёдора Алексеевича Куракина // Летопись Историко-родословного общества в Москве. – 1905 г. – Вып. 4. – С. 16.

¹⁷⁸ Wolff J. Kniazowie... – S. 614.

Гедиміна. При «обранні» ж конкретного Гедиміновича, від якого можна було б вивести Збаразьких, дуже до речі виявилось те, що князь Федько Несвізький, володар Збаража у 1430-х рр., був і тезкою, і сучасником Федора Корибутовича. Сфабриковану генеалогію невдовзі було закріплено й «на науковому рівні» – у працях історика Стрийковського та геральдика Папроцького.

Недавно з'явився й ще один, цілком матеріальний доказ фальшування князями Збаразькими свого походження від Корибута у XVI ст. Його ввів до наукового обігу Р. В. Саввов, із роботи якого дозволимо собі навести кілька цитат і ілюстрацій. «2014 р. на київському антикварному ринку з'явилася велика свинцева двобічна підвісна печатка. За словами шукача, вона була знайдена на Черкащині, на залишках давнього поселення під Смілою. На перших порах печатка була вкрита бурими нашаруваннями (Іл. 1). В подальшому шукач її розчистив, зняв нашарування, залишивши сіру патину (Іл. 2)». «З одного боку печатки по колу читається напис кирилицею в накресленні XIV–XV ст. «+ПЕЧАТЬ КНАЗА КОРИБУТА». В центральному медальйоні цього боку печатки зображений герб – на щиті перехрещений хрест на півмісяці рогами долу над шестикутною зіркою, що отримав у польських гербовниках XVII–XVIII ст. назву «Корибут» (Іл. 3). На зворотному боці знайденої печатки на заготованому полі зображено вершника в русі, що тримає в піднесеній правій руці короткого списа, – сулицю.

Печатки з подібними написами та зображеннями добре відомі. Вони належать новгород-сіверському князеві Корибуту». «Зображення вершника – раннього «Погоні», на знайденій печатці лише дрібними деталями відрізняється від таких же зображень на відомих у той час відтиснутих одними матрицями трьох печатках Корибута при актових матеріалах від 1385–1388 рр. Усі ці печатки також двобічні, але, на відміну від знайденої, вони воскові і на них, крім загальнородової для Гедиміновичів «Погоні», немає герба чи будь-яких інших знаків. Відповідно, все поле на гербовому боці цих печаток зайнято лише написом у чотири рядки – «ПЕЧА/ТЬ КНА/ЗА КОРИ/БУТА» (Іл. 4). Цікаво, що нестандартне (помилкове?) накреслення деяких літер напису – «Ч» та «У» на воскових печатках повторено і на знайденій свинцевій печатці.

За сукупністю зовнішніх ознак знайденої печатки не виникає жодних сумнівів щодо її давнього походження. Про це свідчать і типові нашарування, і природна пати́на з кольоровими плямами, які часто спостерігаються, наприклад, на давньоруських свинцевих печатках». «Немає також сумнівів щодо давности походження нової печатки і у відомого знавця старовини, експерта з нумізматики та сфрагістики Ю. Покрасса, в колекції якого наразі перебуває печатка. Проте ряд інших особливостей оформлення печатки змістовного характеру явно суперечить можливості її появи за життя Корибута. Перша та очевидна суперечність – це невідповідність часу вигляду герба «Корибут». Він зображений у його класичному вигляді – на щиті з усіма притаманними йому елементами гербового знака». «З досліджень геральдики Збараських-Вишневецьких, а також їх попередників князів Несвіцьких, відомо, що в такому повному вигляді цей герб сформувався лише на межі XV–XVI ст.». «По-друге, перші князі Несвіцькі-Збараські-Вишневецькі, як багато інших можновладців того часу [...] розміщали свої особисті знаки на печатках без гербового щита». «Зауважимо, що на згадуваних печатках Корибута при актових документах гербового щита також немає. Крім того, зазначимо, що гербовий щит на знайденій печатці вигадливої форми з вирізами, так званий німецький або французький, став застосовуватися в європейській геральдиці лише з XVI ст. За часів Корибута, наприкінці XIV ст., у польській геральдиці та геральдиці ВКЛ використовувалися щити простої, наближеної до трикутної, форми, так звані готичні або норманські. Також слід додати, що з другої половини XIV ст. і надалі усі без винятку відомі актові печатки князів ВКЛ уже були воскові. Свинець як матеріал для печаток вийшов з ужитку на цих теренах ще в XIII – першій половині XIV ст., залишившись у використанні лише на Північно-Східній Русі.

Але головне в цих міркуваннях те, що сам по собі особистий знак у Корибута був інший, ніж знак на гербі «Корибут»».

«Таким чином, підсумовуючи зазначені аргументи, потрібно визнати знайдену печатку фальшивою. Вона не могла бути виготовлена в XIV ст. і не може бути правдивою печаткою Корибута. З другого боку, за зовнішніми ознаками: природна пати́на, вікові нашарування – це річ з далекого минулого. Проте цю

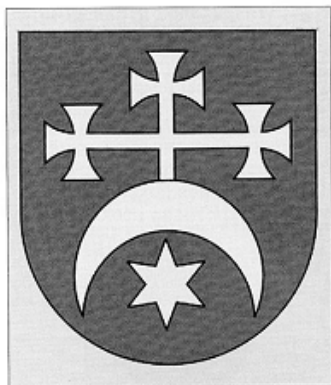
суперечність можна узгодити, якщо визнати знайдену печатку фальсифікатом, але не сучасним, а виготовленим у минулому. На час її створення – XVI ст. вказує використання німецького гербового щита».

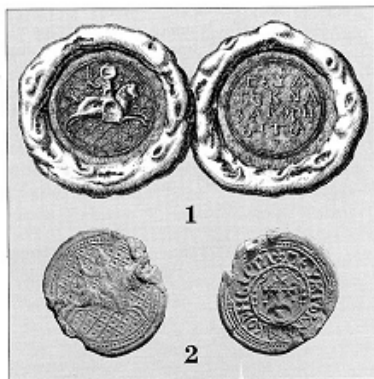
1. Вигляд знайденої печатки до очищення

2. Печатка після зняття нашарувань

3. Герб «Корибут»

4. Печатка Корибута з документів 1385—1388 рр. у порівнянні зі знайденою печаткою:

1 — двобічна воскова печатка Корибута (за Фоссбергом [1]);
2 — знайдена печатка

Далі Р. Саввов наводить міркування щодо мотивів та способів фальсифікації «Корибутівської» генеалогії Збаразьких (значною мірою аналогічні тим, що викладені вище, але незалежно від наших публікацій 2016–2017 рр.). У підсумку дослідник доходить такого висновку. «Для нас важливо те, що з'ясувався мотив фальшування знайденої печатки, який, як тепер можна з упевненістю здогадуватися, полягав у невдоволенні князів Збаразьких – Вишневецьких другої половини XVI ст. невідповідністю їх високого становища у ВКЛ і «худородністю» предків, що походили з другорядних руських князів Несвіцьких. Отже, для того, щоб обґрунтувати своє вигадане знатне походження та розвіяти можливі сумніви князівського оточення, Збаразьким-Вишневецьким потрібно було представити, крім замовних повідомлень у публікаціях, ще якісь історичні свідчення, документи. Мабуть, саме до такого, зрозуміло також фальшивого, документа і була виготовлена знайдена печатка з «правильним» гербом Корибута. Зауважимо, що для підготовки її штемпелів потрібно було для їх копіювання ознайомитися зі справжніми печатками Корибута при актових матеріалах, які можна було знайти в королівському архіві. Проте для князів Збаразьких-Вишневецьких другої половини XVI ст. це не викликало особливих труднощів, адже тогочасний великий канцлер Польщі, гетьман Ян Замойський був їхнім родичем. Мати Яна Замойського і мати Стефана Збаразького походили з галицького роду Гербутів»¹⁷⁹.

Але можливо, не будучи Корибутовичем, Федько Несвізький все ж належав до династії Гедиміна? В історіографії існує й така гіпотеза. А саме, Федько нібито міг бути нащадком Коріата Гедиміновича, сина якого в 2-й половині XIV ст. князували на Поділлі (а Федьку, як відомо, належали Хмільницька та Вінницька волості на Східному Поділлі). Вперше ця гіпотеза фігурує в роботі Ф. Равіти-Гавронського¹⁸⁰, причому, як це не дивно,

¹⁷⁹ Саввов Р. Печатка «Корибута» – речовий доказ давнього фальшування // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2018. – Т. CCLXXI. – С. 338-340, 343-344.

¹⁸⁰ Щоправда, ще К. Несецький писав: «Тим не менше *Potocki in Centur. Viror. fol. 104* помилився, коли Князів Вишневецьких початки до Коріатовичів натягує» (*Niesiecki K. Korona polska. – Lwów, 1743. – Т. IV. – S. 541*). У вказаній книзі про Януша Вишневецького говориться: *ut cineribus Kwiatouiciorum*

автор чомусь приписує її «найновішим дослідженням російських геральдиків», які доводили походження Збараських та Вишневецьких від Гедиміна. Вважаючи таку гіпотезу помилковою, Равіта-Гавронський далі пише: «Здається, вся її побудова полягає на тому, що замість Корибута прийнято за предка дому Вишневецьких Коріата-Михайла, князя на Новгородку, котрий мав сина Федора, пана на Мункачу і князя Подільського († після року 1408), котрого ототожнюють з Федором Несвіцьким (Несвізьським)»¹⁸¹. На якій підставі польський письменник приписав цей умовивід «російським геральдикам», незрозуміло; наведене ним посилання (не зовсім повне) веде до публікації, де вміщено лише родовідні статті XVIII ст., без жодного натяку на походження Вишневецьких від Коріата¹⁸².

У роботі І. Чаманьської дослідниця пише: «Так чи інакше зрештою князі Збараські та Вишневецькі мусили бути Гедиміновичами. Якщо не були Корибутовичами, на тім терені до гри можуть входити в принципі тільки Коріатовичі»¹⁸³. Гіпотезу про походження Федька Несвізького від Коріата Гедиміновича пропонувала (також не категорично) й І. Папа. Її головний і, по суті, єдиний вагомий аргумент полягає в подібності печатних знаків Несвізьких-Збараських зі знаком Федора Коріатовича¹⁸⁴. Останній відомий за нотатками Яна Замойського у його інвентарі Коронного архіву 1567/69 р. (див. нижче рис. зліва)¹⁸⁵. Майже іде-

(mak!) *Protoparentum suorum* (Potocki P. Saeculum Bellatorum et Togatorum seu Centuria Elogiorum Clarissimorum Virorum Polonorum & Lithuanorum. – Cracoviae, 1702. – Р. 104). Напевне, мова тут дійсно йде про Коріатовичів, з якими порівнюється князь Януш. Але слово *Protoparentum* (прабатьки) в даному випадку, гадаємо, вжите у найширшому значенні – членів тієї ж династії, з якої виводили себе й Вишневецькі. Принаймні, перед цим П. Потоцький чітко зве князів Януша та його батька Костянтина *Koributus* (Ibid. – Р. 102, 103).

¹⁸¹ *Rawita-Gawronski F.* Książęta Nieświeccy, Zbarascy i Wiszniowieccy do końca XVI w. // AW. – 1930. R. VII. – Zeszyt 1-2. – S. 114.

¹⁸² *Смольнянинов В. Н.* Материалы для родословия князей Гедиминовичей, извлечённые из архива князя Фёдора Алексеевича Куракина // Летопись Историко-родословного общества в Москве. – 1905 г. – Вып. 4. – Отд. 1.

¹⁸³ *Czamańska I.* Wiśniowieccy. Monografia rodu. – Poznań, 2007. – S. 24.

¹⁸⁴ *Папа І.* Загадка походження князя Федька Несвіцького: давні та новітні дискусії // Вісник Львівського університету. Серія: Історія. – 2011. – Вип. 46. – С. 62-63.

¹⁸⁵ *Puzyna J.* Korjat i Korjatowicze // AW. – 1930. R. 7. – Zeszyt 3-4. – S. 454.

птичний (але не цілком тотожний) знак зображено на рідкісних монетах-денаріях, що атрибутовуються Федору Коріатовичу або, вірогідніше, його старшому брату Костянтину, який у 1380-х рр. проводив масштабне карбування власної монети – т. зв. «подільських півгрошків»¹⁸⁶. Дійсно, в основі печатного знаку і Федора Коріатовича, й Івана Несвізького лежить хрест. Але це може пояснюватися або випадковим збігом (хрест – надзвичайно поширена геральдична фігура), або тим, що Іван Несвізький до Корибута міг служити Коріатовичам, «пов'язавши» з їхнім печатним знаком свій власний. У кожному випадку, судячи з ієрархії поручителів у найдавніших документах, Григорій та Іван Несвізькі не могли бути синами Федора Коріатовича – представника правлячої династії, одного з суверенних володарів Поділля. В акті ж 1388 р. Несвізькі фігурують лише як слуги-васали Дмитра-Корибута. До речі, печатний знак Василя Коріатовича (також наведений у Замойського), якого І. Папа розглядає як можливого предка (батька?) Федька Несвізького, не має нічого спільного зі знаком Федора (див. рис. справа)¹⁸⁷.

Нагадаємо, Федько Несвізький не міг бути членом династії Гедиміновичів хоча б тому, що в актових документах, серед свідків-князів, він завжди виступає на *самому останньому* місці, після Гольшанських та Друцьких (див. вище, пункт 3). Якщо довіряти результатам генетичних досліджень князя «Корибут»-Воронецького, нащадка Несвізьких, цей рід походив із руської династії Рюриковичів (див. пункт 7).

¹⁸⁶ Саввов Р. Ще раз про так звану монету Федора // Нумізматика і фалеристика. – 2010. – № 2. – С. 8-10. Відомо не менше ніж 9 екземплярів таких монет (повідомлення Р. Саввова від 26.06.2018 р.).

¹⁸⁷ Puzyna J. Korjat i Korjatowicze // AW. – 1930. R. 7. – Zeszyt 3-4. – S. 454.

Розділ II

РЕАЛЬНІ ВИТОКИ РОДУ

Нагадуємо, першим дослідником, який визнав «Корибутівську» традицію походження Збаразьких фальшивою, «сконструйованою» на підставі штучного ототожнення Федора Корибутовича з Федьком Несвізьким, власником Збаража, був К. Стадніцький. Разом з тим, цей історик взагалі заперечував князівське походження Збаразьких, вважаючи їх нащадками боярського роду Мукосіїв. Але вже ряд сучасників та найближчих послідовників Стадніцького – Ю. Бартошевич (у статтях для «Загальної енциклопедії»), Т. Стецький, З. Радзімінський, Ю. Вольф і А. Бонєцький, – вважали Збаразьких нащадками руського князя Федька Несвізького, котрий не мав нічого спільного з Федором Корибутовичем. При цьому вказані дослідники, що досить дивно, питання про походження самих Несвізьких навіть не ставили.

Більше уваги даній проблемі приділили російськомовні вчені. Ф. І. Леонтович, пишучи про Григорія та Івана Несвізьких – членів ради Дмитра-Корибута у 1388 р., – зазначав, що вони «представляют отдельную отрасль князей Несвижских северного Полесья; волости этих князей несомненно были также в нижней Северщине, и потому сами князья находились в «послушаньи» северскому князю Корибуту. По всему видно, упомянутые князья, подручники северского князя Корибута, принадлежали к потомкам удельных Чернигово-Северских князей, сидевших в отдельных городах и волостях нижней Северщины, быть может, еще до присоединения ее к Литовскому государству»¹⁸⁸. При цьому Леонтович посилався на литовського історика XVII ст. А. Кояловича, який зве князів із запису 1388 р. *Сіверськими* (*Seueriae Principes*)¹⁸⁹; але дане уточнення, без сумніву, нале-

¹⁸⁸ Леонтович Ф. И. Очерки истории литовско-русского права // ЖМНП. – СПб., 1893. – Декабрь. – Ч. CCXC. – С. 272-273.

¹⁸⁹ Wiivk Koialowicz A. Historiae Litvanæ pars altera... – Antverpiæ, M.DC.LXIX. – Р. 14. Зі змісту даного повідомлення цілком зрозуміло, що його джерелом

жить самому Кояловичу, оскільки в оригінальному документі 1388 р. його немає (див. про це наприкінці розділу). Далі Леонтович пише: «Отсюда-то (із литовської Русі – *С. К.*) берет свое начало род князей Несвицких, живших сначала на Немане, затем в 80-х годах XIV столетия появляющихся в Северщине и, наконец, окончательно водворяющихся на Волыни в начале второй четверти следующего столетия»¹⁹⁰.

Версію про походження князів Несвізьких, правителів нібито білоруського Несвіжа, від чернігівських Ольговичів не виключала також Є. І. Де-Вітте, хоча дослідниця запропонувала й іншу, альтернативу гіпотезу. «Но в конце XII в. начинает повышаться Минск, столица Глебовичей. В это время и Несвиж мог стать в зависимость от минских князей и получить удельных князей из рода Глебовичей, если в нем не сидели князья из рода Ольговичей, владевших землею Дреговичей в XII стол. [...] Не были ли князь Юрий Несвижский, павший на Калке в 1229 г. (потрібно 1223 – *С. К.*) одним из Глебовичей или Ольговичей?» «Ф. И. Леонтович, как сказано выше, говорит, что в актах конца XIV и начала XV в. упоминается князь Иван Несвижский, как удельный князь. Если это так, то в этом князе приходится видеть последнего представителя Глебовичей или Ольговичей. Леонтович же приводит известие, что князь «Федько», вероятно, сын того же князя Ивана Несвижского, еще в 1430 г. владел Несвижем в северном Полесье (насправді ця «звістка» є лише припущенням М. Балінського, див. нижче – *С. К.*). С этого же года князь Федько является сподвижником Свидригайла и вместе с ним переходит на Волынь [...]».

Коментуючи вищенаведену цитату Леонтовича, Є. І. Де-Вітте зазначає: «Но если это так, то придется допустить предположение, что наши князья Несвижские – потомки черниговских Ольговичей, получившие в удел Несвиж, когда он с землей Дреговичей входил в состав Черниговского княжества. Волости же в нижней Северщине могли ему достаться впоследствии от

була поручна грамота за Корибута 1388 р., але імена князів-поручителів тут наведені з пропусками, а з чотирьох різних осіб «зроблено» дві.

¹⁹⁰ Леонтович Ф. И. Очерки истории литовско-русского права // ЖМНП. – СПб., 1894. – Март. – Ч. ССХСІІ. – С. 15.

ближайших родоначальників (так! – *С. К.*), належавших к одной с ними отрасли Ольговичей»¹⁹¹.

Польський письменник Ф. Равіта-Гавронський схилявся до думки, що білоруський Несвіж входив до складу Турово-Пінського князівства – частини землі дреговичів. Однак подальші міркування автора дивують некомпетентністю і непослідовністю. «У першій чверті XII віку бачимо його (Туровське князівство – *С. К.*) у володінні Ольговичів, онуків Святослава († 1076) та брата Ізяслава (твердження цілком помилкове – *С. К.*). Олег († 1115) уже мав значні володіння на Волині (також помилка – *С. К.*). Міг і Несвіж, розташований на північному краю Волині (так! – *С. К.*), до них залучатися, як приналежний землі Дреговицькій. Якщо так, то роздрібнюючи, звичаєм Рюриковичів, свої володіння поділом між синами, міг і Несвіж отримати самостійного князя. Звідти й титул князів Несвізьких».

«До кінця XIV ст. з'являється знову назва князів Несвіцьких. Не маємо однак доказу, чи і в який спосіб пов'язується вона з Олегом Рюриковичем або з Коріатом Гедиміновичем. Оскільки до Юрія Несвізького літописці руські про князів тієї лінії не згадували, мушу вважати її за вигаслу або здрібнілу і позбавлену значення».

«За правдоподібністю однак, якийсь із князів литовських або руських міг отримати Несівіч (так – *С. К.*) у лен чи дар і звідти почав титулуватися князем Несвіцьким. У тому може є причина, що родовід Несвіцьких, а пізніше Вишневецьких і Збарзьких, виведено від Корибута-Дмитра.

Але то не виключає іншої гіпотези про походження князів Несвіцьких на Волині від дідичів Несвіжу над Ушею, хоча доведення того є важке (Леонтович)».

В підсумку, на думку Ф. Равіта-Гавронського, «можна без значної помилки припустити, що Іван (1388 р. – *С. К.*) власне міг бути прабадьком тієї родини Несвіцьких, котра пізніше на кілька галузей розпалася. А якщо той здогад має трохи слушно-

¹⁹¹ *De-Bumte E. II.* Комментарии к древнейшим помянникам Киево-Печерской лавры и Киево-Златоверхо-Михайловского монастыря // Чтения в Историческом обществе Нестора летописца. – К., 1911. – Кн. 22. – Приложение. – С. 24-26.

сті за собою, то в такому разі належало б визнати тотожність тієї галузі від Рюрика і Ольговичів»¹⁹².

Більш поширеною в літературі є інша версія, за якою князі Несвізькі походили з турово-пінської гілки Рюриковичів. Таку гіпотезу висловив у 1895 р. Ю. Вольф, хоча жодних аргументів на її користь і не навів, зокрема, не пояснивши, яким саме чином нащадки князів Турово-Пінських могли осісти на Волині¹⁹³.

У новітній історіографії версію Ю. Вольфа був схильний підтримати Ян Тенговський. Дослідник звернув увагу, що в грамоті Костянтина і Федора Коріатовичів від 19 вересня 1388 р. (збереглася в списку XVIII ст. латиницею) другим зі свідків згаданий «knjaz' Vasilij Vinnickij»¹⁹⁴. (Пізніше була виявлена грамота Федора Коріатовича від 9 серпня 1392 р., де першим серед свідків також виступає «князь(ь) Василеи Веницкии») ¹⁹⁵. А оскільки Федько Несвізький у 1434 р. писав «про свої володіння подільські, як про успадковані після батька» (називаючи їх «отниною»), Тенговський припустив, що його батьком і міг бути Василь Вінницький. Тим більше, що ім'я Василь згодом зустрічається серед нащадків Федька (гаданих) – князів Збараських. Цього ж Василя Вінницького дослідник ототожнює з князем Василем Божським (*Wasilio duce dicto Boszki*), який 30 березня 1401 р. засвідчив акт Болеслава-Швитригайла, князя Подільського¹⁹⁶. Ян Тенговський справедливо зазначає, що Несвізькі «були найправдоподібніше автохтонічно пов'язані з пограниччям волинсько-подільським», але тут же чомусь схиляється до версії Ю. Вольфа – про їхнє походження від турово-пінських Рюриковичів¹⁹⁷. Останні ж, як відомо, жодного відношення до згаданого пограниччя не мали.

¹⁹² Rawita-Gawroński F. Książęta Nieświeccy, Zbarascy i Wiszniowieccy do końca XVI w. // AW. – 1930. R. VII. – Zeszyt 1-2. – S. 114-117.

¹⁹³ Wolff J. Kniaziowie... – S. XXIII-XXIV, 275-276.

¹⁹⁴ Tęgowski J. Sprawa przyłączenia Podola do Korony Polskiej w końcu XIV wieku // Teki Krakowskie. – Kraków, 1997. – T. V. – S. 171.

¹⁹⁵ Микільскі Ю. М. Новая грамота князя Фёдора Кориатовича 1392 г. // Беларуская даўніна. – Мінск, 2014. – Вып. 1. – С. 150.

¹⁹⁶ Zbiór dokumentów znajdujących się w Bibliotece hr. Przeździeckich w Warszawie / Wyd. A. Chmiel. – Kraków, 1890. – S. 10-12, nr. VI (за оригіналом).

¹⁹⁷ Tęgowski J. Jeszcze o pochodzeniu kniazia Fiodora Nieświckiego // Genealogia. Studia i Materiały Historyczne. – Poznań – Wrocław, 1996. – T. VIII. – S. 88-90.

Якщо погодитися з припущенням Яна Тенговського, довелося б визнати, що Василь Вінницький належав до роду Несвізьких, а Вінницьким називався, так би мовити, паралельно, за своїм основним володінням. Але, крім Василя, відомий ще й інший князь Вінницький – Андріан: його дружина, «княгини Андрияновая Вѣиницская», теща пана Гринька Соколецького, між 1388 та 1391 рр. надала зятю кілька сіл у теперішній Вінницькій області¹⁹⁸. Отже, існував окремий рід князів Вінницьких, причому два його представники були сучасниками Несвізьких – Григорія та Івана (1388–1410 рр.). А спорідненість Федька Несвізького з Іваном Несвізьким однозначно доводиться даними сфрагістики (див. попередній розділ). Якби Федько був сином Василя Вінницького, то чому він ніколи не писався прізвищем батька? Значно вірогіднішим нам видається інший варіант: князі Несвізькі були найближчими родичами Вінницьких, і саме тому, після припинення роду останніх, успадкували їхню Вінницьку (та Хмільницько-Божську) волость.

Жодних прямих свідчень про походження Несвізьких ми не маємо. Отже, для вирішення даного питання залишається залучити опосередковані аргументи. Насамперед слід констатувати, що Несвізькі точно не належали до верхівки литовсько-руської аристократії. Навіть такий магнат, як Федько Несвізький – володар Збаража, Вінниці, Хмільника та Сокольця, староста Брацлавський і Кременецький, – серед князів-свідків у документах завжди згадується на останньому місці. А в актах кінця XIV – початку XV ст. Несвізькі не завжди навіть писалися князями. Так, у оригінальній грамоті 1388 р. Григорій та Іван Несвізькі вказані без князівського титулу¹⁹⁹. В двох інших документах 1388 р. Іван Несвізький, хоча й виступає безпосередньо після

¹⁹⁸ Груша А. Невядомая грамота Фёдора Карыятавича за 1391 г. // Беларускі гістарычны агляд. – 2001. – Т. 8. Сш. 1-2. – С. 133. У цій оригінальній грамоті від 20 червня 1391 р. сказано, що княгиня надала свої села Гриньку «перед нами и передо всею нашею радою», тоді як про більш ранні надання тут же говориться, що вони були зроблені Федором Коріатовичем разом зі старшим братом Костянтином. Отже, княгиня Вінницька надала села зятю вже після смерті Костянтина Коріатовича, який помер не раніше 19 вересня 1388 р.

¹⁹⁹ УГ. – С. 38, № 20.

князів, сам таким теж не названий²⁰⁰. Через це Ю. Пузина припускав, що згадані Несвізькі були простими боярами; князя ж Івана Несвізького (*Ywano de Neswyjes ducibus*), який у 1403 р. засвідчив грамоту великого князя Вітовта²⁰¹, дослідник ототожнював з Іваном Корибутовичем. Втім, за Пузиною, навіть існування князів Несвізьких із руської династії зовсім не означає, що Федько належав до їх роду, оскільки місця цілого ряду інших руських князів «пізніше зайняли Гедиміновичі»²⁰².

Дійсно, навряд чи можливо, щоб у всіх трьох зазначених актах князівський титул Несвізьких було пропущено через неуважність писаря, тим більше, що два з них відомі в оригіналах. Однак звернемо увагу, що в тій же грамоті 1388 р. серед кількох поручителів, згаданих перед Григорієм та Іваном Несвізькими також *без* князівського титулу, принаймні один, Федір Євлашкович, точно був князем²⁰³. Для цього ж періоду відомі й інші приклади, коли особи безперечно князівського походження, які належали до не надто знатних родів, у деяких офіційних документах писалися без свого титулу²⁰⁴. Що стосується Івана Несвізького, то його близьке споріднення з *князем* Федьком Несвізьким безперечно, оскільки доводиться даними сфрагістики. Варіант же, що Несвізькі присвоїли собі князівський титул самовільно, або отримали його від великого князя Вітовта, є неможливим, оскільки *жодного* подібного прикладу протягом XIV–XVI ст. нам не відомо.

²⁰⁰ УГ. – С. 42, № 22; *Codex epistolaris saeculi decimi quinti* – [Т. І] / *Monumenta mediae aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*. – Cracoviae, 1876. – Т. II. – Р. 12. Про датування цих грамот див. наприкінці розділу, № 2-3.

²⁰¹ AUPL. – С. 47-48.

²⁰² *Puzyna J.* O pochodzeniu kniazia Fedka Nieświzkiego // МН. – 1911. – Nr. 1-2. – С. 10-12, 9.

²⁰³ УГ. – С. 38, № 20. Князь Іван Євлашкович загинув на Ворсклі у 1399 р. (ПСРЛ. – Т. XXXV. – С. 52, і т. д.).

²⁰⁴ Близько 1386 р., присяжна грамота Федора Даниловича (Острозького) з братом Михайлом (УГ. – С. 30, № 15). Вже у акті 1388 р. він титулується князем (Там же. – С. 42, № 22), як і в усіх інших згадках. Близько 1392 р. серед поручителів без князівського титулу згадані Лев і Русан Плаксихі (Там же. – С. 46, № 25). Тоді як у згаданому документі 1388 р. Русан Плаксих чітко названий князем (Там же. – С. 38, № 20). Лев Плаксих у літописах також фігурує серед князів (ПСРЛ. – Т. XXXV. – С. 65).

Єдиною «зачіпкою», на підставі якої можна будувати версії походження Несвізьких, залишається локалізація населеного пункту, що дав назву їх роду. Стосовно цього питання в історіографії існує дві основні версії. Вже М. Стрийковський вважав, що князь Федько звався Несвізьким від білоруського Несвіжа, який у його (Стрийковського) час належав Радивилам²⁰⁵. Ця версія домінувала в історіографії до середини XIX ст. Зокрема, М. Балінський, описуючи білоруський Несвіж, зазначав: «Близько року 1430 сидів на несвіжському уділі, що досить широко простягався, Федько або Теодор, який походив з крові князів литовських»²⁰⁶. Безперечно, ця звістка запозичена з Хроніки Стрийковського, або ж із якогось заснованого на ній джерела. Але Ф. І. Леонтович вважав її оригінальною, хоча й невідомого походження. На думку дослідника, Федько володів білоруським Несвіжем до 1430-х рр., коли разом з великим князем Швигайлом у 1432 р. перебрався до південної Русі. Після цього він нібито втратив Несвіж, який уже в 1440-х рр. належав панам Кішкам, а від Швигайла отримав Подільське староство та Збаражчину, ставши родоначальником Збараських²⁰⁷.

Версію про білоруський Несвіж як родове гніздо князів Несвізьких, нагадуємо, підтримали ще Є. Де-Віте й Ф. Равіта-Гавронський. Тієї ж думки дотримувався і Ю. Пузина, вважаючи, що Несвіж складав південну частину Новгород-Литовського уділу Корибута Ольгердовича²⁰⁸. Невдовзі А. Прохаска зауважив, що колись, під час відвідування відомого Несвіжського архіву, він «бачив там поміж розрізнених пергаментів акт фундаційний на мові латинській наскільки собі пригадуємо, кн. Федька Несвізького для костьолу в Несвіжі з третього десятка

²⁰⁵ *Strykowski M.* Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa, 1846. – Т. II. – С. 194.

²⁰⁶ *Baliński M., Lipiński T.* Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana. – Warszawa, 1846. – Т. III. Wielkie Księstwo Litewskie. – С. 623-624; те ж саме у статті *F. M. S.*, причому тут Федько прямо названий сином Корибута: *Encyklopedia Powszechna.* – Warszawa, 1865. – Т. 12. – С. 432.

²⁰⁷ *Леонтович Ф. И.* Очерки истории литовско-русского права // ЖМНП. – СПб., 1893. – Июль. – Ч. CCLXXXVIII. – С. 184-185; СПб., 1894. – Март. – Ч. CCXCII. – С. 15, 17-18.

²⁰⁸ *Puzyna J.* O pochodzeniu kniazia Fedka Nieświzkiego. – С. 13.

XV віку»²⁰⁹. Здавалося, нарешті з'явився хоча б один прямий доказ місця розташування первісної «столиці» Несвізьких. Але невдовзі з'ясувалося, що насправді це не так.

Ян Якубовський, який довго працював у Несвізькому архіві, збираючи матеріали для історії Несвіжа, особливо найдавніші акти, щодо інформації А. Прохаски писав наступне. «Передусім мушу зазначити, що вміщена у наведеній вище приписці д-ра А. Прохаски відомість є на мою думку помилкова. Пам'ять того разу не виправдала надій знаменитого вченого. Поминаючи вже ту обставину, що пергаменти архіву несвізького є віддавна упорядковані й описані, й що немає там і бути не може жодних «розрізнених пергаментів», промовляє проти твердження д-ра Прохаски повний брак згаданого акту не тільки серед існуючих пергаментів, але й серед реєстрів архівних. На доказ наведу початок *Реєстру привілеїв костелу несвізького* з р. 1820, що знаходиться в арх. несв.» – там під № 1 вказаний акт 1492 р.: «Фундуш чи привілей костелові парафіяльному несвізькому», виданий Миколаєм Немировичем і підтверджений королем Казимиром. «Таким чином реєстр, що походить з р. 1820, а опертий на давнішому копіяріушу, не знає зовсім згаданого д-ром Прохаскою акту фундаційного кн. Федька Несвізького»²¹⁰.

Немирович же володів Несвіжем з 1445 р., про що свідчить наступний оригінальний лист із Несвізького архіву: «От великоз(о) кн(я)зя Казимира королевича ко всим людемъ Несвижаномъ, [ш]то Клавко дѣржалъ. Дали есмо Несвижь паноу Миколаю Немировичоу со всим, по тому ж, какъ Клавко дѣржалъ». О. Ліцкевіч установив, що Клавко (*Clauko*) – це поширене зменшення (від латинського *Nicolaus*) імені Миколая Гетавтовича, верховного постільничого великого князя Жигимонта Кейстутовича, який загинув разом зі своїм господарем у 1440 р. Отримав же Клавко Несвіж, очевидно, після арешту князя Олелька Володимировича Слуцького в 1433 р.²¹¹. Ян Яку-

²⁰⁹ Prochaska A. Czy możliwa jest identyczność kniaziów Nieświeskich z Korybutowiczami? // МН. – 1912. – Nr. 5-6. – S. 91, przyp. 1.

²¹⁰ Jakubowski J. Czy istnieli kniaziowie Nieświescy? // AW. – 1923. – Nr. 1. – S. 2.

²¹¹ Ліцкевіч А. Яшчэ раз пра «пачаткі Нясвіжа»: першая пісьмовая згадка і асоба нобіля Клаўкі // Герольд Litherland. – Горадня; Менск, 2013. – № 19. –

бовський доходить висновку, що в 1-й половині XV ст. білоруський Несвіж був дрібною великокняжою волостю, а ніяк не столицею окремого князівства²¹².

Це спостереження пізніше підтвердили й дані археології: «Після розкопок на території Несвіжу І. М. Чарнявський не прийшов до однозначного висновку про місце й час існування першопочаткового поселення. Він пише про невеликі розміри поселення у 15 ст. і не наполягає на існуванні його у 14 ст.»²¹³. Отже, цей Несвіж не може бути визнаний «малою батьківщиною» однойменних князів. Показовим є і той факт, що майже всі згадки про Несвізьких походять з південно-руських земель – Волині та Східного Поділля.

За іншою версією, родове гніздо Несвізьких знаходилося в Луцькому повіті на Волині. К. Стадницький вважав, що прізвище Федька «Несьвідзького» походило від «Несьвіда» в Луцькому повіті²¹⁴. Пізніше, завдяки відомостям волинського краєзнавця Т. Стецького, дослідник уточнив, що то було сільце Несвіч біля Луцька, де спостерігалися рештки «городища та оборонного замчища»²¹⁵. Цю версію прийняв також і Ю. Вольф²¹⁶. Але ми з нею погодитися не можемо.

По-перше, в усіх найдавніших, причому оригінальних актах кінця XIV – початку XV ст. представники роду зветься саме *Несвізькими*. Така форма напевне походить від топоніму Несвіж, а не Несвіч, аналогічно як пізніше прізвище «Збаразский»,

С. 45-53. Ян Якубовський, вперше опублікувавши цей документ, помилково датував його 1446 р., а ім'я «Клавко» передав як «Селавко».

²¹² *Jakubowski J.* Czy istnieli kniaziowie Nieświescy? – S. 3-4, 9.

²¹³ *Краўцэвіч А. К.* Гарады і замкі Беларускага Панямоння XIV–XVIII стст. (планіроўка, культурны слой). – Мінск, 1991. – С. 103-104. Щоправда, А. В. Куза вніс Несвіж до переліку давньоруських городищ, але лише на тій підставі, що вважав його правителем літописного князя Юрія Несвізьського, який загинув у 1223 р. (див. нижче), без жодних археологічних доказів (*Куза А. В.* Древнерусские городища X – XIII вв. – М., 1996. – С. 94).

²¹⁴ *Stadnicki K.* Bracia Władysława-Jagielly Olgierdowicza króla Polski, w. x. Litwy. – Lwów, 1867. – S. 107.

²¹⁵ *Stadnicki K.* Synowie Gedymina, wielko-władcy Litwy. Monwid – Narymunt – Jewnuta – Koriat. – Lwów, 1881. – S. 205-206, pr. 127; *Stecki T. J.* Miasto Rowne. Kartka z kroniki Wołynia. – Warszawa, 1880. – S. I, przyp. 2.

²¹⁶ *Wolff J.* Rod Gedimina. – Kraków, 1886. – S. 156.

«Збаразкый» – від Збараж, а не Збарач. Зокрема, в грамотах 1388 р. згадуються «Григорий да Иван Несвизьский»²¹⁷, «Иванъ Несвизский»²¹⁸. У документі 1403 р. князь Іван фігурує як «*de Neswyes*»²¹⁹. Князь Семен Васильович у акті 1461 р. зветься «Несвизкому»²²⁰. Втім, у грамотах 1434 і 1435 рр., хоча й оригінальних, але написаних доволі непрофесійно, фігурує «князь Феди́ко Несвидиский», «Несвидьский»²²¹. Подібна форма присутня і в оригінальних московських актах: у документі 1459 р. згаданий князь Семен Васильович «Несвитскій»²²², грамота 1484/85 р. адресована князем Василю та Івану «Несвидским»²²³. Однак і буквособолучення «дис», «дсь» передають скоріше звук «з», ніж «ц»²²⁴.

²¹⁷ УГ. – С. 38, № 20.

²¹⁸ УГ. – С. 42, № 22. У списку подібної грамоти, транслітерованому латиницею – *Neswizky* (Codex epistolaris saeculi decimi quinti. – [Т. І]. – Р. 12).

²¹⁹ AUPL. – С. 47-48. Менше значення мають інші варіанти написання прізвища латиницею, оскільки передати нею різницю між «зс» чи «з» та «ц» досить складно. В перекладі акту 1410 р. фігурує Іван *ducis Nezwiczen(sis)* (AGAD. – Metryka Koronna. – Ks. 46. – F. 27v.: http://pther.eu/MK/046/PL_1_4_1-046_0057.html). У листі 1433 р. – *Fedor Neszwyczky* (Bullarium Poloniae. – Romae-Lublını, 1995. – [Т.] 5. – Р. 251, nr. 1361). У німецьких листах – *Fedkoni Neswitzky* (LECUB. – Bd. 8. – S. 401), *Nyesweczkoі* (Русско-ливонские акты. – СПб., 1868. – С. 190). У латинських перестях руських листів 1430-х рр. – *Niesuieski*, *Niesswiczky*, *Niesuiczki* (*Halecki O. Z Jana Zamoyskiego...* – S. 164, 209, 217). Як бачимо, цікава для нас літера передається в основному через «sz», але іноді й через «tz» чи «s».

²²⁰ AKLS. – Т. І. – С. 53.

²²¹ УГ. – С. 129, 132.

²²² Акты социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV – начала XVI в. – М., 1964. – Т. III. – С. 137-138, № 100.

²²³ *Каушанов С. М., при участии Е. В. Гуваковой и иеромонаха Тихона (Захарова)*. Предсказанный источник (о грамоте великого князя Ивана Молодого 1484/85 г.) // Сообщения Ростовского музея. – Ростов, 2019. – Вып. 24. – С. 71.

²²⁴ В. Собчук надає перевагу саме формі «Несвідські», на підтвердження якої наводить ще три згадки у 3-й книзі Литовської метрики (*Собчук В. Від коріння до кроні*. – Кременець, 2014. – С. 63, прим. 1). Однак у жодному з цих записів Несвідські князями не титулюються, а це було правилом метрики для дійсних князів. Перші два записи відносяться до Дорогичина, де відомий місцевий рід Несвітських: у 1528 р. серед землян Дорогицької землі згаданий «Болтромей Несвитський» (Перапіс войска Вялікаго княства Літоўскаго 1528 года. Метрыка Вялікаго княства Літоўскаго. Кніга 523. – Мінск, 2003. – С. 110). Третій же запис відноситься до Луцька, де у XVI ст. існував шляхетський рід Несвіцьких,

По-друге, досить маловірогідно, щоб в околицях Луцька, головного центру Волинської землі, існувало якесь самостійне «князівство» з власною династією.

По-третє, ще Ф. І. Леонтович звернув увагу, що в 1-й половині XVI ст., а напевне й раніше, Несвічем під Луцьком володів «земянський» рід Несвицьких: «нет ни малейшего сомнения в том, что земяне Несвицкие не имеют ничего общего с современными им князьями Збаражскими или Вишневецкими, потомками старых князей Несвицких»²²⁵. Зокрема, в ревізії Луцького замку 1545 р. не раз згадуються земяни Несвицькі, власники «Несвѣча», де вони навіть мали право збору мита (встановлене ще за часів Вітовта)²²⁶. Чи можна припустити, щоб князі Несвицькі-Збаразькі, одні з найзначніших магнатів Волині, допустили перехід свого родового гнізда у власність відносно дрібних шляхтичів? Нам здається, що це є вкрай маловірогідним.

Тим часом існує джерело, що засвідчує існування Несвіжу на прикордонні південної Волині та східного Поділля, тобто саме там, де знаходились володіння князя Федька Несвізького й протікала його діяльність. Мова йде про Хроніку Яна Длугоша, зокрема, опис подорожі короля Владислава-Ягайла зі Снятина біля молдавського кордону до Литви у 1415 р. Тут перераховано наступні пункти, через які пролягав шлях Ягайла: Кам'янець – Смотрич – *Nyeswyedz* (за іншими кодексами – *Nyeswyecz*, *Nieświecz*) – Кременець – Райсько – Садове – Турійськ – Кобрин – Мито; далі Волковиськ – Василішки – Єйшишки – Троки²²⁷. Як бачимо, в основному списку рукопису тут фігурує загадковий Несвіж; саме так – «*Nieśwież*» (Несьвеж), – назву цього поселення дано і в паралельному польському перекладі²²⁸. Жодних підстав припустити у Длугоша якусь помилку ми не маємо,

власників Несвіча під Луцьком (див. зараз нижче). В кожному випадку, навіть форма «Несвідський» вочевидь не може походити від топоніму «Несвід»; інакше в оригінальному акті 1403 р. було б не «*de Neswyes*», а «*de Neswyed*».

²²⁵ Леонтович Ф. И. Очерки истории литовско-русского права // ЖМНП. – СПб., 1894. – Февраль. – Ч. ССХСІ. – С. 352-353.

²²⁶ Литовська метрика. Книга 561. Ревізії українських замків 1545 року. – К., 2005. – С. 137, 140, 150, 162, 167.

²²⁷ *Długossii J. Annales...* – Varsaviae, 2000. – Liber XI. 1413–1430. – P. 55.

²²⁸ *Długosz J. Roczniki...* – Warszawa, 2009. – Ks. 11. – S. 56.

оскільки місцезнаходження більшості названих ним пунктів добре відоме, і воно *повністю і послідовно* відповідає маршруту з Молдавії до Литви.

Більше того, польська дослідниця К. Перадзка, аналізуючи фрагмент хроніки Длугоша за 1415 р., що нас цікавить, зазначає наступне. «На подальшій трасі переїзду короля на Литву знову брак документів. Тож незвично важливою вказівкою є описане у Длугоша затемнення сонця, що його бачили подорожуючі між Митом і Кобриним дня 7 VI, котре узгоджується з обліченнями астрономічними (див. Th. Oppolzer, Canon der Finsternisse, Wien 1887, s. 250-1). Є то беззаперечний доказ використання істориком сучасних нотат, написаних особою, що товаришувала королеві у переїздах, а ведених бути може для канцелярії королівської. З тих нотат могли бути взяті дані щодо *itinerarium*, котрі на подальшій трасі не є підтверджені документами»²²⁹.

Слід визнати, що південний Несвіж припинив своє існування ще в XV ст., скоріше за все, внаслідок спустошливих татарських нападів. (Подібна доля спіткала, наприклад, подільський замок Ров, центр окремого повіту: після татарського розорення 1452 р. він знаходився «в полнейшем запустении», й лише у 1538–1539 рр. був відновлений королевою Боною, але вже під новою назвою Бара)²³⁰. Накладаючи маршрут Владислава-Ягайла на сучасну карту, слід визнати, що після верхів'їв р. Смотрич він неминуче пролягав через Волочиський район Хмельницької області. Згідно з даними Переліку пам'яток археології Хмельницької області, наданого обласною державною адміністрацією в 2012 р., у Волочиському районі зареєстровано два городища: біля с. Бронівка, XIII ст., та біля с. Маначин, XIV–XV ст.²³¹. Друге з них, яке знаходиться приблизно на півдорозі між Смотричем і Кременцем, на р. Грабарці – лівому притоці верхнього Збруча, – «ідеально» підходить на місце давнього Несвіжу²³². Сама назва Несвіжу, слід гадати, походить від «не сві-

²²⁹ Rozbiór krytyczny Annalium Poloniae Jana Długosza z lat 1385–1444. – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1961. – Т. I. – С. 159-160 (про авторство – s. LXV).

²³⁰ Грушевский М. Барское староство. – К., 1894. – С. 45-46, 83-85.

²³¹ <https://wikimediaukraine.wordpress.com/2012/06/13/khm/>, № 18-19.

²³² С. Маярчак відносить Маначин також до городищ ще домонгольського періоду (Маярчак С. Городища IX – XIII ст. лівобережжя Середнього Подніс-

жої» місцевості його розташування. А с. Маначин і в наш час стоїть «на підвищенні серед *болота*, що витягнулося між річкою Грабаркою і річкою *Брудною*»²³³.

Ототожнення Несвіжу з городищем біля с. Маначин тим більше ймовірне, що ця територія, хоча й слабо заселена, ще в XV ст. належала князям Збараським. Акт 1463 р. фіксує як їхні села два Волочища (на Збручі, тепер м. Волочиськ), а ще далі на схід, буквально в кількох км південно-східніше Маначина – Порохню²³⁴. У 1-й половині XVI ст. тут виникає Дорофіївський маєток князя Федора Вишневецького, котрий успадкував його племінник Костянтин. «У 1560-х роках Костянтин Вишневецький сформував на основі Дорофіївського маєтку нову волость із центром у поселенні Маначин. 1569 р. під цією назвою згадане вже місто»²³⁵. За більше ніж століття, що минуло від запустіння Несвіжу до першої згадки про Маначин, перша з цих назв цілком могла забутися. Втім, якісь додаткові аргументи стосовно можливості ототожнення Маначинського городища з давнім Несвіжем, здається, можуть дати лише археологічні розкопки.

У кожному випадку, південний Несвіж знаходився десь на прикордонні південно-східної Волині зі східним Поділлям. А така локалізація дозволяє запропонувати нову, гадаємо, досить задовільну версію походження князів Несвізьких. У XIII ст. вказана територія, напевне, входила до складу т. зв. Болоховської землі, західна частина якої була відома під цією назвою ще в середині XVI ст. Так, у акті короля Жигимонта-Августа 1557 р. говориться: «Биль намъ чоломъ войтъ Белозорский волости Кремянецкое Янь Хотимовский о томъ, штожь дей королевая ее милости навышъшая великая кнегини Бона пани матка наша, з ласки своее за службы его дати ему рачила у волости Кремянецкой за рекою Горынею селищю пустое на *Болохове* отъ границы Новоставецкое на имя Колесьцы и ставокъ подъ селомъ

тров'я у межах Хмельницької області // Фортеця: збірник заповідника «Тустань»: на пошану Михайла Рожка. – Львів, 2009. – Кн. 1. – С. 286).

²³³ Дані з Вікіпедії.

²³⁴ AKLS. – Т. I. – С. 54-55, nr. LVII.

²³⁵ Собчук В. Від коріння до крони. – Кременець, 2014. – С. 96-97.

Вороновцями на старий греблі, а другий на річці Жерди, а третій на річці Бугльовце засыпати и дубровы Кропильное уживати по обоимъ сторонамъ реки Жерти [...] А черезъ дуброву до Свиное Руды, а отъ Свиное Руды до Случи, а горе Случью ажъ до Острое на гору [...] К тому тежъ другое селище в повете Кремьянецкомъ за Горинею на *Бологове* (sic) на шляху Татарскомъ отъ границы Ланевецкое по obu сторонъ реки Белозорки дворъ ему поселити и людей вдоль и поперокъ на поселки (?) на земли наше осаживати». На підставі цих даних М. П. Дашкевич зробив наступний висновок: «Таким образом, пределы пожалования королевы Боны «на Болоховы» могут быть установлены теперь вполне определенно: пожалование было дано «войту Белозорскому» [...] и охватывало местность от правого берега верховья Горыни между притоками ее р. Буглокою и р. Полквой, и на юг до истоков Случи (и Збруча?) и Бога включительно»²³⁶.

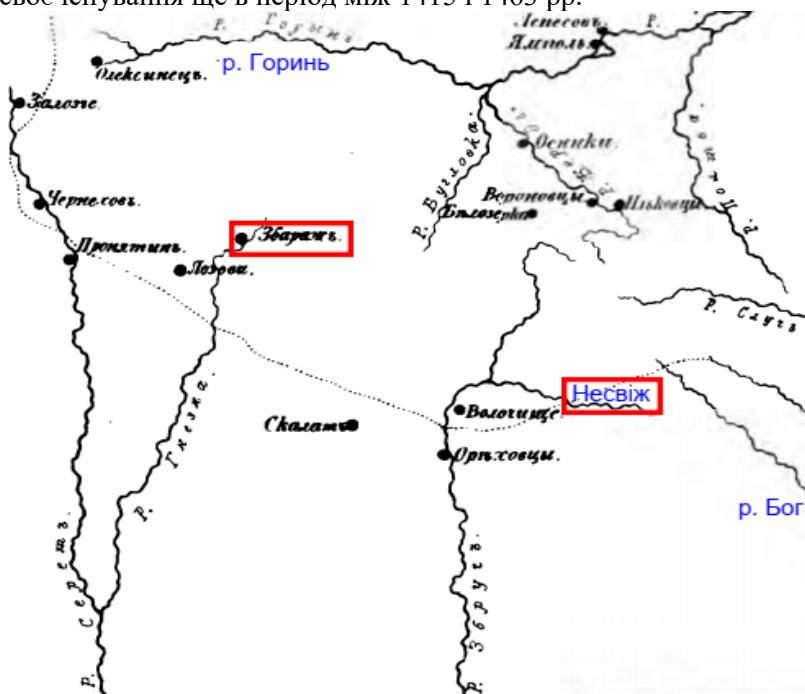
Ще більше значення має інший документ – скарга «служебника» пані Михайлової Козинської 1569 р. Тут повідомляється, що «князь Юрей Вороницкий наславши мощно, кгвалтомъ вряdnика своего Вороницкого [...] на имене ее милости Осмиговичи», захоплених у полон підданих Козинської та награбоване майно «до имени Ворончина а оттол на *Болоховъ под Збараж* до имени своих тамошнихъ отпроводити казаль»²³⁷. Відомо, що князі Юрій та Война Федоровичі Воронецькі з батьківських маєтків у Збаражчині в 1529 р. отримали Опрілівці (на р. Гніздичній, притоці Гнізни, протікає недалеко на захід від Збаража) та Влашинівці (у верхів'ях Жираку, притоку Горині); але останні між 1541 і 1554 рр. перейшли до їх старшого брата, князя Олександра Порицького (див. розділ V, № 19). Отже, володіння князя Юрія, куди він «на Болоховъ под Збараж» наказав відіслати полонених і награбоване майно в 1569 р., могли знаходитися, здається, лише на р. Гніздичній.

Якщо ж до поняття «Болохов» у XVI ст. включався сам Збараж, то не викликає сумніву, що до складу Болоховської землі входив і пізніший Маначин у басейні верхнього Збруча,

²³⁶ Дашкевич Н. П. Еще разыскания и вопросы о Болохове и болоховцах // Университетские известия. – К., 1899. – № 1. – С. 3, 11-12.

²³⁷ Там же. – С. 4, 12-14 (Книга К. Ц. Арх. (Лужская) № 2043, л. 107-110, № 108).

який ми ототожнюємо з давнім Несвіжем. Навіть у 1-й половині XVI ст. дана територія знаходилась у стані майже повного запустіння. Зокрема, про це свідчить скарга згадуваного Яна Хотимовського, вїйта Лепесовського (нині Лепешівка біля Ямполь), королеві Боні 1553 р., де він згадує, що з дозволу короля Жигимонта I «за Горинєю, на Болохове, осадить некоторые певные села и теперь дей еще осаживаеть». М. С. Грушевський з цього приводу зазначав: «Из документа этого видно прежде всего, что имя Болохова в половине XVI в. носило обширное пространство, запустевшее к тому времени целиком или отчасти, так что на нем можно было тогда осадить не мало сел»²³⁸. Тож немає нічого дивного в тому, що Несвіж, розташований на південному краю запустілої території «за Горинєю, на Болохове», припинив своє існування ще в період між 1415 і 1463 рр.

²³⁸ Грушевський М. С. К вопросу о Болохове // Чтения в Историческом обществе Нестора летописца. – К., 1893. – Кн. 7. – Отд. II. – С. 5, 10-11 (Метрика Литовская, записи А, № 33, л. 134 об.).

Виходячи зі встановленої локалізації родового гнізда князів Несвізьких – у межах давнього Болохова, – їх логічно пов'язати зі знаменитими (в історіографії) князями Болоховськими, які кілька разів згадуються в Галицько-Волинському літописі XIII ст. Гадаємо, одним із них і був загадковий князь Юрій Несвізький, що загинув у битві на Калці 31 травня 1223 р.²³⁹. Стосовно ж походження князів Болоховських у історіографії, як відомо, існує кілька альтернативних версій. Нині ми схилиємося до тієї з них, за якою згадані князі належали до чернігівської династії Ольговичів, гілки Рюриковичів. На користь цієї версії можна навести такі аргументи.

1) У 1236 р. князі Болоховські потрапили у полон до Данила Романовича, князя Володимиро-Волинського. Після цього, прагнучи їх визволити, Михайло (Всеволодович Чернігівський, тоді князь Галицький) та Ізяслав (Мстиславич, зі смоленських Мономаховичів) заявили Данилу: «Дай *нашу братью*, или приидем на тя войною»²⁴⁰. Добре відомо, що давньоруські князі вживали звернення «братія», в широкому значенні, по відношенню до приблизно рівних собі за статусом правлячих династій (включаючи й іноземних). Але, в контексті згаданого конфлікту, Михайло Всеволодович цілком міг назвати князів Болоховських «нашею братьею» у вузькому смислі – маючи на увазі їх близьке споріднення саме з князями Чернігівськими²⁴¹.

²³⁹ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.; Л., 1950. – С. 267 («Гюря Несвѣжскаго»); так само: ПСРЛ. – М., 2001. – Т. I. – Стб. 509; М., 2000. – Т. VI. – Вып. 1. – Стб. 282; М., 2004. – Т. XXV. – С. 121. Про дату битви див.: *Бережков Н. Г.* Хронология русского летописания. – М., 1963. – С. 106-107, 317-318.

²⁴⁰ Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / За ред. М. Ф. Котляра. – К., 2002. – С. 98, 221.

²⁴¹ Тут ми повинні прокоментувати новітню версію щодо князів Болоховських, котра заперечує не лише їх династичне походження, а й сам факт існування таких князів у домонгольський період. В основу гіпотези покладено свідчення магістра Рогерія – католицького церковника в угорській Трансильванії, який у 1241 р. потрапив до монгольського полону. За словами Рогерія, у спустошеній Трансильванії завойовники призначили особливих *caneseos*, тобто князів, які «управляли населенням, а також постачали монголам необхідні припаси». Аналогами цих *caneseos* на Русі й мали бути князі Болоховські, також призначені монголами у тому ж 1241 р.: «оставили бо их Татарове, да имь орють пшеницу и проса» (*Ричка В., Толочко О.* «Князи Болоховьскии» // *Ruthenica.* –

К., 2016. – Т. XIII. – С. 104-107). Що ж до повідомлень Галицького літопису про участь князів Болоховських у подіях 1232/33 і 1236 рр., то вони визнаються свідомими вигадками – вставками пізнішого редактора. Виходячи з цього, у первісному тексті 1236 р. Михайло мав би називати «братською» лише полонених галицьких бояр, без болоховських князів (с. 94-97).

Ми не заперечуємо загальної тези про «двошаровість» тексту Галицького літопису: внаслідок редагування він був суттєво «перекроєний», про що свідчать численні лінгвістичні неузгодження та «текстуальні шви», в т. ч. у розповіді 1241 р. Але версія про «вставку» болоховських князів до подій 1230-х рр., вважаємо, є надто суперечливою.

Згадка цих князів у поході 1232/33 р. не виглядатиме таким уже «чужорідним елементом», «позбавлене смислу» (с. 94), якщо припустити розділовий знак коми (у давньоруських текстах не вживався) після слів «и инии»; останні в такому разі відноситимуться до бояр, товаришів Гліба Зеремійовича, а не до князів Болоховських. У 1236 р. видається сумнівною реконструкція, за якою Михайло, князь Галицький, міг називати «братией», тобто рівними собі за статусом, *лише* власних підданих-бояр. Як показову аналогію автори гіпотези наводять один із попередніх епізодів Галицького літопису – опис «облоги Каліша, де городяни промовляють до князя: «мы же моужи [...] людье твои есмы а ваша братья есмы . чемоу о насъ . не сожалитеси»» (с. 96). Але в даному випадку слова «людье твои» (у 2-й особі) відносилися до польського князя Конрада, тоді як «ваша братья» (у 3-й особі) – явно до його *вельмож* Пакослава та Мстиуя, котрі вели переговори від імені Конрада (Галицько-Волинський літопис. – С. 91). З іншого боку, в літописах описується величезна кількість ситуацій, коли князі вживають звернення «брат/братія» *виключно* стосовно князів – Рюриковичів чи представників інших правлячих династій. Про те, що ця норма не була лише літературним шаблоном, свідчить її офіційне, показово-стабільне використання у письмових актах XIV–XV ст.

Пояснюючи «вставку» болоховських князів до подій 1230-х рр., автори гіпотези зазначають: «Причини додати практично тотожної формули у повідомленнях за домонгольський час загалом зрозумілі. Ураховуючи пізнішу непривабливу історію колабораціонізму болохівців із монголами, їх згадка у складі будь-якого війська сама по собі компрометувала суперників Романовичів» (с. 96). Однак за умови, що болоховські князі були «створені» монголами лише в 1241 р., як редактор літопису, так і його сучасники-читачі, мали б добре знати про такий безпрецедентний факт. Тобто представлення болоховських князів учасниками подій *домонгольських* часів, коли їх взагалі *не існувало*, не могло сприйматися серйозно і навряд чи когось компрометувало, принаймні, в очах сучасників Романовичів. Скажімо, в 1943 р. була створена РОА генерала Власова – акт прямого «колабораціонізму» з німецькими окупантами (дуже анахроністична, але умовно-адекватна аналогія з монголами 1241 р. – такими ж безжалісними завойовниками). Чи ж можна уявити, щоб хтось, описуючи через кілька десятиліть *довосенні* події 1934 і 1938 рр., міг «зробити» їх фігурантами зрадників-«власівців», членів РОА?

2) При розкопках Згарського городища біля с. Городище Хмельницької обл., яке, можливо, слід ототожнити з літописним Божьком, і в кожному випадку є залишками одного з городів Болоховської землі, було знайдено скарб, у складі якого містилися три персні-печатки з зображеннями характерних князівських знаків. В. І. Якубовський зазначив, що вони «еволюційно зв'язані між собою. Встановити, який саме князівський рід мав такі герби, допомагає знак на срібному брактеаті чернігівського князя Олега-Михайла Святославича (рис. 32, -4). Він аналогічний знакові А. Подібним до нього є також на товарній пломбі

У цілому автори гіпотези дають таку характеристику болоховським князям: «У літописних повідомленнях вони фігурують виключно у збірній формі — «князі болохівські», жодного разу жоден із них не названий на ім'я, і діють вони завжди лише як знеособлена група. Подібне важко уявити по відношенню до Рюриковичів, найбільш індивідуалізованих персонажів літописів, чиї імена й патроніми надзвичайно важливі і постійно відзначаються» (с. 84, 99, прим. 55). Однак існують аналогічні приклади з того ж Галицько-Волинського літопису, що безперечно стосуються Рюриковичів: «сѣ всѣми князи рускыми и черниговьскыи» (1219 р.); «князи же пиньстии имѣху леств» (1251/52 р.); «идоша же с ними князи пиньстии и туровьсци» (1275 р.) (Галицько-Волинський літопис. — С. 83, 113, 131, 186, 273, 323). У повідомленні 1241 р. князі Болоховські представлені не такими-собі сільськими старостами (як *caneseos* Рореція), а правителями цілого ряду укріплених городів — лише тих, що були зруйновані військами Данила, нараховувалося сім (Там же. — С. 104). Один із князів, чия столиця локалізується в межах Болохова (принаймні пізнішого), відомий і на ім'я — Юрій Несвіжський († 1223).

Нарешті, загальновідомим є факт, що на Русі XI–XIII ст. князівський титул належав *лише* Рюриковичам, і говорити про виключення з цієї «аксіоми» все-таки надто «ризиковано». Важко уявити, щоб навіть монголи могли присвоїти престолодинам, старійшинам місцевих громад, династичний титул, який протягом століть належав виключно Рюриковичам. Принаймні, жодного подібного випадку, впродовж всього «монгольського періоду» на Русі, нам невідомо. І автори критикованої гіпотези не заперечують, що князівський титул Болоховських визнавав навіть «князівський літопис Данила Романовича» (с. 84) — запеклого ворога цих монгольських колаборантів. Тож болоховські князі, яких «оставили бо ихъ татарове, да имъ орють пшеницу и проса», цілком могли бути другорядними Рюриковичами, що відразу погодилися служити монголам. Можливо, саме це дало привід завойовникам трохи пізніше, дійсно, реалізуючи подібний «інфраструктурний проект» (с. 106) у Трансильванії, назвати місцевих старійшин терміном руського походження — на даній території до того, здається, невідомим.

Таким чином, при безумовній особистій повазі до В. М. Рички та О. П. Толочка, з запропонованою ними гіпотезою ми погодитися не можемо.

Всеволода Ольговича (рис. 32, -5). Звичайно, вони трохи простіші, тобто мають менше відмінностей, однак схеми їм адекватні наведеним вище: двозубець з хрестоподібним знаком на лівому зубці і паростками у вигляді півмісяців над ним (другим зубцем – С. К.). Це дає підставу припустити, що персні належали, ймовірно, онукам або правнукам Олега Святославича»²⁴².

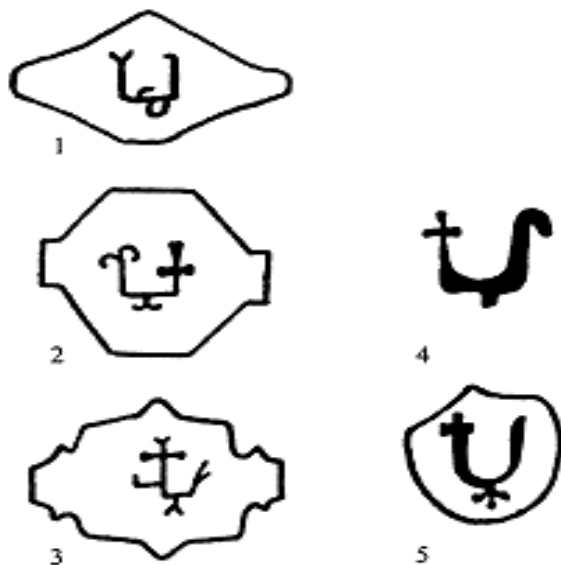

Рис. 32. Гербові знаки чернігівських князів: 1-3 – знаки на персях-печатках; 4, 5 – знаки чернігівських князів.

Новітні дослідження дають змогу суттєво уточнити спостереження В. І. Якубовського. Без жодного сумніву, знак у вигляді двозуба з хрестом на одному з «зубів» був базовим для всіх чернігівських Ольговичів. У чистому вигляді його використовував Олег-Михайло Святославич († 1115), родоначальник Ольговичів²⁴³. Причому на деяких артефактах знак цього князя

²⁴² Якубовський В. Скарби Болохівської землі. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 65, 58, 63; перша публікація цього матеріалу: Якубовський В. І. Давньоруський скарб із с. Городища Хмельницької області // Археологія. – 1975. – Вип. 16. – С. 102-103.

²⁴³ Михеев С. М. Княжеские печати с тамгами и атрибуция знаков Рюриковичей XI – XII в. // ДРВМ. – 2017. – № 4. – С. 19-20, 36.

вже має варіант, коли кінець одного із «зубів» є загнутим до зовнішньої сторони²⁴⁴. Даний елемент потім успадкували всі нащадки Олега. Його старший син, Всеволод-Кирило Ольгович († 1146), видозмінив батьківський знак лише в тому, що ніжка в його основі була продовжена догори у вигляді невисокого третього «зубця». Цей самий знак, з доданням над середнім «півзубцем» елементу, схожого на умовну «квітку», використовував і Святослав-Михайло Всеволодович († 1194)²⁴⁵.

Найближчим же до двох знаків на «болоховських» персях-печатках (№ 2 і 3 на рисунку В. І. Якубовського), здається, є двозуб з хрестом на правому «зубі» та «кнюкою» на лівому, в основі якого пряма ніжка замінена на хрест. Цей знак зображено на персні зі скарбу, що походить з території київського Михайлівсько-Золотоверхого монастиря; бронзовому писалі, знайденому в Сумській обл. між Путивлем і Глуховом (давня Чернігівська земля); деяких т. зв. «товарних пломбах»²⁴⁶. Зважаючи на географію знахідок, найбільш вірогідним власником знаку вважаємо або Всеволода-Данила Святославича Чермного, або його єдиного сина Михайла Всеволодовича: у 1-й половині XIII ст. вони обое займали княжі столи і в Чернігові, і в Києві.

Рис. 5. Печати князя Олега (Михайла) Святославича († 1115 г.).

Рис. 7. Печать Михаила.

²⁴⁴ Бабаев К. В. Монеты Тмутараканского княжества. – М., 2009. – С. 74-78; Беспалов Р. А. Инструмент для «пятнения» коней в виде двозубца Рюриковичей и родовые знаки князей Черниговской земли // Город Средневековья и раннего Нового времени VI: Археология, История. – Тула, 2018. – С. 117, 127, рис. 7.

²⁴⁵ Беспалов Р. А. Инструмент для «пятнения» коней... – С. 117-118, 128, рис. 8.

²⁴⁶ Там же. – С. 119, 128, рис. 12, б, в; Рыбаков Б. А. Знаки собственности в княжеском хозяйстве Киевской Руси X–XII вв. // Советская археология. – М.; Л., 1940. – № 6. – С. 237, рис. 23, с. 246, рис. 54, 56.

Рис. 8. а: Печать князя Всеволода (Кирила) Ольговича; б: Печать князя Святослава (Михаила) Всеволодича; в: Лопаточка писала; г: Монети с надчеканами черниговского трезубца 1370-х гг.

Рис. 12. а, б: Щитки перстней; в: Лопаточка писала.

Порівняно зі вказаним знаком (рис. 12 б, в), найближчий до нього «болоховський» (№ 2 за Якубовським) містить два елементи: а) ніжка двозуба у вигляді хреста замінена роздвоєним розгалуженням; б) «клюка» на одному з «зубів» доповнена ще однією, спрямованою в протилежний бік. Логічно припустити, що існував і «проміжний» тип, який містив лише один із зазначених елементів – вірогідно, роздвоєне розгалуження в основі двозуба. Такий знак (поки що не виявлений), в разі правильності нашої версії, слід було б віднести до когось із братів Всеволода Чермного. А «болоховський» знак, доповнений ще й «подвійною клюкою», цілком міг використовувати племінник Всеволода. Нарешті, власник найскладнішого «болоховського» знаку (№ 3 за Якубовським) явно належав уже до наступного покоління: його двозуб доповнено «кочережкою» під хрестом на одному з «зубів», а на іншому змінено форму двох «паростків».

Таким чином, приналежність, принаймні, двох «болоховських» перснів-печаток нащадкам князів Чернігівських виглядає безперечною. При цьому досить важко припустити, щоб дані артефакти могли потрапити до Болоховської землі якимось інакше, ніж разом з їхніми власниками.

3) Князі, які загинули у битві на р. Калці 1223 р., в літописах перераховані в такій послідовності: Святослав Яневський (Канівський) – Ізяслав Інгварович (син Інгвара Ярославича Луцького, з молодшої гілки волинських Мономаховичів) – Святослав Шумський (очевидно, також син Інгвара Ярославича, володінням якого Шумськ названий у 1211 р.²⁴⁷) – Мстислав Чернігівський з сином – Юрій Несвіжський²⁴⁸. Як бачимо, Юрій Несвіжський, якого ми визнаємо одним із князів Болоховських, згаданий *відразу після* Мстислава Чернігівського з сином. Принаймні, він навряд чи міг належати до східно-волинської (Луцької) гілки Мономаховичів, оскільки в такому випадку мав би згадуватися серед її представників – синів Інгвара Ярославича, на початку літописного переліку²⁴⁹.

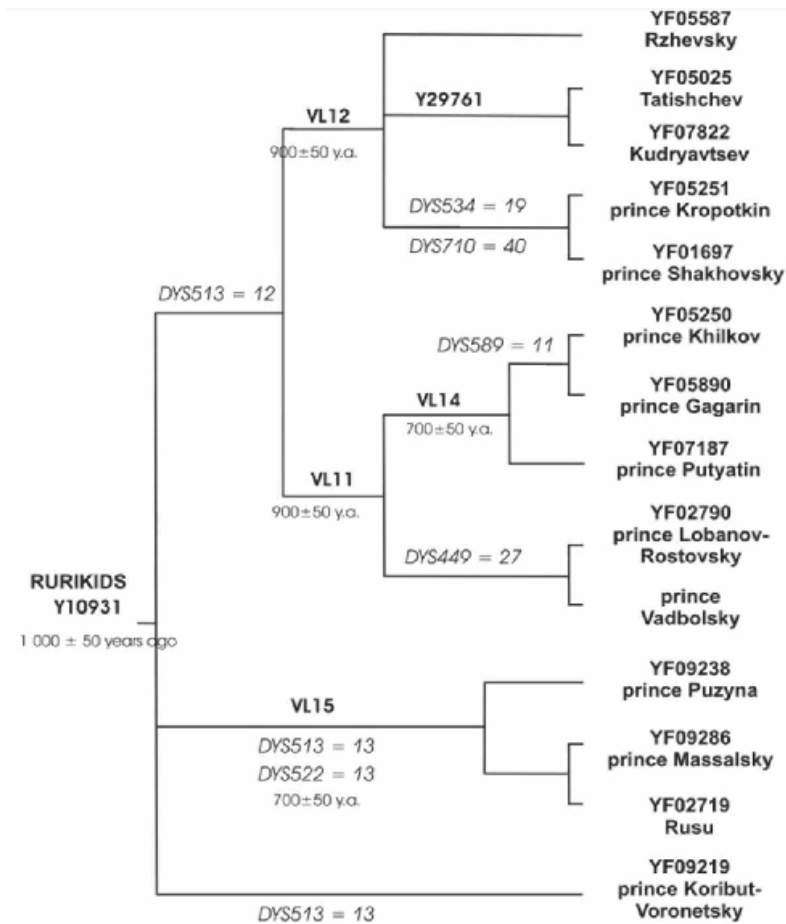
4) Нарешті, вище вже йшлося про результати генетичного аналізу Y-хромосоми князя Корибут-Воронецького, прямого нащадка Несвізьких: «гаплотип представителя этого рода недвусмысленно указывает на общее происхождение с Рюриковичами N1c1, и на особую близость к линии Пузыны». Пізніші, більш докладні дослідження, здається, підтвердили й конкретизували цю тезу. За останніми опублікованими даними, князь Корибут-Воронецький належить до основної «генетичної групи» Рюриковичів Y10931, а за своїм індивідуальним «кодом» (YF09219) є найближчим родичем лінії, представленій князями Пузиною (YF09238) та Масальським (YF09286). Причому генетичні показники цієї лінії доволі чітко відокремлюють її від безсумнівних Мономаховичів – нащадків як Мстислава Великого (Ржевський, Татіщев, князі Кропоткін, Шаховський), так і Юрія Довгорукого (князі Лобанов-Ростовський, Хілков, Гагарін)²⁵⁰.

²⁴⁷ Галицько-Волинський літопис. – К., 2002. – С. 80, 177.

²⁴⁸ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.;Л., 1950. – С. 63, 267; ПСРЛ. – М., 2004. – Т. XXV. – С. 121.

²⁴⁹ За версією М. О. фон Баумгартена, князі Болоховські були синами Ярослава Інгваровича, який після 1227 р. отримав «болоховське» Межибожжя (*Баумгартен Н. А. фон*. Князья Болоховские и Изяслав Мстиславич // Летопись Историко-родословного общества в Москве. – М., 1912. – Вып. 2 (30). – С. 17-20).

²⁵⁰ Volkov V. G., Seslavin A. N. Genetic study of the Rurik Dynasty // Centenary of human population genetics. Conference proceedings. Moscow 29–31 May 2019. – М., 2019. – Р. 84-85, figure 2.

Обидва найближчі «генетичні родичі» князя Корибут-Воронецького (а отже і Несвізьких), князі Пузина та Масальський, були нащадками чернігівських Ольговичів, а конкретніше – належали до лінії князів Карачево-Козельських. Ця лінія, слід гадати, походила від того-таки Мстислава-Пантелеймона Святославича Чернігівського († 1223), який був також і удільним князем Козельським²⁵¹. Родоначальником Мосальських офіційно

²⁵¹ Галицько-Волинський літопис. – С. 86. Щоправда, у родоводах XVI ст. засновником цієї лінії названий Мстислав, князь Карачевський і Козельський,

вважався Юрій, син князя Святослава Титовича Карачевського, зятя Ольгерда Литовського²⁵²; ця традиція відповідає й географічному розташуванню м. Мосальська (нині – райцентр Калузької обл.). Брат Святослава Карачевського, Іван Титович, був князем Козельським. Нащадками ж Козельських вважали себе князі Пузини, які наприкінці XVI ст. (не пізніше 1600 р.) навіть почали додавати до свого прізвища уточнення «з Козельська»²⁵³. Найближчі родичі Пузин, князі Огінські, писалися «с Козелска», принаймні, вже у 1585 р.²⁵⁴. Важко уявити, щоб ці титуловані шляхтичі ВКЛ вигадали своє походження від князів дрібного містечка, що знаходилося тоді в складі Московської держави.

Зазначимо також, що нащадками князів Козельських, за рядом аргументів, були ще й Крошинські²⁵⁵. Порівнюючи знаки на печатках князів Костянтина Федоровича Крошинського (1499 р., див. рис. зліва), Івана Івановича Пузини Глушонка, родоначальника Пузин (1499 р., рис. у центрі) та Матвія Богдановича Огінського (1555 р., рис. справа)²⁵⁶, неважко переконатися, що всі вони походять від спільного прототипа. Те ж саме стосується й пізніших гербів Крошинських (рис. зліва) та Огін-

нібито один із синів знаменитого Михайла Всеволодовича Чернігівського († 1246). Але така «престижна» генеалогічна легенда, не підкріплена жодними іншими джерелами, довіри не викликає: «Судя по хронологии жизни упомянутых потомков князя Мстислава, сам он родился не ранее конца XIII в. и не мог быть сыном Михайла Всеволодовича Черниговского» (*Беспалов Р. А.* «Новое потомство» князя Михайла Черниговского по источникам XVI–XVII веков (к постановке проблемы) // Проблемы славяноведения. – Брянск, 2011. – Вып. 13. – С. 80-81). При цьому у 2-й половині XIII – 1-й половині XIV ст. дійсно жили князі Мстислав Карачевський (і Козельський) та Пантелеймон Мстиславич; показово, що їхні рідкісні імена повторюють обидва імені Мстислава-Пантелеймона Святославича, князя Козельського і Чернігівського, який загинув у битві на Калці 1223 р.

²⁵² Родословная книга князей и дворян российских и выезжих... известна под названием Бархатной книги. – М., 1787. – Ч. I. – С. 185-186.

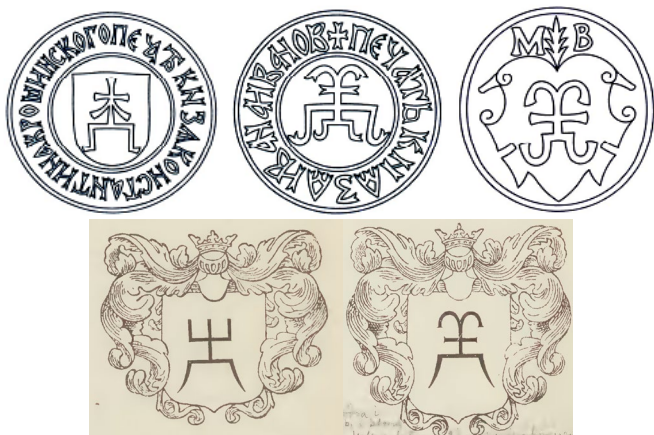
²⁵³ *Wolff J.* Kniazowie... – S. 407, 408-409.

²⁵⁴ Собрание древних грамот и актов городов: Вильны, Ковна, Троку, православных монастырей, церквей, и по разным предметам. – Вильно, 1843. – Ч. II. – С. 186 (у акті 1585 р. згадується князь Богдан Огінський «с Козелска»).

²⁵⁵ *Келембет С. Н.* Происхождение князей Крошинских // *Studia historica Europae Orientalis*. – Минск, 2016. – Вып. 9. – С. 90-95.

²⁵⁶ *Однороженко О.* Руські королівські, господарські та князівські печатки XIII – XVI ст. – Харків, 2009. – С. 145-146, 161, 290, 303.

ських – Пузин (рис. справа). В. Коялович прямо писав, що «той герб у в. кн. Л. з Сівера принесли князі Огінські й Пузини»²⁵⁷.

Отже, вважаємо найбільш вірогідною стару гіпотезу (ще М. М. Карамзіна), згідно з якою князі Болоховські, а серед них і Несвізькі, були нащадками чернігівських Ольговичів. Але яким чином вони утвердилися в Болоховській землі, територія котрої, принаймні у XII ст., була «доменом» князів Київських? Це могло статися лише в період, коли хтось із Ольговичів займав київський стіл. Навряд чи мова може йти про час княжіння Святослава Всеволодовича (1181–1194), докладно описаний у Київському літописі. Вірогідніше за все, Болохово надав своїм родичам його син, Всеволод Святославич Чермний, який княжив у Києві тричі: в 1206, 1207 і 1210–1212 рр.²⁵⁸ Подібна практика була типовою саме для Всеволода: відомо, що в 1205 р., отримавши Білгород під Києвом, «Олговичи же посадиша в ньм брата свого Глѣба»²⁵⁹; а до 1212 р. у Вишгороді сиділи двоюрідні брати Всеволода Чермного – Ростислав і Ярополк Ярославичі²⁶⁰.

²⁵⁷ *Wijuk Kojalowicz W. Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium.* – Kraków, 1897. – S. 145, 189.

²⁵⁸ ПСРЛ. – Т. XXV. – С. 105–109.

²⁵⁹ Там же. – С. 104.

²⁶⁰ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – С. 53; літочислення тут випереджає березневе аж на два роки (*Бережков Н. Г. Хронология русского летописания.* – М., 1963. – С. 256–258).

М. Квашнін-Самарін та Р. Зотов вважали, що князі Болоховські були синами Ігоревичів із молодшої лінії Ольговичів, які впродовж 1206–1211 рр. княжили в Галицькій землі. Свої уділи, «по всей вероятности, они получили от Всеволода Черного, бывшего великим князем киевским во время избиения Игоревичей в Галиче. Родственникам своим, сыновьям галицких Игоревичей, он дал уделы в западной части Киевской земли, по соседству с Галичем, на который они имели притязание. Они и удержались там на новых уделах»²⁶¹. Але вагомих аргументів на користь такої версії не існує. В даному контексті варто згадати про гіпотезу Р. А. Беспалова, за якою Святослав-Микола Ольгович († 1164) та члени його родини використовували варіант «чернігівського двозуба», що «образовался путем добавления к двозубцу с крестом и клюкой еще одного перекрестья»²⁶². На одній із печаток з таким знаком міститься зображення св. Георгія²⁶³ – патронального святого Ігоря-Георгія Святославича († 1201), батька галицьких Ігоревичів. Тоді як на «болоховських» персях зазначений елемент «подвійного хреста» відсутній.

Рис. 10. Печати с двозубцем с клюкой и двумя перекрестьями

²⁶¹ Зотов Р. В. О Черниговских князьях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время. – СПб., 1892. – С. 162. Цю ж версію прийняв і В. І. Якубовський (*Якубовський В. І.* Давньоруський скарб із с. Городища Хмельницької області. – С. 104).

²⁶² Беспалов Р. А. Инструмент для «пятнения» коней... – С. 118, 120, 128, рис. 10.

²⁶³ Михеев С. М. Княжеские печати с тамгами... – С. 37; электронный каталог І. Жукова: <https://www.reviewdetector.ru/index.php?showtopic=1856699&st=260>, № 278 (печатка знайдена у 2014 р. в околицях Чернігова, вірогідно та сама, що опублікована Р. Беспаловим на рис. 10, в; І. Жуков упевнено атрибутує даний тип печатки Ігорю-Георгію Святославичу).

Трохи вище, порівнюючи протогеральдичні знаки старшої лінії чернігівських Ольговичів та, гадаю, князів Болоховських, ми висловили припущення, що останні походили від когось із братів Всеволода Святославича Чермного. Такий варіант узгоджується з результатом генетичного аналізу Y-хромосоми князя Корибут-Воронецького, нащадка Несвізьких (за нашою версією – гілки Болоховських), гаплотип якого вказує «на особую близькість» до князів Пузини та Масальського. Предком же останніх, судячи з усього, був Мстислав Святославич – молодший брат Всеволода Чермного. Але нащадками самого Мстислава Болоховські (Несвізькі) бути не могли, оскільки в літописному перебіку князів, убитих на Калці в 1223 р., Юрій Несвізький згаданий окремо від Мстислава та його анонімного сина, хоча й відразу після них²⁶⁴.

Тому найбільш вірогідним видається варіант, що «Болоховська земля» була надана сину/сином одного з двох братів Всеволода Чермного, котрі померли ще до його вокняжіння в Києві. Можливо, мова йде про Олега-Костянтина Святославича, великого князя Чернігівського, який помер у 1204 р.²⁶⁵. Його старший син Давид Ольгович, судячи з усього, став засновником лінії князів Новгород-Сіверських (XIII ст.)²⁶⁶; але молодші сини, Гліб та Олександр, відомі лише за іменами, записаними (разом з батьком) у пом'янику князів Чернігівських²⁶⁷. Ще один

²⁶⁴ Саме з синами Мстислава Святославича – Андрієм, Іваном та Гаврилом Мстиславичами, – ототожнював князів Болоховських О. Алфьоров (*Алфьоров О.* До питання про рід Болохівських князів та їх геральдику // *Болохівщина: земля і люди / Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Велика Волинь», т. 20. – Хмельницький; Стара Синява; Любар, 2000. – С. 89-90*). Не зрозуміло, чому дослідник виключав можливість існування у Михайла Чернігівського інших двоюрідних братів та племінників. (Втім, ми не мали можливості ознайомитися з пізнішою статтею автора: *Алфьоров О.* Болохівські князі – “провінційна гілка” чернігівських Ольговичів // *Кобудь, Константинів, Староконстантинів: історія, археологія, культура, архітектура / Велика Волинь, т. 34. – Хмельницький; Староконстантинів, 2006*).

²⁶⁵ ПСРЛ. – М., 2004 [М.; Л., 1949]. – Т. XXV. – С. 104.

²⁶⁶ *Келембет С. Н.* Князья Новгород-Северские: конец XII – начало XIV в. // *ДРВМ. – 2019. – № 4. – С. 5-11.*

²⁶⁷ Поменник Введенської церкви в Ближніх печерах Києво-Печерської лаври // *Лаврський альманах. – К., 2007. – Спецвипуск 7. – С. 17.*

брат Всеволода Чермного, Володимир-Борис Святославич, помер восени 1200 р., так і не дочекавшись своєї «черги» (за старшинством) на чернігівський стіл²⁶⁸. Цілком можливо, що його сина/синів Всеволод Чермний, під час свого княжіння в Києві, й відправив до Болохова – на західну окраїну Київської землі²⁶⁹. Запропонована гіпотеза дає можливість пояснити: а) еволюцію «болоховських» печатних знаків, в основі яких лежить «чернігівський» двозуб з хрестом; б) «особливу близькість» генетичних показників у нащадків князів Несвізьких (гілки Болоховських) та Карачево-Козельських (гілки Ольговичів); в) літописне свідчення, що в 1236 р. Михайло Всеволодович згадував про князів Болоховських як «нашу братью» – приймаючи, що вони реально були двоюрідними братами чи племінниками голови роду Ольговичів.

Визнавши князів Несвізьких нащадками Болоховських, необхідно дати відповідь ще на таке питання: яким чином можна пояснити приналежність Несвізьким їх основного володіння у XV ст. – Збаразької волості/повіту? Адже Збараж у першій згадці про нього 1213 р., разом з Теребовлем, фігурує в складі

²⁶⁸ ПСРЛ. – М., 2001. – Т. I. – Стб. 416; *Бережков Н. Г.* Хронология русского летописания. – М., 1963. – С. 86. У найстаршому Лаврентіївському літописі він фігурує як «князь Черниговський Володимирь». Однак добре відомо, що в той час власне чернігівський стіл займав (з 1198 р.) Ігор Святославич, який помер лише у наступному 1201 р. (ПСРЛ. – Т. I. – Стб. 417; *Бережков Н. Г.* Хронология... – С. 86-87). Тому літописний «титул» слід розуміти таким чином, що Володимир належав до роду князів Чернігівських, будучи одним із удільних князів Чернігівської землі. Зазначимо також, що в деяких пізніх зведеннях до імені Володимира «Чернігівського» додано по батькові «Всеволодич» (ПСРЛ. – Т. XXV. – С. 100, і т. д.). Але це, безперечно, є лише помилковим «доповненням», характерним для компільатора (редактора) XV ст.; у ранніх же літописах воно відсутнє. Київський літопис XII ст., який докладно висвітлює діяльність чернігівських Ольговичів, знає лише Святослава († 1194) і Ярослава († 1198) Всеволодовичів. Практично неможливо уявити, щоб у них був ще брат Володимир, жодного разу не згаданий у зазначеному літописі. Тоді як в останній чверті XII ст. неодноразово фігурує Володимир, один із синів Святослава Всеволодовича; безперечно, саме він і помер восени 1200 р.

²⁶⁹ Сином Володимира Святославича, слід гадати, був Святослав Володимирович, записаний у Пом'янику князів Чернігівських перед своїм двоюрідним братом, Антонієм Глібовичем (Поменник Введенської церкви... – С. 17).

Галицької землі²⁷⁰. Здається, відповідь на це питання міститься у надавчому акті короля Владислава-Ягайла пану Спитку з Мельштина 1395 р. Надаючи Спитку п'ять подільських замків, король залишив за собою Меджибіж, Божськ і Вінницю, а також спеціально застерігав, що «округи Теревовля і *Sczenca* зберігаються при правах тих», які вони мали за часів короля Казимира та князя Владислава Опольського²⁷¹. «Сього застереження інакше не можна розуміти як тільки так, що Теревовль і Стінка зачислялися до Поділля ще в кінці XIV в. і давніше до нього належали, але були відібрані від нього колись за Казимира В., через те не увійшли в надання Спиткови»²⁷². Інакше кажучи, після монгольського нашествя в рамках «темного століття», коли формувалася територія Поділля, Теревовль був відірваний від Галицької землі та включений до складу новоствореного регіону. Те ж саме, звичайно, стосується і розташованого ще далі на північ Збаража, який адміністративно спочатку, слід гадати, підпорядковувався саме Теревовлю. У «татарсько-подільський період», не пізніше середини XIV ст., Збараж якимось чином перейшов у володіння князів сусіднього Несвіжу, внаслідок чого й було розірвано його зв'язок з Теревовлем (останній за короля Казимира повернувся до складу Галичини).

Що стосується Вінницької та Хмільницької волостей, які князь Федько Несвізький у 1434 р. називав своєю «вотниною», то ще на межі XIV–XV ст. вони належали князю Василю Вінницькому (1388, 1392 рр.), інакше Божському (1401 р.). Божськ, вірогідно, розташовувався на місці пізнішого Хмільника²⁷³.

²⁷⁰ Галицько-Волинський літопис. – К., 2002. – С. 82, 182.

²⁷¹ AKLS. – Т. I. – С. 19.

²⁷² Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1993. – Т. IV. – С. 89, прим. 1.

²⁷³ К. І. Терещук зазначав, що з початку XV ст. всі звістки про Божський зникають, і «в середині XVI ст. в переліку наведених вище округ з замками замість Божського з'являються Хмільник і Хмільницький повіт. Всі інші назви залишались незмінними до сьогодні [...] Зрештою, повідомлення літопису, праці П. М. Батюшкова та В. Н. Молчановського свідчать на користь гіпотези, за якою сучасний Хмільник стоїть поблизу залишків літописного Божського (можливо, городища в с. Суслівці)» (Терещук К. І. До питання про локалізацію Болохівської землі // Дослідження з слов'яно-руської археології. – К., 1976. – С. 169, 173–174). Натомість, В. М. Михайловський припускає, що Божський розташовувався на місці Летичіва, відомого (*districtu Leticzowiensi*) з 1404 р.

Зміну його назви досить переконливо пояснює спостереження М. В. Кибалюка: «А тепер саме час звернути увагу на компактну групу старовинних топонімів, що розташовані в межах сучасної Вітебської області – Браслав – Соколовщина – Велец – Хмельник та порівняти їх з первісними назвами подільських міст – Браслав – Сокоlecь – Венеч – Хмельник [...] Тож, чи можливий такий збіг не лише у назвах міст, а й навіть у відстанях (приблизно) та порядку розташування? Звичайно, що ні. Безперечно, подільські міста стали клонами інших міст, розташованих в межах тодішнього Великого Князівства Литовського. Цей факт дозволяє сьогодні не лише підтвердити правдивість слів літописця про відсутність будь-якого «города» на цих теренах, чи провести чітку хронологічну межу появи згаданих топонімів, а й вказати, звідки прийшли нові «колонізатори» Подільської землі, що відразу ж дали їй потужний поштовх для розвитку. Зауважимо також, що приклади перенесення назви поселення групою людей, які під впливом різних факторів змушені були залишити свої землі, зустрічаються в історії досліджуваного нами періоду доволі часто»²⁷⁴. Отож, логічним видається припущення, що переселенці з теперішньої Білорусі, осівши в подільському Божську десь у середині XIV ст., і дали йому нову назву Хмільника, що повторювала назву їхнього рідного міста. Вони ж заснували і сусідню Вінницю.

Для князів Вінницько-Божських, як і Несвізьких, ми також не бачимо іншого походження, крім як від давніх Болоховських. Внаслідок цього споріднення, вірогідніше за все, на початку XV ст. Несвізькі й успадкували володіння Вінницьких (аналогічно тому, як у XVII ст. Вишневецькі стали спадкоємцями вигаслих Збараських, своїх найближчих родичів «по мечу»). Хоча не виключено, що це успадкування могло відбутися й «по кужелі» – внаслідок шлюбу князя Несвізького з останньою княжною Вінницькою (звичайна практика у ВКЛ XV ст.).

(Михайловський В. М. Формування території історичного Поділля у другій половині XIV ст. // Український історичний журнал. – 2017. – № 3. – С. 81).

²⁷⁴ Кибалюк М. В. До питання походження міст Східного Поділля // Наукові записки Національного заповідника «Замки Тернопілля». – 2015. – № 5. – С. 66.

Окрім вказаних родів, нащадками князів Болоховських ми схильні вважати ще князів Звягольських, які в XV ст. володіли Звягелем на заході Київського повіту (нинішній Новоград-Волинський)²⁷⁵. У цьому плані цікаво, що в 1461 р. князь Іван Борисович Звягольський у Луцьку засвідчив продаж Рівного князю Семену Несвізькому, хоча володінь у даному регіоні, здається, він не мав²⁷⁶.

Не беручи до уваги **князя Юрія Несвіжського (№ 1)**, який загинув у битві з монголами на Калці 1223 р., першими відомими представниками роду були **Григорій та Іван Несвізькі (№ 2, 3)**. 26 квітня 1388 р. вони, названі серед васалів-слуг Дмитра-Корибута Ольгердовича, князя Новгородського (Литовського) й Сіверського, у польській Ленчиці поручились за вірність свого «господаря» королю Владиславу-Ягайлу, королеві Ядвізі й Короні Польській, а у випадку зради Корибута присягнули, що «ни в чємь єго не хочємь послушни быти»²⁷⁷. У цьому акті (оригінальному) серед поручителів Несвізькі згадані на 7-му та 8-му місцях, без князівського титулу²⁷⁸.

²⁷⁵ Таку гіпотезу висунув Л. Войтович, який, втім, слідом за М. фон Баумгартенем вважає князів Болоховських молодшою гілкою волинських Мономаховичів (*Войтович Л. Княжа доба: портрети еліти*. – Біла Церква, 2006. – С. 505).

²⁷⁶ AKLS. – Т. I. – С. 54, 117.

²⁷⁷ УГ. – С. 38-39, № 20. Зазначимо, що Ю. Пузина прийняв рєгєсту цієї грамоти, наведену в книзі Голєбієвського з помилковою датою 16 лютого, за самостійний документ (*Пузина Я. О pochodzeniu kniazia Fedka Nieświzkiego* // МН. – 1911. – №. 1-2. – С. 10); див.: AUPL. – С. 17.

К. Несєцький повідомляє, що «Gregorz Nieświcki» у 1387 р. був послом Корибута до короля Ягайла, з посиланням на Стрийковського (*Niesiecki K. Korona polska*. – Lwów, 1740. – Т. III. – С. 365). Однак у хроніці Стрийковського ця звітка відсутня. Насправді вона запозичена з твору А. Кояловича, де під 1389 (а не 1387) р. говориться: *Demetrio Corybuto dominium in Seueriensem Prinsipatum, confirmatum est, a Iagelone Rege. Verum prius, viri Seueriae Prinsipes, Demetrij legati* (посли), *Dauides Russanus, Basilius Toroszczaius, & Gregorius Niesvvicki [...]* (*Wiivk Koialowicz A. Historiae Litvanae pars altera...* – Antverpiae, M.DC.LXIX. – Р. 14). Зі змісту цього повідомлення цілком ясно, що його джерелом була та ж сама поручна грамота за Корибута 1388 р., але імена князів-поручителів тут вказані з пропусками, а з чотирьох різних осіб «зроблено» дві; крім того, Коялович «від себе» назвав їх усіх сіверськими князями.

²⁷⁸ Оскільки документ зберігся в оригіналі, не має значення його рєгєста в Інвєнтарі Коронного архіву М. Кромєра 1551 р., де серед поручителів названі

Іван Несвізький фігурує також у двох інших поручних актах, виданих у Луцьку королю Владиславу-Ягайлу щодо вірності йому Олехна Дмитровича. Одна з цих грамот збереглася в оригіналі: ряд князів і бояр поручалися за Олехна, який названий лише по імені (без по батькові), що «служити єму королеви верно и до своего живота». Дата видачі – «оу Луцку оу суботу октября оу десятыи день», без року²⁷⁹. Другий документ відомий лише за списком 1782 р., в якому текст руського оригіналу, що зберігався тоді в Коронному архіві, був транслітерований латиницею. Тут Олехно додатково названий Дмитровичем, обов'язки ж поручителів суттєво розширені: у випадку зради Олехна вони повинні були видати його королю, а інакше – заплатити останньому тисячу гривень. Дата в публікації 1876 р. вказана так: «A psan u Luczku u subot Oktobra 12 dnia 1387»²⁸⁰. Однак новітня публікація (О. Ліцкевіча), виконана за тим же списком 1782 р., показала, що в самому тексті грамоти рік видачі був відсутній; насправді такий указаний лише в заголовку: *1387. 12 octobris. Ex originali Arch. Reg. Poloniae*²⁸¹.

Цікаві спостереження над списком другого документу зробив С. Полехов. Дослідник з'ясував, що денна дата «12 dnia» там була дописана *іншим* почерком. У кириличному ж оригіналі,

Gregorius, Iwan Nieswieski duces (Книга посольская Метрики Великого княжества Литовского. – М., 1843. – Ч. 1. – С. 456). В Інвентарі 1681 р. та сама помилка – *Georgius* (так – С. К.), *Iwan Nieswieski duces* (Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomatum, scripturarum et monumentorum... / [Ed. E. Rykaczewski]. – Paryż-Berlin-Poznań, 1862. – P. 375).

Ян Тенговський, окрім Григорія та Івана, приймав ще існування Юрія Несвіцького, який нібито згадується близько 1390 р.: Федько Несвізький міг бути «сином Юрія Несвіцького, поручителя королеві Владиславові Ягайлу за Олехна Дмитровича» (*Tęgowski J. Pochodzenie kniaziów Iwana i Fiodora Nieświckich // Genealogia. – Poznań – Wrocław, 1996. – Т. 7. – S. 131 (таблиця), 133; Tęgowski J. Jeszcze o pochodzeniu kniazia Fiodora Nieświckiego // Genealogia. – Poznań – Wrocław, 1996. – Т. 8. – S. 89*). Однак у обох поручних грамотах за Олехна згаданий лише Іван Несвізький. Джерелом же непорозуміння дослідника була, здається, згадана регеста поручної грамоти за Корибута 1388 р. в інвентарі 1681 р. (процитована у статті Пузини), де замість Григорія та Івана фігурують *Georgius* (Георгій-Юрій), *Iwan Nieswieski*.

²⁷⁹ AKLS. – Т. I. – С. 11, nr. XI; УГ. – С. 42, № 22 (за оригіналом).

²⁸⁰ Codex epistolaris saeculi decimi quinti. – [Т. I]. – Р. 12-13, nr. XI.

²⁸¹ <http://starbel.by/dok/d268.htm>

найвірогідніше, як і в першій грамоті, читалося число 10 жовтня; останнє вказане і в латинському перекладі другої грамоти. Що ж до року видачі, то він навіть у легенді-заголовку був виражений із нереального: 1387 поверх закресленого 1383. Тобто 1387 р., вірогідно, «вирахував» лише упорядник переписаних матеріалів²⁸². Однак цей рік вказано ще в інвентарі Коронного архіву 1681 р., де акт датований: *Luceoriae, die 10 octobris, anno 1387*²⁸³. Можливо, число «1387» містилося у вигляді помітки на оригіналі (нині втраченому). Але архівіст XVII ст., який, схоже, спробував вирахувати рік видачі самостійно²⁸⁴, явно помилився – оскільки субота припадала на 10 жовтня у 1388 р. Виходячи з цього, перший (оригінальний) документ у 1887 р. й був опублікований під вказаною датою²⁸⁵.

Дійсно, обидві поручні грамоти за Олехна Дмитровича, скоріше за все, датуються 10 жовтня 1388 р. Акти були видані в Луцьку, а більшість поручителів належали до кола вищої ари-

²⁸² «Autopsja (особисте вивчення – С. К.) того списку показала, що дата виглядала наступно: „A psan u Luczku, u subot oktobra 12 dnia”, але слова „12 dnia” дописано іншим, виправнішим письмом. Рік подано тільки в легенді, при чому над первісним „1383”, пізніше закресленим, надписано „1387”. Натомість у перекладі латинському того документу дата звучить наступно: „Luceoriae die sabbati decima Octobris” („в Луцьку дня суботи десятого жовтня” – С. К.). Можемо припустити, що в оригінальному документі руському дата мала вигляд зближений до „октября в[ъ] 1 д(е)нь” (де літера „І” мала цифрове значення 10 – С. К.), але копіст прийняв применник „в” за позначення цифри „2” („вІ” під титулом = 12 – С. К.), натомість під час впорядкування переписаних матеріалів документ був датований 1387 р., оскільки в тому році 12 жовтня припадало на суботу, і той рік видавці документу (або автори списку) перенесли до eschatokołu (заклучної частини середньовічного акту – С. К.). Означало б то, що в дійсності обидва документи були написані того самого дня, причому раніше написано той, котрий зберігся в оригіналі, але з огляду на неповний формуляр не задовольнив короля, для того на його підставі написано новий документ, в котрому вже докладніше окреслено умови поруки» (*Polechow S. Poręczenie za kniazia Żedywida a wydarzenia lat 1392–1393 w Wielkim Księstwie Litewskim // Zapiski Historyczne. – Toruń, 2020. – Т. LXXXV. – З. 3. – С. 91*).

²⁸³ *Inventarium omnium et singulorum...* – Р. 271.

²⁸⁴ Зазначимо, що в першому описі Коронного архіву 1551 р. його укладач, М. Кромер, прийнявши короля Владислава за Владислава I Локетка, зареєстрував обидва акти під 1333 р.: *Binae literae coniunctae* (дві грамоти разом) (Книга посольская Метрики Великого княжества Литовского. – С. 455).

²⁸⁵ AKLS. – Т. I. – С. 11, nr. XI, s. 156, przyp. 5.

тократії Волині (князі Федір Острозький, Роман Кобринсько-Коширський, Семен Степанський?, Олександр Четвертенський, пан Васько Кирдейович). Волинським паном напевне був і сам Олехно Дмитрович. Зокрема, в 1406 р. «рицар» Олехно займав вищий на Волині державний уряд – старости Луцького²⁸⁶. Цілком можливо, що поручні грамоти за Олехна й були видані у зв'язку з його призначенням на вказану посаду. Принаймні, у поручі йдеться про вірну службу Олехна королю Владиславу-Ягайлу, а пряма влада останнього на Луцьк поширювалась *лише* в періоди 1386–1388/89 і 1390–1392 рр. Першим намісником Ягайла в Луцьку, гадаємо, став князь Федір Острозький, який з цього приводу видав королю спеціальну присяжну грамоту. На початку 1388 р. Ягайло віддав Луцьку землю в управління польському пану – Кшеславові з Курозвонк²⁸⁷. Останнього у жовтні того ж року й міг змінити русин Олехно Дмитрович. А оскільки ще з 1384 р. на Луцьк претендував амбіційний Вітовт, прихований ворог Ягайла, рішення того «підстрахуватися» виглядає цілком логічним: відповідальність за вірність королю нового намісника Луцького, волею-неволею, взяли на себе ряд вищих руських аристократів.

Щоправда, елементи датування в оригінальній поручній грамоті – субота 10 жовтня, – впродовж перебування Владислава-Ягайла на польському престолі співпадали не лише в 1388 р., а й у 1394, 1405, 1411, 1416 і т. д. Королівський титул, вказаний у поруках за Олехна, також регулярно вживався в руськомовних актах зазначеного періоду²⁸⁸. Однак з 1392 р. Луцьк уже твердо належав Вітовту, офіційно визнаний за ним Ягайлом, причому в якості особистого, доменіального володіння²⁸⁹. Вкрай важко уявити, щоб після 1392 р. волинська аристократія поручалася в Луцьку за свого земляка, який зобов'язувався служити

²⁸⁶ Полевых С. В. Литовско-русские отношения в начале XV в. в свете малоизвестных документов // ДРВМ. – 2017. – № 3. – С. 105 (згадка у листі Ягайла).

²⁸⁷ Див. про це: Келембет С. Федір-Федот (Федюшко) Любартович, князь Луцький і Володимирський, державця Сіверський // Сіверянський літопис. – 2018. – № 6. – С. 16-18, 27.

²⁸⁸ Див. напр.: УГ. – С. 51 (1393 р.), 53 (1394 р.), 59 (1399 р.), 76 (1411 р.), 86 (1415 р.).

²⁸⁹ Келембет С. Федір-Федот (Федюшко) Любартович... – С. 18-19.

«ему *королеви* верно и до своего живота». Дата 1388 р. не суперечить і переліку поручителів. Особливо це стосується Васька Кирдейовича, який ще в 1366 р. згадується в оточенні Дмитра Любарта, князя Луцького²⁹⁰.

²⁹⁰ УГ. – С. 13-14, № 7 (за оригіналом).

Серед поручителів викликає питання хіба що третій – князь Семен Іванович, якого на підставі печатки з зображенням «Гіпоцентавра», пізнішої родової емблеми Гольшанських, прийнято ототожнювати з сином князя Івана Ольгимонтовича (див. прим. 160). Однак князь Семен Іванович Гольшанський († 1433) вперше згадується, разом зі своїм батьком, лише в 1401 р. (*Wolff J. Kniaziowie...* – S. 97). Його дід, князь Ольгимонт, активно діяв ще в 1392/93 р. (*Polechow S. Poręczenie za kniazia Żedywida...* – S. 77, 98). До того ж князь Іван Ольгимонтович у 1390 і 1401 рр. використовував печатки, на яких містилося зовсім інше зображення – стоячої Богоматері (*Polechow S. W., Butyrski M. N. Pieczęć kniazia Iwana Olgimuntowicza Holszańského // Inter Regnum et Ducatum. Studia ofiarowane Profesorowi Janowi Tęgowskiemu w siedemdziesiąt rocznicę urodzin.* – Białystok, 2018. – S. 441-443, 458-460). Виходячи з цієї інформації, активна діяльність князя Семена Гольшанського вже у 1388 р., та ще й використання ним печатки з «Гіпоцентавром», видається досить маловірогідною. Тим більше, що мова йде про Волинь, до якої литовський рід Гольшанських у той час, наскільки відомо, жодного стосунку не мав. Таким чином, ідентифікація князя Семена Івановича, одного з поручителів за Олехна Дмитровича, як сина Івана Ольгимонтовича Гольшанського, викликає дуже серйозні сумніви.

Водночас наприкінці XIV ст. відомий князь Семен, володіння якого знаходились на північному прикордонні Волині – з центром у Степані. В акті 1387 р. серед шести князів, які разом з Вітовтом приймали участь у поході на Галич, останнім названий *Symeone Stepansky* (*Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae / Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia.* – Cracoviae, 1882. – T. VI. – P. 13, nr. XXXV). Рід князів Степанських за чоловічою лінією вигас у середині XV ст., після чого король Казимир надав Степань князю Юрію Семеновичу Гольшанському (*Собчук В.* Від коріння до крони. – С. 111-113). Можливо, це надання було пов'язане з «близістю» (спорідненням) Гольшанських і Степанських по жіночій лінії? В такому випадку стає цілком вірогідним, що перші запозичили «Гіпоцентавра» саме від других. Дана емблема серед Гольшанських вперше фіксується на печатках князів Семена та Михайла Івановичів 1422 р. (*Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju Mełneńskiego z 1422 roku.* – Poznań, 2004. – S. 78-79, nr. 88, 90). «З огляду на використання того самого мотиву принаймні двома братами», зміна печатного знаку Гольшанських на «Гіпоцентавра» могла відбутися ще наприкінці життя Івана Ольгимонтовича, у першому десятилітті XV ст. (*Polechow S. W., Butyrski M. N. Pieczęć kniazia Iwana Olgimuntowicza Holszańského.* – S. 460). Тож ми вважаємо вкрай вірогідним, що князя Семена Івановича, який у 1388 р. завірив печаткою з «Гіпоцентавром» поруку за Олехна Дмитровича, видану в Луцьку, слід ототожнити з князем Семеном Степанським 1387 р.

Запозичення емблеми «Гіпоцентавр» Іваном Ольгимонтовичем (чи його синами) найпростіше було б пояснити найближчим свояцтвом – шлюбом князя Гольшанського з княжною Степаньською. Однак, за свідченням т. зв. «Меморіалу Вітовта» 1390 р., дружиною Івана Ольгимонтовича була сестра дружини самого Вітовта (*Wolff J. Kniazowie...* – S. 95; *Ліцкевіч А. «Мемарыял Вітаўта»* – першая хроніка Вялікага княства Літоўскага // *Беларуская думка.* – 2009. – № 2. – С. 95). Це спонукає нас, хоча й суттєво відволікаючись від теми дослідження, зупинитись над дискусійним питанням щодо походження Анни – дружини Вітовта в період з 1380-х до 1418 р.

За повідомленням т. зв. «Хроніки Биховця», Анна, перша дружина Вітовта, була дочкою князя Святослава Смоленського (ПСРЛ. – М., 1975. – Т. XXXII. – С. 150). Дана теза, незважаючи на «сумнівну репутацію» вказаного джерела, переважає і в сучасній науковій літературі (див. напр.: *Nikodem J. Witold wielki książę litewski (1354 lub 1355 – 27 października 1430).* – Kraków, 2013. – S. 447). При цьому буквально наступна звістка «Хроніки Биховця» – про другу дружину Вітовта Марію, дочку «князя Андрія Лукомського і Стародубовського», – в тій же історіографії справедливо відкидається (*Ibid.* – Przur. 66). Це й не дивно, оскільки точно відомо, що *відразу* після смерті Анни у 1418 р. Вітовт одружився з Ульяною Гольшанською. Однак лише той факт, що Святослав Смоленський, на відміну від «Андрія Лукомського і Стародубовського», був не віртуальною, а реальною особою, сам по собі не може розглядатись як ознака реальності походження Анни «Святославни». Необхідно враховувати, що «Хроніка Биховця» була написана лише в 1520-х рр.; та головне – автор цього твору, керуючись у т. ч. «ідеологічними мотивами», доволі часто вдавався до прямих вигадок (кілька переконливих прикладів див. напр.: *Polechow S. Połączenie za kniazia Żedywida...* – S. 80-84).

У достовірних джерелах жодної інформації про те, що Святослав Смоленський був тестем Вітовта, а його сини – шуринами (шваграми) литовського володаря, не міститься. Більше того, відносини Вітовта з князями Смоленськими вкрай важко назвати свояцькими. У 1386 р. Вітовт брав участь у литовському поході проти Святослава під Мстиславль, в результаті якого володар Смоленська загинув. У 1395 р. Вітовт, уже правитель ВКЛ, хитрістю позбавив смоленського престолу Гліба Святославича, а в 1404 р. – його брата Юрія; останній до смерті залишався ворогом Вітовта, як згодом – навіть його син Федір Юрійович (див. напр.: ПСРЛ. – М., 2000. – Т. VI. – Вып. 1. – Стб. 484-485, 512, 521-524, 530, 531, 535; *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae.* – Р. 137, nr. CCCLII). Нам видається, що «смоленське походження» княгині Анни автор «Хроніки Биховця» *вигадав* з «політико-ідеологічною» метою. Адже він писав свій твір у 1520-х рр., коли ще відносно свіжою була пам'ять про втрату Смоленська, захопленого Московською державою (1514 р.). Виходячи з цього, офіційний литовський хроніст хотів «підказати» читачеві наявність у ВКЛ, на відміну від Москви, хоча б якихось «династичних прав» на Смоленськ, і не знайшов нічого кращого, ніж «одружити» Вітовта з дочкою/сестрою останніх законних великих князів Смоленських.

Ще в 1933 р. реальне походження княгині Анни спробував установити І. Йонинас. Литовський історик, справедливо не довіряючи сумнівній інформації «Хроніки Биховця», звернув увагу на два свідчення, що походять із принципово достовірніших джерел. 1) У «Старшій хроніці великих магістрів» литовський вельможа Судимонт (загинув у 1394 р.) фігурує як *swoger* (швагер) Вітовта. 2) У скарзі Тевтонського ордену на Констанцькому соборі (1416 р.) цей же князь (!) Судимонт названий стосовно Вітовта *mage* (у німецькому тексті) чи *consanguineus* (у латинському). Німецьке *mage*, за словником братів Грим, означає свояка внаслідок шлюбу. Отже, напевне, Вітовт дійсно був одружений з сестрою Судимонта (*Jonynas I. Vytauto šeimyna // Praeitis. – 1933. – Т. 2. – Р. 183 і далі; викладено з уточненнями за: Ліцкевіч А. Дагавори паміж князями ВКЛ, нобілями Жамойці і прадстаўнікамі Тэўтонскага ордэна ў Прусіі і Лівоніі (1367–1398 гг.) // Arche. – 2010. – № 10. – С. 119–121, тут же посилання на джерела*).

Але з іншого боку, в грамоті самого Вітовта (після першого католицького хрещення – Віганда), виданій Тевтонському ордену 30 січня 1384 р., його швагром названа інша особа – князь Лев Друцький, згаданий перед тим же Судимонтом: [...] *und Lewe unser swoger herczoge czu Druczck und Sudemund von Wesischen [...]* (Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae. – Р. 3–4, nr. XIII). Щоправда, цей документ зберігся не в оригіналі, а в складі орденського *transsumptu* (підтвердження) 1393 р. З цієї причини, а також нібито деяких інших ознак, І. Данилович та Ф. Конечний вважали грамоту фальсифікатом, виготовленим в інтересах Ордену. Однак безпідставність такої версії переконливо довели А. Прохаска, Г. Ловмянський та О. Ліцкевіч (детальніше див.: *Ліцкевіч А. Дагавори паміж князями ВКЛ... – С. 92–94*). Таким чином, у 1384 р. швагром Вітовта, вочевидь, був руський князь Лев Друцький, а не литовський боярин Судимонт. Визнати ж їх обох братами, чи навіть близькими родичами, є вкрай проблематично.

Дане протиріччя, гадаємо, вдалося задовільно пояснити О. Ліцкевічу: «Цілком розв'язати це питання можна, на мій погляд, припустивши, що Вітовт у молодості був двічі жонатий». Першою, ще язичницькою дружиною князя була сестра Судимонта. Дослідник звернув увагу на давню легенду, що зафіксована в приписці на полі Хронографа XVII ст.: «Се есть прелесть поганьская, и в нашої Литве то ся водило злое дело и до Витовта, бо Витовтову жону во Иряколе сожгли по смерти и потом почали переставати жечися». Зрозуміло, що згаданий шлюб міг мати місце лише до хрещення Вітовта. Другою ж дружиною Кейстутовича стала Анна, руська княжна з роду Рюриковичів; однак її смоленське походження «не має міцних доказів» (*Ліцкевіч А. Дагавори паміж князями ВКЛ... – С. 121–122*). Версія О. Ліцкевіча є тим більше переконливою, що знаходить і пряме документальне підтвердження: в листі до великого магістра від 23 січня 1419 р. Петро з Орнети повідомляв про диспензу (дозвіл) для *третього* шлюбу Вітовта – з Уляною Гольшанською (*Nikodem J. Witold wielki książę litewski... – S. 447, przyp. 66, посилання: Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie. – Göttingen, 1960. – Bd. 2. – nr 303*).

Однак питання про конкретне походження княгині Анни О. Ліцкевіч так і залишив без відповіді. Щодо князя Льва Друцького, названого швагром Вітовта в 1384 р., дослідник обмежився обережним припущенням, що він «міг бути по материнській лінії стричним братом княгині Анни». Визнати більш близьке споріднення Льва Друцького і Анни О. Ліцкевічу «завадив» генеалогічний екскурс тієї ж «Хроніки Биховця» (ПСРЛ. – Т. XXXII. – С. 149): сестра князя Семена Дмитровича Друцького нібито була дружиною князя Андрія Гольшанського (сина Агрипини, сестри Анни), а шлюб між такими близькими родичами був би неможливим (*Ліцкевіч А.* Дагавори паміж князямі ВКЛ... – С. 120, прим. 246). Але достовірність подібних сюжетів «Хроніки Биховця», як ми вже знаємо, є досить сумнівною. «Сестрични» князя Семена Друцького, дочки князя Андрія Гольшанського, могли бути названі так хоча б тому, що «сестричичем» князів Друцьких був сам Андрій – син Івана Ольгимонтовича та Агрипини Друцької.

За нашою думкою, князь Лев Друцький 1384 р., *swoger* Вітовта, дійсно був рідним братом його дружини Анни. В першу чергу, про це свідчить печатка Льва, описана у транссумпті 1393 р. Тут зазначено, що грамота 1384 р. була завірена чотирма печатками (*sigillis fuit quattuor sigillata*), причому перші три містили зображення озброєного вершника з рукою, занесеною для удару – литовської «Погоні» (*quasi equus currens cum insidente armato et extendente manum suam quasi ad ictum*). Третя з цих печаток, згідно її легенді, належала князю Льву Друцькому: *tercii vero: sigillum Lewe ducis Druczk* (Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae. – Р. 32, nr. CI). Добре відомо, що використання «Погоні» було виключним правом Гедиміновичів. Печатки ж Друцьких, збережені при документах 1-ї половини XV ст., містять зовсім інші протогеральдичні знаки. Отже, гадаємо, той факт, що князь Лев Друцький у 1380-х рр. мав «ексклюзивний дозвіл» на використання «Погоні», може свідчити лише про одне: він був *найближчим* свояком Вітовта, його швагром у прямому смислі слова – рідним братом княгині Анни (а не двоюрідним та ще й по лінії матері, як припускав О. Ліцкевіч). Крім того, одруження Вітовта з Анною Друцькою добре пояснює «кар'єрний ріст» її родичів: князі Друцькі наприкінці XIV – середині XV ст. входили до близького оточення Вітовта, а потім і Швигайла, регулярно виступаючи свідками ряду їхніх документів, у т. ч. й міждержавних угод ВКЛ.

В той же час, повертаючись до нашого основного питання, слід констатувати, що князі Степанські в документах періоду правління Вітовта взагалі не згадуються. Тобто походження великої княгині Анни з роду Степанських є практично нереальним. Якщо ж вона, за нашою версією, дійсно була княжною Друцькою, то такою слід визнати і сестру Анни – Агрипину, дружину князя Івана Ольгимонтовича (імена цієї подружньої пари внесені до Пом'яника князів Чернігівських, де, до речі, раніше записаний і гаданий батько Агрипини – князь Дмитро Друцький: Поменник Введенської церкви в Ближніх печерах Києво-Печерської лаври // Лаврський альманах. – К., 2007. – Спецвипуск 7. – С. 19, 18). Щоправда, походження дружини Івана Ольгимонтовича з князів Степанських теоретично можливе у двох випадках: 1) вона була не рідною, а,

Таким чином, у 1388 р. Іван Несвізький уже входив до складу суспільно-політичної верхівки Волинської землі, хоча й не належав до її найперших осіб. У обох грамотах серед поручителів він виступає на 5-му місці без князівського титулу, хоча й відразу після князів (зокрема Олександра Четвертенського). Але кар'єра Івана Несвізького успішно продовжилася, допоки на межі століть він не увійшов до оточення самого великого князя Вітовта. Тоді нащадок давньоруських князів і «згадав», принаймні на офіційному рівні, про титул своїх предків.

19 червня 1403 р. Вітовт, перебуваючи в Любліні, видав акт, яким зобов'язувався не миритися з Тевтонським орденом без відома й волі короля Владислава-Ягайла. Цю оригінальну грамоту засвідчили Федір Данилович Острозький та Іван Несвізький, обидва чітко названі князями (*Fedorio Danielis de Ostrog et Ywano de Neswyes ducibus*)²⁹¹. Характерно, що вони згадані перед Яном з Течина каштеляном, Яном з Тарнова воєводою Краківським та іншими польськими вищими урядниками. Це свідчить, що «обидва наших князі високо стояли у раді Вітовтовій, а може як князі горді своїм родом, вимагали першості, навіть перед першими представниками першорядних малопольських родів!»²⁹².

скажімо, двоюрідною сестрою Анни; 2) князь Гольшанський був одружений двічі – з княжною Степанською та Друцькою. Але подібні припущення, зрозуміло, є занадто вже сумнівними вірогідностями.

Якщо вже і приймати споріднення Гольшанських зі Степанськими, пояснюючи цим запозичення першими емблеми «Гіпоцентавр», то реалістичнішими видаються інші варіанти. Скажімо, княжною Степанською могла бути мати Івана Гольшанського – дружина хоча й литовського, але охрещеного у православ'я князя Ольгимонта-Михайла, у ченцях Євфимія (Древний помяник Киево-Печерской лавры (конца XV и начала XVI столетия) // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – К., 1892. – Кн. VI. – Приложение. – С. 7). Або дочка Івана Ольгимонтовича могла вийти заміж за князя Степанського, що й дало підставу Гольшанським запозичити емблему «Гіпоцентавр» від гаданого зятя (не пізніше 1422 р.). Обидва варіанти задовільно пояснюють, чому після припинення роду князів Степанських у чоловічій лінії Степань був наданий князю Юрію Семеновичу Гольшанському.

²⁹¹ AUPL. – S. 47-48, nr. 45 (за оригіналом).

²⁹² Rulikowski W. *Radziwiński Z. L. Książowie i szlachta...* – Kraków, 1880. – Т. I. Książowie na Ostrogu i Zaslaviu Ostrogscy i Zasławscy herbu własnego. – S. 35.

Нарешті, Ян Тенговський виявив ще один документ зі згадкою князя Івана Несвізького. А саме, 9 березня 1410 р. Петро Влодкович, староста Подільський і Теревовельський, під час перебування короля в Теревовлі, розмежував володіння Остафія Давидовського та *Isbroczko*, зробивши це разом з *domini Iwan ducis Nieswieczensis Bibelski*. На підставі другого «прізвища» князя Івана Ян Тенговський ототожнював його з Іваном Несвіцьким-Передільницьким, відомим з 1430-х рр., вважаючи, що він був одружений з Ярохною *Бибельською* вже у 1410 р.²⁹³ Цей рік видачі документу сумнівів не викликає: як раз 9 березня 1410 р. Владислав-Ягайло прибув до Львова, а «після цього [звідти] виступивши Подільську землю, котру тоді Петро Влодкович із Харбінович, підчаший Краківський гербу Шуліма, його й Королівства його Польського іменем держав, *швидко (cursim)* пройшовши», 16 березня прибув із Кам'янця до Галича²⁹⁴.

Однак щодо «другого прізвища» Івана Несвізького варто зазначити наступне. Ян Тенговський цитує акт 1410 р. за текстом, що міститься у підтвердженні короля Жигимонта II Августа 1553 р., внесеному до 83-ї книги Коронної метрики. Але цей документ, власне кажучи, лише повторює попереднє підтвердження, видане Жигимонтом I у 1531 р.²⁹⁵ Останнє знаходиться у 46-й книзі метрики і також включає акт 1410 р., причому тут зазначено, що він є латинським перекладом руського оригіналу (*de ruthenico in latinum translatae*)²⁹⁶. Так от, порівнюючи цей перший переклад зі *вторинним* варіантом 1553 р., бачимо, що тут цікавий для нас фрагмент читається принципово інакше: *domi(ni) Ivwann ducis Nezwiczen(sis) et nobil. Andree Bibelsky*²⁹⁷. Отже, у тексті 1531 р. прізвище «Бибельський» жодного відношення до князя Івана Несвіцького не має. А в списку 1553 р.,

²⁹³ *Tęgowski J. Pochodzenie kniaziów Iwana i Fiodora Nieświckich.* – S. 130-132.

²⁹⁴ *Długossii J. Annales...* – Varsaviae, 1997. – Liber X-XI. – P. 53 (також 181); *Długosz J. Roczniki...* – Warszawa, 2009. – Ks. 10-11. – S. 63, 207.

²⁹⁵ Переса: MRPS. – Varsaviae, 1919. – Pars V. – Vol. 1. – P. 94, nr. 1483; повний текст доступний: http://agadd2.home.net.pl/metrykalia/MK/0083/PL_1_4_1-083_0293.jpg (f. 139v.-140).

²⁹⁶ Переса: MRPS. – Varsaviae, 1910. – Pars IV. – Vol. 1. – P. 348, nr. 5952.

²⁹⁷ AGAD. – Metryka Koronna. – Ks. 46. – F. 27v.:

http://agadd2.home.net.pl/metrykalia/MK/0046/PL_1_4_1-046_0057.jpg.

цілком очевидно, наявний пропуск трьох слів, через що Іван Несвіцький та Андрій Бибельський «злилися» в одну особу – Івана Несвіцького Бибельського.

Достовірність перекладу 1531 р. підтверджує і те, що згаданий там Андрій Бибельський, відомий перемишльський шляхтич, неодноразово фігурує в актах 1378–1430 рр. Цілком вірогідно, він дійсно був батьком/дядьком Ярохни Передільницької²⁹⁸. Але заміжжя останньої вже у 1410 р. є нереальним. Вперше вона згадується лише в 1437 р. як просто «Ярохна з Передільниці», а як «дружина князя Івана з Передільниці» – в 1440 р. У джерелах Ярохна фігурує виключно під прізвиськом Передільницької, ніколи не називаючись Бибельською. Вона прожила довге життя, виступаючи в судах ще в 1491 р. (див. розділ VI, № 6) – більше ніж через вісім десятиліть після свого гаданого шлюбу!

Таким чином, для ототожнення князя Івана Несвіцького 1410 р. з Іваном Несвіцьким-Передільницьким († 1467) реальних підстав не існує. Першого з них, виходячи з хронологічних міркувань, ми впевнено визнаємо тим князем Іваном Несвіцьким, який згаданий у акті Вітовта 1403 р. Його перебування в 1410 р. у Теребовлі, разом з польським старостою Подільським, за умов польсько-литовської унії було цілком припустимим. Та головне, володіння Несвізьких безпосередньо прилягали до коронних земель, підпорядкованих Петру Влодковичу: Теребовльський повіт на півночі межував зі Збаражем; Західне Поділля також на півночі – з Несвіжем (згадується ще в 1415 р.), а на сході – зі східно-подільськими волостями Вінницькою та Хмельницькою.

Вінницю та Хмельник (давній Божський) у 1434 р. називав своєю «вотниною» князь Федько Несвізький; отже, вони належали ще його батьку – скоріш за все, тому ж Івану Несвізькому. Напевне він успадкував дані волості після князів Вінницьких, інакше Божських, тобто не раніше 1401 р. (див. вище). За свідченням т. зв. «Повісті про Поділля», написаної в 1431/32 р.²⁹⁹, після ліквідації Подільського князівства Федора Коріатовича

²⁹⁸ Пашин С. С. Перемишльская шляхта второй половины XIV – начала XVI века. Историко-генеалогическое исследование. – Тюмень, 2001. – С. 10-11.

²⁹⁹ Полехов С. В. Летописная «Повесть о Подолье» // ДРВМ. – 2014. – № 2. – С. 56.

(1394 р.) Вітовт відступив Західне Поділля королю Владиславу-Ягайлу, який надав його пану Спитку (з Мельштина); але «на інших на всіх Подольских городех князь Вітовт свои старосты посажал, на Бряслави и на Соколци и на Венице»³⁰⁰. Цій інформації, на перший погляд, частково суперечить оригінальний акт надання Спитку 1395 р.: тут польський монарх оговорює, що округи Меджибожа, Божська й Вінниці (*Medzibosze, Bozske et Winnicza*) він залишає для себе і своїх наступників³⁰¹. Насправді ж таке формулювання зовсім не виключає фактичної приналежності Східного Поділля Вітовту, оскільки Владислав-Ягайло офіційно визнавався верховним володарем ВКЛ, а Вітовт у 1390-х рр. – лише його намісником. Свідчення «Повісті про Поділля», хоча й опосередковано, підтверджується також документальним матеріалом. Зокрема, практично всі надання польського короля на Поділлі, загалом доволі численні (для періоду до 1411 р. – передачі всього Поділля Вітовту), охоплюють лише західні волості (*districtus*) цієї землі³⁰².

³⁰⁰ ПСРЛ. – М., 1980. – Т. XXXV. – С. 66, 74 (цитата за Слуцьким списком).

³⁰¹ AKLS. – Т. I. – С. 19, nr. XIX (за оригіналом).

³⁰² *Kurtyka J. Repertorium podolskie. Dokumenty do 1430 r. // Rocznik Przemyski. – Przemyśl, 2004. – Т. XL. – З. 4. – С. 167-185*; всього тут зареєстровано 24 акти Ягайла, всі – для Західного Поділля. Лише в документі 1404 р. серед подільських сіл, наданих королем Петру Шафранцю, фігурує *Mesakow* – тепер Мізяків на Південному Бузі, де за 20 км вище Вінниці. Але тут воно згадане серед групи сіл, розташованих «у окрузі Смотрицькому (*in districtu Smotricensi*)»; ще одне село – «у окрузі Летичовському (*in districtu Lethiczoviensi*)» (Архів Юго-Западной России. – К., 1894. – Ч. 8. – Т. II. – С. 327-328, № I, список 1564 р.). Тільки в акті 1431 р., котрим ці ж села передавалися Петру Одрованжу, *Mieszkow* було винесено в кінець переліку, як розташований «у Вінницькому (*Wini-censi*) окрузі» (Там же. – С. 329, № III, список 1564 р.). Цьому може бути два пояснення. 1) У 1404 р. Мізяків дійсно вважався «анклавом» Смотрича на Південному Бузі – будучи заснованим вихідцями звідти, а в 1431 р. – означений уже за своїм реальним місцем розташування. 2) У документі 1404 р. Мізяків був приписаний до сіл Смотрицького округу «за неуважністю», оскільки Ягайло не міг офіційно зафіксувати його в складі округу Вінницького – адже той знаходився під юрисдикцією Вітовта; цей «недогляд» було виправлено в акті 1431 р. – коли Польща вела з ВКЛ збройну боротьбу, в т. ч. за Поділля.

Я. Куртика намагався довести, що Східне Поділля перейшло під владу Вітовта, як і Західне, «лише в 1411 (після 1409?), а не близько 1394/1395 р.». Однак переконливих аргументів на користь такої версії дослідник не навів, окрім згадки польського старости у дніпровських Черкасах у 1409 р.; зрештою,

Тож князі Несвізькі, успадкувавши Вінницьку та Хмільницьку (Божську) волості на Поділлі, залишилися тут васалами великого князя Вітовта. Про самостійний, «удільно-княжий» статус цих волостей свідчить, здається, і відсутність надавчих актів Вітовта, що точно відносилися б до їх території³⁰³.

Відомо, що десь наприкінці правління Вітовта Вінницький замок був спалений татарами. Зокрема, у трохи пізнішій грамоті Швитригайла повідомлялося: «штожь великий князь Вытолтъ послалъ былъ Богдана Микулинского зъ войскомъ своимъ на татаре, которого за Браславлемъ татарове убылы и уторгнувши у повить Браславскій шкоды не малые учынылы, и замокъ Винницкій добувши зпалыли, и Ивана Богдановыча сына его зъ жоною взяли, при которомъ вси привилея и твердосты на имѣня его отчизные – Мыкулынци, Борковъ, Новосельцо, Рогъ и Почапынци, у повити Браславскомъ лежачіе, побралы»³⁰⁴.

Я. Куртика повністю не виключав і традиційної точки зору – про приналежність Брацлавщини Вітовту до 1411 р. (*Kurtyka J. Repertorium podolskie. Dokumenty do 1430 г. – S. 186-188, 192-193*). Насправді вкрай важко уявити, щоб автор «Повісті про Поділля» «обманював» читача, повідомляючи про призначення старост Вітовта у східно-подільських містах близько 1395, а не 1411 р. – адже про ті часи на початку 1430-х рр., безперечно, ще добре пам'ятали. Так само дивно, що Ягайло, коли б він володів Східним Поділлям, протягом першого десятиліття XV ст. не зробив там жодного спеціального надання.

³⁰³ *Kurtyka J. Repertorium podolskie. – S. 190-231*. Лише у підтвердженні короля Яна Ольбрахта 1498 р. згадується, що Вітовт надав Кам'янецькому єпископству в т. ч. *Pszonna in Winniciensi et Mathnowcze in Braczlaviensi similiter districtibus* (Архів Юго-Западной России. – К., 1893. – Ч. 8. – Т. I. – С. 28, № XVIII). Однак цей документ насправді являє собою не копію Вітовтового акту 1429 р., а лише «фрагменти Ор.[игіналу] вплетені й перероблені [...] у підтвердження королівських»; «спалений Ор. був відновлений і підтверджений королем Яном Ольбрахтом [...] Не є певним чи в Ор. вписаний був повний перелік сіл, чи теж походить він з 1498 р. Обидва підтвердження королівські напевне ввели інформацію собі сучасну – напр. повіт ровський (1429 не існуючий), окреслення розташування повітів *regni nostri* та *magni ducatus Lithwanie* (Вітовт не міг впровадити такого розмежування)» (*Kurtyka J. Repertorium podolskie. – S. 230, пр. 187*). Отже, не виключено, що в підтвердженні Яна Ольбрахта: 1) мається на увазі Вінницький повіт у кордонах 1498 р.; 2) насправді село у цьому повіті Кам'янецьке єпископство отримало не від Вітовта, а від когось із його наступників. У кожному випадку, грамота самого Вітовта залишається невідомою.

³⁰⁴ Грамоты великих князей Литовских с 1390 по 1569 год. – К., 1868. – С. 57, № 28 (переказ у грамоті Жигимонта I 1531 р., список із актової книги 1714 р.).

Окрім Несвізько-Збаразької, Вінницької та Хмельницької волостей, князь Іван Несвізький володів ще, здається, двором Городок з кількома селами в Луцькому повіті. Про це свідчить хоч і значно пізніший, але цілком достовірний акт: онук Івана, князь Семен Васильович Солтан, у заповіті 1472 р. зробив запис «на своїй *дєдизнє* на Городку» (див. розділ IV, № 10).

У Введенсько-Печерському пом'янику, статті «Ро(д) Кн(я)жа(т) Збара(з)ски(х)», першим серед них записано «Кн(з) Іоанна» та «Кн(г) Анастасію». Напевне, мова йде саме про Івана Несвізького та його дружину³⁰⁵.

³⁰⁵ Поменник Введенської церкви в Ближніх печерах Києво-Печерської лаври. – С. 29. Детальніше про цей запис див. на початку розділу IV.

Розділ III

ФЕДЬКО НЕСВІЗЬКИЙ

Хто конкретно був батьком знаменитого в історії, а ще більше в історіографії, **князя Федька Несвізького (№ 4)**, джерела не повідомляють. В. Семкович на підставі подібності печатних знаків Івана та Федька Несвізьких (див. розділ I, с. 62-63) схилився до думки, що Федько був сином Івана³⁰⁶. Втім, нам невідомий печатний знак Григорія Несвізького, і до того ж не є фактом, що на межі XIV–XV ст. Григорій та Іван репрезентували весь рід Несвізьких. Тобто *чисто теоретично* не можна виключати, що знак Федька, де нижній хрест повного перехрещеного хреста (знак Івана Несвізького) замінено на вертикальний півмісяць, до Федька міг вживати і Григорій, або ж якийсь інший родич Івана Несвізького.

Разом з тим, півмісяць, змінений із вертикального положення на горизонтальне (над зіркою), вже у 2-й половині XV ст. був присутній у гербі князів Збараських. А К. Соханевич, здається, віднайшов доказ того, що Збараські були прямими нащадками саме Івана Несвізького. Зокрема, один із них навіть у 1565 р. використовував давній знак Івана з повним перехрещеним хрестом – щоправда, лише в якості клейма для таврування коней (див. с. 63, рис. 4). Ім'я князя Івана присутнє і в поминальних записах Збараських XV ст. (див. нижче с. 148-149). Якщо ж Збараські були нащадками саме Івана Несвізького, то беззаперечним є факт, що не пізніше середини XV ст. вони, в *будь-якому* випадку, замінили нижній хрест зі знаку свого предка на півмісяць. Інакше кажучи, вживання Федьком варіанту з вертикальним півмісяцем не є вагомим доказом проти того, що він міг бути сином Івана Несвізького. При цьому Збараські, як ми спро-

³⁰⁶ *Semkowicz W.* Korybutowicze i Nieswizcy w swietle sfragistyki // МН. – 1913. – №. 11-12. – С. 203. Цю ж версію підтримав і З. Радзімінський: *Radziwiński Z. L.* Uwagi o opracowaniu przez Dra O. Haleckiego Matejaleów do dziejów Rusi i Litwy w XV w. Z Jana Zamoyskiego inwentarza Archiwum Koronnego. – Lwów, 1921.

буємо довести у наступному розділі, походили від Федькового брата Василя. Сини ж останнього в 1463 р. писалися «отчичи и дѣдичи Збаразский», тобто Збараж явно належав ще їхньому діду, князю Івану. З іншого боку, Федько в 1434 р. звав Збаразьку волость своїм батьківським володінням – «вотниной». А отже, припущення В. Семковича про те, що Федько був сином Івана, все-таки залишається найбільш правдоподібним.

Іншу гіпотезу стосовно походження Федька Несвізького запропонував Ян Тенговський: на думку дослідника, батьком Федька міг бути князь Василь Вінницький (він же Божський), який згадується на межі XIV–XV ст.³⁰⁷. Однак ця версія не дає задовільного пояснення, чому Федько ніколи не вживав прізвище Вінницького, хоча й володів Вінницею. Останній же факт можна пояснити або спільним походженням князів Вінницьких і Несвізьких, або тим, що матір'ю Федька була княжна Вінницька – єдина спадкоємиця свого роду, вигаслого за чоловічою лінією (див. попередній розділ)³⁰⁸.

Як особисті володіння, так і державні уряди князя Несвізького вказує його присяжна грамота 1434 р. (див. нижче). Тут Федько, староста Кременецький і Брацлавський, зве своєю «вотниной», тобто спадковими володіннями, волості Збаразьку, Вінницьку та Хмільницьку, а «вислугою» – Сокоlecь. (Звідси випливає, що південний Несвіж, давнє родове гніздо Несвізьких, на той час уже запустів або, принаймні, поступився центральним статусом на користь Збаража). Як бачимо, князь Федько фактично контролював величезну територію на півдні ВКЛ,

³⁰⁷ *Tęgowski J.* Jeszcze o pochodzeniu kniazia Fiodora Nieświckiego // *Genealogia*. – Poznań – Wrocław, 1996. – Т. 8. – С. 88-89. У своїй попередній роботі автор висловлював інше припущення: «Приймаючи, що застосовувалась традиція надавання імен дідів, можна було б зробити висновок, що Федір Несвіцький був сином Юрія Несвіцького, поручителя королеві Владиславу Ягайлу за Олехна Дмитровича, один із синів Федька носив оскільки ім'я Юрій» (*Tęgowski J.* Pochodzenie kniazioŭ Iwana i Fiodora Nieświckich // *Genealogia*. – Poznań – Wrocław, 1996. – Т. 7. – С. 132-133). Однак особа «першого» Юрія Несвіцького – це непорозуміння самого Я. Тенговського, що походить, здається, із помилки в реєстрі Інвентаря Коронного архіву 1681 р.: там замість Григорія та Івана фігурують *Georgius, Iwan Nieswiezki* (див. попередній розділ, прим. 278).

³⁰⁸ Сам Ян Тенговський визнає, що «є то гідна уваги гіпотеза» (лист-відгук на перше видання даної книги).

включаючи все Східне Поділля та Кременецький повіт Волині. Крім того, скоріше за все, йому належав ще двір Городок з кількома селами в Луцькому повіті³⁰⁹.

Від самого початку конфлікту, що виник наприкінці 1430 р. між Швитригайлом Ольгердовичем, великим князем Литовським, та його старшим братом Владиславом-Ягайлом, королем Польським, князь Федько Несвізький був вірним васалом першого. Десь у останніх днях жовтня, тільки-но отримавши звістку про смерть Вітовта (помер 27 жовтня), польські пани, підступно арештувавши литовського старосту на Поділлі, пана Довгірда, захопили замки Кам'янець, Смотрич, Скалу й Червоноград³¹⁰. Натомість, Східне Поділля й надалі залишилося за ВКЛ. Найзначнішим із місцевих феодалів був князь Федько Несвізький (володар Вінницької та Хмельницької волостей); тож не дивно, що саме його Швитригайло і призначив своїм старостою Подільським – фактично лише Брацлавським. Сталося це, очевидно, на межі 1430–1431 рр.

Десь на початку 1431 р. із замків Збаража (*Sbirrasch*, *Sbarasch*) – володіння Федька Несвізького, – Кременця та Олеська війська Швитригайла здійснювали напади на сусідні землі Польського королівства – округи Теревовлі, Львова і т. д.³¹¹. У березні польський загін із Кам'янця вирушив на Східне Поділля, підконтрольне ВКЛ, почавши спустошити околиці Брацлава. Однак місцеве населення, котре очолив не названий за ім'ям намісник (нім. *hewptman*) великого князя, вирушило за ним у погоню, завдало полякам поразки та захопило трофеї – коней і

³⁰⁹ Кілька з цих сіл у акті 1467 р. фігурують як «отъчина» князя Юрія Федьковича Несвізького (див. нижче, № 7). Сам же двір Городок з іншими сусідніми селами в 1463 р. успадкував князь Солтан Васильович, котрий у 1472 р. розпоряджався ними як «на своєї деди́знє на Городку» (див. розділ IV, № 10).

³¹⁰ *Długossii J. Annales... – Varsaviae*, 2000. – Liber XI. – P. 309-310; *Długosz J. Roczniki... – Ks. 11. – S. 324-325; ПСРЛ. – Т. XXXV. – С. 67, 75.*

³¹¹ *Codex epistolaris saeculi decimi quinti. – Т. II / Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. – Cracoviae*, 1891. – Т. XII. – P. 260, nr. 191 (лист Владислава-Ягайла до великого магістра від 14 липня 1431 р.); напевне звідси ж: *Długossii J. Annales... – Varsaviae*, 2001. – Liber XI-XII. – P. 14 (*Sberasch*); *Długosz J. Roczniki... – Warszawa*, 2009. – Ks. 11-12. – S. 16. С. Полехов відносить вилазки зі Збаража і т. д. до початку 1431 р., а лист Ягайла – до 21 липня (*Полехов С. Наследники Витовта. – С. 181*).

зброю³¹². Напевне, мова тут йшла саме про Федька, хоча він, як староста Швитригайла на Східному Поділлі, згадується лише через півроку. В липні, під час походу Ягайла на Луцьк, захисники Збаража покинули його та спалили замок³¹³ – слід гадати, за наказом його володаря, князя Федька Несвізького³¹⁴.

22 жовтня 1431 р. Владислав-Ягайло скаржився Швитригайлу, що «воевода ваш князь Федько (*woiwoda vester dux Fedko*)» не дозволяє Теодорику Бучацькому, старості польського Поділля, повернути замки Олчидаєв та Йолтушков (*Olczudaow et Joltuschow*), котрі за умовами недавнього перемир'я належало відступити до Кам'янця. Федько виправдувався тим, що він на отримав на такі дії розпоряджень від Швитригайла³¹⁵: «Объяснение явно натянутое, если учитывать, что в конце 1431 и 1432 г., в условиях постоянных пограничных стычек и угрозы новой войны, великий князь поддерживал тесные контакты со

³¹² Полехов С. Наследники Витовта. – С. 181-182 (посилання: GStAPK. OBA 5597, 5633).

³¹³ Codex epistolaris saeculi decimi quinti. – Т. II. – Р. 265, nr. 194 (лист Ягайла від 1 серпня 1431 р., тут «Sbarz»); *Długossii J. Annales...* – Varsaviae, 2001. – Liber XI-XII. – Р. 24-25 (Sberasch).

³¹⁴ За даними І. Даниловича, акт перемир'я, що завершив т. зв. Луцьку війну 1431 р., з боку Швитригайла підписали дев'ять князів, останнім серед яких названий «Fedko Nieświeżski» (*Daniłowicz I. Skarbiec diplomatów...* – Т. II. – S. 126, nr. 1562). Однак у оригінальній грамоті Швитригайла, виданій у Чорторійську 1 вересня, перелік князів-свідків коротший, ніж у Даниловича – тут відсутні Андрій Володимирович і Федько Несвізький (*Бучинський Б.* Кілька причинків до часів вел. князя Свитригайла (1430–1432) // *Записки Наукового товариства імени Шевченка.* – Р. 1907 кн. II. – Т. LXXXVI. – С. 135, 136; у тексті видавець пропустив імена двох князів, Івана Путяти та Василя Семеновича, хоча й описав їхні печатки, привішені до грамоти; в оригіналі ці князі були згадані, як і в списку (дещо скороченому) з архіву Тевтонського ордену, опублікованому з помилковою датою в заголовку «под Луцком. 8 сентября 1431 г.»: *Дополнения к актам историческим, относящимся к России.* – СПб., 1848. – С. 303-306). Таким чином, ім'я Федька Несвізького, вказане у переліку Даниловича, слід визнати наслідком якоїсь плутанини. Найвірогідніше, Данилович помилився, запозичивши «додаткових» князів-свідків із близького переліку, що містився у Христемельському акті 15 травня 1432 р. (див. нижче). Щиро дякуємо за компетентну консультацію С. В. Полехову, який мав можливість працювати з оригіналом Чорторійського перемир'я, а також його списками з архіву Тевтонського ордену, на котрі посилався Данилович.

³¹⁵ Codex epistolaris saeculi decimi quinti. – Т. II. – Р. 268-269, nr. 197.

своими волинськими наместниками и тем же Федором Несвицким»³¹⁶. Більше того, саме наприкінці жовтня 1431 р. «к Сви-дригайлу прибыл кременецкий наместник (в источнике упомянут без имени), предупредивший его о вербовке наемников в русских землях Польского королевства»³¹⁷. Скоріше за все, мова йде саме про Федька Несвізького, який у 1434 р. згадується як староста не лише Брацлавський, а й Кременецький.

1432 р., січень/початок лютого – князь Федір писав до Швитригайла, що поляки сильно озброюються відразу в трьох місцях. Відомий список з німецького перекладу цього листа, де князь зветься *Foedir Koribitowitz*, але в заголовку він фігурує лише як анонімний *howptman usz der Podolie*. Безперечно, в одному з цих випадків ми маємо справу з помилкою німецького писаря, але в якому саме, й відповідно хто був автором листа – Федір Корибутович чи Федько Несвізький, староста Подільський – точно сказати неможливо³¹⁸. Особисто ми схилиємось до другого варіанту, враховуючи активну роль Федька у литовсько-польському конфлікті.

15 травня – прибувши на кордон ВКЛ з Пруссією, до Хри-стемеля (на р. Німан), Федько Несвізький, разом з деякими іншими литовсько-руськими князями, боярами й містами, за-присягся виконувати умови минулорічного договору Швитригайла з Тевтонським орденом. У цьому документі, серед князів, *Felko (!) Nyesweczkoі* вказаний на останньому, шостому місці³¹⁹.

28 липня – у листі з Городна Швитригайло повідомляв великому магістру, що він наказав закувати в кайдани слугу, який мав зухвалість висловлювати образи на адресу Ордену, й відіслати до його господаря – князя *Wiatko*, з суворим наказом, аби той (слуга) поніс заслужене покарання³²⁰.

³¹⁶ Полехов С. В. Наследники Витовта. – С. 215.

³¹⁷ Там же, прим. 640 (посилання: GStAPK. OBA 5830).

³¹⁸ Детальніше про це питання див. розділ I, с. 53-55.

³¹⁹ Русско-ливонские акты. – СПб., 1868. – С. 189-190, № CCXXXI b (німецький текст); польський переказ: *Daniłowicz I. Skarbiec diplomatów...* – Т. II. – S. 133, nr. 1603 (тут «Fedko Nieswiezki»). Про процедуру укладення цього «до-даткового» договору див.: Полехов С. Наследники Витовта. – С. 227-235.

³²⁰ *Daniłowicz I. Skarbiec diplomatów...* – Т. II. – S. 136, nr. 1613 (польський переказ). Оскільки Швитригайло дізнався про згаданий інцидент із листа орден-

Після Ошмянського заколоту 31 серпня 1432 р., внаслідок якого до влади у Литві прийшов Жигимонт Кейстутович, князь Федько Несвізький зберіг вірність Швитригайлу. Вже 3 вересня останній, прибувши до Полоцька, писав до лівонського магістра, що туди до нього приїхали, поміж іншими васалами, намісники Подільський і Луцький (*Podoliensis et Luczsa prefecti*)³²¹. Якщо це так, то вказані намісники далеких південних земель, мабуть, планували взяти участь у литовсько-польському з'їзді, запланованому на 15 вересня³²².

Невдовзі князь Федько довів свою службу Швитригайлу й на полі бою. Восени 1432 р. Владислав-Ягайло зі Львова вислав війська, які очолив Вінцентій Шамотульський, каштелян Межирицький та староста Русі, на литовське Поділля проти «князя Федька з Острога (*ducem Fethkonem de Ostrog*)». У хроніці Длугоша прізвище Федька вказане, без сумніву, помилково: добре відомо, що впродовж 1433–1434 рр. подільським старостою Швитригайла був князь Несвізький³²³. Тим не менш, оповідання Длугоша про цю кампанію, написане явно на основі детальної розповіді чи щоденника очевидця, вважаємо за доцільне навести повністю (незважаючи на його значний обсяг). Федько

«серед всіх князів Литви і Русі відзначався великою відвагою й користувався величезною повагою серед військових. Він-то з допомогою татар, волохів, русинів і бесарабів, котрих велику кількість отримав собі, діймав підданих короля постій-

ського скарбника, С. Полехов вважає, що «слуга подольського воеводи виконав какое-то поручение в Пруссии» (*Полехов С. Наследники Витовта. – С. 215, прим. 640; посилання на джерело: GStAPK OBA 6171*). Це не виключено, але можливо й те, що інцидент відбувся в межах ВКЛ, а скарбник дізнався про нього від орденських інформаторів.

³²¹ LECUB. – Bd. 8. – S. 365–366, № 624.

³²² С. Полехов вважає, що насправді це було маловірогідно через напружену ситуацію на литовсько-польському прикордонні: «Это заставляет думать, что и в сентябре 1432 г. участие подольского и луцкого старост в польско-литовском съезде не планировалось». «[...] что Свидригайло делал хорошую мину при плохой игре, чтобы убедить руководство Ордена оказать ему военную помощь, и доверять красочным подробностям его письма не следует» (*Полехов С. Наследники Витовта. – С. 261–262*).

³²³ Пізніше ця помилка Длугоша, загальноновизнана в історіографії, перейшла й до інших польських хронік.

ними наїздами з замків, котрі на Поділлі належали до князя Швитригайла. Коли отже військо королівське прибуло на Поділля, князь Федько, як досвічений у битвах і боях, зволював з проведенням справжньої битви з військом королівським, але потайки і вдаряючи на частину війська атакував не раз поляків. Не раз теж переможений у таких часткових боях, відступав. Військо короля ж, коли Федько не створював можливості до прийняття битви, повернувшись до здобуття городів, здобуло майже всі замки на Поділлі, котрі держано в імені князя Швитригайла. Залишався замок Брацлав, котрий згаданий князь Федько, передбачаючи підхід поляків, спалив разом з містом, щоб його не здобули поляки. Військо королівське поверталось вже до себе після підкорення цілого Поділля під владу короля й Королівства і вигнання Федька.

Федько однак, як чоловік завзятий, засмучений захопленням Поділля і своїм ганебним вигнанням, зібравши нове військо складене з татар, волохів і бесарабів, готувався до помсти за свої кривди. Й хоча був значно сильніший, коли йдеться про силу й чисельність війська, однак, уяснивши собі те, що поляки набрали відваги з попередніх отриманих над ним перемог, вирішив не починати битви раніше, ніж побачить, що поляки через нерівності розташування є слабші. Через якийсь отже час, ідучи через ліси та гаї за їх обозом, про що поляки не знали, зупинився в укритті, відрізаний лісами, поблизу села *Copostrin* (Копистрин – прим.) над дуже болотистою і широко розлитою річкою Морахвою (на захід від Брацлава – прим.), переконаний, що повинен надійти такий момент, що військо королівське буде тут переправлятися через згадану річку, оскільки в іншому місці була вона неперехідна з приводу розливу та її болотистого русла.

І не підвели його передбачення. Тому в неділю, на свято славного апостола, святого Андрія (30 листопада – прим.), рано військо польське, котре довідалося від розвідників, що Федько пішов іншою дорогою, залишивши всіляку надію проведення в той день битви, рушило й прибуло до важкого переходу на тій річці. А була там гребля, в межах якої знаходилося озеро з рибами, що являло собою рукав тієї річки. В тій греблі було два місця, вимощені цілеспрямовано за наказом воєначальників гілками, аби полегшити перехід війську й аби його половина не

була атакована ворогами в разі, якби друга половина не могла їй прийти з допомогою. Підступний князь Федько сподівався, що те все повинен буде здійснити, а незручність місця посилювала його надію. Коли отже половина війська з половиною возів перейшла через вимощене гілками місце на другий берег (оскільки болотисте місце не дозволяло розширити перехід ані в одну, ані в іншу сторону) й коли половина поляків не перейшла ще через греблю, Федько, котрий знав про все, що робили поляки, надійшовши несподівано з військами руськими й татарськими, виконує те, що задумав, і довіряючи як чисельності людей (бо мав із кожного народу по кілька тисяч), так і нерівності розташування, атакує відважно поляків при потужному ризику.

Охоплені жахом поляки, не знаючи, що найперше повинні робити, думали, як вчинити опір і яким чином вирватися з небезпеки, в котрій опинилися, а не як перемогти. І коли друга, інша частина війська намагалася перейти через греблю, а також прийти з допомогою своїм, котрі раніше переправилися через неї, на перешкоді стала їй маса власних возів, котрі тіснилися один на іншому. Перші однак чинили опір Федьку. Наспих сформовано стрій, наскільки це дозволяла короткість часу й незручність місця. Йде отже між обома військами завзята битва, й по одній та другій стороні падає багато смертельних. Багато втікає до тих, котрі ще займали інший берег. Друга частина війська королівського не зволікаючи прибігає на допомогу своїм. І прибігає своїм на допомогу не тільки через вимощені гілками місця, з котрих вози, що перешкоджали їм у переправі, зсуваються до води й болота, але через місця залиті водою, болотисті й через воду озера, котре належно покрите льодом витримувало щільний натовп; трохи однак бракувало, й були б потонули, якщо б крихкий лід зламався.

Всі, котрі перейшли через лід, починають наново битву, а вороги, переконані, що така вже скінчилася, жадібно руки спрямували на вози та здобич поляків. Довго билися з рівним успіхом і жодна зі сторін не видавалася відступати; бо полякам додавала бадьорості витривалість і спогад свіжих перемог, а Федькові велика кількість його бійців. І хоча поляки, якби додали зусилля, були б влаштували ворогам пам'ятну різанину, то однак вороги, покладаючись на свою велику чисельність, коли

змішали ряди поляків, також припинили бій, якби вже було по битві, кидаються на грабунок возів.

Тим часом за провидінням Божим надійшов один із командирів війська королівського, Кемліч, чоловік надзвичайно відважний і мужній, котрий вирушив з сотнею коней на випас і для грабунку, а здогадуючись завдяки крикам волаючих, зі звуків труб і гострого лязкоту зброї, що йде битва, надбігає дуже швидко й починає трубити. Ворогів, котрі чують той звук, огортає дуже велика тривога. Поляки ж, повернувши цілковито сили, що найчастіше звичайно буває при очікуваній перемозі, почали гостріше атакувати переляканих, сповнених тривоги й зайнятих грабунком возів. Оточені зі всьоді вороги, почасти були вибиті, почасти викинуті з возів. Кемліч же, не задовольняючись тим, що прибув, атакує зі своїми тили ворогів (виникає звідси – як дуже багато хто вірили – велике замішання), спершу військо Федька привів до безладу й відразу змусив його до втечі.

Коли на розбиті шеренги з тилу і з переду напирав поляк, русини й татари розсіялися, не можучи витримати атаки. Коли потім відділи порідшали, відступають відмовившись від перемоги, й розсіяні втечею розійшлися, де кому доля дала. Дороги були застелені й тілами, й речами, котрих командири військ не дозволяли збирати переможцям, але заохочували, щоб напірали на втікачів. І війська королівські не ухилилися від виконання наказу, але залишаючи всілякі торби й здобич ворогів, вбиваючи їх (оскільки за зламання вірності не брали нікого до неволі), переслідували аж до півночі. Хоч тому за ласкою Божою втік цілим князь Федько, однак загинуло тоді багато тисяч татар, бесарабів, волохів і отримано значну перемогу, гідну спомину через багато віків. Дванадцять здобутих хоругв ворогів на знак перемоги вміщено у кафедрі краківській. З поляків загинули тільки два шляхтичі: Якуб Трестка з Міхочина й син Мечислава зі Смогорзова Миколай. Цілу ж хвалу й славу з отриманого тоді тріумфу й осягнутої силою перемоги, котра була спокутуванням за поразку, що вже загрожувала, приписано Кемлічу».

Далі Длугош описує, як король Владислав-Ягайло, перебуваючи у Львові, в костьолі св. Хреста молився за своїх воїнів, добре розуміючи їх небезпечне становище; безмежну радість по всьому Королівству Польському з приводу отриманої перемоги,

а також урочистий в'їзд короля, перед яким несли хоругви розбитих ворогів, до Кракова³²⁴. Можливо, триумф поляків у наведеному оповіданні дещо й перебільшено, але сам факт їх підсумкової перемоги сумнівів не викликає. Зокрема, про це свідчать кілька надань Ягайла католицькій церкві у коронній Русі, зроблені в подяку за здобуту над *Thartarorum, Ruthenorum et Valachorum victoria et triumpho*³²⁵.

Тим часом 24 грудня до Швитригайла у Вітебськ прибув посланець від самого князя Федька (*hertczog Vetko, hauptman us der Podolie*) зі звісткою, що той, разом з волохами і татарами, розгромив поляків, яких полягло аж 12 тисяч, серед них 400 рицарів³²⁶! В історіографії цю звістку звичайно відносять до битви на Морахві, відповідно, «звинувачуючи» ту чи іншу сторону в приписуванні собі перемоги. Однак нам видається вірогіднішим, що Длугош та донесення Федька мають на увазі дві різні битви. По-перше, переконливу перемогу на Морахві, без сумніву, здобули поляки, причому з мінімальними втратами (два шляхтичі, відомі поіменно). Тож чи міг Федько не лише приписати цю перемогу собі, а й завищити втрати ворога ледь не у сотні разів (зокрема по шляхтичам – у 200 разів!)? Обман такого масштабу навряд чи мав смисл, рано чи пізно він все одно б викрився, вочевидь не додавши честі князю-інформатору. По-друге, досить сумнівно, щоб посланець Федька, висланий відразу після битви на Морахві (30 листопада), їхав до Швитригайла більше двадцяти днів, прибувши до Вітебська лише 24 грудня. Приймаючи шлях до Вітебська навіть 1000 км, виходить, що гінець проїж-

³²⁴ *Długossii J. Annales...* – Varsaviae, 2001. – Liber XI-XII. – P. 73-76; *Długosz J. Roczniki...* – Ks. 11-12. – S. 87-91 (у тексті наводимо дослівний переклад саме цього, польського перекладу з латини; розбивка на абзаци наша).

³²⁵ Цитата з грамоти львівській капітулі від 8 грудня 1432 р. (AGZ. – Т. II. – S. 92-93, nr. LVI). Подібне надання отримав, напр., кафедральний собор св. Андрія у Перемишлі, оскільки саме в день пам'яті цього святого було здобуто перемогу над «схизматиками» (*Lewicki A. Powstanie Świdrygiełły.* – Kraków, 1892. – S. 164).

³²⁶ *LECUB.* – Bd. 8. – S. 383, № 651; *Коцебу А.* Свитригайло, великий князь Литовский. – СПб., 1835. – С. 157-158; *Danilowicz I. Skarbiec diplomatów...* – Т. II. – S. 146-147, nr. 1643-1644 (листи комтура Ланзее великому магістру й маршалку від 26 грудня). Про цю ж перемогу Федька згадано й у приписці до рапорту від середини лютого 1433 р. (*LECUB.* – Bd. 8. – S. 395, № 663).

джав за день не більше 50 км – відстань у кілька разів менша, ніж міг проїхати вершник з терміновим повідомленням³²⁷.

Та головне, ми точно знаємо, що невдовзі після поразки на Морахві Федько взяв реванш над поляками, відновивши свій контроль над Східним Поділлям. Пруський посол Ландзее, який повернувся з Литви не пізніше кінця березня 1433 р., розповідав великому магістру, що Федько здобув Брацлав, і разом з подолянами та молдаванами нападав також на володіння великого князя Жигимонта Кейстутовича (мабуть, мова йде про Берестейську землю)³²⁸. Реально це могло мати місце не пізніше середини лютого, коли Федько з подолянами вирушив на з'єднання зі Швитригайлом до Білорусі, де перебував до кінця березня (див. нижче). Тож цілком вірогідно, що саме про події, пов'язані зі згаданим *реваншем* подільського старости, і йде мова у його донесенні, отриманому Швитригайлом 24 грудня. А якщо це так, то Федько розбив поляків (хоча їхні втрати міг і перебільшити), внаслідок чого повернув собі Брацлав, де у середині грудня 1432 р. Нарешті, у приписці до рапорту про похід лівонського магістра на Литву, що відбувся 30 січня – 9 лютого 1433 р., перемога Федька над поляками згадана *після* Ошмянської битви 8 грудня 1432 р.³²⁹.

24 січня 1433 р. великий магістр просив воєводу «Малого Поділля» (Молдавського Покуття) Ілляшку, щоб той наказав своєму війську, котре складалося з волохів і татар, разом з князями Михайлом (воєводою) Київським та *Wetko* Подільським, бути готовим для нападу на Польщу відразу після того, як вій-

³²⁷ Для порівняння, литовсько-подільська комунікація восени 1430 р. займала десть удвічі менше часу: Вітовт помер у Троках 27 жовтня – лише дізнавшись про це, польські пани захопили Кам'янець та інші подільські замки – «у відповідь» Швитригайло затримав у Литві Ягайла – переговори між ними про подільське питання завершилися компромісом 29 листопада (*Полехов С. Наследники Витовта.* – С. 179).

³²⁸ Сам великий магістр писав про це А. Пфаффендорфу до Базеля аж наприкінці квітня 1433 р., посилаючись на розповіді Ландзее (*Полехов С. Наследники Витовта.* – С. 318; посилання: *Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie.* Bd. 4. Hbd. 2. Göttingen, 1976. № 520). Про перехід Берестя до Жигимонта Кейстутовича див.: Там же. – С. 264.

³²⁹ *LECUB.* – Bd. 8. – S. 395, № 663.

ська ордену вторгнуться до королівства³³⁰. А 18 лютого магістр Лівонський повідомляв великому магістру, що *hovetman us der Podolyen*, тобто Федько, йде на допомогу Швитригайлу³³¹. Дійсно, князь Несвізький об'єднався зі своїм сюзереном і, мабуть, взяв участь у поході Швитригайла на Литву (фактично безрезультатному). 22 березня Федько, перебуваючи у Вітебську, підписав лист князів, панів, бояр, рицарів і міщан руських земель ВКЛ на Базельський собор: вони засвідчували законність влади Швитригайла, спростовували звинувачення у його відступленні від католицизму, а також заявляли про готовність прийняти унію католицької та православної церков. У цьому листі, серед князів, *Fedor Neszwyczky capitaneus Podolyae* згаданий на найостаннішому, 8-му місці³³².

11 квітня 1433 р. великий магістр закликав Швитригайла, щоб він десь наприкінці травня червня напав на Литву разом з лівонцями, одночасно наказавши князям Федьку (*herzog Vetko*) і Михайлу (Гольшанському, воєводі Київському) з подолянами, волохами й татарами напасти на Польщу. Тоді ж листи аналогічного змісту були написані й до самих князів: *Fedkoni Neswitzky Sterisco* (старості) *in Podolien*, *herzog Michaeli Iwanowitz wayewode de Kyfen mutatis mutandis* (з урахуванням відповідних змін)³³³. 23 квітня комтур Остероде повідомляв, що після повернення Луцька під владу Швитригайла, він призначив своїми воєначальниками князя Носика (Олександра Носа Пінського, старосту Луцького) та князя *Wiatko*³³⁴. 3 травня Швитригайло відповів великому магістру, що на його прохання вже «князю Федку велѣли есмо оттуль от Подольское земли заважати ля-

³³⁰ *Danilowicz I. Skarbiec diplomatów...* – Т. II. – S. 148, nr. 1650 (польський переказ листа).

³³¹ *LECUB.* – Bd. 8. – S. 394, № 662; *Danilowicz I. Skarbiec diplomatów...* – Т. II. – S. 149, nr. 1656.

³³² *Bullarium Poloniae.* – Romae-Lublini, 1995. – [Т.] 5. – P. 251, nr. 1361. У старому французькому виданні, де імена та назви сильно перекручені – «Fedor Neseidwitzky», а лист помилково датовано 26-м березня (*Veterum scriptorum et monumentorum historicorum, dogmaticorum, moralium, amplissima collectio.* – Parisiis, MDCCXXXIII. – Т. VIII. – P. 576-577).

³³³ *LECUB.* – Bd. 8. – S. 401, № 677.

³³⁴ *Danilowicz I. Skarbiec diplomatów...* – Т. II. – S. 150, nr. 1661; *Полехов С.* На-следники Витовта. – С. 337 (сучасна сигнатура листа: GStAPK OBA 6410).

хомъ, што найболши могучи со всеми тамошними людьми, а и с татары пак: занюж и татаръ с нимъ досыть есть; а князь Олександръ Носъ от Луцкоє стороны. Надеємся, имуть им много заважати й щкодити ихъ земли; о том єсмо послали к ним, ко князю къ Олександру и ко князю Федку»³³⁵.

25 травня комтур Остероде писав, що чутки про те, нібито князі Носик та *Wiatko*, з'єднавшись з волохами, перейшли на бік поляків, є однозначно помилковими³³⁶. Нарешті, 17 червня великий магістр знову радив Швитригайлу, щоб той наказав здійснити потужний напад на Польщу, залучивши для цього сили своїх васалів та союзників, першим серед яких названий *herczog Vedko*³³⁷.

І дійсно, князь Несвізький приблизно в цей час активізував свої дії проти поляків. Длугош під 1433 р. повідомляє, що Федько разом з татарами спустошив Поділля, часто забираючи звідти велику здобич. Але не раз був і битим, втративши всю кінноту, та ледве рятувався втечею. Однак одного разу, десь у травні/червні, Федьку вдалося досягти серйозного успіху. Потайки підійшовши зі своїми й татарськими військами до столиці польського Поділля, Кам'янця, він вислав невеликий відділ грабувати околиці міста, а головні сили розмістив у засідці під горою, яка добре їх закривала. Польський староста, Теодорик Бучацький, маючи за ніщо купку грабіжників – згідно з досвідом попередніх днів, – на чолі незначного загону виступив із замку і напав на них. Вороги вдавано почали тікати, а Бучацький стрімко погнався за ними, зайшовши занадто далеко. В цей час із засідки несподівано вийшли головні сили Федька, а «втікачі», розвернувшись, зустріли переслідувачів стрілами. Багато поляків загинули, решта розбіглася, а сам Теодорик, кілька разів поранений, був захоплений у полон. Федько відіслав його до Швитригайла, який пізніше на прохання свого союзника, магіс-

³³⁵ Цитуємо за знімком оригіналу: Полев С. Наследники Витовта. – С. 331; його ж публікація: Карамзин Н. М. История государства Российского. – СПб., 1842. – Кн. II – Т. V. – Прим. 264, стб. 114-115. Рік тут не вказано, однак він встановлюється за згадкою про недавній перехід Олександра Носа до Швитригайла (квітень 1433 р.). Німецький переклад: LECUB. – Bd. 8. – S. 403, № 681.

³³⁶ *Danilowicz I. Skarbiec diplomatów...* – Т. II. – S. 151, nr. 1663.

³³⁷ LECUB. – Bd. 8. – S. 410, № 693.

тра Лівонського, обміняв Буцацького на полоненого лівонського маршалка³³⁸.

У перших числах липня Г. Ландзее, орденський посол у Швитригайла, писав до великого магістра, що князь *Wiatko*, привівши з собою 4000 татар, об'єднався з князем Олександром (Носом), і разом вони вже виступили в похід, про результати якого поки що нічого не відомо³³⁹. Напевне мова тут йде про похід, описаний Длугошем відразу після рейду на Кам'янець. Федько, об'єднавшись з князем Носом (*Nosszone*), спалили Берестя (місто великого князя Жигимонта) та облягли його замок, котрий легко б і здобули, оскільки захисникам не вистачало продовольства. Однак король Владислав-Ягайло вчасно наказав йти на допомогу Берестю князям Мазовецьким, а також військам із руських земель королівства. Тоді Федько й Нос, злякавшись їх прибуття, зняли облогу³⁴⁰.

³³⁸ *Długossii J. Annales...* – Varsaviae, 2001. – Liber XI-XII. – P. 108; *Długosz J. Roczniki...* – Ks. 11-12. – S. 124-125. Ці події описуються наприкінці 1433 р., однак ще А. Левіцький справедливо вказав, що вони мали відбутися значно раніше, десь близько травня (*Lewicki A. Powstanie Świdrygiełły*. – S. 201, 342, *przyp.* 20; *Rozbiór krytyczny Annalium Poloniae Jana Długosza z lat 1385–1444*. – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1961. – T. I. – S. 275-276). Пор. вище лист Швитригайла від 3 травня.

³³⁹ *Коцебу А. Свитригайло...* – С. 180-181; *Daniłowicz I. Skarbiec diplomatów...* – Т. II. – С. 152, *nr.* 1667; *Полехов С. Наследники Витовта*. – С. 338, 340 (сучасна сигнатура листа: GStAPK OBA 6540).

³⁴⁰ *Długossii J. Annales...* – Varsaviae, 2001. – Liber XI-XII. – P. 108; *Długosz J. Roczniki...* – Ks. 11-12. – S. 125. С. Полехов пише: «Такой ход событий отчасти отразился и в упомянутом письме комтура Остероде великому магистру: уже в апреле он сообщал, что Берестье и Берестейская земля вскоре перейдут под власть Свидригайла» (*Полехов С. Наследники Витовта*. – С. 337; сучасна сигнатура: GStAPK OBA 6410). Однак, оскільки основний зміст указанного листа від 23 квітня 1433 р. – це перехід князя Носа з Луцьком на бік Швитригайла, то довелося б визнати, що Нос об'єднався з Федьком і пішов на Берестя відразу після вказаних подій. Тим часом у Длугоша вони між собою не пов'язані: після втрати Луцька тут говориться про війну Носа з Грицьком Кирдейовичем у Холмщині, літній похід Швитригайла на Литву, рейд Федька на Кам'янець, і лише тоді – про похід Федька й Носа на Берестя (*Długosz J. Roczniki...* – Ks. 11-12. – S. 100-101, 123-125). У листі Швитригайла від 3 травня він повідомляє, що лише наказав Федьку і Носу «заважати Ляхомь». Про результати дій своїх старост великий князь ще нічого не знав («надеємся»), та й наказав їм спустошити саме польські землі, а не литовське Берестя. Той факт, що наприкі-

Всі ці дії Федька виявилися досить ефективними, оскільки 8 липня комтур Остероде писав до великого магістра, що «[війська] земель навколо Кракова [...] повинні залишатися в себе й остерігатися князя Федька (*herczog Fetken*)»³⁴¹. Однак через місяць, 5 серпня, той же Остероде зі слів мазовецького інформатора повідомляв великому магістру, що князі Олександр Нос і Федько уклали союз з королем Польським. Щоправда, наступного ж дня комтур поспішив запевнити голову Ордена, що, за словами інших людей, це неправда³⁴². Але 9 серпня Остероде писав, що «князь Нос і князь Федько (*herczogk Neske und herczogk Wyttkaw*) й валахи уклали між собою перемир'я, і тепер вони мають намір повністю об'єднатися з поляками»³⁴³.

Схильність до сепаратного перемир'я з польськими старостами Федько почав виявляти десь наприкінці липня. Її свідченням може бути лист, щоправда недатований, який князь Федько *Niesuiczki* вислав до Грицька (Кирдейовича, старости Холмського). Федько пропонував: нехай війна йде далі сама собою, їм же слід зберігати взаємну приязнь (*inter se amicitiam colant*), не до тієї справи мішатися, а панам своїм служити; хоче постаратися, щоб маєтки того (Грицька) не понесли шкоди, й аналогічної обіцянки сподівається для себе. Далі Федько просив за «брата свого Івашка (*fratrem suum Iwasconem*)» – взяти того на свою поруку, оскільки важко зносити тяготи полону, й відпустити його до себе; обіцяв «під вірою та честю зі своїми нащадками, а також всією землею Луцькою (*terra Lucensi*)», що, як тільки побажає (Грицько) – його (Івашка) приведе, а якщо ні – готовий сам бути утриманим у руках польського урядовця³⁴⁴.

нці червня Федько й Нос виступили у спільний похід, дозволяє впевнено отождествити цю акцію з походом на Берестя, описаним у Длугоша (*Rozbiór krytyczny Annalium Poloniae Jana Długosza...* – Т. I. – С. 276).

³⁴¹ Полехов С. Наследники Витовта. – С. 338, прим. 400; посилання: GStAPK OBA 6551.

³⁴² Полехов С. Наследники Витовта. – С. 359; посилання: GStAPK OBA 6605, 6611.

³⁴³ Полехов С. Наследники Витовта. – С. 340, прим. 406; посилання: Lietuvos Mokslo akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius. F 15-73. P. 272.

³⁴⁴ Латинський переказ цього листа зберігся в інвентарі Коронного архіву Яна Замоїського 1567/69 р. (*Halecki O. Z Jana Zamoyskiego...* – S. 206 (вільний польський переклад фрагменту), 217-218). О. Халецький припускав, що лист

Скоріше за все, **князь Івашко Несвізький (№ 6)** потрапив у полон у травні/червні 1433 р., коли князь Олександр Нос, староста Луцький, «зібравши звідки можна військо», напав на Холмську землю, але під Грубешевом на Бuzі був розбитий саме старостою Холмським, Грицьком Кирдейовичем, який «багато його (людей) полонив»³⁴⁵. Це пояснює дивну, здавалося б, готовність Федька поручитися за брата зі «всією землею Луцькою» – приймаючи, що Івашко знаходився в складі луцького війська³⁴⁶. В такому разі лист князя Несвізького, гадаємо, слід датувати кінцем липня чи початком серпня 1433 р. По-перше, близько 18 липня розпочався похід Швигайла на литовські володіння Жигимонта Кейстутовича³⁴⁷ – війна відносно стороннього для Волині характеру, про котру згадано на початку листа. А по-друге, саме в цей час Федько, який закликав Грицька до злагоди, уклав аналогічне перемир'я з іншими старостами коронної Русі.

Між 4 і 12 серпня Владислав-Ягайло повідомив великому князю Жигимонту, що старости Вінцентій [Шамотульський] Руський [генеральний] і Михайло Бучацький [староста Галицький] уклали перемир'я «з Федьком Несвізьким до Різдва Господнього», приславши їх перемирні листи³⁴⁸. Король цікавився

відноситься до 1434 р., оскільки наявне у ньому бажання Федька вийти з війни, вірогідно, призвело до переходу князя на бік Польщі у вересні зазначеного року (Ibid. – S. 201-202). Про нашу версію датування див. у основному тексті.

³⁴⁵ *Długossii J. Annales...* – Varsaviae, 2001. – Liber XI-XII. – P. 85; *Długosz J. Roczniki...* – Ks. 11-12. – S. 100-101. Повідомлення наведене відразу після звістки про «захоплення» Луцька князем Носом – незадовго до 23 квітня 1433 р.

³⁴⁶ Теоретично ще одним моментом, коли Івашко міг потрапити в полон, міг бути один із епізодів «Луцької війни» 1431 р. А саме, під час облоги Луцька чотири польських пана, останнім з яких названий той же Грицько Кирдейович, вирушили на Кременець; звідти проти них вийшли князі Василь та Балабан, але 21 серпня зазнали поразки (*Długosz J. Roczniki...* – Ks. 11-12. – S. 42-43). Не можна виключати, що в складі русько-волоського війська знаходився й Івашко – брат Федька, старости Кременецького. Однак, по-перше, Длугош нічого не говорить про захоплення поляками когось у полон. А по-друге, чим тоді пояснити, що Федько поручався за брата з Луцькою землею? Тому версія, викладена в основному тексті, нам видається значно переконливішою.

³⁴⁷ *Полехов С.* Наследники Витовта. – С. 340-341, прим. 414.

³⁴⁸ *Viazeniecz Russiae et Michaelem Buczaczkii capitaneos inducias fecisse cum Fedko Niesswiczky ad Nativitatis domini, earumque induciarum litteras ad se miisse.*

думкою великого князя з цього приводу, на що Жигимонт у листі від 12 серпня висловив гостре незадоволення й подив – оскільки волиняни, скориставшись зі вказаного перемир'я, змогли відновити сили й напали на його володіння з півдня. Зокрема лучани (*Lucenses*) здійснили рейд аж до Новгородка, спустошивши Здітов, Слонім, Липськ і т. д. Передбачалася й можлива участь у бойових діях князя Федька: «якщо Несвізький з іншими війська об'єднає, сила війни глибоко відчується»³⁴⁹. Однак це побоювання Жигимонта навряд чи справдилося; шкоду його володінням завдали саме лучани, яких очолювали князь Олександр Нос і пан Юрша³⁵⁰.

Осінь – зима 1433 р. на Поділлі пройшли, здається, мирно. 10 листопада Швитригайло писав із Києва до брата-короля, що отримав повідомлення «від старости свого Подільського князя Федька (*a capitano suo Podoliae duce Feidkone*)» про те, що Вінцентій (Шамотульський), староста Львівський, запропонував йому організувати з обох сторін вільний з'їзд послів, які б мали покласти кінець всім суперечкам; зі свого боку, Швитригайло висловлює на це свою згоду³⁵¹. Відбувся вказаний з'їзд чи ні, точно невідомо. Але з інших документів ми знаємо, що на Волині перемир'я прихильників Швитригайла з Польщею було продовжене до Пасхи (28 березня 1434 р.)³⁵². Вірогідно, саме до цього періоду відноситься охоронний лист (глейт) Федька, виданий у Кременці 4 лютого без року, *Feidkonis ducis Niesuieski, capitanei Podoliae et Cremenecensis*, якомусь Сташку Мішковському – щоб той міг безпечно, зі стількома вершниками (*equis*), слугами й товаришами, скількома захоче, приїхати до нього та повернутися назад³⁵³.

³⁴⁹ *si Nieszwieczki cum aliis copias coniunxerit, vim belli se persensurum*. Латинський переказ руського оригіналу цього листа зберігся в інвентарі Коронного архіву Яна Замоїського: *Halecki O. Z Jana Zamoyskiego...* – S. 209-210, 198 (датування), 204-205 (польський переказ частини змісту).

³⁵⁰ *Ibid.* – S. 213, 215 (листи великого князя Жигимонта й князя Сангушка), 205.

³⁵¹ *Ibid.* – S. 216 (латинський переказ руського оригіналу), 198 (датування).

³⁵² *Ibid.* – S. 200.

³⁵³ *Ibid.* – S. 164. О. Халецький припускає, що в цьому листі відбилися перші контакти Федька з польськими панами, які призвели до його підданства Польщі у вересні 1434 р.; в такому випадку, документ був виданий у лютому зазна-

Відразу після закінчення перемир'я, а можливо й раніше, бойові дії на прикордонні поновилися. Вже 11 квітня 1434 р. Швитригайло інформував великого магістра про новини, отримані від посла князя Федька, який тільки що прибув із Поділля. Незадовго до цього польське військо (судячи з подальших подій – із Львівської землі) вдерлося на Поділля й розграбувало Збарзький замок. Тоді Федько, зібравши своїх людей, вирушив у погоню, наздогнав поляків уже в їхній землі та відібрав награване майно і полонених. Довідавшись про те, що з королівського двору до свого маєтку повернулася дружина відомого пана Якуба Скарбка з Гури (Фенна, можливо з роду Бучацьких), Федько вирушив туди й захопив її в полон разом з братом і сестрою, а також ще двома багатими шляхтичами. Полонених князь відіслав до одного зі своїх замків, а сам вступив у бій з польським загоном, що його переслідував, і розбив його, після чого спокійно повернувся до своєї землі³⁵⁴.

На початку червня, відразу після смерті Владислава-Ягайла, його радники прийняли рішення: для того, щоб ця подія не заохотила князів Швитригайла та Федька до нападів на землі королівства, всіх королівських дворян, озброївши, вислати на Поділля – з метою відбивати несподівані наїзди Федька, які той вчиняв разом з татарами. Це завдання королівська «гвардія» виконувала доти, поки не було короновано сина покійного короля (Владислава III)³⁵⁵.

27 червня – Швитригайло писав до великого магістра, що Федько Несвізький з подільськими військами приєднається до хана Сеїд-Ахмета, який має атакувати поляків у тому випадку, коли вони візьмуть в облогу Луцьк і Кременець³⁵⁶.

ченого року. Але ми не можемо виключати й більш ранньої дати – лютий 1433, 1432 чи навіть 1431 р.

³⁵⁴ *Полехов С.* Наследники Витовта. – С. 382-383; посилання: GStAPK. OBA 6799. У старій роботі А. Коцебу цей епізод сильно спотворений: *Коцебу А.* Свитригайло... – С. 192-193; звідти: *Danilowicz I.* Skarbiec diplomatów... – Т. II. – S. 155-156, nr. 1684.

³⁵⁵ *Długossii J.* Annales... – Varsaviae, 2001. – Liber XI-XII. – P. 116; *Długosz J.* Roczniki... – Ks. 11-12. – S. 133.

³⁵⁶ *Полехов С.* Наследники Витовта. – С. 371 (посилання: GStAPK. OBA 6809, 6835).

У серпні чи на початку вересня, після зради прихильників Швитригайла в Луцьку та Києві, «великий князь Руський» наказав схопити князя Федька Несвізького й засудив його до смертної кари. Чи дійсно Федько також задумував зраду, точно невідомо. Сам він у своїй грамоті від 7 вересня стверджував, що Швитригайло, «не досмотривши моеѣ вѣрноѣ служiby, и велѣлъ мя имить без моеѣ вины и без права, черес намольвою моихъ неприятулъ, и велѣлъ мя былъ избавить горла моего, и жоны моеѣ, и дѣтии моихъ, имѣния моего и ч[ес]ти моеѣ». Довідавшись про це, сусідні польські урядовці – Вінцентій Шамотульський, пан (каштелян) Межирицький і найвищий староста (генеральний) Руських земель, Михайло Бучацький, староста Галицький, та інші, – змогли визволити Федька і його родину «мощною рукою святоѣ коруны Польскоѣ ис того ятства»³⁵⁷.

У старій історіографії переважала думка, що князь Несвізький мав реальний намір зрадити Швитригайла³⁵⁸. Однак, знаючи про підозрілий та жорстокий характер останнього, він дійсно міг арештувати й засудити Федька безпідставно. Викликало підозру хоча б те, що староста Швитригайла уже мав з поляками добрий «дипломатичний досвід» – рік тому Федько уклав з тими ж Шамотульським і Бучацьким «сепаратне» перемир'я. А після арешту Федька ці польські пани, вирішивши його звільнити, розуміли: князь Несвізький, перебуваючи в їхніх руках, реально завдячуючи їм власним життям і ображений на Швитригайла, навряд чи матиме інший вихід, крім як піддатися Польщі.

7 вересня 1434 р. звільнений «князь Федико Несвидиский, староста Кремянецкий и Братславський», у Кременці видав грамоту на вірність королю Владиславу III та короні Польській. Виклавши обставини свого арешту та визволення (як вище), князь пояснює перехід на бік Польщі «добродѣством» панів, які врятували його від загибелі. Федько склав присягу «ис тыми городаы исъ Кремянницеѣмъ и съ Братславлеѣмъ и съ иными городаы

³⁵⁷ УГ. – С. 129-130, № 71 (за оригіналом).

³⁵⁸ Lewicki A. Powstanie Świdrygiełły. – S. 246; Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. IV. – С. 217, 479; Prochaska A. Hold Fedka kniazia nieświeckiego // Kwartalnik historyczny. – Lwów, 1911. – S. 243 (помилково відносить зраду Федька ще до початку 1434 р.).

и землями, што жь тыми разы оу моюмь держанию *суть*», скріпивши її давнім релігійним обрядом: «И присягль есмь Богу и Матцѣ Божиюи и оусѣм святымъ, и на Божие дерево (хрест – С. К.), и поцѣловал есмь Божие дерево». Зобов'язався вірно й пильно служити королю та короні до кінця життя, за умови, що король надасть і підтвердить князю держання згаданих міст і земель. При цьому король має зберегти за місцевими землевласниками їхні маєтки, надавши їм амністію, а також перевести зазначені землі на польське право.

Про себе, своїх дітей і нащадків Федько застерігає, що король має залишити його «при моюи вотнинѣ, при Исбарзиской волость, и при Вѣннической волость, и при Хмѣлинскую волость, и при Соколици при моюи выслузѣ»³⁵⁹; якщо ж король захоче взяти собі Сокоlecь, то має дати за нього рівноцінну заміну. Князь прямо заявляє, що коли король відмовиться зберегти за ним пожиттєво його держання – буде вважати свою присягу недійсною («тогда я хочу тоѣ присяги моеѣ порожен быть»). Коли ж збереже – то «язь ислубую при моюи ч[ес]ти и при вѣрѣ князячюи, и под тою присягою, ижѣ не оставлю на тыхъ городѣхъ иного воеводу, а ни бурѣкрабѣ, а никоторого старшего по собѣ, толико того, который жѣ присягль вѣрен быти королевѣ его милость и корунѣ Польской, и мнѣ ихѣ слузѣ, а по моюмь животѣ имають вѣрнѣ испустити (передати – С. К.) ты то города и землѣ королевѣ его милость и корунѣ Польской»³⁶⁰.

Оскільки грамоту було видано в Кременці, то зрозуміло, що Федьку вдалося зберегти це місто під своїм контролем. Те ж саме, очевидно, стосується і Брацлава, котрий князь Несвізький включав до складу територій, що «тими разы оу моюмь держанию *суть*» – як і півроку пізніше. Загалом же легітимність акту, виданого Федьком, слід визнати вкрай сумнівною: адже він був лише урядником-старостою, а ніяк не суверенним володарем земель, котрі передавав до складу Польщі³⁶¹.

³⁵⁹ Для правопису грамоти часто характерна заміна «ѣ» на «и».

³⁶⁰ УГ. – С. 129-131, № 71 (за оригіналом). У 1434 р. 7 вересня (канун Різдва Богородиці) дійсно припадало на вівторок.

³⁶¹ Леонтович Ф. И. Очерки истории литовско-русского права // ЖМНП. – СПб, 1894. – Март. – Ч. ССХСII. – С. 64, прим. 5: Федько «не имел никакого права уступать польскому королю замки, которыми он только управлял в ка-

6 квітня 1435 р. в Черняхіві – одному з сіл своєї Збараської волості³⁶², – «князь Федько Несвидський, староста Крямянський й Бряславський», ще раз присягнув на вірність королю Владиславу III та короні Польській. Більша частина цієї грамоти, де князь повідомляє про свій арешт, звільнення та перехід на бік Польщі, повторює документ 1434 р. Однак далі бачимо важливі зміни. Федько зобов'язується служити Польщі «вѣрно своею радою и помочью противу каждому человеку и неприятелю, никого не выймующи». Князь Несвізький уже не ставить королю жодної умови своєї служби; зате з'являється новий пункт про те, що його «счадкове» (нащадки) також мають служити Польщі «на веки», «голдovati» королю аналогічно іншим князяткам корони. Наприкінці повторюється пункт, що урядники Федька на містах у його держанні після його смерті мають «вѣрне спустити» їх королю та короні Польській³⁶³.

У травні 1435 р. воєвода Молдавський Стефан, союзник Польщі, «замок понад те королівства і землі Подільської Брацлав (*Braslaw*), що тоді, русинами (*per Ruthenos*) зайнятий, знаходився в їхніх руках (*tenebatur*), здобувши, Владиславу королю й короні повернув». В іншому місці Длугош пише, що Стефан «замок і місто Брацлав із рук *литвинів (Lithuanorum)* [...] силою вирвав (*eripuit*)» – тобто явно відібрав його від прихильників Швитригайла. Після цього король надав Брацлав у держання Дерславу Влостовському, старості Подільському, котрий, втім, пізніше допустив його повернення литвинами³⁶⁴.

честве старосты, а не владел ими на положении удельного князя». Разом з тим, явною помилкою є попереднє твердження автора: «Вскоре, впрочем, князь Несвижский помирился с Свидригайлой».

³⁶² AKLS. – T. I. – S. 54, nr. LVII.

³⁶³ УГ. – С. 132-133, № 72 (за оригіналом). Видана грамота в середу 6-ї неділі Великого посту, що у 1435 р. за православним календарем припадала на 6 квітня (за католицьким – на 13 квітня). Перший видавець документу, М. Крупович, замість цифри «S» (6) помилково прочитав «Г» (3), внаслідок чого в старій історіографії грамота датувалась 23-м березня 1435 р.

³⁶⁴ Вперше Длугош згадує про це під 1433 р., після повідомлення про присягу Стефана Владиславу-Ягайлу – як акцію, вчинену на доказ його вірності Польщі (*Długossii J. Annales... – Varsaviae, 2001. – Liber XI-XII. – P. 102; Długosz J. Roczniki... – Ks. 11-12. – S. 117-118*). Вдруге – під 1436 р., причому тут уточнюється, що Стефан здобув Брацлав «за кілька днів (*paucis ante diebus*) коли

Яким же чином Брацлав, протягом всього лише місяця після другої присяги князя Федька (6 квітня), міг перейти від старости, котрий більше ніж півроку визнавав польську владу, до рук «литвинів»? І чому після акції Стефана Молдавського Владислав III не повернув Брацлав під управління Федька – адже той у обох присяжних грамотах спеціально застерігав, що його «тыи города и тая держанья» мають відійти до короля й корони Польської (безпосередньо) лише «по моємъ животѣ»?³⁶⁵. Теоретично можна було б припустити, що невдовзі після 6 квітня князь Несвізький порушив присягу, зрадив Польщу й повернувся на бік Швитригайла, тобто представляв тих самих «литвинів». Однак такий варіант видається маловірогідним – хоча б тому, що на початку 1436 р. Швитригайло, відновивши свою владу в Кременці та на Східному Поділлі, призначив їх намісником іншу особу. Та головне, тоді ж великий князь конфіскував приватні володіння Федька, зокрема Збаразьку та Хмільницьку волості (див. нижче); а це явно свідчить про те, що їх колишнього власника, разом з дітьми, Швитригайло продовжував розглядати як свого зрадника.

Іллю [його брата] з неволі випущено» (*Długossii J. Annales...* – Liber XI-XII. – P. 169; *Długosz J. Roczniki...* – Ks. 11-12. – S. 190). Але Ілля втік із польського ув'язнення (а не був випущений), як видно, під час з'їзду в Серадзі, що розпочався 8 травня (день св. Станіслава) 1435 р., де поляки вирішували його подальшу долю (*Ibid.* – S. 171). Отже, здобуття Стефаном Брацлава відбулося значно пізніше 1433 р., а саме, десь у 1-й половині травня 1435 р.

³⁶⁵ А. Левіцький вважав, що друга грамота Федька була видана у зв'язку з захопленням Брацлава Стефаном (*Lewicki A. Powstanie Świdrygiełły.* – S. 246, 351, ргуп. 18). Цього не виключав і Я. Куртика, хоча припускав також інше можливе датування для захоплення Брацлава – червень/серпень 1435 р. (*Kurtyka J. Wierność i zdrada na pograniczu. Walki o Braclaw w latach 1430–1437 // Historia vero testis temporum: Księga jubileuszowa poświęcona profesorowi Krzysztofowi Baczkowskiemu w 70 rocznicę urodzin.* – Kraków, 2008. – S. 694-695). С. Полевих схилився до думки, що «Стефан Молдавський взяв Брацлав незадолго до 6/13 апреля 1435 г. [...], что сделало Ф. Несвицкого более уступчивым» (*Полевых С. Наследники Витовта.* – С. 386). Подібні припущення нам видаються зайвими: звістка Длугоша про те, що Стефан здобув Брацлав «за кілька днів» до звільнення Іллі, дозволяє впевнено віднести цю подію до травня 1435 р. (див. попередню прим.); навряд чи хроніст став би висловлюватися подібним чином, якби похід на Брацлав мав місце більше ніж за місяць до звільнення Іллі (грамота Федька видана 6 квітня).

Таким чином, після подій травня 1435 р. ні поляки, ні Швитригайло повертати Федьку його колишні старостинські уряди не стали. За нашою думкою, цей факт може мати лише одне пояснення, що задовільно знімає всі питання: під час походу Стефана Молдавського Федька вже не було серед живих³⁶⁶.

³⁶⁶ Смерть Федька близько 1435 р. приймав ще Ф. І. Леонтович. Разом з тим дослідник, неправильно зрозумівши звістку Длугоша, помилково припускав: «Сам князь Несвижский, повидимому, должен был силой добывать себе права, выговоренные в записи 1434 г. Еще в этом году Брацлав управлялся польским старостой (Дерславом Властовским), который только силой вынужден был сдать замок литовцам (?), насправді – аж на початку 1436 р. – С. К.)» (*Леонтович Ф. И. Очерки...* // ЖМНП. – СПб, 1894. – Март. – Ч. ССХСII. – С. 65).

У книзі 5 т. зв. Руської метрики зберігся список грамоти великого князя Швитригайла князю Федору Васильовичу, виписаний із кременецьких старостинських книг і підтверджений у 1579 р. (РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 216 [ЦДІАК. – КМФ-36. – Оп. 1. – Спр. 216]. – Л. 198-199). Аркуш рукопису з заголовком і початком тексту, де було викладено обставини обляти документу, давно втрачений, про що свідчать і пізніші приписки. Однак з тексту, що зберігся (на мікрофільмі він майже нечитабельний), можна зробити висновок, що документ був облятований з ініціативи княжни Маруші Збаразької (згадується в 2-му рядку арк. 198) та її брата, князя воєводи (Брацлавського, Януша Миколайовича), які «правом доходили» та пред'явили «привилій головный» на «имѣньє Морозовичи» (включене у надання князю Федору Васильовичу). Очевидно, на цій підставі видавці реєстрів метрики назвали Федора Васильовича князем Збаразьким (Руська (Волинська) метрика. К., 2002. – С. 298, № 139, прим. 44). Здавалося, нарешті вдалося з'ясувати такий «жаданий» патронім Федька Несвізького!

Однак у самому тексті грамоти прізвище князя Федора Васильовича не вказане. Дата видачі, наведена в списку – «под лѣта Исуа Христова Рождества тысяча лѣтъ и чотириста лѣтъ пятое лѣто (*так!*). Индикт пятый надцать». 15-й индикт, титул Швитригайла та деякі інші ознаки дозволяють впевнено датувати грамоту періодом з вересня 1451 до лютого 1452 р. Володіння, котрі князь Федір Васильович отримав від Швитригайла, знаходились у Володимирському повіті. Частина цих же маєтків, за даними актів XVI ст., князь Януш і Маруша Збаразькі успадкували від матері, княжни Марії Козечанки, а до того вони належали князям Козекам. Звідси цілком ясно, що князь Федір Васильович був предком Козек; і дійсно, таким виявляється князь Федір «Козика» – член ради Швитригайла, згаданий у 1445 р. Отже, як би не «спокусливо» було ототожнити князя Федора Васильовича з Федьком Несвізьким, тим самим встановивши точне ім'я Федькового батька, документальні факти однозначно свідчать про протилежне. Крім того, вкрай маловірогідно, щоб Федько Несвізький, повернувшись на службу до Швитригайла, не згадувався б у жодному джерелі протягом 16 років – з 1435 по 1451 р. Детальніше про дане питання див.: *Келембет С.* Невідома грамота великого князя Свидригайла Ольгердо-

У такому випадку його друга присяжна грамота від 6 квітня, скоріше за все, була видана у зв'язку з передчуттям близької смерті князя. Через це тут і з'явився пункт про службу Польщі його нащадків, відсутній у першому акті. Лише після смерті Федька – дуже авторитетної в регіоні особи, – литовсько-руські прихильники Швитригайла змогли ненадовго захопити Брацлав, приналежний до «королівства» (за словами Длугоша). Саме це й викликало похід союзника Польщі, воєводи Стефана, який повернув Брацлав під польську владу. Але знову ненадовго. 1 квітня 1436 р. Швитригайло повідомляв великому магістру, що місто Кременець «і майже всю землю Подільську маємо ми в повному володінні нашому», а намісником цих земель він призначив Івашка Монівидовича³⁶⁷.

Разом зі вказаними повітами, до Швитригайла відійшли також і приватні володіння князя Федька. Стосовно Збаража відомо, що 10 червня 1437 р. за вірну службу «пана Фридуша Гербултовича сь Фолтина» (коронний шляхтич із Перемишльської землі, представник роду Гербуртів із Фельштина, помер не пізніше 1445 р.³⁶⁸) Швитригайло надав йому «Чернеховъ в Збараской волости в Вольньской земли со всимъ с тымъ, што к нему здавна слушаєть и слушало, с присельки. А Мшанецъ и Чернеховъка какъ у Вольньской земли а въ Збараскомъ повете со всимъ с тымъ, што к нимъ здавна прислухало и тягло [...] вечно а непорушно»³⁶⁹. 9 жовтня 1437 р. Швитригайло надав

вича: формування землеволодіння князів Козек на Волині та їх походження // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – К., 2019. – Число 29-30. – С. 5-15.

³⁶⁷ Коцебу А. Швитригайло... – С. 222-223; *Danilowicz I.* Skarbiec diplomatów... – Т. II. – S. 167, nr. 1733; *Полехов С.* Наследники Витовта. – С. 413 (посилання: GStAPK. OBA 7170).

³⁶⁸ *Пашин С. С.* Перемышльская шляхта второй половины XIV – начала XVI века. – Тюмень, 2001. – С. 132-133.

³⁶⁹ Список документу зберігся у 7-й книзі т. зв. Руської метрики: сюди внесено його підтвердження королем Стефаном від 20 червня 1583 р., за текстом підтвердження (видимусу) королеви Ганни від 20 грудня 1582 р., переписаного з оригінальної грамоти, що зберігалася в її скарбі, й виданого князем Збараським (РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 196 [ЦДІАК. – КМФ-36. – Оп. 1. – Спр. 196]. – Л. 250-250 об.; публікація: *Собчук В.* Маловідомі актові джерела XV ст. з історії еліти пізньосередньовічної Волині // Студії і матеріали з історії

«Стефану Сілезцю села Владава Горка й Жоравля на річці Бог у окрузі Хмільницькому (*Stephano Slesitae villas Wladowohorka et Zorawla in fluvio Boh in districtu Chmyelnicensi*)»³⁷⁰ (нині – Уладівка й Журавне на Піденному Бузі, десять за 20 км нижче Хмільника). Після ж остаточної поразки Швитригайла Хмільницький повіт перейшов до Польщі, причому був відданий під *пряме* управління генерального старости Подільського, як це чітко засвідчує документ від 5 травня 1440 р. і т. д.³⁷¹.

Волині. 2018. – Кременець, 2018. – С. 97-99, № 1); регеста: Руська (Волинська) метрика. – К., 2002. – С. 375, № 138). Дата видачі вказана так: «под леты Рожества Исуса Хрыстова тысячою чотыриста чотырѣдесять шостое лето, месяца июня десятого дня, индыкта пятогонадцать». Рік та індікт не співпадають. Як і в більшості актів Швитригайла, помилково тут вказаний рік (1446) – хоча б тому, що наведений у грамоті титул «великий князь Литовський, Руский и иных» Швитригайло використовував лише в 1430-х рр., а після 1442 р. писався просто великим князем, додаючи до імені ще патронім «Олгирдович» (див. напр.: AKLS. – Т. I. – С. 158, nr. XXXI). Навіть якщо прийняти дві останні цифри року (46) поданими за літочисленням «від сотворіння світу», тобто визнати правильним 6946 р. (*Собчук В.* Маловідомі актові джерела... – С. 95), це дає 1438 р. Останній теж не відповідає 15-му індікту, який у період правління Швитригайла припадав лише на 1437 р.

³⁷⁰ MRPS. – Varsoviae, 1915. – Pars IV. – Vol. 3. – P. 388, 393, nr. 710, 779: переста латинського перекладу руського оригіналу, зробленого при підтвердженні документа Владиславом III у 1443 р., що включене до підтвердження Жигимонта I 1525 р., вписаного до Коронної метрики; повний текст перекладу див.: http://agadd2.home.net.pl/metrykalia/MK/0039/PL_1_4_1-039_0575.html.

³⁷¹ MRPS. – Pars IV. – Vol. 3. – P. 390, nr. 738: регеста запису, що зробив у Кам'янці *Petrus de Wilphin (Vilpin), capitaneus terrae Podoliae generalis, Nicolao de Gyba (Hyba), notario civitatis Camenecensis* (писарю міському Кам'янецькому), *super advocatia* (на вийтівстві) *Chmyelnicensi et villis* (селах) *Hlahodowle et Dunymki*; Ibid. – P. 418, nr. 1132: згадка про запис тій же особі від наступного старости, Т. Буцацького. Повний текст першого акту, в складі підтвердження 1516 р.: http://agadd2.home.net.pl/metrykalia/MK/0029/PL_1_4_1-029_0418.html; тут конкретно вказано, що записані Гибі в 1440 р. села знаходились *in districtu Chmielnicen.* (s. 417).

У привілеї Владислава III від 29 вересня 1442 р., виданому Теодорику Буцацькому на генеральне староство Подільське (Кам'янецьке), до його території включено й «замок Хмільник з селами, що до нього відносяться (*castrum Chmyelnik cum villis pertinentibus*)» (документ відомий за докладним переказом, наведеним у інвентарі Коронного архіву Яна Замоїського 1567/69 р., публікація: *Kurtyka J.* Z dziejów królewskiej organizacji militarnej na Podolu w XV i początku XVI w. (wokół nadania starostwa podolskiego Teodorykowi z Buczacza w 1442 r.) // *Rocznik Przemyski.* – Przemyśl, 2007. – Т. XLIII. – З. 1: Historia

Хмільницьку, а також Вінницьку волость і Соколець на литовському Поділлі князі Несвізькі втратили вже назавжди. Збаразька ж волость/повіт на Волині згодом повернулась у власність роду, ставши й основою для зміни його прізвища.

Що стосується дітей Федька Несвізького, то його сином у джерелах прямо названий лише **князь Юрій Федькович Несвізький (№ 7)**. Мова йде про акт від 2 (9?) травня 1467 р., в якому засвідчується наступна угода: «А яс князь Юрей Федковичь Несвезкий³⁷² понял єсми в пана Ивана Мушаты дочку Настасию себе жону. А далъ ми по ней польтораста копъ грошей широких руское личбы. А я своєю жонѣ кнегини Настаси на свою сторону записалъ на своєю отъчизнѣ Забороли а на обоих³⁷³ Житинох а [...]ини³⁷⁴ (має бути: на Козлини) а на Перьшовича дворищи триста купъ широких грошей руское личъбы»³⁷⁵.

wojskowości. – S. 43-44, також 6). 13 січня 1443 р. Владислав III підтвердив згадану грамоту Швитригайла від 9 жовтня 1437 р. (перекладену латиною), а 3 червня записав тому ж *Stephano alias Steczkoni de Wladowcze 50 mr.* [марок, гривень] *in villa Curilowcze in flumine Boh terrae Podoliae districtus Chmyelnicensis*. Нарешті, 1 вересня 1444 р. Теодорик Буцацький, каштелян Кам'янецький і генеральний староста Подільський, *Ioanni de Conarzew 50 mr. in villa Inferior Brzezna districtus Chmyelnicensis Podoliae inscribit* (записав) (регести: MRPS. – Pars IV. – Vol. 3. – P. 393, 394, nr. 779, 783, 807).

³⁷² У публікації В. Собчука (див. нижче): «Несвецкии». На наш погляд, перша виносна літера в рукописі куди більше схожа на «з», ніж на «ц».

³⁷³ У В. Собчука: «двоих».

³⁷⁴ В. Собчук читає цей спотворений фрагмент: «сяком Аини (!)».

³⁷⁵ Список акту зберігся у 7-й книзі т. зв. Руської метрики: сюди внесено його підтвердження королем Стефаном від 20 червня 1583 р., за текстом підтвердження (видимусу) королеви Ганни від 11 березня 1583 р., переписаного з оригінальної грамоти, що зберігалася в її скарбі, й виданого князем Збаразьким (РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 196 [ЦДІАК. – КМФ-36. – Оп. 1. – Спр. 196]. – Л. 224 об.; публікація: Собчук В. Маловідомі актові джерела... – С. 99-100, № 2; регеста: Руська (Волинська) метрика. – С. 371, № 119). Текст Руської метрики містить кілька помилкових читань. Зокрема, назва Козлина тут спотворена майже до невпізнаності, а дата видачі вказана так: «В лето тысячь семсотъ семьдесятъ пятого, мѣсяца второго дня, инъдикто въ» (В. Собчук останні дві літери читає: ВІ під титлом, тобто 12). Як бачимо, переписувач метрики помилково вказав рік (перші дві цифри), взагалі пропустив місяць, а також індікт (за нашим прочитанням, за прочитанням В. Собчука – цифра індікту помилкова).

Однак зміст грамоти переказано в книзі Т. Стецького, де після Житинів чітко названий Козлин, замість «Перьшовича дворище» – Першков Двір, а

Скоріше за все, вказані села в Луцькому повіті (10-20 км на північний-схід від Рівного) були чи не всіма володіннями Юрія Федьковича. Вірогідно, він отримав їх від свого дядька, Василя І Збараського, котрому до 1463 р. належав сусідній двір Городок з кількома селами. Що ж до Збараського «повіту», то з розподільчого акту 1463 р. та інших документів добре видно, що жодних володінь там син Федька Несвізького не мав. Зазначимо також, що шлюб Юрія Федьковича з Анастасією Мушатянкою навряд чи був для князя першим, оскільки в 1467 р. йому не могло бути менше 32-х років, а скоріше – значно більше (приймаючи, що Федько Несвізький помер у 1435 р.).

Князь Юрій Федькович Несвізький, слід гадати, дітей не залишив, оскільки всі згадані села перейшли до князя Семена Васильовича Збараського-Колоденського († 1479/81), а потім – його дочки Анастасії та зятя, князя Семена Гольшанського. Так, у 1489 р. Анастасія записала чоловікові в своїй «отчині» маєток Забороль³⁷⁶. А 3 серпня 1504 р. князь Семен Юрійович, староста Луцький і Каменецький, маршалок Волинської землі, надав Козлин своєму слuzі, маршалку Грицьку Даниловичу, розмежувавши цей маєток з Заборолем та Житином³⁷⁷. Нарешті, через

дата видачі правильно вказана як 6975 р. «від сотворіння світу», тобто 1467-й. Про сам же документ говориться, що його «виписав Т. Стипулковський у архіві Степаньському», тобто мова, скоріше за все, йшла про оригінал (*Stecki T. J. Z boru i stepu.* – Kraków, 1888. – S. 110). У більш ранній роботі Стецького зміст грамоти викладено згідно «транзакцій в актах Луцьких облятованих». Рік видачі тут з помилкою в числі сотень, індикт також хибний: «6575 (1412) (*мак!*). Die 9 Maj. Indykta 3. Książ Jerzy Fedorowicz Nieświski xiężnie Anastazyi 300 kop. groszy szerokich, na Zaborolu, obydwóch Żytynach, Koźlinie y na pypkowym Dworyszczu (*мак!*) zapisał» (*Stecki T. J. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym.* – Lwów, 1871. – Serya 2-ga. – S. 403, przyp. 1). Тобто єдина цінність переказаного списку в «луцьких актах» – це вказівка місяця видачі, травня.

³⁷⁶ AKLS. – T. I. – S. 89, nr. XCIII.

³⁷⁷ *Stecki T. J. Z boru i stepu.* – S. 110. Акт датовано лише 7-м індиктом. Т. Стецький, знайомий з оригіналом грамоти з паперів Т. Стипулковського, припускав, що її видав син князя Юрія Федьковича Несвізького, десь близько 1500 р. У більш ранній роботі Семен Юрійович категорично названий князем Несвізьким: *Stecki T. J. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym.* – Serya 2-ga. – S. 403, przyp. 1). Однак старостою Луцьким у 1490–1505 рр., з перервою в 1500–1501 рр., був князь Семен Юрійович Голь-

шлюб княжни Тетяни Гольшанської, дочки Анастасії Семенівни та Семена Юрійовича, з князем Костянтином Острозьким, той отримав всю материнську спадщину своєї дружини – численні маєтки, котрими колись володів її дід, князь Семен Васильович (Несвізький), та баба, княгиня Марія Ровенська. Це було закріплено у спеціальній грамоті короля Жигимонта I князю Острозькому 1518 р., де названо і все те, що в 1467 р. належало князю Юрію Федьковичу Несвізькому – Козлин, Забороль, два Житини та *area Perskova*³⁷⁸.

шанський; він же в 1500/01 р. отримав у держання Каменець (*Wolff J. Książowie...* – S. 100). Звідси зрозуміло, що 7-й індикт відповідає 1504 р. (у 1474 р. старостою Луцьким був Михайло Монтовтович, у 1489 р. – Петро Монтигїрдович, див.: *Wolff J. Senatorowie i dignitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego. 1386–1795.* – Kraków, 1885. – S. 21-22).

³⁷⁸ AKS. – Т. III. – S. 166-167, nr. CLXXXIII.

Розділ IV

ЗМІНА ПРИЗВИЩА: ВІД НЕСВІЗЬКИХ ДО ЗБАРАЗЬКИХ

Після смерті чи закінчення кар'єри Федька Несвізького у 1435 р. в історії роду Несвізьких настає тривала «біла пляма»: звістки про його представників зникають майже на чверть століття (за винятком Федькового брата, Івана Несвіцького-Передільницького, який перебрався до Польського королівства – див. розділ VI). Аж у 1459 р. на московській службі згадується князь Семен (Солтан) Васильович «Несвитскіи», а в 1461 р. відбувся продаж села в Луцькому повіті його старшому брату і тезці – князю Семену Васильовичу «Несвизкому». Нарешті, від 1463 р. маємо акт поділу Збаразького повіту й луцької Городоцької волості між трьома братами – князями Василем, Семеном і Солтаном Васильовичами, які звать себе «отчичи и дѣдичи Збаразскіи». Відтоді вони вже постійно виступають під новим прізвиськом Збаразьких.

Отже, батьком згаданих братів був **Василь I Несвізький, князь Збаразький (№ 5)**. Незважаючи на те, що жодних прямих згадок про нього у джерелах не збереглося, в історіографії з середини XIX ст. Василь беззастережно вважався старшим сином Федька Несвізького. Ця традиція, безперечно, засновується на творах XVI–XVIII ст., автори яких представляли Збаразьких-Вишневецьких *прямими* нащадками князя Федора чи Федька «Корибутовича» Несвізького. Коли ж із документів з'ясувалося існування князя Василя, польські історики, навіть заперечивши походження Федька Несвізького від Корибута, «за інерцією» визнали цього Василя сином Федька. Проте акт 1463 р. такої схеми жодним чином не підтверджує: він лише засвідчує, що Збаразький повіт належав батьку та діду братів Васильовичів. Однак дідом останніх цілком міг бути зовсім не Федько, а його попередник (батько?) – Іван Несвізький. Тобто в цьому випадку Василь I виявляється не сином, а братом Федька Несвізького. Саме такий варіант, як ми переконані, й слід визнати правильним, зокрема, приймаючи до уваги наступні аргументи.

1) Традиційна генеалогічна схема (Василь І – син Федька) вочевидь є занадто «довгою», тобто містить одне «зайве» покоління. Так, єдиний достовірно відомий син Федька, Юрій Федькович, який одружився в 1467 р., за традиційною схемою був дядьком Васильовичів Збараських, доросла діяльність котрих фіксується впродовж 1459–1479 рр. Зрозуміло, що зазначених осіб логічніше визнати представниками *одного* покоління. Те ж саме стосується й синів Федькового брата, Івана Несвізького-Передільницького – Яцька і Михайла, які згадуються протягом 1467–1499 рр. (див. розділ VI). Вони були навіть молодшими за своїх нібито (за традиційною схемою) двоюрідних племінників Васильовичів, і ледь не ровесниками наступного покоління Збараських – синів Василя II Васильовича! Загалом же генеалогічні розрахунки, за відсутності чіткої хронології, звично базуються на «усередненій» нормі, згідно з якою впродовж століття змінюється три покоління, тобто час життя прадіда і правнука розділяє приблизно сто років. Однак покоління князів Вишневецьких і Збараських, що діяли приблизно через століття після Федька Несвізького (у 1-й половині XVI ст.), за традиційною схемою були аж праправнуками, а не правнуками Федька. Тим часом все «стає на свої місця», якщо ми визнаємо Василя І Збараського не сином, а братом Федька.

2) Запропонована версія знаходить підтвердження у поминальних записах Збараських. Зокрема, в жодному з них серед предків Збараських *не вказано* ім'я князя Федора/Федька, і в той же час там присутнє ім'я князя Іоанна (Івана Несвізького). Найбільш показовою є стаття «Ро(д) Кн(я)жа(т) Збара(з)ски(х)» у складі київського Введенсько-Печерського пом'яника, де перераховано імена «Кн(з) Іоанна, Кн(з) Василя, Кн(г) Анастасію, Кн(г) Анну, Кн(з) Симеона»³⁷⁹. Напевне, цей запис зроблено невдовзі після смерті князя Семена Васильовича Збараського-Колоденського (1479/81 р.), ім'я якого вказане останнім. Таким чином, ми отримуємо прямий генеалогічний ряд: князь Іван (Несвізький) та його дружина Анастасія – князь Василь (Несвізький-Збараський) та його дружина Анна – князь Семен (Збара-

³⁷⁹ Поменник Введенської церкви в Ближніх печерах Києво-Печерської лаври // Лаврський альманах. – К., 2007. – Спецвипуск 7. – С. 29.

зький-Колоденський); дружина останнього, княгиня Марія Ровенська, майже на 40 років пережила чоловіка, а тому й не була внесена до пом'яника. Не так впевнено ідентифікуються імена зі статті «Род князя Салтанов» (Васильовича Збаразького, † 1472), включеної до найстаршого Києво-Печерського пом'яника. Але й там, відразу після «инока князя Семиона, скимницю княгиню Агрифину» (це або сам князь Семен Солтан з дружиною, або невідомі особи ще XIV ст.), бачимо «князя Иоанна» (явно Івана Несвізького), але не зустрічаємо жодного князя Федора³⁸⁰.

3) Печатні знаки Василя та Семена Васильовичів відрізнялися від знаку Федька Несвізького тим, що півмісяць під головним хрестом у них переміщений з вертикального положення у горизонтальне³⁸¹. Останнє зберегли у своїх гербах і всі без винятку нащадки Василя I – Вишневецькі та Збаразькі. А отже, зміна положення півмісяця на горизонтальне цілком може пояснюватися тим, що Василь був не старшим сином (прямим спадкоємцем), а братом Федька. Крім того, навіть у середині XVI ст. фіксується використання Збаразькими, щоправда, лише в якості кінського клейма, печатного знаку Івана Несвізького – повного перехрещеного хреста, з доданням маленького півмісяця на верхній стороні (див. с. 63, рис. 4). Це вказує на пряме походження Збаразьких від Івана, відповідаючи імені князя Іоанна у їхніх поминальних записках.

Наведених аргументів, гадаємо, цілком достатньо для корегування традиційної генеалогії Несвізьких-Збаразьких. Воно полягає в тому, що Василя I слід визнати не сином Федька, а його братом, сином Івана Несвізького.

В історіографії висловлювалась думка, заснована на двох коротких регестах Литовської метрики, нібито до повернення Збаража князь Василь Несвізький (Несвідський) деякий час перебував на Підляшші³⁸². Зокрема, в складі найдавнішої т. зв.

³⁸⁰ Древний помянник Киево-Печерской лавры (конца XV и начала XVI столетия) // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – К., 1892. – Кн. VI. – Приложение. – С. 56.

³⁸¹ *Semkowicz W.* Losk i wygasniecie Korybutowiczow // *Rocznik towarzystwa heraldycznego we Lwowie*. – Kraków, 1926. – Т. VII. – S. 200, przyp. 2.

³⁸² *Puzyna J.* Korybutowicze Nieswizcy // *MH*. – 1930. – Nr. 6. – S. 117; *Собчук В.* 3 історії... – С. 233.

«Книги данин Казимира» містяться наступні записи. 1) «У Дорогичине. Миколайку, Рокгасну сину, вернулъ отчизну его Купятин, што Несведський держал. Инъдикт 3» (1454/55 р.). 2) «У Дорогичине [далі дві коротких регести]. Грималовичомъ корол вернулъ отчину, што был испросил Несвидский Василей, коли отчимъ ихъ к Ляхомъ возилъ, боя ся Болшковны [...] А дан у Новегородку, инъдикт 13» (1449/50 р.)³⁸³. Однак у обох записах Несвідські (не Несвізькі) князями не названі. Це й зрозуміло, оскільки мова тут напевне йде про землянський рід Несвітських, який існував саме в Дорогичині. Зокрема, у переписі війська ВКЛ 1528 р., серед землян Дорогицької землі Підляського воєводства, згадується «Болтромей Несвитський»³⁸⁴.

Крім того, до князів «Несвідських» відносять ще одну регесту метрики: «У Луцку. Сачку Лучанину село Свищов да Лыгино [...] какъ за Беликомъ было; занюж за ним была села Несвидских, и то опяť отчичомъ вернули противъ того»³⁸⁵. Але анонімні Несвідські тут також згадані без княжого титулу, а отже, скоріше за все, мова йде про рядових землян Несвіцьких, власників с. Несвіч під Луцьком (про них див. розділ II). Один із представників цього роду, «Богущ Нѣсвецький», згадується в переписі 1528 р. як дрібний шляхтич Волинської землі³⁸⁶.

За даними польського письменника XIX ст. Ю. Бартошевича, князь Василь Федькович отримав Збаразьку волость від короля Владислава III (1434–1444): «мав окрім Збаража Вишнівець, Манев, Гродок і т. д. Ті землі доживоттям надав йому Владислав Варненчик, але zostалися вже у його потомстві»³⁸⁷. На жаль, перевірити достовірність цієї звістки ми не можемо (польська Коронна метрика починається лише з 1447 р.³⁸⁸). Однак теоретично не можна виключати й того, що Бартошевич міг запозичити згадану інформацію зі втраченого акту Владислава III.

³⁸³ LM. – Vilnius, 1998. – Knyga Nr. 3. – P. 43, 57.

³⁸⁴ Перепис войска Вялікаго княства Літоўскаго 1528 года. Метрыка Вялікаго княства Літоўскаго. Кніга 523. – Мінск, 2003. – С. 110.

³⁸⁵ LM. – Knyga Nr. 3. – P. 63.

³⁸⁶ Перепис войска Вялікаго княства Літоўскаго 1528 года. – С. 150.

³⁸⁷ Encyklopedyja Powszechna. – Warszawa, 1868. – Т. XXVIII. – S. 388; див. також: Warszawa, 1867. – Т. XXVII. – S. 228.

³⁸⁸ MRPS. – Varsoviae, 1905. – Pars I. – Vol. 1.

1) Перелік маєтків князя Василя. 2) Вказівка на те, що вони були отримані саме від Владислава Варненчика; за відсутності акту цього короля, про такий логічніше було б взагалі промовчати, або віднести надання до когось із великих князів Литовських (адже Збараж, за винятком короткого періоду 1434–1436 рр., входив до складу ВКЛ). 3) Найголовніше – це твердження, що князь Василь отримав свої володіння лише *пожиттєво*: який був сенс Бартошевичу вигадувати дане уточнення, коли він сам же писав, що вказані володіння «зосталися вже у його потомстві»? 4) Бартошевич точно користувався документами Збаразьких XV ст. (пор. довгий перелік маєтків князя Солтана Васильовича, безперечно запозичений із дільчого акта 1463 р.). У 1860-хх рр. найдавніші оригінальні акти Збаразьких ще зберігались у Дубенському архіві князів Любомирських³⁸⁹, де могла знаходитися й грамота Владислава Варненчика. Т. Стецький свідчив про стан вказаного архіву, що різні аматори та вчені «не одно (що) звідти й виносили». Більше того: «С. п. Теофіл Стипулковський [...] найбільше користався з того архіву, маючи до нього вхід відкритий, корпався в ньому, нотував, переписував – що було можна, що потрапило під руку [...] Багато дуже окремих сумаріушів (переписів) того архіву *надсилав також Стипулковський Бартошевичу*»³⁹⁰.

Якщо повідомлення Ю. Бартошевича дійсно засноване на акті Владислава III, то цей документ, можливо, слід датувати ще 1435-м роком – невдовзі після смерті весною того року князя Федька Несвізького. Однак нам здається більш вірогідним, що гіпотетична грамота Владислава III могла бути виданою на початку правління у ВКЛ Казимира Ягеллона, під час польсько-литовського конфлікту за Волинь. Акт польського короля міг носити лише декларативно-формальний характер, оскільки Кременецький повіт (сусідній зі Збаразьким), не кажучи вже про Луцький (Городок), з 1436 р. до Польщі не належав³⁹¹. Відомо,

³⁸⁹ *Stecki T. J. Miasto Rowne. – Warszawa, 1880. – S. I-II.*

³⁹⁰ *Stecki T. J. Miasto Rowne. – Warszawa, 1880. – Przypiski. – S. IX, przyp. 48.*

³⁹¹ З 1436 (див. наприкінці розділу III) по 1438 р. (Архів Юго-Западной Росии. – К., 1869. – Ч. 5. – Т. I. – С. 3-5) Кременець належав Швитригайлу. З 1438/39 по 1440 р. – судячи з усього, великому князю Жигимонту, союзнику Польщі. У 1441–1442 рр. намісником великого князя Казимира у Кременці був

що після проголошення Казимира великим князем у 1440 р. Владислав III, знаходячися в Угорщині, мав наміри щодо вилучення зі складу ВКЛ кількох регіонів, у т. ч. «півні замки, а саме Берестя і Кременець, для себе та Королівства Польського затримати»³⁹². Фактично ані Берестейський, ані Кременецький повіти Польщі так і не дісталися; однак король міг, в якості декларативного акту, від свого імені надати Збараж його законному «отчичу», на правах пожиттєвого володіння. А вже 11 січня 1442 р. у Вільні, немов би «у відповідь» на гаданий королівський акт, малолітній великий князь Казимир, який ще знаходився під повним впливом литовських панів, надав Збараж місцевому пану Дениску Мукосійовичу, також у *пожиттєве* володіння, і крім того – ще 19 сіл довічно (у Кременецькому повіті). Також у цьому наданні було прописано, що коли Казимир після смерті Дениска захоче відібрати Збараж у його дружини, дітей чи близьких, то має заплатити 300 гривень компенсації³⁹³.

На користь версії про те, що надання Владиславом III Збаража князю Василю Несвізькому – звичайно, за умови його реальності, – було тільки декларативним актом, виданим у контексті польських претензій на Кременецький повіт, можна навести й досить близьку аналогію. 20 травня 1441 р. Владислав, перебуваючи в угорській Буді, видав акт про відбір у князя Сангушка Кошерської волості, в покарання за його напад на польське Ратно, та її надання в заставу Дерславу з Ритвян. А 22 березня 1443 р. великий князь Казимир (фактично – литовські пани), досить нахабно по відношенню до старшого брата-короля, повідомляв жителям самого Ратна й Ветел (офіційно визнаних польських володінь!), щоб вони слухалися князя

пан Юрша (*Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka.* – Kraków, 1915. – S. 34, 37, 52-55); навряд чи ситуація змінилася і в останні два роки правління Владислава III.

³⁹² *Długosii J. Annales...* – Varsaviae, 2001. – Liber XI-XII. – P. 254-255; *Długosz J. Roczniki...* – Warszawa, 2009. – Ks. 11-12. – S. 284.

³⁹³ Собрание государственных и частных актов, касающихся истории Литвы и соединенных с ней владений. – Вильно, 1858. – Ч. 1. – С. 21 (за оригіналом); дещо скорочений список: LM. – Vilnius, 1998. – Кнуга № 25. – Р. 186-187 [Акты Юго-Западной России. – Т. II. – С. 107]. Тут Казимир названий лише великим князем і королевичем, а отже, акт був виданий до його коронації в 1447 р. У вказаний період 5-й індикт припадав лише на 1441/42 р.

Сангушка, оскільки то є його отчина³⁹⁴. Отже, фактично надання короля Владислава Дерславу, вочевидь, так і залишилося на папері. Варто зазначити, що Кошер, Ратно та деякі інші сусідні волості ще з середини XIV ст. були об'єктом суперечки між Польщею і ВКЛ³⁹⁵, що завершилася лише на початку польського правління Казимира Ягеллона³⁹⁶.

Як би там не було, після січня 1442 р., слід гадати, саме князь Василь Несвізький домігся повернення родової Збаразької волості та Городка, отримавши їх у якості васала ВКЛ (причому ще за життя Дениска Мукосійовича³⁹⁷) і тепер уже на отчинному праві. Хоча теоретично можливий і варіант, що Збаражчину повернули вже сини Василя – за умови, якщо останнього визнати *старшим* братом Федька, тобто володарем Збаража в період між 1410 і 1431 рр. Однак такий варіант видається вкрай мало ймовірним, оскільки суперечив би діючому у ВКЛ отчинному праву спадку (від батька до дітей): виходило б, що Федько Несвізький у 1430-х рр. «узурпував» законну спадщину своїх племінників-Васильовичів, хай навіть і малолітніх.

Здавалося б, справу роз'яснює така інформація Ю. Пузини: «про Збараж позиває [до суду] Дениска вже не кн. Федір, але син його Василь. Документ той без дати внесений був до 25-ї книги записів Метрики литовської; з факту, що позов кн. Василя вписано на тому самому аркуші, що (й) надання Збаража Мукосійовичу, вивести можемо, що один акт відбувся невдовзі після другого». При цьому Пузина дав посилання на Книгу записів 25, арк. 156³⁹⁸. Однак на вказаному аркуші ніякого позову князя Ва-

³⁹⁴ AKLS. – Т. I. – С. 36, 38.

³⁹⁵ «А Володымирь Королеви достался съ тѣми волостями: Городель, Любомль, Туринскъ, Ратень, Гошеръ, Влучимъ» (Книга посольская Метрики Великого княжества Литовского. – М., 1843. – С. 468; *Довнар-Запольский М.* Из истории литовско-польской борьбы за Волынь (Договоры 1366 года) // Университетские известия. Год 36. – К., 1896. – № 8. – С. 1-13 і карта.

³⁹⁶ Археографический сборник документов, относящихся к истории Северозападной Руси. – Вильна, 1867. – Т. I. – С. 75, 81.

³⁹⁷ Який згадується ще у 1465–1466 рр. (AKLS. – Т. I. – С. 57, 61, nr. LXI, LXIV). Втративши Збараж, пан Дениско зберіг надані йому навечно села у Кременецькому повіті, частина яких стала основою землеволодіння його нащадків (*Собчук В.* Від коріння до крони. – Кременець, 2014. – С. 179, 183).

³⁹⁸ *Puzyna J.* Korybutowicze Nieswizcy // МН. – 1930. – Nr. 6. – С. 117.

сила не міститься, а на арк. 156 зв.-157 вписано лише привілей на Збараж Дениску Мукосійовичу³⁹⁹. Важко сказати, чи Пузина дійсно щось знав про згаданий документ – у такому разі, віднісши його до 25-ї книги записів Литовської метрики через непорозуміння, – чи, можливо, ми маємо справу з власним «здогадом» автора, котрий вкрай неухважно ставився до своїх джерел.

Князь Василь Іванович (за нашою версією) помер до 9 липня 1463 р. – дати акту, яким три його сини, «отчичи и дѣдичи Збаразский», розділили між собою Збаразький повіт у складі городів Збараж, Колоден і 70-ти з половиною сіл, а також двір Городок і 5 сіл у Луцькому повіті. Але даний поділ відбувся далеко не відразу після смерті батька Васильовичів. Про це свідчить хоча б те, що на той час їхня мати *уже* володіла своєю часткою спадщини: «А што matka наша держит отчину нашу и села [...]»⁴⁰⁰. Та головне, молодший із братів, князь Семен Солтан, у заповіті 1472 р. щодо своїх володінь у Збаражчині розпоряджався: «А што коли братия моя князь Василей а князь Семень до моего приезде имели, доколе я из Москвы не приехалъ, нехай бы они по тому опять своя имения мели [...] а по первому бы делу держали». Це – пряме посилення на *перший* поділ Збаражчини, що існував лише між двома братами Семена Солтана до того, як він повернувся з Москви. Князь Семен Васильович Несвізький, явно Солтан, згадується на московській службі в 1459 р. (див. нижче); тобто цей період його життя мав місце раніше, ніж він отримав свою третину «отчини». Відповідно, перший поділ між двома старшими Васильовичами, про який ідеться у наведеній цитаті, відбувся до відомого акту 1463 р.

Слід гадати, Семен Солтан виїхав до Москви ще за життя батька, не маючи власного «уділу». Коли ж Василь I Збаразький помер, його спадщину розділили між собою Василь II і Семен Васильовичі – за відсутності молодшого брата, який, перебуваючи на московській службі, не мав права на володіння в межах

³⁹⁹ LM. – Vilnius, 1998. – Knyga Nr. 25. – P. 186; немає жодної згадки про князя Василя Несвізького (чи Збаразького) і в покажчику до всієї книги. Помилку Пузини пізніше повторила І. Чаманська: *Czamańska I. Wiśniowiecscy. Monografia rodu.* – Poznań, 2007. – S. 19.

⁴⁰⁰ AKLS. – T. I. – S. 54-55, nr. LVII (за офіційною копією близько 1540 р. – т. зв. *Munimenta ducum in Ostrog*); згадка про Збаразький повіт – на с. 55.

ВКЛ. Цей акт, проведений без участі Семена Солтана, згідно його заповіту і повинен був набути «повторної чинності» після його смерті: «по первому бы делу держали». Навряд чи Семен Солтан, дізнавшись про реальну можливість отримати частину багатой «отчини», розраховував надовго залишитися в Московській державі (де служив дрібним воєводою). Але певний час потрібен був хоча б на «розірвання контракту» з великим князем Московським, владнання особистих справ, довгі переїзди та «поновлення прав» у ВКЛ. З іншого боку, середній з братів, князь Семен Васильович Несвізький, вперше виступає як самостійний землевласник уже 22 грудня 1461 р. – купивши за 300 коп грошей Рівне, розташоване буквально поряд з Дворцем, що закріплювався за Семеном у акті 1463 р. Зважаючи на це, найвірогіднішою датою смерті Василя I Несвізького, князя Збаразького, ми вважаємо 1461 р., у кожному випадку – до 1463 р.

За даними впису Збаразьких у Введенсько-Печерському пом'янику, дружина князя Василя Івановича звалася Анною (див. вище). У 1463 р. її сини констатували: «А што matka наша держит отчину нашу и села Манев, и другой Старый Манев, Тараж, Передмир, Бурсуковцы, Влашиновцы, Вербовец, Ряшневка, Доманинка, Черниково дворище, а верхъ Попова ставу селищю, гдѣ Луцевичи седѣли – то все брату нашому Солтану после матки нашею живота; а докул matka наша жива, она имаєт своих сел поживати»⁴⁰¹. Напевне, вказані володіння княгиня отримала згідно заповіту свого чоловіка. Згодом ці села дійсно відійшли до Семена Васильовича Солтана († 1472/73); а отже, його мати померла між 1463 і 1472 рр.

Поділ між трьома синами Василя I відбувся 9 липня 1463 р. в Луцьку, перед старостою Луцьким, паном Михайлом Монтовтовичем. Дуже цікава вступна інтитуляція цього акту, яка свідчить, що Збаразькі все ще вважали себе повноцінними («удільними», «суверенними») володарями: «Милостю Божєю мы князь Василей, князь Семен, князь Солтан Василевичи, отчичи и дѣдичи Збаразский, сознаваем сим нашим листом каждому доброму, нынешнимъ и на потом будучим: дѣлили есмо отчину свою промеж себе [...]».

⁴⁰¹ Ibid. – S. 55.

Старшому брату, **князю Василю II Васильовичу (№ 8)**, дісталася найбільша частина: «город Збараж, а к тому села: Янковцы, Обаринцы, Ивачов нижный, Согнѣковцы, Опрѣливцы, Лозовое, Охрѣмовцы, Черниковцы, Верняковцы, Залужье, Занковцы, Литовский кут, Рябчинцы, Тарасовцы, Розношинцы, Оскрятынцы, Мосоревцы, Гдѣхонецъ, Зволохи под Мечитовомъ, Лабянка, Баглов, Гушинцы, Новое село, две Стриевце, Клевановцов, половина Шейпаковцы, Гнилица, Морозовцы, Мойсѣевцы, Волочища, у Луцком повѣте Студеняковцы» – всього 31 з половиною село. У Збаражі князь Василь мав брати на себе один грош мита. Якщо хтось із братів захотів би «порушити» цей поділ, то мав заплатити іншим аж 500 коп грошей⁴⁰². Вказані поселення розташовувались на р. Сереті, його притоці Гнізній (більшість, включаючи сам Збараж), Гніздичній – притоці Гнізної, Буглівці, Збручі та його притоках. «Частка князя Василя була найбільшою за кількістю поселень і площею, становила суцільну територію, займала центральну, південну й південно-східну частини Збараського повіту й прилягала до Тереховлянського повіту Руського воєводства Корони»⁴⁰³.

Наступного дня, 10 липня 1463 р., теж у Луцьку, за гарантією старости Луцького, пана Михайла Монтовтовича, і пана Олізара (Шиловича), маршалка Волинської землі та намісника Володимирського, князь Василь Васильович Збараський уклав ще одну угоду з братом Семеном. А саме, він зобов'язався спускати свій Івачівський став одночасно зі ставом Семена (в Івачові Верхньому), «абы не было шкоды князю Семену, штобы гораздо вода съшла ловити рыбы». Якщо ж князь Василь не зробить цього, то має брату «шкоду заступить»⁴⁰⁴.

Після смерті молодшого брата Семена Солтана у 1472/73 р., згідно його заповіту, Василь і Семен Васильовичі успадкували володіння покійного – Городок у Луцькому повіті, Вишнівєць, Манев (отриманий від матері) й т. д. Але щодо поділу цих володінь брати між собою так і не домовилися. Зокрема, в 1475 р. (вже після смерті Василя) Семен свідчив: «Жадноѣ я

⁴⁰² Ibid. – S. 54-55.

⁴⁰³ Собчук В. З історії... – С. 234-235.

⁴⁰⁴ AKLS. – T. I. – S. 55-56, nr. LVIII (за оригіналом).

вѣчности з братом моимъ княземъ Васильемъ не имѣл о дѣлницу брата моего князя Солтана, нижли єсмо такъ держали тую дѣлницу осподарьскоѣ воли и пожитки собѣ имѣли *на полы* (спільно – С. К.). А господарь нашъ король єго милость писал до пана старосты и до нас, штобы ся тою дѣлницею брата нашого князя Солтана не делили до того часу, поки аж Богъ дасть король єго милость будетъ у князствѣ Литовскомъ»; хоча князь Михайло Васильович стверджував, що поділ таки існував. Король написав до князя Олександра Сангушковича, старостів Луцького та Володимирського, щоб вони розглянули справу та опитали свідків. Останні ж повідомили: «тым обычаємъ князю Семену со княземъ Васильемъ были рѣчи перед нами, а конца ни одного межи собою не вчинили, ни листа перед нами не записывали». Врешті призначені судді визнали правоту князя Семена⁴⁰⁵.

1473 р., 17 вересня – у Львівському гродському суді двоє селян (*labor.*), людей «найсвітлішого князя Василя Збараського (*preclari Ducis Vasyly Sbarassky*)», уклали мирову угоду зі шляхтичами *Nyemyera de Borschow* і *Petro Notario de Chopytowa*⁴⁰⁶.

Життя князя Василя Васильовича обірвалося трагічно. Наприкінці червня 1474 р. не надто сильне військо кримських татар під проводом Айдара, сина хана Хаджі-Гірея, вторглося до Поділля та Галицької Русі. Захопили татари й сусідній «замок Збараж (*castrum Zberasz*)», полонивши місцеву княгиню. Сам же князь Збараський (помилково названий Іваном), «бачивши фортеці захоплення та дружини полон, Самсоновим духом набравшись, у якому сам зі своїми всіми [людьми] і багатьма татарами, що вже фортецю та її вежі зайняли – два однак [його] сини та дві дочки врятувалися – вогнем згорів (*incendio conflagrarat*). Полонений був син його молодший, але один із руських селян, коли вже до татарського війська був би ведений бранець, того, хто полонив, відвагою мужньою вбивши, полоненого визволив. Через якого забиття найбільший відразу настав у таборі татарському (був адже одним із найперших) стогін і крик»⁴⁰⁷. Оскільки

⁴⁰⁵ AKLS. – Т. I. – S. 69-70, nr. LXXIV (за оригіналом).

⁴⁰⁶ AGZ. – Т. XV. – S. 160, nr. 1252.

⁴⁰⁷ *Długossii J. Annales...* – Cracoviae, 2005. – Liber XII. 1462–1480. – P. 335-336; *Długosz J. Roczniki...* – Warszawa, 2009. – Ks. 12. – S. 350-351.

Длугош порівнює загибель князя Збараського з відомою легендою про Самсона, цим дається зрозуміти, що Збараський замок, уже захоплений татарами, підпалив сам його володар: подібно до біблійного героя, князь вирішив, хай і ціною власного життя, знищити побільше ворогів. Принаймні, така поголоска мала існувати серед сучасників, оскільки польський хроніст писав за ще «свіжими слідами» подій (Длугош помер у 1480 р.).

Згадана дружина Василя Васильовича, яку, вірогідно, звали Марією⁴⁰⁸, залишалася в татарському полоні не менше року, а скоріше значно довше. Її старший син, Михайло Васильович, 4 липня 1475 р. домігся від свого дядька, князя Семена (Колоденського), поділу спадщини покійного князя Солтана. У цьому акті князь Михайло виступає лише від власного імені; в іншому документі того ж року і в тій же справі – «з братьєю своєю». Але 2 червня 1478 р. згаданий поділ було переглянуто, причому суттєво вигідніше для сторони, яку представляють уже:

М. Кромер теж вказує, що князь Іван загинув у пожежі – *incendis perijt* (Cromeri M. De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX. – Basileae, 1555. – Р. 616). Натомість Й. Бельський чомусь пише, що «з двома синами також дочками ледве батько втік, пробившись через неприятеля і замок той запаливши» (Kronika Polska, Marcina Bielskiego. – Kraków, 1597. – S. 462).

⁴⁰⁸ У найдавнішому Києво-Печерському пом'янику, статті «Род князя Ивана Вишньевського» (Михайловича, † 1542), записано «князя Михаила, княгиню Огафию (батьків замовника), князя Василиа, княжну Марию» (Древний помянник Киево-Печерской лавры (конца XV и начала XVI столетия). – С. 77). Князь Василь – це явно Василь Васильович, дід замовника. Не було б сумнівів у тому, що Марія була його дружиною, якби не її титул княжни, а не княгині (як у Агафії). Втім, це може бути просто помилкою писаря. Принаймні, Марію навряд чи можна ототожити з Мариною, дочкою Василя Васильовича, яка, мабуть, поминається буквально через одне ім'я як *інша* княжна Марія. Цікаво, що в іменному покажчику (AKLS. – Т. I. – S. 182) дружина князя Василя, хоча й невідомо на якій підставі, також названа Марією. Натомість А. Бонєцький зве її Анною, віднісши до Збараських запис 1495 р. із 6-ї книги Литовської метрики – княгині Тетяни Михайлової Васильовича, зі згадкою про її свекруху Анну (Boniecki A. Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku. – Warszawa, 1887. – S. 210, 211). Однак цей акт із 5-ї, а не 6-ї книги метрики (LM. – Vilnius, 2012. – Knyga Nr. 5. – P. 66, nr. 71), напевне, відноситься до роду князів Мосальських (Wolff J. Kniazowie ... – S. 231-232, 234). Дійсно, села Поскон і Гребіно серед володінь Збараських ніде не згадуються. А князь Михайло фігурує в документі як уже покійний, тобто він помер до 1495 р.; натомість, князь Михайло Збараський-Вишневецький був живим ще в 1517 р.

«я княгини Васильева Збаразкая и съ сынми своими посполитою рукою (спільно – С. К.) со княземъ Михаломъ и съ трѣми князи Семены и со княземъ Федоромъ». Тепер вони отримали зі спадщини князя Солтана не лише Вишнівець з присілками і Тараж, а ще й Лопушну і Влашинівці, а також повернули Студеняковці (див. нижче № 9).

Акт 1478 р., слід гадати, з'явився внаслідок повернення з полону вдови Василя Васильовича, характеризуючи княгиню як практичну жінку-господарку, котра навіть у офіційному документі виступає попереду своїх синів. Саме вона, вірогідно, й ініціювала перегляд поділу 1475 р., проведеного без її участі, домігшись для родини більш вигідних умов. Оскільки у дільчому акті синів Василя Васильовича 2 квітня 1481 р. (див. наступний розділ) їхня мати не згадана, на той час її вже явно не було серед живих – інакше княгиня мала б отримати свою частину чоловікової спадщини (пор. акт 1463 р. про володіння вдови Василя І).

Князь Василь Васильович Збаразький був, наскільки нам відомо, першим представником роду, який почав вживати печатний знак (герб) князів Збаразьких, потім Вишневецьких у його «класичній» формі – перехрещений з трьох сторін хрест, поставлений на півмісяць (півколо) над шестипроменевою зіркою. Щоправда, відома нам печатка князя Василя була використана вже після його смерті – старшим сином Михайлом, який затвердив нею документ 1475 р.⁴⁰⁹

⁴⁰⁹ В. Семкович помилково відніс акт з печатками князів Збаразьких до 1461 р., хоча вказав, що то був документ із Бібліотеки Оссолінських у Львові (nr 693), надрукований у AKLS. – Т. І. – nr 75 – поділ князями Семеном Васильовичем і Михайлом Васильовичем уділу їх покійного брата (так!) Солтана, що насправді відбувся у 1475 р. Описаний знак був зображений на четвертій за порядком печатці, після князя Семена Несвізького. «З напису оточуючого zostався нині лише слід якби літер ...ИЯ, але видавець бачив ще з другої сторони літери: ЗБАР...»; «[...] на печатці ж четвертій, що належала здається до Василя Збаразького (див. там же (AKLS – С. К.) nr 57) з'являється вже відміна (порівняно з печаткою Семена Несвізького – С. К.) у вигляді зірки, котра пізніше виступає на печатках кн. Збаразьких» (Semkowicz W. Łosk i wygaśnięcie Korybutowiczów. – S. 200, przyp. 2). Помилкова дата у Семковича, 1461 р., перейшла згодом до праць М. Гумовського (Gumowski M. Pieczęcie Książąt Litewskich // AW. – 1930.

Князь Семен Васильович Несвізький-Збаразький, князь Колоденський (№ 9), виявився найуспішнішим серед свого покоління роду. Вперше він згадується 22 грудня 1461 р. в Луцьку, коли Івашко Дичко Васильович «продадь есми свою отчизну дворъ и село в Луцкомъ повѣте на имя Ровное князю Семену Васильевичю Несвизкому [...] за триста копъ широкихъ грошей чesкое личбы вѣчно со всѣмъ ис тымъ какъ из давна к тому двору Ровеньскому слушало и тягло и как отецъ мой держал и я держал, и с присолки, и с полми, и съ сеножатми, и з дубровами, и з лѣсы, и з бортными землями, и съ ставы и ставищи, и з реками, и з бобровыми гоны, и з мыти [...]»⁴¹⁰. Згідно

– Z. 3-4. – S. 716-717) та О. Однороженка (*Однороженко О.* До історії української генеалогії та геральдики... – С. 48). Фотознімок печатки князя Василя Збаразького наведено у збірці М. Хайсіга; там вона має правильну дату 1475 р., але помилково віднесена до князя Семена, а не Василя Збаразького (*Haisig M.* Sfragistykа szlachecka doby średniowiecza w świetle archiwaliów lwowskich. – Lwów, 1938. – S. 29, tabl. III, 51).

⁴¹⁰ AKLS. – T. I. – S. 53-54, nr. LVI (за оригіналом)

Втім, існує й інша інформація щодо цього продажу – нібито він мав місце ще за правління на Волині великого князя Швитригайла, тобто до 1452 р. Зокрема, під час суперечки за Рівне між Острозькими в 1541 р.: «Шукаючи за дорученням королівським в Архіві урядовому привілеїв, що стосувалися того маєтку, віднайдено лист Швитригайла в. кн. лит., в котрому говорилося: «шчо замок Ровне, Басов з конюхами и коньокормцы нашими в Басове, з селом Ровное, которые Ивашко Дычко Васылевич и з прыселки князю Семену Васылевичу Несвицкому продал, а к тому Квасилов (і т. д., див. нижче під 1470 р. – С. К.), шчо Ванько Кирдейович Семену Василевичу дедичу Збаражскому продал ест власност наша господарская и нам справедливое принадлежит»» (цитуюмо у зворотній транслітерації з латиниці за: *Stecki T. J.* Z boru i stepu. – S. 11. Примітка: «Дня 19 грудня 1541 р. Архів дубенський № 12» – королівський декрет про надання Рівного княгині Беаті Острозькій та її дочці Єлизаветі). Але цей загадковий документ (ніде не опублікований і, здається, взагалі невідомий новітнім дослідникам) навряд чи можливо визнати достовірним. По-перше, явним анахронізмом тут є «замок Ровне»: в акті 1461 р. Рівне фігурує лише як двір і село, замок же там був побудований пізніше (див. нижче про княгиню Марію Ровенську, 1507 р.). По-друге, надто дивним є значний хронологічний розрив між смертю Швитригайла (1452 р.) і, теоретично, «дублюванням» згаданих у його листі актів продажу (1461 та 1470 рр.). За нашою думкою, лист Швитригайла був фальшивкою, сфабрикованою при його «віднайденні» в 1540/41 р. – після того, як на Рівне був накладений королівський секвестр; мета підробки полягала в заключній фразі: перелічені володіння «ест власност наша господарская и нам справедливое принадлежит». Реальними ж

з листом короля Казимира 1469 р., в Рівному по-старому мало братися мито «от воза по грошу, а от коня не надобє, от пригоньного скота по грошу от десяти»⁴¹¹.

При поділі «отчини» Збаразьких, здійсненому в Луцьку 9 липня 1463 р., Семен Васильович отримав укріплений замок і 21 село: «город Колоден, а села: Чернехов, Ивачев верхний, Орошовцы, Добрая вода, Иванчаны, Навиковцы, Липяги, Олишковцы, Гнездичная, Шимковцы, Мшанец, Медыня, Волочища, Глубочек нижний, Ронев за Черняхомом, Чепелева лука, Оловянично, Долгошиинцы, Гинштовцы, Порожная, у в Луцком повѣте Дворец» (біля Рівного). У Колодні князь Семен міг брати один грош мита⁴¹². Перелічені села знаходились на р. Гніздичній з притоками, прилеглій території басейну Горині, витоків Гнізної, Сереті з притоками, Збручі та його притоках. «Володіння князя Семена лежали в основному в центрі й на заході Збаразького повіту й мали вихід на кордон Великого князівства зі Львівською землею Руського воєводства Корони, а кілька відірваних від основного масиву поселень розміщувалися в басейні Збруча на сході. Пізніше ці останні влилися у володіння спадкоємців старшого брата»⁴¹³.

Наступного дня після вказаного поділу, 10 липня 1463 р., також у Луцьку, князі Василь та Семен Васильовичі Збаразькі «умовили межи собою о Ивачевський ставы: коли князю Семену спустити вышний ставъ, а в тот же час князю Василью спустити свой ставъ нижній – обадва ставы в одинъ час спустити и в одинъ час заставити, для того абы не было шкоды князю Семену, штобы гораздо вода съшла ловити рыбы». Якщо ж князь Василь не зробить цього, то має брату «шкоду заступить». Гара-

джерелами фабрикації були три документа: 1) грамота Швитригайла 1434 р., де зустрічається фраза «в конюхи и в конокормци наши в Басови», а також перша згадка Рівного (AKLS. – Т. I. – С. 30, 158-159, nr. XXXI); 2) акт продажу Рівного Івашком Дичком, 1461 р.; 3) акт продажу Ваньком Кирдейовичем Квасилова і т. д. тому ж «князю Семену Василевичу *дѣдѣчу Збаразскому*», 1470 р. (див. нижче).

⁴¹¹ Литовська метрика. – Книга 561. Ревізії українських замків 1545 року. – К., 2005. – С. 160.

⁴¹² AKLS. – Т. I. – С. 54-55, nr. LVII (за офіційною копією близько 1540 р). Чепелева й Лука тут виділені окремо, хоча мова напевне йшла про одне село.

⁴¹³ Собчук В. З історії... – С. 235.

нтами угоди виступили староста Луцький та намісник Володимирський, які «для потверженя вышше писаных рѣчей дали есмо князю Семену сей листъ за нашими печатъми»⁴¹⁴.

4 липня 1470 р. у Володимирі був оформлений акт, що суттєво збільшив володіння Семена Васильовича. «Се я Ванко Скердѣвич (*так!*) сын Джусин ис Квасилова, пан (каштелян – С. К.) Холмъский», «освецоному князю Семену Василевичу дѣдѣчу Збаразскому продал есми ему вѣчную отчизну свою и дѣдину свою на веки веком за тысяч коп широких грошей ческое монеты, покладаючи в копу по шестьдесят грошей, а то естъ на имя: Квасилов, и Корнино, а Колодное, Бережаны, а Басое, а Став, Славное, а Растов, а Ляхово, а Почапы, а Новгородчичи; а то все естъ в Луцком повѣтѣ»⁴¹⁵. Продані паном Ваньком Кирдейовичем князю Семену села складали два територіальні комплекси: Квасилів з присілками та Басово знаходились у басейні р. Устя, притоки Горині (на південь від Рівного); Ляхово – на р. Кутянці, на межі Луцького та Кременецького повітів. «Наткнувшись, очевидно, на спротив братового сина Олехна, через місяць, пан каштелян уклав з ним угоду про поділ дідизни й отчини, за якою першому відійшли села Квасилово, Басів Кут, Бережани, Колодне, Корнино, Славне, Баково й Ростово, а другому – села [...] Ляхово, Новгородчичі, Волоктовичі й Почапці на берегах Кутянки»⁴¹⁶. Поява цього акта зумовила, очевидно, відмову покупця (князя Семена – С. К.) від сіл на Кутянці»⁴¹⁷.

⁴¹⁴ AKLS. – T. I. – S. 55-56, nr. LVIII (за оригіналом).

⁴¹⁵ AKLS. – T. I. – S. 64-65, nr. LIX (за офіційною копією близько 1540 р.). За іншими даними, цей продаж мав місце ще за великого князя Швитригайла († 1452): останньому приписувався лист, де оголошувалося, що деякі маєтки, в т. ч. продані Ваньком Кирдейовичем князю Семену Збаразському, «ест власност наша господарская и нам справедливое принадлежит». Однак цей акт, нібито «віднайдений» в урядовому архіві у 1541 р., має явні ознаки фальсифікату (див. прим. 410). Якщо ж все-таки визнати документ достовірним, виходить, що Швитригайло грубо денонсував перший акт продажу, забравши згадані маєтки на себе; потім вони повернулись до Кирдейовича, який аж через 18 років після смерті великого князя повторно продав їх князю Збаразському! Звичайно, такий «сценарій» на практиці вкрай маловірогідний.

⁴¹⁶ «Українські грамоти XV ст. – С. 67-68 (5. 08. 1470, Львів). Угода опублікована за записом 1621 р. в луцькій гродській книзі. Датування її в тексті 1478-м роком не збігається з указаним у ньому 3-м індіктом; крім того, восени 1472 р.

Наступне збільшення володінь Семена Васильовича відбулося за рахунок спадщини молодшого брата Солтана, який помер у 1472/73 р. Спочатку його «дѣлницю» Василь та Семен Васильовичі держали «на полы» (спільно), так і не встигши її розділити, а після загибелі Василя в 1474 р. – здається, один Семен. Однак невдовзі своєї частини став вимагати його племінник Михайло Васильович. 4 липня 1475 р. в Луцьку, за наказом короля Казимира, цю справу розглянули князь Олександр Сангушкович, пан Михайло Монтовтович, староста Луцький, та пан Олізар Шилович, маршалок Волинської землі й староста Володимирський. Про початок процесу згадано так: «Што перед осподарем королем его милостью жаловал князь Михайло Васильевич Збаразкий на дядю своего князя Семена Васильевича о дѣлницю дяди своего князя Солтана, ижбы съ его отцемъ княземъ Васильемъ дѣл имѣл перед паны, и листы промежи себе записали вѣчно». На це князь Семен відповідав: «жадноѣ я вѣчности з братом моимъ княземъ Васильем не имѣл о дѣлницю брата моего князя Солтана»; вони держали спадщину Солтана спільно, не ділячи її за письмовим розпорядженням короля – до часу його особистого приїзду до ВКЛ.

Не ставши особисто вирішувати суперечку Збаразьких, король і доручив зробити це вказаним особам, опитавши свідків. Останні показали правоту Семена Васильовича, через що судді «того смотрѣвшю князя Семена оправили, а князя Михайла обвинили; его свѣтки не посведчили ни дѣлу, ани запису. Того ж есмо осмотрѣвшю и велѣли есмо им тою дѣлницею князя Солтановою поделитися на полы, и они тую дѣлницю межи собою поделили и поровнали. Князь Семен дал на обирање братничью своєму князю Михайлу, и князь Михайло узял Вишневецъ город со всѣми приселки, што к тому слушится, и к тому ещо Тараж, а князь Семен Городок узял (у Луцькому повіті – С. К.) и Маневъ

уряд холмського каштеляна належав уже іншій особі (Urządnicy dawnej Rzeczypospolitej... – Т. 3, zes. 2. – S. 152, nr 1091). Присутність королівського писаря Васька Любича натякає на те, що угода укладалася під час відвідин Львова монархом. За даними Ірени Сулковської-Курасєвої, він перебував тут від 3 до 23. 08. 1470 (*Сулковска-Курасєва И. Итинерарий Казимира Ягелло-на...* – С. 304). З огляду на сказане надаємо перевагу даті за індиктом).

⁴¹⁷ *Собчук В.* Від коріння до крони. – С. 147-148 і карта на с. 151.

со вѣми приселки, што к тому здавна слухало и тягло, и к тому ещо Лапушная. А записалися перед нами, иж с того дѣлу никому не выступити ани рушати, а хто бы с того дѣлу выступил або рушил, тот имаєть вину заплатити господарю великому королю. А просили нас штобыхмо къ ихъ записамъ печати свои приложили, и мы для болшеѣ твердости печати свои приложили къ ихъ записом, а для памяти суду нашего дали есмо князю Семену Васильевичю сей наш листъ за нашими печатъми»⁴¹⁸.

Зберігся і дільчий лист між самими князями Семеном Васильовичем та Михайлом Васильовичем Збараськими, виданий невдовзі після судового вироку, до 1 вересня 1475 р. Тут дядько і племінник діляться трохи по-іншому: першому дісталися, крім двора Манева з селами та присілками, с. Лопушного та двора Городок з селами, ще сільце Студеняковці. За поділом 1463 р., нагадуємо, Студеняковці були володінням князя Василя Васильовича в Луцькому повіті. Крім того, князі встановлюють межу між Вишнівцем та Маневом, «а што заставил Роман Чюс ставъ на Горини противъ Зѣмина, и той ставъ къ Маневу, а покул ухочет князь Семень тои гребли держати високо, тоє есть у его воли; а покул тои узлои (?) займеть, потол князем не ловити у том ставу, ани ихъ людем. А хто бы имѣлъ той дѣлъ изрушити и с того выступити, тотъ бы имѣлъ первіе триста коп отложить и тьи наклады, кто жъ у свою дѣлницу наложит то, жебы то имяло изрушано быти». Свідки запису – ті ж самі особи, що й судді у попередньому акті, а також єпископ Луцький Олексій⁴¹⁹.

До цього документу було привішено чотири печатки, перші дві з яких втрачені, а дві інші належали князям Збараським – «перша тільки в уламку, на котрому однак ще виразно розпізнати можна частину знаку гербового, а саме перехрещене праве плече хреста, опертого на півколо. (Сліду зірки немає). З напису видно літери: ... НА НЕСВ»⁴²⁰. Отже, Семен Васильович і

⁴¹⁸ AKLS. – Т. I. – С. 69-70, nr. LXXIV (за оригіналом).

⁴¹⁹ AKLS. – Т. I. – С. 71, nr. LXXV (за оригіналом). Дата – 6983 р., індикт 8, тобто до 1 вересня. Цей поділ явно відбувся вже після вироку 4 липня 1475 р., оскільки там про нього нічого не згадано.

⁴²⁰ *Semkowicz W.* Łosk i wygaśnięcie Korybutowiczów. – С. 200, przyp. 2. Семкович помилково відніс акт з печатками князів Несвізьких-Збараських до 1461 р.; ця помилка потім перейшла до праць М. Гумовського та О. Однороженка.

в 1470-х рр. «не забував» старе прізвище Несвізького (з яким фігурує в акті 1461 р.), хоча у самих текстах документів зветься вже Збаразьким.

Нарешті, ще один поділ спадщини Солтана Васильовича відбувся, теж за наказом короля, у Маневі 2 червня 1478 р. Слід гадати, його ініціювала княгиня-вдова Василя Васильовича, яка недавно повернулася з татарського полону і вважала, що поділ 1475 р., проведений без її участі, був несправедливим. Цього разу Семену Васильовичу дістався лише «подь Луцькимь повітомъ Городокъ, а к двору приселки и селища: Бегонь, Караєвичи, Добринь, Климентовъ, Обаровъ со всемъ с тымъ, какъ к тому двору издавна слухало», та «зде» (у Збаражчині) двір Манев з присілками й селищами. Села ж Лопушну і Влашинівці (у верхів'ях Жираку), а також, очевидно, Студеняковці в Луцькому повіті, князь Семен відступив княгині Васильовій Збаразькій спільно з п'ятьма синами (а не одному князю Михайлу), в додачу до Вишнівця й Таража. Також сторони встановлюють кордон між Маневом і Вишнівцем, та штраф на випадок порушення угоди – 300 коп грошей королю, а собі 200 коп.

Щоправда, видавець цього акту зазначав: «Знизу зроблено сім розрізів для привішення печаток, однак у жодному з тих розрізів ніколи не висіла печатка. Здається, що укладена та угода не призвела до наслідку (результату), й виставлений на то документ не став правосильним. Взагалі виглядає цілий документ скоріше на проект документу, що мав бути виставлений, ніж на сам оригінал того ж»⁴²¹. Насправді документ 1478 р. був реалізований, оскільки в розподільчому акті 1481 р., між синами Василя Васильовича, серед їхніх володінь фігурують Лопушна, Влашинівці та Студеняковці (див. розділ V).

Саме Семен Васильович започаткував формування окремої адміністративної одиниці в складі Луцького повіту – Ровенської волості. Її основу склали купівлі 1461 (Рівне), 1470 р. (Квасилів, Басово) та родові володіння, закріплені поділами

У М. Хайсіга правильно вказаний 1475 р., але тут до князя Семена Збаразького помилково віднесена печатка Василя Васильовича, використана його сином Михайлом (див. прим. 409).

⁴²¹ AKLS. – Т. I. – S. 75-76, nr. LXXX (за оригіналом).

1463 (Дворець) і 1475 р. (двір Городок з присілками). Крім того, князь Семен успадкував чи купив сусідні села князя Юрія Федьковича Несвізького – Забороль, два Житини, Козлин і Першкове дворище (див. розділ III, № 7).

Семен Васильович був першим, після Федька Несвізького, представником свого роду, який отримав державний уряд – старости Кременецького, котрий 40 років тому займав Федько. 18 листопада 1475 р. львівський міщанин Матіас Рогатинський зареєстрував заяву про те, що він «від сяючого князя Семена Збаразького, старости Кременецького, Івачовського ставу спущення купив за сто і шістдесят коп широких грошей богемських лічби руської»⁴²². У 1-й половині 1477/1480 р. в Луцьку, разом з тамтешнім старостою Іваном Ходкевичем, знаходився «князь Семень Васильевичъ, наместъникъ Кремяницкий»⁴²³.

Наприкінці 1470-х рр. «кнзи Василиевичи, отчичи Збаразскии: князь Михайло а князь Семень Меншин [...] мѣняли есмо и з дядкомъ и своимъ со княземъ Семеномъ Василиевичомъ Збаразкимъ, старостою Кремянецкымъ, отчиною своею: и с своеи дѣлници поступили ся есмо Ивачевъ Нижний и ставомъ, а Янковци, а Обаринци (на Сереті – С. К.), а Васковъци, кѣде Онацко сидѣль, а Опрѣловци и ставомъ (на Гніздичній – С. К.), а со всѣмъ с тымъ тая имѣня и котории жъ будутъ к тымъ имѣнемъ селища, што издавна къ тымъ имѣнемъ слушало, а

⁴²² *ab illustri duce Semen Zbaraszien[si] capit[aneus]que Cremenecen[sis], Iwaczouien[sis] piscine emissio[ne]m se emisse pro centu[m] et sexaginta sexag[enis] latoru[m] grossor[um] Bohemicaliu[m] numeri Rutenicalis (Крун'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 109, № 25; посилання на расцьку книгу Львова: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 8. – Арк. 301). У заголовку від упорядника говориться про купівлю ставка, а також фігурує незрозуміла цифра у 166 коп (sexagena). Дата записки сумнівів не викликає: субота на 18 листопада (sab[ba]to XVIII mensi[s] nouembris) дійсно припадала у 1475 р.*

⁴²³ LM. – Vilnius, 1998. – Knyga Nr. 25. – P. 288, nr. 236. У тексті документ датований 30 червня 7-го індікту. Це відповідає або 1474 р. – але тоді Іван Ходкевич ще не був старостою Луцьким, або 1489 р. – але тоді і він, і князь Семен були вже покійними. Ще 8 січня 1477 р. як староста Луцький згадується Михайло Монтовтович, а 2 серпня 1478 та 13 травня 1479 р. – вже Іван Ходкевич, який у 1480 р. перейшов на уряд воєводи Київського (Urzędniczy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. – Kórnik, 2007. – Т. III. – Zeszyt 5. – S. 95). Отже, залишається лише 30 червня в періоді 1477/1480 рр.

ничего на себе не вымѣняючи; а на той часъ, коли ся есмо мѣняли, Ивачевский ставъ былъ не заставлень; а во всѣхъ тыхъ имѣнѣхъ, которыхъ же есмо поступили, ино не было десяти члвка. А взяли есмо у князя Семена, у дядка своего, противку того Косковъ и ставомъ, и з млиномъ направинымъ, и Шюлжинци; а къ тымъ имѣниемъ што коли есть приселковъ и селищъ, то со усѣмъ и съ тымъ. А въ тый часъ, коли ся есмо меняли, тогда не было въ тыхъ имѣнѣхъ на 8 члвка». В разі ж порушення цієї угоди братами Васильовичами, вони зобов'язувалися заплатити королю 300 золотих угорських, а князю Семену – 200 коп широких грошей і компенсацію за кошти, вкладені в ті маєтки⁴²⁴. Коськів та Шульжинці (нині с. Сульжин Хмельницької обл.) знаходилися далеко від основних володінь Збаразьких – аж у Полонському повіті, на р. Хоморі. Мабуть, князь Семен вислужив їх у короля Казимира, а може й купив у когось.

«Угода, внаслідок якої цей документ з'явився, могла бути укладена до поділу 1481 р. (між синами князя Василя Васильовича – С. К.), оскільки за результатами останнього поселення на Гнізди́чній дісталися князю Федору Васильовичу, та й дядька Семена вже не було тоді серед живих». Також В. Собчук пише: «Обмін, про який ідеться, не відбувся: сіл на Гнізди́чній Семен Збаразький не отримав від братаничів, і вони лишилися Федору Васильовичу та його нащадкам, а Коськова свого не віддав»⁴²⁵. Дійсно, в акті від 2 квітня 1481 р. всі п'ять сіл, проміняних було Семену – на той час уже покійному, – згадані серед володінь синів Василя Васильовича; Коськовом же в 1489 р. володіла Семенова дочка Анастасія, княгиня Гольшанська (див. нижче).

Відомо також, що після 1 березня 1479 р. князь Семен Васильович Збаразький взяв у заставу від Федора Болбасовича, за 150 коп широких грошей, два села у Кременецькому повіті – Розтоки (між верхів'ями Горині та Ікви) і Кушлін (на річці Горинка) разом зі спустом Підгаєцького ставу⁴²⁶. Пізніше Болбасо-

⁴²⁴ Архив Юго-Западной России. – К., 1907. – Ч. 8. – Т. IV. – С. 102-103 (за оригіналом). Акт не датований, серед свідків жодних урядовців також немає.

⁴²⁵ Собчук В. З історії... – С. 238-239.

⁴²⁶ «Archiwum Państwowe w Krakowie, Archiwum Sanguszków, rkps 88 (Права, привілеї, листи й диспозиції дому княжат Острозьких, 1627 р.), s. 43. Лист Федора Болбасовича датований у сумарії 7024 роком, якому мав би відповіда-

вич заставив Розтоки князю Семену Гольшанському – зятю князя Збараського, – а в 1491 р. тесть померлого Болбасовича остаточно продав маєток князю Гольшанському (див. нижче № 23).

Семен Васильович помер до 1 квітня 1481 р. (скоріше за все, в 1480 р.), коли його володіння вже ділили спадкоємці. Сам «небожчикъ князь Семень Васильевичъ Колоденский» записав старшому зі своїх племінників, князю Михайлу Васильовичу, Манев, Вербовець, Передмірку, Борсуковці та Городок з присілками. З наведеного титулу Семена (князем Колоденським він названий і ще в одному документі 1482 р.)⁴²⁷ видно, що його резиденцією був замок Колоден. Вдова князя Збараського-Колоденського, Марія, та зять, князь Семен Юрійович (Гольшанський), оскаржили вказаний пункт його заповіту й домоглися, що князь Михайло відступив їм Городок з присілками⁴²⁸ – складову нової Ровенської волості в Луцькому повіті. Таким чином, майже всі простори володіння покійного перейшли до Марії та їх єдиної дочки, Анастасії Гольшанської (див. нижче).

Княгиня Марія, згодом відома під прізвищем-титулом Ровенської, була дочкою загадкового князя Михайла Степанського. Так, у 1594 р. до книг Кременецького земського суду було внесено скаргу князів Збараських на Острозьких щодо повернення їм маєтку Івачова «продака их славное памети князя Семена Васильевича Збараського малжоньце его милости княжне Мари Михайловне Степанской у сту копах грошей монеты чeskое записаного и заставленого»⁴²⁹. Матір'ю Марії була Федька, дочка пана Юрші (відомого соратника великого князя Швигайла), яка після князя Михайла Степанського вдруге вийшла за пана Олізара Шиловича, маршалка Волинської землі та ста-

ти 1516 рік, який, звичайно, тут неможливий» (*Собчук В., Тесленко І.* Перші покоління шляхетського роду Болбасів-Розтоцьких // *Вісник Львівського університету. Серія іст.* – 2009. – Вип. 44. – С. 267-269, прим. 4).

⁴²⁷ *Собчук В.* Маловідомі актові джерела XV ст. з історії еліти пізньосередньовічної Волині // *Студії і матеріали з історії Волині.* 2018. – Кременець, 2018. – С. 105, № 5).

⁴²⁸ AKLS. – Т. I. – С. 79, nr. LXXXIII (за оригіналом); помилковий рік у заголовку виправлено на с. 162.

⁴²⁹ ЦДІАК. – Ф. 22. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 84 зв.-85. Цей важливий запис віднайшов В. Собчук (*Собчук В.* Від коріння до крони. – С. 110, прим. 7). Про Степань як «именъе еє отъчизное» Марії див. ще нижче, 1507 р.

росту Володимирського, потім Луцького. В 1487 р. до короля звернулася «пани Олизаровая Шиловича, старостиная Луцкая пани Федка, што ж пан єе староста Луцкий маршалок Волинское земли пан Олизар Шилович *падчерицы своей, дочце єе*, княгини Семенової Ровенської княгини Мари дал [...]». В іншому документі того ж року фігурує «старостиная Луцкая княгини (*так!*) Олизаровая Шиловича княгини Федка». Нарешті, в 1488 р. акт видала «пани Федка, пана Юршина дочка, пана Олизара Шиловича [...] жона», а свідком виступила «дочка моя княгиня Маря Семенова Ровенская»⁴³⁰.

Схоже, Марія була останньою представницею роду князів Степаньських, але з певних причин свою «отчину» успадкувати не змогла. У 1450-х рр. король Казимир надав Степань, щоправда лише «до воли», князю Юрію Семеновичу Гольшанському⁴³¹. А потім містом володів його син, князь Семен Юрійович, який десь близько 1480 р. одружився з дочкою Марії Анастасією, яка таким чином стала княгинею Гольшанською і Степаньською. Щоправда, аж у 1507 р. й сама княгиня Марія Ровенська, у зв'язку з претензіями на частку Степаня князя Гольшанського-Дубровицького, заявила-таки і про власне право на нього, як на свою «отчизну»; але король, за давністю справи, у реалізації цього права княгині відмовив (див. нижче).

Княжна Марія Михайлівна Степаньська, як і її мати, була замужем двічі. Перший її чоловік, Война-Яків Немирич – син старости Луцького, – помер від рани в молодому віці й бездітним, десь близько 1455/60 р. Перед смертю він записав «жонѣ своей Мари: Стволовичи, село Житани, Чесный Хрестъ, Бубнов, Горѣчов, Ти(ш)ковичи, Щучатинъ. Будеть ли жона моя седети на своемъ удовином столи, она тые имена (дер)жи до своего живота; а по ее животе ближним моимъ всѣ тые имена, сестренцомъ моим, князя Михайловым детемъ (Чорторийського – С. К.); пакъ ли жона моя Маря пойдет замужъ, ино зять мой князь Михайло Василевич и сестра моя княгиня Маря и сестрени мое, дѣти их, отложать за вся тая имена триста копъ гроший

⁴³⁰ AKLS. – Т. I. – S. 87, 240-242, nr. XCI, CXXXVIII, CXXXIX (за копіями XVI ст.).

⁴³¹ Собчук В. Від коріння до крони. – С. 112-113.

готовых широких, а тые имена, што есми еи записал, усѣ собѣ возмутъ; а пакъли не отложать еи тыхъ пенезей, и она всѣ тые имена держить до своего живота, а по ее животе сестренцомъ моимъ записую и зятю моему князю Михаилу Василевичу, и сестре моей кнегини Мари, и детемъ их». Походження ж дружини Войни Немирича з'ясовується з подальшої згадки «тещи моее пани Федки Олизаровой»⁴³².

За князя Семена Васильовича Збаразького-Колоденського Марія вийшла близько 1460 р.: у 1507 р. вона сама свідчила, що разом вони прожили 20 років, хоча ця цифра може бути й не зовсім точною (за тим же свідченням, від смерті князя пройшло 30 років, а не 27-28, як було насправді – див. нижче). Вказаної застави родина князів Чорторийських, здається, повністю їй так і не виплатила: один із маєтків першого чоловіка, Стволовичі, залишався у володінні княгині Марії Ровенської до самої смерті, а потім перейшов, всупереч заповіту Войни Немирича, до чоловіка її онуки – князя Костянтина Острозького (див. нижче, підтвердження Острозькому 1518 р.).

Після смерті другого чоловіка в 1479/80 р., а можливо й раніше, Марія перебралася на проживання до Рівного, записаного їй князем Семеном (див. під 1507 р.), внаслідок чого й отримала унікальний титул княгині Ровенської. Мабуть, саме Марія спорудила у Рівному замок, що вперше згадується в 1496 р.: під час нападу на Волинь кримських царевичів князь Семен Юрійович (Гольшанський, староста Луцький, зять Марії), пан Василь Хребтович, намісник Володимирський, та князь Костянтин Острозький, оборонялися від татар «в градѣ Ровном»; спаливши місто (не замок) та взявши невеликий відкуп, татари з полоном повернулися назад⁴³³. Діяльність власниці Рівного, в основному, зосередилась на розширенні та впорядкуванні новоствореної Ровенської волості. За деякими даними, король Казимир навіть надав Рівному магдебурзьке право⁴³⁴.

⁴³² Архив Юго-Западной России. – К., 1907. – Ч. 8. – Т. IV. – С. 27-29 (за списком з актової книги). Документ не датований. Ю. Вольф датував його близько 1455 р. (*Wolff J. Kniaziowie ...* – S. 23, 607), В. Собчук – десь початком 1460-х рр. (*Собчук В. Від коріння до крони.* – С. 111).

⁴³³ ПСРЛ. – Т. XXXV. – С. 123.

⁴³⁴ *Stecki T. J. Z boru i stepu.* – Kraków, 1888. – S. 4.

Залишившись вдовою, княгиня Марія зі своїм зятем, князем Семеном Юрійовичем, «не хотѣли [...] припустити» князя Михайла Васильовича Збаразького до володіння маєтками, записаними йому покійним дядьком, князем Колоденським. Врешті, за посередництвом «старшихъ приятелей нашихъ – што тыи приятели промежи нами найдуть, то нам терпѣти на обѣ сторонѣ», 1 квітня 1481 р. у Вільні сторони досягли угоди, за якою двір Городок з присілками дістався Марії та її зятю з дочкою. В разі порушення угоди винна сторона мала заплатити 500 коп грошей королю та 300 коп – іншій стороні. Заповіт же князя Семена на користь князя Михайла останній показово «содраль»⁴³⁵. Втім, законною власницею Городка, а також деяких інших маєтків у Ровенській волості, аж до 1489 р. визнавалася дочка Марії, княгиня Анастасія Семенівна Гольшанська, а потім – її чоловік (див. наступний розділ, № 23).

Також княгиня Марія Ровенська, як видно, домоглася від племінників покійного чоловіка виконання двох нереалізованих угод: 1475 р., за якою до князя Семена мала відійти Лопушна зі спадщини князя Солтана (угода переглянута в 1478 р. на користь Васильовичів), та близько 1479 р. – про обмін п'яти сіл князів Михайла і Семена Меншого Васильовичів у Збаражчині на два села князя Семена у Полонському повіті. Після смерті Семена вказані села поділили між собою сини Василя Васильовича (акт 1481 р. – див. наступний розділ). Однак у 1518 р. всі вони були включені до переліку маєтків, які король Жигимонт затвердив у володінні князя Костянтина Острозького – як спадок діда та баби його дружини, князя Семена Васильовича та княгині Марії Ровенської. Тут ми бачимо і Лопушну, і Шульжинці в Полонському повіті, й Івачів Нижній, Янківці, Обаринці, Васковці, де Онацко сидів, та Опрілівці⁴³⁶.

Таким чином, княгиня Марія Ровенська не лише заволоділа всіма селами, що мали відійти до її чоловіка за угодами 1475 та близько 1479 р., але й зберегла Коськов і Шульжинці (в акті 1518 р. ці сусідні села, напевне, фігурують як *bona dicta*

⁴³⁵ AKLS. – Т. I. – С. 79, nr. LXXXIII (за оригіналом); у заголовку акт датований 1482 р. помилково (див. s. 162).

⁴³⁶ AKS. – Т. III. – С. 166-167, nr. CLXXXIII (за копією близько 1540 р.).

Szulzincze). Слід гадати, Івачов Нижній, Янківці та Обаринці Марія отримала після 1489 р. в якості частини спадщини князя Семена Меншого (№ 20), використавши старий акт про їх обмін близько 1479 р.⁴³⁷. Пізніше ці села дійсно входили до складу Чернихівської волості князів Острозьких; їм же належало й містечко Шульжинці⁴³⁸. Тим часом Опрілівці в 1529 р. все-таки згадуються як володіння синів попереднього власника (1481 р.) – князя Федора Васильовича (див. № 19). Що стосується Лопушної (у верхів'ях Жираку), то Острозькі від неї також відступилися; але село якимось чином опинилося у власності не нащадків князя Семена Збараського (№ 18), котрий отримав Лопушну за поділом 1481 р., а його племінника – князя Федора Михайловича Вишневецького (до 1541 р.)⁴³⁹.

1485 р., 9 серпня – у Чернихові (помилково «Черлеховѣ»), князь Федір Васильович Збараський визнав, що «был есми винен дядиной своєї княгини Семеновой Ровенской тысячу коп грошей [и] я у том дядиную свою переєднал двема сты копами грошей и записал ся есми дядиной своєї княгини Семеновой Мари имѣня свои: Студенку (Студеняковці – С. К.) а Ставокъ у тых дву сот копах широких грошей ческое монеты, полское личбы, чинячи по шестдесят грошей у копу. А коли будет сила моя, я дядиной своєї княгини Семено[во]й двѣсте коп за тьи имѣня отложу и имѣня свои к собѣ озму; а што княгини Семенова на

⁴³⁷ В. Собчук припускає, що після Семена Меншого Івачов, Обаринці та Янківці перейшли до його брата Семена «Першого» (князя Збараського, після 1482 р. не згадується), «але були передані ним чи кимось із нащадків спадкоємцям Семена Колоденського в обмін, мабуть, на отримані останнім за поділом 1463 р. поселення Медина, Волочища й Порохна [...] на східній окраїні Збараського повіту, оскільки за джерелами кінця XVI ст. перша група поселень входила в Чернихівську волость нащадків князя Колоденського, а друга належала нащадкам Семена Першого» (*Собчук В.* Маловідомі актові джерела... – С. 93). Однак для періоду до 1518 р. мови про подібний обмін йти не може, оскільки серед спадщини Семена Колоденського та Марії Ровенської згадуються як «перша група поселень», так і «друга» (*Medna, Voloczyszca [...] Porochna*: AKS. – Т. III. – S. 166).

⁴³⁸ *Źródła dziejowe*. – Warszawa, 1889. – Т. XIX. – S. 130, 131 (1583 р.).

⁴³⁹ Див. нижче, прим. 606, також: *Тесленко І.* Невідомі документи XV – XVI ст. із родового архіву князів Вишневецьких // *Студії і матеріали з історії Волині*. 2018. – Кременець, 2018. – С. 127, № 5 (1554 р., Лопушна згадана як володіння вже покійного князя Федора Михайловича).

тии имѣня наложит (витратить – С. К.), я маю княгини Семеновой дядиной своей ты[и] ей наклады отложить»⁴⁴⁰. Але до здійснення наміру князя Федора справа не дійшла, оскільки Студенка й Ставок так і залишились у власності його тітки.

1487 р., 18 листопада – під час перебування короля Казимира в Луцьку, пані Федька Олізарова Шиловича виклопотала у нього документ такого змісту. «Што ж пан єе староста Луцкий, маршалок Волинское земли, пан Олизар Шилович падчерицы своей, дочце єе княгини Семеновой Ровенской княгини Мари дал и записал по животе паней своей имѣне Хоцен (при правому березі Горині – С. К.) и с приселки и зо всеми доходы, и просила нас, абыхмо то ей вдѣлати дозволили листом своим; ино мы то ей призволяем сим нашим листом: по своем животе волна она тоє имѣне Хоцен дати, записати дочце своей княгини Семеновой Ровенской княгини Мари и єе дѣтем вѣчно на вѣки [...]»⁴⁴¹. На той час пан Олізар Шилович, вітчим Марії, був уже рік як покійним⁴⁴².

⁴⁴⁰ AKLS. – Т. I. – S. 120-121, nr. CXX (за офіційною копією близько 1540 р.). Грамота датована лише 3-м індіктом. «На думку видавців, лист з'явився 1500 р. (ibid. – S. 164-165), та дані про путивльського намісника Митка Голенку, вінницького намісника Кміту Олександровича й дворянина Семена Полозовича, що були свідками, дають підстави перенести його на 1485 р. 27. 07. 1486 (через рік після нашої дати) згадується путивльський намісник Митко Олександрович (LM. – Кн. Nr. 4. – P. 42), гадаємо, тотожний першому свідкові, а під час захоплення Путивля 6. 08. 1500 (за три дні до дати видавця) московськими військами намісником був князь Богдан Глинський (*Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy...* – S. 87). Другий свідок 7. 08. 1488 фігурує в ролі вінницького намісника (LM. – Кн. Nr. 4. – P. 67), 2. 06. 1489 займає вже аналогічний путивльський (ibid. – P. 82), а 1495 р. – черкаський уряд (ibid. – Кн. Nr. 6. – P. 110, 114); у квітні 1498 р. вінницьким намісником був уже Костянтин Острозький (ibid. – P. 175-176). Третій свідок у 1494 – 1499 рр. був уже київським ключником (ibid. – P. 140, 237, 242, 245, 343), а в листі ще дворянин» (*Собчук В. Від коріння до крони.* – С. 146, прим. 6).

⁴⁴¹ AKLS. – Т. I. – S. 87, nr. XCI (за офіційною копією близько 1540 р.). Грамота датована 6995 р., «індикта шостого». Листопад вказаного «вересневого» року мав би припадати ще на 1486 р., але індікт – на 1487-й. Надаємо перевагу індіктовому датуванню, як більш поширеному в королівській канцелярії.

⁴⁴² AKLS. – Т. I. – S. 241-242, nr. CXXXVIII (за копією XVI ст.). Згадується ще 11 листопада 1486 р., помер у тому ж році (*Urządnicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII wieku.* – Kórnik, 2007. – Т. III. – Zeszyt 5. – S. 95).

1488 р., 17 липня – княгиня Марія Ровенська перебувала в Рівному, виступивши свідком запису своєї матері, пані Федьки Олізарової, маєтку Любча її племіннику, князю Богдану Васильовичу (Друцькому)⁴⁴³.

1490 р., листопад – Оножко Вітонізький «продал єми княгини Семеновой Василєвича княгини Мари Ровенской дом свой у Луцком мѣсти промеж Орменское церкви и капланского дому на берези Стыря [...] за тридцат копъ широких грошей вѣчно и непорушно и з землею и с синожатию»⁴⁴⁴.

1491 р., 29 липня – в Івтії, Петро Олехнович «продал єми имѣне у Волини на имя Богдашов (на лівій притоці р. Устя – С. К.) тоє, которое єми был выменил у Покотила боярина пана Олизарова Шиловича отчизну свою Дубенцемъ, за дватцат копъ грошей широкое личбы чеськое личбы копа шестдесят грошей, и продал єми тоє имѣне княгини Семеновой Ровенской княгини Марии, обел вечно и непорушно с полми, и з дубровами, и з сеножатми, и с ставы, и с ставищи, и з водами, и з гаи [...] а хто бы хотел того имѣня Богдашова искати под княгинею Семеновою Ровенскою, тогда я Петръ Олехнович маю отвечать тому за тоє имѣне, а княгини Семеновая не маєт никому отвечать за тоє имѣне, а хто коли на мнѣ того имѣня зыщет, тогда я Петръ Олехнович княгини Семеновой Ровенской двадцат коп грошей широкихъ маю вернуть [...]»⁴⁴⁵.

1494 р., 4 липня – в Луцьку, Андрушко Русинович, землянин луцький, «продал єми Чаруковського подворя мѣстѣце в околном городѣ в Луцку, отчину и дѣдину свою, кнѣгини Мари Семеновой Ровенской на вечность», за шість коп грошей⁴⁴⁶.

1497 р., 30 вересня – великий князь Олександр видав князю Костянтину Острозькому привілей на ряд маєтків у Луцькому повіті, серед них і *Bochdaschow*⁴⁴⁷. Але княгиня Марія Ровенська, яка купила Богдашов у 1491 р., відступатися від нього не збиралася. Тоді 14 червня 1499 р. великий князь, після скарги

⁴⁴³ AKLS. – Т. I. – С. 240, nr. CXXXIX (за копією XVI ст.).

⁴⁴⁴ AKLS. – Т. I. – С. 92, nr. XCVII (за офіційною копією близько 1540 р.).

⁴⁴⁵ AKLS. – Т. I. – С. 93, nr. XCVIII (за офіційною копією близько 1540 р.).

⁴⁴⁶ AKLS. – Т. I. – С. 101-102, nr. CVI (за офіційною копією близько 1540 р.).

⁴⁴⁷ AKLS. – Т. I. – С. 113, nr. CXIV (за офіційною копією близько 1540 р.).

князя Острозького, надіслав княгині лист, де говорилося: «[...] ты тоє имѣнье Богдашово купила у пана Петра Олехновича, теж без нашого дозволення [...] а хто имѣнье купить без нашого дозволення, тот тоє тратить. И казали єсмо князю Костянтину тыи пѣнязи, што ты будеш за тоє имѣнье пану Петру дала, тобѣ отдати, а в тоє имѣнье у Богдашово казали єсмо єму увязатися, и ты бы конечно пѣнязи свои в него взяла, в того имѣння єму бы ся єси поступила»⁴⁴⁸. Зрозуміло, княгиня Марія вимушена була виконати цей наказ: у 1507 р. князь Острозький отримав підтвердження на Богдашов ще й від короля Жигимонта⁴⁴⁹.

1499 р., 21 грудня – княгиня Марія Ровенська виклопотала у великого князя Олександра привілей, за яким у її Ровенському замку дозволялося раз на рік проводити ярмарки – на день св. Семена Літопроводця, 1 вересня⁴⁵⁰.

1502 р., 31 жовтня – Станіслав з Ходча, староста Львівський, скаржився королю Олександру, що «з Чернихова, Колодна й Рівного (*de Czerniechowa, Clodno et Rowne*) та з інших маєтків княгині Ровенської (*ducissae Rownensis*)» робляться насилля у сусідніх землях Польського королівства. Зокрема, люди з Чернихова розорили Козлов – село архієпископа Львівського. Ходецький просив короля спеціально написати старості Луцькому (князю Семену Гольшанському, зятю Марії), щоб той утримав людей княгині від подібних зловживань⁴⁵¹. Зі вказаного листа добре видно, що, крім Ровенської волості, саме княгиня Марія успадкувала «столицю» покійного чоловіка, замок Колоден (Колодне), та більшість його родових володінь у Збаражчині.

⁴⁴⁸ AKLS. – Т. I. – S. 145, nr. CXLV (за оригіналом).

⁴⁴⁹ AKS. – Т. III. – S. 53, nr. LXXXI (регеста в «Сумаріушу Острозькому»).

⁴⁵⁰ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 196 [ЦДІАК. – КМФ-36. – Оп. 1. – Спр. 196]. – Л. 252 об.-253; коротка регеста: Руська (Волинська) метрика. – К., 2002. – С. 375. Акт видано в Бересті 21 грудня 3-го індікта, що для правління великого князя Олександра відповідає 1499 р. 27 квітня 1548 р. документ підтвердив король Жигимонт Август, а 20 червня 1583 р. його було внесено до 7-ї книги т. зв. Руської метрики. Оригінал ще у 2-й половині XIX ст. знаходився «в архіві ровенському» (*Stecki T. J. Z boru i stepu. – Kraków, 1888. – S. 4, przur. 2, помилково вказаний 1500 р.*).

⁴⁵¹ Akta Aleksandra krola Polskiego, wielkiego księcia Litewskiego i t. d. (1501–1506). – Kraków, 1927. – S. 175, nr. 121.

1503 р., 20 і 23 липня – король і великий князь Олександр видав княгині два листи ідентичного змісту: «Била нам чолом княгини Семенова Василевича Ровенская о том, што первей сего дали есмо ей дворищо пустое на фолварок на имя Олизарцевское на Гнидове и ставищо пустое, што вышей Гнидовского ставка по церковную землю а по великую дорогу, подле мѣста нашего Луцкого, и теж к тому придали есмо ей поля нашего дворного Гнидовского на двадцат бочок; и на то и листы наши, первшую данину нашу, перед нами указывала и била нам чолом, абыхмо то ей потвердили листом нашим на вѣчность. Ино мы з ласки нашею тое дворищо Олизаровское [...] потвержаем сим нашимъ листом на вѣчность ей и ее дѣтем»⁴⁵².

1507 р., 9 липня – «Жаловала кнегиня Семенова Ровенская на князя Алексанѣдра (Гольшанского, брата Семена Юрійовича – С. К.) и на его братаничовъ о Степань, поведаючи, иж бы то было именье ее *отъчизное*. Ино господару и паномъ раде виделося: коли она была въ молчаньи за *отца* нашего Казимира короля и за брата нашего (Олександра – С. К.), ино для того тое именье Степань, от нее *отсудили* и не казано ей чересъ тое о то вжо впоминатися. А господарь его милость часу подобного хочеть о томъ доведатися: которымъ обычаемъ Степань мають (князи Гольшанські – С. К.) листы потвержоно (sic!) Казимера короля»⁴⁵³. На той час Степань фактично належав дочці княгині Ровенської, теж уже княгині-вдові Анастасії Гольшанській, але претензії на маєток заявив племінник її чоловіка – князь Юрій Гольшанський-Дубровицький. Очевидно, у зв'язку з цим Марія і «згадала» офіційно про те, що взагалі-то вона була уродженою княжною Степаньською⁴⁵⁴.

Того ж року, 11 липня – король Жигимонт підтвердив права княгині Марії Ровенської на Рівне; у цьому акті згадуються й документи на маєток попередників Жигимонта, що до наших часів не збереглися. Княгиня повідомила, що «небожчик муж ее, князь Семен купил село в повѣте Луцком в земянина

⁴⁵² AKLS. – Т. I. – С. 125-126, нр. CXXIII, CXXIV (за копіями близько 1540 р.).

⁴⁵³ РИБ. – Петербург, 1903. – Т. XX. Литовская метрика. Т. I. – Стб. 548, № 18 (Книга 2 судних справ).

⁴⁵⁴ Собчук В. Від коріння до крони. – С. 116.

Луцкого ж, в Дичка Василевича на имя Ровное, где замок вжо справен и мѣсто осажено, и на то листъ подтверженный отца нашего, славное памяти Казимера, короля его милости, и теж листъ купчий перед нами вказывала. Также клала перед нами листъ брата нашего, щастное памяти Александра, короля и великого князя его милости, который жо листъ свѣтчит тым обычаем, што ж отец нашъ смотрѣл с ключником Луцким, паном Богданом Сенковичом Гостьским о подводы, иж его подвoдъ Гостьских в Ровном не отмѣнивают, и в том его милость княгиню Семеновую Ровенскую правую нашол, подле листу судового небожчика пана Михайла Монтовтовича, а пана Ивана Ходкевича, а брата его пана Пацка. И просила нас, абыхмо то ей подтвердили нашим листом на вечность. Ино мы на ее прозбу то вчинили, дали ей сес нашъ листъ, и подтверждаем то сим нашим листом вѣчно ей и ее дѣтем и на потом будучим их сщадком и их ближним. Маюот они тот выше мененый замок Ровное и з мѣстом его и зо всеми селы и приселки его и з бояры и зъ слугами путными и зъ их селы, и теж зо всеми людми данники и слободичи и тяглыми, и з их всеми землями пашными и бортными, и боры и лесы и з дубровами и гаи и з ловы и з ловищи, и з сеножатми, и с озеры и з бобровыми гоны и з реками и з рѣчками и их потоки и з млыны и их вымелки, и з данми грошовыми и медовыми, бобровыми и куничными, и з мыты, которыи будут зъ стародавна там бывали, и зо всеми иными платы и доходы, которыи якимколвек именем могут названы, або менены быти, и зо всем правом и панством [...] Также и подвод Госцьских вже вѣчне не маєт в Ровном отменяти»⁴⁵⁵.

Того ж дня король підтвердив княгині ще й права на Квасилів і т. д., відкинувши претензії на ці маєтки від Джусичів – спадкоємців їх колишнього власника. «Што перво сего жаловали нам очевисто в Мѣлнику, как ехали есмо з отчизны нашео, Великого князьства Литовского до панства нашего, коруны Польское, земяне Волынский: Игнат, а Богдан, а Ивашко Джусичи, што ж княгини Семенова Ровенская, княгини Маря, держала под собою близкость их, имена у Волынской земли на имя: Ква-

⁴⁵⁵ AKS. – Т. III. – S. 42-43, nr. LXXIII (за офіційною копією близько 1540 р.); LM. – Vilnius, 1995. – Кнуга Nr. 8. – P. 202-203, nr. 222.

силов, а Корнино, а Колодное, а Бережаны, а Басое, а Став, а Славное, а Растов безправне. А княгини Семенова Ровенская повѣдила перед нами тым обычаем: што ж князь ее перве тыи имения держал, ни жили ее понял, и она за князем *дваццат лет* (была), а опосле князя, будучи вдовою, тыи имѣня *тридцат лет* во в покои держала, а впомянания от отца тых Джусичов, ани от самых их никоторого не слыхала, и клала перед нами листь купчий на тыи имѣня [...] И мы пытали Джусичов, мают ли они на то который доводъ, иж ся о тыи имѣня князю ее, а либо ей самой вспоминали за отца нашего, славное памяти Казимея, короля его милости, и Джусичи на оный час доводу никоторого не вчинили, и просили нас, абыхмо то им отложили до нашего щасного приеханя зася ку отчине нашей, Великому князству Литовскому. И мы, не хотячи им так коротко вдѣлати, отложили есмо тоє дѣло до того сойму, который быхмо мели напервей с паны радами нашими у Вилни, приехавши с Полски [...] и приказали есмо имъ обѣма сторонамъ, под страченемъ права, естлы бы в тый ден по нашем приеханю к Вилни з них которая сторона перед нами не стала. Ино какъ есмо тыми разы приехали до Вилни, и княгини Семенова Ровенская перед нами ку праву стала, на тот рокъ выше писаный, а Джусичов один брат ихъ Богдан к нам приехал к Вилни, вже после того року в полторы недѣли. Ино тот, въ праве ставши, отповедати не хотел и доводу никоторого не чинил на то, естли бы отецъ ихъ, а либо они вспоминалися о тыи имения за отца нашего Казимира, короля его милости. И мы, выслухавши того листу купчого и порозумели есмо, иж Ванко Кирдиевич небожчику князю ее тыи имѣня на вечность продал, а Джусичи на рокъ положеный под страченемъ права перед нами не стали и до оногo часу [...] И мы в томъ княгиню знашли правую и при тых имѣнях ее zostавили и потвержаем симъ нашимъ листомъ вѣчно ее самой и дѣтемъ [...] а Джусичи вже вѣчне не мают у тыи имѣня уступатися»⁴⁵⁶.

⁴⁵⁶ AKS. – Т. III. – S. 44-45, nr. LXXIV (за офіційною копією близько 1540 р.); LM. – Knyga Nr. 8. – P. 303-304, nr. 404; РИБ. – Т. XX. Литовская метрика. Т. I. – Стб. 550-553, № 21 (Книга 2 судних справ). У першому виданні цього акту, здійсненому за копією у польській транслітерації та з численними помилками, вказана помилкова дата 1515 р. (замість 7015), липня 11, індікт IX (Zrzódła do

За деякими даними, «невдовзі однак замок ровенський згорів, і княгиня новий будувати розпочала; оскільки ж у тій пожежі згоріли всі привілеї для Ровна, король отже Жигимонт пише до кн. Костянтина Острозького, аби княгині Марії жодних кривд чинити не допустив»⁴⁵⁷.

1508 р., травень – король Жигимонт підтвердив княгині Марії Семеновій Ровенській привілей короля Олександра на проведення ярмарків у *Степані*⁴⁵⁸. Якщо це не помилка замість Рівного (документ відомий лише за регестою), то чи не означає це, що Марія, як уроджена княжна Степанська, отримала в Степані частину ярмаркових прибутків? Тим більше, що за короля Олександра Степань належав зятю княгині, князю Семену Гольшанському, а в 1508 р. – фактично її дочці, Семеновій дружині Анастасії.

1511 р., 4 липня – «Била нам (королю Жигимонту – С. К.) чолом княгини Семенова Василевича, княгини Маря Ровенская, о том, што єсмо дали ей в Луцком повѣте два дворища на Красном (передмістя Луцька – С. К.), на имя Степановское а Малыщинское с тыми двѣма человеки служебными, которыи на тых дворищах живут, на имя Богданца а Тимошца, и листь первую нашу данину перед нами указывала, и била намъ чолом, абыхмо тыи два дворища [...] дали на вѣчность. Ино мы з ласки нашею и теж для ее чолом битя то учинили»⁴⁵⁹.

1516 р., 6 березня – в Острозі, княгиня Марія Ровенська разом зі своєю онукою Тетяною та її чоловіком, князем Костянтином Острозьким, підтвердили надання її (Марії) дочки, вже покійної княгині Анастасії Гольшанської, Києво-Печерському монастирю на двір Городок з присілками Обарів і Лобківщина, а також с. Волницю у Глуській волості князя Гольшанського⁴⁶⁰.

dziejów polskich. – Wilno, 1844. – Т. II. – С. 390-391). Те ж у праці Т. Стецького (*Stecki T. J. Z boru i stepu.* – Kraków, 1888. – С. 4-7).

⁴⁵⁷ *Stecki T. J. Z boru i stepu.* – С. 4 (без посилання на джерело).

⁴⁵⁸ АКС. – Т. III. – С. 57, nr. LXXXVII (регеста з «Сумаріушу Острозького»).

⁴⁵⁹ АКС. – Т. III. – С. 86-87, nr. CXIV (за офіційною копією близько 1540 р.).

⁴⁶⁰ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 191. – Л. 50-56. У публікації документу за названим джерелом (Акты, относящиеся к истории Западной России. – СПб., 1848. – Т. II. – С. 119-120, № 96) княгиня Ровенська помилково пропущена (*Собчук В.* Від коріння до крони. – С. 147, прим. 4).

Того ж року, 7 квітня – Іван Федорович Болбасович, батько якого продав свої маєтки Ростоки та Поріччя князю Семену Юрійовичу (Гольшанському), «после живота княгини ее милости (Анастасії Гольшанської – *С. К.*) бил есми чолом господарю моему, князю Костянтину Ивановичу Острозскому, через княгиню Семеновую Василевича, княгиню Марю Ровенскую, абы его милост рачил ласку и жаловане свое господарское вдѣлати и тым влостным имѣнем своим, Ростоки и Порѣчем мене, слугу своего, пожаловати. И господар мой [...] на жадане тещи своей, княгини Семеновой Василевича Ровенское, княгини Марии, то учинил»; далі Болбасович обіцяє служити зі своїми нащадками князю Острозькому, його дружині та їхнім нащадкам⁴⁶¹.

Того ж року, 24 липня – князь Костянтин Острозький видав лист, де повідомляв: «билъ мнѣ чоломъ служебник мой Иван Покотилевич и жаловал на княгиню Семеновую Ровенскую княгиню Марю, и повѣдил передо мною, иж дей есмы малъ остал (отъ) отца и матки своее и был у в опеце у ее милости кнегини Ровенское; а так ее милость княгиня Ровенская, видячи то, ижем я мал остал (отъ) отца и матки, отдалила от мене, а себе привлацила отчизну мою Богдашов и служѣ своему Олешку отдала, што был выслужил от давных лѣтъ отец мой тот Богдашов на пане Олизаре (старості Луцькому – *С. К.*); и тые листы даты пана Олизаровы ее мл. яко опекунка в себе мает; а мнѣ тое отчизны моее Богдашова и тых листовъ твердостей на тое имене, от пана Олизара наданных, вернути не хочет. Якож я сам (князь Острозький – *С. К.*) тые даты и твердости [...] в княгини Ровенское неоднократно видал и за тым служебником моим Иваном Покотилевичем многократ писал до кнегини Ровенское, абы ему тую отчизну его без его волокитов и накладовъ вернула; и кнегини Ровенская била ми челом, абых ему за тую отчизну его Богдашов отмѣну дал, не хотячи того служебника своего Олешка с того Богдашова рушати; ино я за прозбою и жаданемъ тещи моее кнегини Ровенское, так теж и обачивши того служебника моего Ивана Покотилевича его вѣрные а пилные послуги ку себе, даль есми ему отмѣну за отчизну его Богдашов, ве-

⁴⁶¹ AKS. – Т. III. – S. 137-138, nr. CLXVI (за офіційною копією близько 1540 р.).

длугъ дат и твердостей пана Олизаровых, которых есми добре свѣдом, то есть дворищи обапол речки [...]»⁴⁶².

Як бачимо, князь Острозький, забравши Богдашов у княгині Марії в 1499 р., пізніше повернув-таки їй маєток. Очевидно, це сталося після його одруження на онучці Марії, княжні Тетяні Гольшанській, у 1507/08 р. Зазначимо також, що княгиня Ровенська набула Богдашов, всупереч свідченню Покотиловича, шляхом законної купівлі в 1491 р. (див. вище).

Це була остання датована прижиттєва згадка про княгиню Марію. Відомо також, що вона записала, мабуть незадовго до смерті, маєток Квасилів на вічність Дорогобузькому монастирю пресв. Богородиці⁴⁶³ (Дорогобуж, разом зі вказаним монастирем, наприкінці 1514 р. був наданий князю К. Острозькому⁴⁶⁴). Марія прожила довге життя, переживши двох чоловіків, зятя та навіть власну дочку. Вона померла не пізніше квітня 1518 р., залишивши всі свої володіння князю Острозькому: 1 травня той отримав підтвердження на ярмарки у семи містах, серед яких вказані Колодне та Рівне⁴⁶⁵, а 5 травня – на всі володіння, що дісталися йому «після покійного вельможного князя Семена та дружини його, князя Марини (*так!*) Васильовича Ровенської, діда та баби дружини того ж (*post olim magnificum ducem Siemion et uxorem eius, ducem Marinam Vassyliewicza Rowienska, avum et avam uxoris eiusdem*)».

Ці величезні володіння були наступними: всі без винятку маєтки, котрі князь Семен Збараський отримав за поділом 1463 р. – замок Колоден (Колодне) та 21 село; Ростоки (взагалі то володіння Івана Болбасовича, слуги князя Острозького – див. під 1516 р.); Козлин (колись належав князю Юрію Федьковичу Несвізькому, потім – слугі князя Семена Гольшанського); Манев, Лопушна (спадщина князя Солтана Васильовича, отримана в 1475 р.); у Полонському повіті маєток Шульжинці (вислуга чи купівля князя Семена); замок Рівне (купівля від Івашка Дичка

⁴⁶² Архив Юго-Западной России. – К., 1907. – Ч. 8. – Т. IV. – С. 340-341 (за списком 1584 р.).

⁴⁶³ Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego. – Rkps. 425. – S. 54 (*Собчук В.* Від коріння до крони. – С. 148, прим. 3).

⁴⁶⁴ AKS. – Т. III. – С. 120-122, nr. CXLIX (за оригіналом).

⁴⁶⁵ AKS. – Т. III. – С. 163-165, nr. CLXXXII (за копією близько 1540 р.).

1461 р.) з селами Квасилов, Корнино, Колодно, Бережани, Басое (*Bassie*), Славне, Арестов (купівля від Ванька Кирдейовича Джусича 1470 р.); Хоцень (записаний Марії вітчимом, Олізаром Шиловичем, і підтверджений у 1487 р.); Бегонь, Карасевичі, Добринь, Климентів (присілки Городка – спадщина князя Солтана, отримана в 1475 р.); Забороль, два Житини, *Kusthyn* (?) та двір Першковий (*area Perskowa*) (колись належали князю Юрію Несвізькому); Студенки та Ставок (заклад від князя Федора Васильовича Збараського 1485 р.) – все до замку Рівного; Івачов Нижній, Янківці, Обаринці, Васковці, де Оначко сидів, Опрілівці (виміняні у князів Михайла та Семена Васильовичів Збараських близько 1479 р., реально набуті княгинею Марією вже після смерті чоловіка); у Новоградському повіті Стволовичі – маєток, який пан Война записав княгині Ровенській (її перший чоловік Немирич, ще деь наприкінці 1450-х рр.); також кілька дворів і будинків у Луцьку та дворища у Красному (під містом)⁴⁶⁶.

Князь Семен Васильович Солтан Несвізький-Збараський, князь Вишневецький (№ 10), отримав своє друге некалендарне ім'я чи прізвисько, вочевидь, задля відрізнення від старшого брата-тезки.

У молодості Семен Солтан, важко судити з яких причин, покинув межі ВКЛ і виїхав на службу до Московської держави, де був відомий ще під старим прізвищем Несвіцького. 5 березня 1459 р. на затвердження митрополиту Іоні був пред'явлений заповіт Єсипа Дмитровича Окінфова, землевласника Суздальського уїзду, складений перед походом московських військ на Вятку. При цьому двоє свідків документу «того дѣля къ докладу перед господина перед митрополита не приехали, – не пустил их из осады съ Плеса княз(ь) Семень Васил(ь)евич(ь) Несвитскій»; він письмово повідомив, що тих двох військових «из осады не

⁴⁶⁶ AKS. – Т. III. – S. 166-168, nr. CLXXXIII (за офіційною копією близько 1540 р.). Цікаво, що у реєстрі цього документу, облятованого в актах Луцьких, князь Семен названий Несвізьким: *1518 Fra 3. Ipsa Die S. Florianae Cracoviae, Privilegium a Serenissimo Sigismundo Rege Poloniae Super arcam Kolodno, Rowne, Kozlin, Chociń, ac alia, duci Constantino Iwanowicz Ostrogski, post olim Simeonem Wasilewicz Nieświski et Marianna Rowieńska uxorem Ejus avum et awiam [...] (Stecki T. J. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym. – Lwów, 1871. – S. 402, przyp. 1).*

выпустилъ [он] по великого княз(я) приказу»⁴⁶⁷. Звідси випливає, що великий князь Московський, Василь Васильович (Темний), призначив вихідця з ВКЛ воєводою у Пльосо – містофортецю на Волзі в складі Костромського уїзду.

Про те, що на московській службі перебував саме Семен Васильович Солтан, згадується і в його власному заповіті 1472 р. Князь зазначав, що «доколе я из Москвы не приехалъ», його частиною спадщини володіли брати, князі Василь і Семен. Мабуть, Семен Солтан довідався про смерть батька (найвірогідніше в 1461 р. – див. наприкінці № 5), перебуваючи в Московській державі, після чого повернувся до ВКЛ (хоча й не відразу) і отримав свою частину «отчины». Цей поділ відбувся в Луцьку 9 липня 1463 р., закріпивши за князем Солтаном такі володіння: «у Луцком повѣте Городокъ двор, а села: Караевичи, Обаров, Тынное, а в Збаразском повѣте: Олексинец, Островец, Бакота, два Бутины, два Вишневы, Лопушная, Орєвцы; а што matka наша держит отчину нашу и села Манєв, и другой Старый Манєв, Тараж, Передмир, Бурсуковцы, Влашиновцы, Вербовец, Ряшневка, Доманинка, Черниково дворище, а верхъ Попова ставу селищю, гдѣ Луцевичи седѣли, то все брату нашему Солтану после матки нашею живота [...] а князю Солтану у Вишневы пол гроша из збаразского мыта»⁴⁶⁸. Дійсно, після смерті матері Солтан успадкував її маєтки: майже всі вони у дільчих актах Збаразьких 1475–1481 рр. згадуються як його спадщина.

Володіння князя Семена Солтана у Збаражчині розташовувалися на р. Горині, у верхів'ї Жираку (її притоку) та на Ікві. «Маєтки князя Солтана займали великі території на півночі Збаразького повіту в басейні Горині й Жираку, заходячи клином аж на Ікву». «У частці князя Солтана стороннім було село Тараж, яке виділялося навіть своїм відірваним розташуванням на Ікві. На відміну від інших поселень Збаразького повіту, у Таражі ще й у середині XVI ст. залишаласягородова повинність на користь

⁴⁶⁷ Акты социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV – начала XVI в. – М., 1964. – Т. III. – С. 137-138, № 100 (за оригіналом). Дата пред'явлення грамоти, вказана на її звороті, жодних сумнівів не викликає: «м(е)с(я)ца марта вь 5 д(е)нь в лѣто 6967, индикта вь седмыи».

⁴⁶⁸ AKLS. – Т. I. – S. 54-55, nr. LVII (за офіційною копією близько 1540 р.).

Кременецького замку⁴⁶⁹. Крім того, наприкінці XVI і на початку XVII ст. цього села настирливо добивалися зем'яни Бережечкі, стверджуючи, що воно належить їхньому роду^{470, 471}.

Цілком вірогідно, центром своїх володінь у Збаражчині князь Семен Солтан зробив Вишнівець, побудувавши там перший замок. Так, якщо в акті 1463 р. два Вишнівці згадані як рядові села (причому не на першому місці), хоча і з правом збору мита, то в актах 1475 р., виданих через 2-3 роки після смерті Солтана, Вишнівець фігурує вже як «город» або «твержа». Крім того, в одному з цих документів Манев зветься не селом, а двором з власними селами й присілками⁴⁷².

3 жовтня 1472 р. князь Семен Васильович Солтан уклав заповіт (тестамент) – єдиний акт цього типу, що зберігся від Несвізьких-Збаразьких за весь досліджуваний період. Наводимо його текст у повному вигляді.

«Во имя светое живо на[ча]лно[й] Троицы, Отца и Сына и Святого Духа. Сѣ яз, князь Семень Василевичъ Солтанъ *отчичъ Збаразский*, в своем целом розуме, в доброй памяти, записоваю по своей душе на своей дедизне на Городку и к тому приселокъ Клименьтовъ а Бегонье двесте копъ грошей, сто копъ к Пречистой к Печери, а съ[т]о копъ к церквамъ на сороковусты. А што коли моей деленицы в Збаразскомъ повете, на том записоваю дочкамъ своимъ двесте копъ грошей. Нехай то братия моя дочкамъ моимъ положить. А што коли братия моя князь Василей а князь Семень до моего приезде имели, доколе я из Москвы не приехалъ, нехай бы они по тому опять своя имения мели. А што которое имение под кого подошло о моемъ приезде и чие делницы, ино бы то нехай опять за ся верънено тому, чие было в перъвомъ⁴⁷³ делу, абы ся по моемъ животе о то братия моя не хлопоталися, а по первому бы делу держалися. А такежъ слугам своимъ верънымъ записываю, которые жъ ми много летъ пос-

⁴⁶⁹ Литовська метрика. – Книга 561. Ревізії українських замків 1545 року. – К., 2005. – С. 196, 198; разом з Таражем тут згадані три сусідніх села, що виникли пізніше (прим. наша – С. К.).

⁴⁷⁰ ЦДІАК. – Ф. 22. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 611-612 зв.; Спр. 11. – Арк. 2-2 зв.

⁴⁷¹ Собчук В. З історії... – С. 235, 236.

⁴⁷² AKLS. – Т. I. – С. 70, 71

⁴⁷³ В. Собчук читає (див. нижче): «перышѣмъ».

лужили: Роману на Добрын[и] а на Корыєвичох пятьдесятъ копъ грошей со всимъ с тымъ, яко жъ то к тому объехано, а Омеляну на Обарове тридцать копъ грошей а со всимъ же с тым, што к тому объехано. А при моємъ животе с того имениа они нехай мнѣ служить, а што ся станеть Божа воля надо мною, и по моємъ животе они с того имениа нехай служатъ, кому хотять. А пакъ ли всхотять братья моя мети, ино нехай бы тые пенязи отьложать слугам моим Роману а Омеляну, которые жъ я имъ записаль на томъ имению. А што коли имаю в во всихъ дворах челяди, то есть вольные, а по моємъ животе нехай вси идутъ добровольне, где кому хотять. А при томъ былъ духовникъ мой Ионанъ (Конанъ⁴⁷⁴) игумен, а панъ Семень Григоревичъ, панъ Андрей Чапличъ, панъ Олехно Джуса, князь Олександро [Ивановичъ]⁴⁷⁵, панъ Русинъ Изуповичъ (Куцковичъ⁴⁷⁶), а иньшихъ было при томъ много добрых. А писалъ пана Семена Григоревича писарь Гридко. Лета шесть тисечь семьсотъ (девятьсотъ)⁴⁷⁷ осмьдесятъ перьвого, иньдиктъ шостый, октебрь третий»⁴⁷⁸.

⁴⁷⁴ Прочитання В. Собчука. На своєму прочитанні, перевірити яке після 2017 р. ми не мали можливості, не наполягаємо.

⁴⁷⁵ Так у В. Собчука.

⁴⁷⁶ Прочитання В. Собчука.

⁴⁷⁷ Написано над словом «семьсотъ» іншим чорнилом.

⁴⁷⁸ Список документу зберігся у 7-й книзі т. зв. Руської метрики: сюди внесено його підтвердження королем Стефаном від 20 червня 1583 р., за текстом підтвердження (видимусу) королеви Ганни від 11 березня 1583 р., переписаного з оригінальної грамоти, що зберігалася в її скарбі, й виданого князем Збараським (РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 196 [ЦДІАК. – КМФ-36. – Оп. 1. – Спр. 196]. – Л. 233-233 об.; публікація: *Собчук В.* Маловідомі актови джерела... – С. 100-102, № 3; реґеста: Руська (Волинська) метрика. – С. 371, № 126). В. Собчук помилково відніс документ до 1473 р. (*Собчук В.* Маловідомі актови джерела... – С. 96, 100): дата 3 жовтня 6981 р. за вересневим стилем відповідає 1472 р., цілком узгоджуючися з 6-м індіктом.

Наприкінці XVI ст. оригінал грамоти якимось чином потрапив до архіву князів Острозьких, про що свідчить польська реґеста в сумарії вказаного архіву 1594 р. (з невірної витлумаченням змістом та помилкою в даті): «List ks. Semena Zbaraskiego, w którym zapisuje po swej duszy na Grodku i na przysiolku Klementowa i Biechniu 200 kop Przeczystej w pieczarze, a dziewczkom swym 200 kop i aby to bracia jego ks. Wasyl i Semen odłożyli do jego przyjazdu z Moskwy, a jeśli by nie wrócił, aby te imienia za swoje mieli, an. 6991» (Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego. – Rkps 425. – S. 354; *Собчук В.* Маловідомі актови джерела... – С. 96, прим. 12).

Очевидно, невдовзі після складення заповіту Семен Васильович Солтан і помер. Можна припустити, що його було поховано в Києво-Печерському монастирі, на користь якого князь зробив щедрий запис. У найдавнішому Києво-Печерському пом'янику міститься розділ «Род князя Солтанов», який неможливо віднести до когось іншого, крім Семена Солтана Збаразького. У початковій, «князівській» частині цього переліку імен записано: «инока князя Семиона, скимницю княгиню Агрифину, князя Иоанна, Семиона, княгиню Анну, князя Семиона, иноку Оульяну» (далі ще 13 імен без князівського титулу)⁴⁷⁹. На жаль, точна ідентифікація вказаних осіб неможлива. Не виключено, що перші двоє з них – це сам Семен Солтан і його дружина, які обоє могли постригтися в чернецтво. Однак можливо й те, що предки Солтана у пом'янику записані в хронологічній послідовності. Тоді «инока князя Семиона» слід було б визнати батьком «князя Иоанна» – Івана Несвізького (1388–1410 рр.). Ім'я другого «Семиона», мабуть, є помилкою замість «князя Василя»: пропуск у пом'янику рідного батька Солтана Васильовича вкрай дивний, а дружина Василя I Збаразького, за даними іншого пом'яника, звалася саме Анною (див. на початку розділу). В такому випадку лише третього «князя Семиона» можна було б ототожнити з Семеном Солтаном, а «иноку Оульяну», теоретично – з його дружиною (хоча княгинею вона й не названа). Загалом же у вказаному переліку імен надійно ідентифікується лише одна особа – князь Іоанн (Іван Несвізький).

Дружина Семена Васильовича Солтана, слід гадати, померла чи постриглася в чернецтво раніше за чоловіка, оскільки в його заповіті не згадується. Можливо, вона була дочкою князя Івана Лукомського, син якого, теж Іван, у 1482 р. надав свою печатку княжні Анні Солтанівні для засвідчення виданого нею акту (див. наступний розділ, № 25).

⁴⁷⁹ Древний помянник Киево-Печерской лавры (конца XV и начала XVI столетия) // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – К., 1892. – Кн. VI. – Приложение. – С. 56. У Введенсько-Печерському пом'янику 1654 р. тут імена лише трьох князів: «Ро(д) Кн(з) Солтановъ. Помяни Г(оспод)и. Ино(к) Кн(з) Симеона, Кн(з) Иоанна, Кн(з) Симеона» (Помянник Введенської церкви в Ближніх печерах Києво-Печерської лаври // Лаврський альманах. – К., 2007. – Спецвипуск 7. – С. 27).

Також є очевидним, що синів Семен Солтан не залишив, оскільки свої володіння він заповів братам Василю та Семену. Останні, за особистим наказом короля, ділити цей спадок не стали і деякий час держали його «на поль» (спільно) – до загибелі Василя Васильовича у 1474 р.; остаточний же поділ Солтанової спадщини відбувся аж у 1478 р. Що стосується дочок Семена Солтана (Марії та Анни – див. наступний розділ), то батько заповів їм лише 200 коп грошей, які вони мали отримати від дядьків. Можна припустити, що князь дотримувався «патріархальної» позиції та не хотів, щоб його частина родової «отчини» відійшла до гаданих зятів, будучи втраченою для Збаразьких (як це згодом сталося з володіннями Семена Колоденського). А можливо, Семен Солтан просто не мав надії, що його дочки-сироти зможуть утримати батьківську спадщину.

Нарешті, як нам видається, ще одним, наймолодшим сином князя Василя І Івановича Несвізького-Збаразького, вірогідніше за все, був загадковий **князь Данило Несвіцький (№ 11)**. Про його існування відомо лише за патронімом сина, «князя Василья Даниловича Несвитцкого», який згадується на московській службі у 1484 і 1508 рр. Виходячи з такої хронології, Данило цілком міг бути братом князя Семена Васильовича Несвіцького (Солтана). Останній у 1459 р. служив воєводою у фортеці Пльосо Костромського уїзду, а волостелями сусідньої Шухомашської волості того ж уїзду в 1484/85 р. були князі Василь та Іван Несвіцькі (Даниловичі). Звідси можна припустити, що в 1450-х рр. на службу до Москви виїхали двоє князів Несвіцьких – Семен Васильович Солтан і його брат Данило. Перший згодом повернувся на Волинь і в 1463 р. успадкував частину «отчини»; Данило ж залишився у Московській державі, де започаткував окрему лінію роду, яка єдина зберегла своє первісне прізвище. Навряд чи випадковим є й те, що старший син Данила був названий Василем: адже це ім'я в середині XV ст. носили двоє князів Несвізьких-Збаразьких, за нашою гіпотезою – батько і старший брат Данила. (Детальніше про московську гілку князів Несвіцьких див. наприкінці розділу VI).

Розділ V

РОЗПАД ЄДНОСТІ РОДУ ЗБАРАЗЬКИХ

У наступному поколінні рід князів Збараських за чоловічою лінією продовжили сини Василя II Васильовича, двоє з яких, прийнявши додаткові прізвища, похідні від назв їхніх резиденцій, стали засновниками окремих родів князів Вишневецьких і Порицьких; від останніх пізніше відокремилися ще Воронєцькі. Сини Василя II успадкували приблизно половину родових володінь; решта ж Збараського повіту, а також новосформована Ровенська волость у Луцькому повіті, після смерті Семена Васильовича Збараського-Колоденського перейшли до його вдови, княгині Марії Ровенської, та їх єдиної дочки, княгині Анастасії Гольшанської. Літом 1474 р. спадок Василя Васильовича виглядав незavidно: замок Збараж був спалений під час кримсько-татарського нападу, довколишні села, напевне, також зазнали спустошення, а спірний замок Вишнівець контролював Семен Колоденський, який лише через рік офіційно відступив його племінникам. Причому все це належало поділити між п'ятьма чи, скоріше, шістьма синами Василя II.

Одним із них, вважаємо, був **князь Петро Збараський (№ 17)**, який у зазначеній ситуації, в кожному випадку не пізніше 1478 р., прийняв рішення виїхати на службу до Московської держави, де започаткував окрему гілку Збараських (детальніше див. наприкінці розділу VI). Навряд чи цей Петро був старшим сином свого батька, оскільки такому все ж мала дістатися найзначніша частина «отчини», як і престижний статус голови родини. Тому приймаємо Петра, зрештою досить умовно, одним із середніх синів Василя Васильовича.

Старшим же сином Василя II був **Михайло Васильович Збараський, князь Вишневецький (№ 15)**. Найвірогідніше, він народився десь у середині 1450-х рр.⁴⁸⁰. Через рік після загибелі

⁴⁸⁰ Наймолодший із чотирьох-п'ятьох братів Михайла, Семен Менший, скоріше за все, народився в 1467 р. (див. нижче, № 20).

батька Михайло Васильович одноосібно виступає як його спадкоємець. У 1475 р. він подав королю Казимиру скаргу на дядька, князя Семена Збаразького (Колоденського), щодо спадщини іншого дядька, князя Солтана, котру князь Василь і князь Семен начебто поділили між собою – хоча останній це заперечував. 4 липня в Луцьку відбувся суд, в підсумку якого поважні судді, призначені королем, «князя Семена оправили, а князя Михайла обвинили», наказавши провести поділ Солтанової спадщини. Князь Семен дав одну з рівних половин на обрання князю Михайлу, і той взяв город (замок) Вишнівєць з присілками й Тараж. Того ж року дядько та племінник з братами уклали додаткову угоду, за якою першому відходило ще сільце Студеняковці (в Луцькому повіті) зі складу власної «отчини» князя Михайла; також встановлювалась межа між Вишнівцем і Маневом. Але остаточний поділ спадщини князя Солтана, здійснений 2 червня 1478 р. в Маневі, був значно вигіднішим для матері Михайла Васильовича (яка повернулась із татарського полону) та її п'ятьох синів: крім Вишнівця й Таража, вони отримували ще Лопушну і Влашинівці, а також, очевидно, повертали свої Студеняковці (див. попередній розділ, № 9).

Перший поділ володінь між синами Василя Васильовича, умови якого невдовзі були скасовані, відбувся наприкінці 1470-х рр. Про його існування відомо лише з недатованої угоди князів Збаразьких, де Михайло та Семен Менший обмінювали дядьку Семену, старості Кременецькому, «с *своєи дѣлници*» Івачів Нижній, Янковці, Обаринці, Васковці та Опреловці на його маєтки Коськів і Шульжинці (у Полонському повіті). Однак за відомим нам поділом 1481 р., що відбувся вже *після* смерті Семена Збаразького-Колоденського, Васковці та Опреловці діставалися Федору Васильовичу; там же фігурують і інші села братів Васильовичів. Звідси зрозуміло, що угода про обмін цих сіл залишилася нереалізованою (див. там само).

Князь Семен Збаразький-Колоденський, маючи лише одну дочку, перед смертю записав братаничу, князю Михайлу Васильовичу, Манев, Вербовець, Передмірку, Борсуковці та Городок з присілками (останній – у Луцькому повіті). Але вдова князя Колоденського Марія та її зять, князь Семен Юрійович (Гольшанський), «того імѣнья отпирали [...] и не хотѣли мя к тому

имѣнью припустити». Врешті ж сторони, не вдаючись до суду («не даючи ся у право»), домовились винести суперечку на рішення «старшихъ приятелей нашихъ – што тыи приятели промежи нами найдуть, то намъ терпѣти на обѣ сторонѣ». 1 квітня 1481 р., у Вільні, «ихъ милость промежи нами такъ нашли: штожь я князь Михайло Васильевичъ поступилъ єсми дядиной своєй княгини Семеновой Марьи и зятю єи князю Семену Юрьевичу имѣнє на имя Городокъ со всѣми тыми приселки, што здавна къ Городку прислушають, со всѣми пожитки вѣчно и непорушно, а к мосей руцѣ мнѣ поступила дядина моя [...] имѣнє на имя Маневъ, а Вербовець, а Передьмирку, а Борсуковци, со всѣми пожитки, што к тым селомъ слушаєть, вѣчно и непорушно [...] А кто бы тоє єднаньє з насъ с obu сторонъ узрушилъ, тотъ маєт заплатити королю пять сотъ копъ гроший, а одна сторона другой сторонѣ триста копъ гроший. А тотъ листъ, который же былъ записать дядя мой небожчикъ князь Семенъ на тая имѣнья мнѣ, тотъ єсми листъ содраль»⁴⁸¹.

Наступного дня, 2 квітня 1481 р., теж у Вільні, відбувся й поділ володінь між чотирма синами князя Василя Васильовича. «Во имя Божє станся. Мы князи Збаразский Василевичи, князь Михайло, князь Семенъ, князь Федор а князь Семен Молодший, розделили єсмо отчизну свою. Я князь Михайло, будучи брат старший, взял єсми молодшого брата князя Семена на свою опеку из делницею его отчизны нашею. Мнє князю Михайлу старшому брату досталося з молодшим братом князем Семеном город Вишневецъ зо всеми селы и з людми, и ставы, з лєсы и зо всеми пожитки, што коли тягнєт ку тому городу. А на имя первое село Лозы з двема ставы, а Кунаховичи, а Будуинъ (Бутин – С. К.), а Бакота, а Островець, а Вязовая, а Олексинець, а Мелная, а Ивана, а Таражъ. А Збаражской волости три села к тому ж городу перво писаному к Вишневьцу, на имя [И]вачово из ставом, а Янковцы, а Обаринцы. А тыє имения на верху писаные из ставы и со всеми пожитки, што коли к ним здавна тягнуло и тягнєт». (Далі описуються володіння інших братів). «А кто бы тот дел з насъ, брати, рушил, тот королю заплатит

⁴⁸¹ AKLS. – Т. I. – S. 79-80, nr. LXXXIII (за оригіналом); помилковий рік у заголовку виправлено на s. 162.

семсот коп, а брати триста копъ. А хто наложит (зробить видатки – С. К.) на свой город албо на ставы, албо на которое именье, а хто бы хотел тот дел рушит, тот на простую помову маеть пенязи (гроші – С. К.) положить, што коли шкоды будет тот дел рушити». (Далі йде список свідків). «Писан у Вилни под Божими леты тысяча и чотыриста осмьдесят первого году месяца апреля второго дня, индикта четввертого[надцать]»⁴⁸².

На перший погляд досить дивно, що Михайло Васильович, будучи найстаршим із братів, не взяв собі батьківської столиці, Збаража. Але це стає зрозумілим, якщо пригадати, що під час татарського нападу 1474 р. Збараж зазнав нищівної пожежі; очевидно, за неповні сім років, що пройшли відтоді, Збараський замок так і не був відбудований, принаймні повністю. Напевне, саме через це князь Михайло й вирішив зробити своєю резиденцією не батьківський Збараж, а Вишнівець – спадщину дядька, князя Солтана Васильовича. Втім, це не завадило йому до кінця життя писатися Збараським, хоча іноді князь вживав і нове прізвище Вишневецького.

30 травня 1482 р. Михайло Васильович, з метою закріпити права на села, що колись належали його дядькам Солтану і Семену Колоденському, а потім були записані останнім своєму братаничу, виклопотав підтвердження на них від дочок Солтана Васильовича – Марії та Анни. Сестри «записали єсмо и листом сим нашим єсмо потверьдили брату нашому князю Михайлу Василевичу Збараському тыє села, которые жь князь Михайло дерьжить от дядка своего и от нашего от князя Семена небожчика Колоденского, нашеє отчизны а дѣлници отца нашего, што после отца нашего князь Семен держал, на имя Манов, а Передмирь, а Вербовець, а Борсуковци со всеми пожитки и всеми приходы [...] протож што дядко нашъ князь Семен Колоденски братничу своєму князю Михайлу тыє именья дал, как уверьху писано, и мы на тоє данє дядка нашего брату нашему

⁴⁸² РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 192 [ЦДІАК. – КМФ-36. – Оп. 1. – Спр. 192]. – Л. 12-13; публікація: *Собчук В.* Маловідомі актові джерела... – С. 102-104, № 4; регеста: Руська (Волинська) метрика. – С. 238, № 6. Текст у складі підтвердження короля Жигимонта Августа від 8 липня 1570 р., внесеного до 2-ї книги т. зв. Руської метрики. В числі індикту копієст явно не дописав заключну частину «надцать» (*Собчук В.* Маловідомі актові джерела... – С. 96).

князю Михайлу Василевичу Збаразському и листом сим нашим потвердили, и его дѣтем, и его потом будучим тые *то* имѣнья, как уверху писано, вѣчно и непоручьно. А нам, книги Марьи а княжне Анне Солтановнам, ненадобе у тые имѣнья уступатися, ани дѣтем нашим, ани потом будучим вѣчно а непоручьно». Якщо ж Солтанівни цей запис порушать, то повинні будуть «господарю королю тысячу рубльєи широких грошеи заплатити», і стільки ж – князю Михайлу⁴⁸³.

14 листопада 1482 р. у Вишнівці, за наказом короля, відбувся поділ володінь між князями Михайлом і Семеном Меншим (мабуть у зв'язку з досягненням останнім повноліття). При цьому старшому з братів дістався город Вишнівець з містечком, приміським селом і вишнівецьким митом, села Олексинець, Островець, Тараж, Бакота, Бутин, Конаховичі (Кинахівці), Лози, Бодаки, поселення якихось Мишка та Юхна. Якщо ж хтось із братів цей поділ порушить, то має заплатити королю дві тисячі рублів широкими грошами, і стільки ж іншому брату⁴⁸⁴. Згодом, після 1489 р., Михайло Васильович успадкував частину спадку бездітного Семена Меншого – Млинівці (на Горині)⁴⁸⁵, Мельну (на однойменній річці, теперішній Гук, лівий приток Серету)⁴⁸⁶ та Возову (?). Крім того, скоріше за все, перший князь Вишневецький придбав у шляхтичів Болбасовичів села Кушлин (Кушнин) і Підгайці у Кременецькому повіті⁴⁸⁷.

⁴⁸³ Собчук В. Маловідомі актові джерела... – С. 105, № 5 (за оригіналом). Дата: «Псан [месяца] мая 30 ден индик 15 по лѣто 6990».

⁴⁸⁴ AKLS. – Т. I. – С. 80-81, nr. LXXXIV (за оригіналом).

⁴⁸⁵ У 1583 р. належали князю Михайлу II Вишневецькому (Źródła dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т. XIX. – S. 132).

⁴⁸⁶ У 1546 р. урядник князя Дмитра Вишневецького свідчив, що пан Ян воєводич Подільський «пять сель осадилъ на властномъ крѹнтѣ князей нашихъ, едно противъ Залозецъ (тепер Залізіці, при впадінні Гуку до Серету). А чотыре села на рѣтцѣ Мелной» (Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильна, 1867. – Т. I. – С. 112). Див.: Собчук В. З історії... – С. 237, 244, прим. 60.

⁴⁸⁷ Щоправда, ці села у власності Вишневецьких вперше згадані лише в 1545 р. (Литовська метрика. Книга 561. Ревізії українських замків 1545 року. – К., 2005. – С. 196, 200). Але вони «придбані були, мабуть, наприкінці XV або на початку XVI ст., тобто в найскрутніший для нащадків Болбаса час» (Собчук В., Тесленко І. Перші покоління шляхетського роду Болбасів-Розтоцьких // Вісник Львівського університету. Серія іст. – 2009. – Вип. 44. – С. 269).

Про службову діяльність князя Михайла Збараського наприкінці XV ст. нічого не відомо. Але, мабуть, у винагороду за таку 2 червня 1489 р. він отримав від короля Казимира 21 копу грошей із володимирського мита⁴⁸⁸.

Того ж року, за свідченням польського шляхтича Станіслава Давидовського, князь Михайло Вишневецький особисто здійснив напад на його сім сіл, які спалив і пограбував, причому наказав убити двох шляхтичів та одного простолюдина. Згодом, за словами Давидовського, король Олександр розглядав цю справу і сторони «переєдналь», наказавши «ми тому всему заплату вчинити»; однак це рішення виконане так і не було. У 1511 р. Давидовський знову скаржився на вказаний злочин, уже 22-річної давнини, королю Жигимонту. Але князь Вишневецький заперечив, що «я дей о томъ съ тобою николи ся не еднали, ани тебе єсми просиль», причому це підтвердив і державний урядник, який, за свідченням Давидовського, був присутнім при рішенні короля Олександра. Король виніс вирок, що сторони «межи собою судьи полюбовныи мають взяти, и тыи судьи ихъ мають межи ними конецъ вчинити»⁴⁸⁹.

Впродовж 1490-х рр. князь Михайло згадується лише в якості свідка, причому фігурує з прізвиськом як Збараського, так і Вишневецького. 2 вересня 1491 р., в Луцьку, князь М. В. Збараський приймав участь у розгляді судової справи⁴⁹⁰. А 21 серпня 1497 р., в Кременці, князь Михайло Вишневецький засвідчив приватну угоду купівлі-продажу⁴⁹¹. Відомо також, що за часів короля Олександра князь Михайло Збараський мав подвір'я у Кременецькому замку⁴⁹².

Тим часом наприкінці XV – початку XVI ст. володіння князя Вишневецького зазнавали тяжких спустошень від нападів кримських татар. 23 серпня 1494 р. загін дворян і найманих солдатів короля Яна Ольбрахта, висланий проти татар, поблизу

⁴⁸⁸ LM. – Vilnius, 2004. – Knyga Nr. 4. – P. 82.

⁴⁸⁹ РИБ. – Петербург, 1903. – Т. XX. Литовская метрика. Т. I. – Стб. 729-730, № 133 (Книга 2 судних справ, акт від 24 червня 1511 р.).

⁴⁹⁰ AKLS. – Т. I. – S. 95, nr. XCIX (за оригіналом).

⁴⁹¹ AKLS. – Т. I. – S. 112, nr. CXIII (за офіційною копією близько 1540 р.).

⁴⁹² Акти Волинського воєводства кінця XV – XVI ст. – К., 2014. – С. 62, № 5 (оригінал від 27 червня 1508 р.); список: LM. – Knyga Nr. 8. – P. 263.

Вишнівця (*circa Visznyewiecz*) вступив у бій з переважаючими силами ворога, але зазнав поразки⁴⁹³. Протягом наступних років кримсько-татарські війська особливо завзято пустошили Волинь, пор. замітку місцевого літописця: «И плениша усю Волиньскую землю мало не до конца» (1496 р.)⁴⁹⁴. У серпні 1500 р. кілька царевичів, синів та родичів хана Менглі-Гірея, були вислані на литовсько-польські землі; серед інших міст, вони повоювали й Вишнівець⁴⁹⁵. А восени 1502 р. два кримські царевичі знову були під Вишнівцем⁴⁹⁶, про що згадував у листах 25–29 вересня сам король Олександр (на основі донесення від князя Семена Гольшанського, старости Луцького)⁴⁹⁷.

31 жовтня 1502 р. Станіслав з Ходча, староста Львівський, скаржився королю Олександру, що через князя Вишневецького (*per ducem Visniowiensem*) до Королівства завозиться фальшива монета, причому не лише польська, а й литовська⁴⁹⁸. Навряд чи ця інформація виявилася правдивою: адже звинувачення було дуже серйозним, однак король не покарав князя, який, здається, недавно отримав призначення на державний уряд – старости Брацлавського та Вінницького.

⁴⁹³ [*Miechov M. de*] *Chronica Polonorum*. – Cracoviae, M.D.XXI. – P. CCCLVIII; 23 серпня – переддень св. апостола Бартоломея, – дійсно припадало на суботу у 1494 р. Б. Ваповський «переніс» цей татарський напад на кінець вересня, а також суттєво «розширив» повідомлення Меховського (*Scriptores rerum Polonicarum*. – Cracoviae, 1874. – Т. II. *Continet: Chronicorum Bernardi Vapovii partem posteriorem 1480–1535*. – P. 20-21). Це було характерним прийомом вказаного письменника, причому «головним чином часті напади татарські дають Ваповському нагоду до подібних розтягувань тексту Меховіти» (*Lukas S. Rozbiór podługoszowej części kroniki Bernarda Wapowskiego // Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń wydziału historyczno-filozoficznego Akademii umiejętności*. – Kraków, 1879. – Т. X. – S. 240-242). Саме оповідання Ваповського згодом було покладене в основу повідомлення про Вишнівецьку битву 1494 р., що міститься у хроніках Кромера, Стрийковського і т. д.

⁴⁹⁴ ПСРЛ. – Т. XXXV. – С. 123-124.

⁴⁹⁵ Сборник Императорского Русского исторического общества. – СПб., 1884. Т. 41. – С. 359-360.

⁴⁹⁶ Там же. – С. 489 (повернулися за тиждень до Філіпового посту, тобто на початку листопада).

⁴⁹⁷ Akta Aleksandra krola Polskiego, wielkiego księcia Litewskiego i t. d. (1501–1506). – Kraków, 1927. – S. 153, 155, 165, 167, nr. 109, 110, 113, 114.

⁴⁹⁸ Akta Aleksandra krola Polskiego... – S. 175-176, nr. 121.

16 лютого 1504 р. король Олександр писав до намісника Брацлавського, князя М. В. Збараського, щоб той дав «увязаніє» землянину вінницькому, Шулзі Долбиничу, до запусілого селища Котенева на р. Росі⁴⁹⁹. 28 квітня, виконуючи це розпорядження, князь Михайло у Вінниці видав такий лист: «Приказаньемъ господаря нашего милостивого Александра [...] я, князь Михайло Василевич Збаражский, староста брянславский, подлоуг листу господарьского и наоуки его милости, дал есми воиту вѣнницькому Шюлзѣ Долбыничю имѣнье въ Брянславском повѣте на Р[о]си селишче на имя Котеневъ съ всим [...] и въвязати есмо его дали въ тое имѣнье дворяниноу господарьскому пану Счасному Полозовичу [...]»⁵⁰⁰.

Вказаний уряд князь Збараський отримав, скоріше за все, у 1502 р. (4 листопада 1501 р. намісником Брацлавським і Вінницьким був ще князь Андрій Сангушкович⁵⁰¹, який 15 жовтня 1502 р. згадується уже як намісник Кременецький)⁵⁰². Окрім Брацлава, до його намісницької округи входили також Звениго-

⁴⁹⁹ Грамоты великих князей Литовских с 1390 по 1569 год. – К., 1868. – С. 38, № 18 (Сообщил В. Антонович). Замість «на Рси» тут помилково надруковано «на Уси» (див. зараз нижче).

⁵⁰⁰ Архив Юго-Западной России. – К., 1907. – Ч. 8. – Т. IV. – С. 173, № XXVIII.1 (Арх. Киев. Арх. Ком. № 22). Оригінал акту нині зберігається: ЦДІАК. – Ф. 220. – Оп. 1. – Спр. 639 (от Абрамовича, А. К. № 22). За ним подаємо правильне читання «на Р[о]си» (так і в наступному документі), тоді як у публікації помилково надруковано «на вси». Зазначимо ще згадку про купчий лист під печаткою намісника Брацлавського, князя М. В. Збараського, виданий до 10 липня 1507 р. (LM. – Knyga Nr. 8. – P. 204, nr. 225).

⁵⁰¹ AKLS. – Т. I. – S. 146, nr. CXLVI (за оригіналом).

⁵⁰² LM. – Vilnius, 2007. – Knyga Nr. 6. – P. 287, nr. 489 [AKS. – Т. III. – S. 32, nr. LIII]. Цим актом король Олександр підтвердив князю Андрію Олександровичу своє давніше надання 1498 р. (LM. – Knyga Nr. 6. – P. 180, nr. 269). М. Вольський вважає, що у жовтні 1502 р. Сангушкович реально не міг бути намісником Кременецьким, оскільки у червні та серпні того ж року цей уряд тримали вже його наступники (після 1498–1500 рр.). А отже: «Безсумнівно помилка та є наслідком повтору в 1502 титулатури Сангушки з 1498» (Urządnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy. – Kórnik, 2007. – Т. III. – Zeszyt 5. – S. 61–62). Так це чи ні, але в оригінальних актах від 11 серпня 1502, 13 травня й 27 липня 1503 р. князь А. О. Сангушкович фігурує без жодного уряду (AKLS. – Т. I. – S. 126, 147, 150, nr. CXXV, CXLVII, CXLVIII). Навряд чи це було б можливим, якби в той час він був намісником Брацлавсько-Вінницьким (або Кременецьким).

род і Чуднів. Зокрема, у Брацлаві він видав лист такого змісту: «Я, князь Михайло Василевич Збаражский, намѣстникъ бра-славский и звинигородский и чудновский. Бил мнѣ чолом зема-нин brasлавский на имя Иван Долбынич Котеневский (тепер уже так! – С. К.) и просил у мене селища у Браславском повѣте на имя Трибѣсова, на рецѣ на Рси; ино я, увидивши его вѣрную службу ку господарю нашему королю его милости, иж он есть слуга добрый, дал есми ему тоє селищо Трибѣсовъ со всим [...]»⁵⁰³. Досить цікаво, що сам король Олександр надав Котеневському це селище дещо пізніше – 11 березня 1506 р., згідно з листом свого намісника⁵⁰⁴. Відомо також, що за короля Олександра намісник Брацлавський, князь М. В. Збаразький, надав землянину Семену Кішці озеро Удеч у Брацлавському повіті⁵⁰⁵.

При цитованих актах князя Михайла 1504–1506 рр., відомих за оригіналами, збереглася також і його печатка. На ній зображено той самий геральдичний знак, що й

на печатці його батька, князя Василя Васильовича (1475 р.) – перехрещений хрест, поставлений на півколо над шестипроменевою зіркою. Цей знак успадкували й нащадки Михайла Васильовича, князі Вишневецькі, перетворивши його на родинний герб⁵⁰⁶.

7 вересня 1507 р. князь М. В. Збаразький, намісник Брацлавський, отримав від короля Жигимонта до Брацлавського замку місцеві корчми «ему на проживене»⁵⁰⁷. Однак невдовзі, не пізніше початку листопада, він мусив повернути намісництво Брацлавське князю Костянтину Острозькому, який після втечі з

⁵⁰³ Архив Юго-Западной России. – Ч. 8. – Т. IV. – С. 174, № XXVIII.2 (Арх. Киев. Археогр. Ком. № 21). Оригінал акту нині зберігається: ЦДІАК. – Ф. 220. – Оп. 1. – Спр. 640 (от Абрамовича).

⁵⁰⁴ Грамоты великих князей Литовских с 1390 по 1569 год. – С. 43-44, № 22 (Сообщено В. Антоновичем).

⁵⁰⁵ ЛМ. – Кнуга № 8. – Р. 217, нр. 249 (підтвердження 1507 р.); Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років. – Львів, 2008. – С. 396 (те саме, список 1585 р.), 398 (підтвердження 1518 р., список 1585 р.).

⁵⁰⁶ *Однороженко О.* До історії української генеалогії та геральдики... – С. 49, рис. 14.

⁵⁰⁷ ЛМ. – Кнуга № 8. – Р. 220, нр. 255. З тим же урядом згадується також у попередньому акті (р. 220, нр. 254).

Москви отримав назад всі свої попередні уряди⁵⁰⁸. Цікаво, що через рік-півтора князі стали віддаленими свояками, оскільки К. Острозький одружився з двоюрідною племінницею М. Збараського – Тетяною Гольшанською, онукою та єдиною спадкоємицею князя Семена Збараського-Колоденського. 8 квітня 1509 р., в Луцьку, князь Острозький видав дружині віновий запис; серед свідків цього акту був і князь М. В. Збараський⁵⁰⁹.

У лютому 1509 р. князю Михайлу Збараському була призначена виплата 20 коп грошей у «восковничих» луцьких. Восени – ще 20 коп зі скарбу. 25 жовтня – король Жигимонт, задовольняючи прохання князя М. В. Збараського, надану йому раніше лише «до наше воли» волость Брягин (на півночі Київської землі) тепер віддав князю у пожиттєве володіння⁵¹⁰.

У 1512 р. військо кримських татар, яке рахували більше ніж на 25 тисяч, вторглося до Поділля й південної Волині. Польські та литовські війська, що виступили проти них, 23 квітня зібралися неподалік від замку Вишнівця (*Visnovicio castra*); всього їх налічувалось, однак, лише неповних шість тисяч. Польсько-литовська армія зустрілася з татарами біля Лопушної (нині с. Лопушне поблизу витоків р. Жирак). 28 квітня відбулася битва, в якій кримці, незважаючи на чисельну перевагу в кілька разів, зазнали нищівної поразки. Війська ВКЛ у цій переможній битві очолював гетьман князь Костянтин Острозький, прийняли в ній участь і володарі сусідніх замків – князі Андрій Збараський та «Михайло з синами із Вишнівця (*Michael cum filijs de Wisniewicz*)»⁵¹¹. Це єдина згадка, що збереглася про військову дія-

⁵⁰⁸ Згадується як намісник Брацлавський та Вінницький уже 12 листопада 1507 р. (LM. – Knyga Nr. 8. – P. 230, nr. 277).

⁵⁰⁹ *Zrządła do dziejów polskich.* – Wilno, 1844. – Т. II. – S. 424-425. Тут акт видано за списком у польській транслітерації, з датою 1514 р. від Р. X., індікта 12. Ще Ю. Вольф виправив рік на 1509-й, оскільки 1514 р. «відповідає інд. 2, зрештою від 1512 був Острозький каштеляном Віленським» (*Wolff J. Kniaziowie...* – S. 100, ррзур. 17). Дійсно, відсутність у акті зазначеного уряду, при наявності всіх менш значних, унеможливило віднесення запису до періоду після 1512 р.

⁵¹⁰ LM. – Knyga Nr. 8. – P. 411, 417, 431, nr. 559, 568, 584.

⁵¹¹ [*Decivs I. L.*] Contenta. De vetvstatibus Polonorum. Liber I. De lagellonvm familia. Liber II. De Sigismvndi regis temporibvs. Liber III. – Craccouiae, M.D.XXI. – P. LXXXI-LXXXIII. Напевне, матеріал Деція поклав у основу свого оповідання й Б. Ваповський: *Scriptores rerum Polonicarum.* – Cracoviae, 1874. – Т. II.

льність князя Вишневецького. Хоча така, слід гадати, битвою під Лопушною навряд чи обмежувалась: адже період 1494–1512 рр. був суцільною трагедією, коли війська Кримського ханства регулярно (іноді не по один раз на рік) спустошували Волинь та Поділля⁵¹².

Не забував князь Михайло Вишневецький і про свої маєткові справи. У вересні (?) 1513 р. він зі своїми синами, разом з князем Костянтином Острозьким, заявили претензії «о близькість свою, о именье и о скаръбы пана Кучуковы»⁵¹³. А 21 грудня 1514 р. король Жигимонт, задовольнивши прохання князя М. В. Збаразького, «волостку» Брягин, яку той досі держав на пожиттєвому праві, підтвердив йому вже «навѣки непорушно» – з містом, корчмами, митом, городищем, селами і т. д.⁵¹⁴. Згадана «волостка» наприкінці життя князя Михайла включала до свого складу містечко, три села та два сільця: «Брегин, и з местом, и з городищемъ, и з млыномъ, и зъ селы брягинскими за Щовбым, Микуличы, Юрковичы, сельце Губа-

Continet: *Chronicorum Bernardi Vapovii partem posteriorem 1480–1535*. – P. 106–108. М. Стрийковский описав битву під Вишнівцем, в основному на підставі Деція, у вигляді літературної віршованої поеми: *Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*. – Warszawa, 1846. – Т. II. – S. 365–371. Письменник XVII ст. Ш. Старовольський об'єднав князя Михайла Вишневецького, який нібито «багато років (*per multos annos*)», разом з князем Костянтином Острозьким, воював з татарами і розгромив їх під Лопушною, з його онуком – князем Михайлом II Олександровичем (1529–1584), інколи званим «гетьманом» запорозьких козаків (*Starovolsci S. Sarmatiae bellatores*. – Coloniae Agrippinae, M.DC.XXXI. – P. 187–188).

⁵¹² Див. звідну таблицю цих нападів: *Ворончук І. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники*. – К., 2012. – С. 580–587.

⁵¹³ РИБ. – Петербург, 1903. – Т. XX. Литовская метрика. Т. I. – Стб. 816, № 182 (Книга 2 судних справ). Напевне мова йде про Войтеху Кучуковича, званого й просто Кучук – маршалка короля Олександра, який помер не пізніше 1507 р. (Там же. – Стб. 564, 791). Яку саме «близькість» до нього мали князі Острозький і Вишневецький – нам невідомо. Дружиною Кучука була тітка Ольбрахта Ґаштовта, який 17 червня 1522 р. «припоминался» про її спадщину. Тоді ж це зробили і згадані князі: «А о именье еє князь Костентинъ, гетманъ великий, посполъ (разом – С. К.) съ князи Збаразскими припоминался» (Там же. – Стб. 1118, № 392). Збаразькими тут явно названі Вишневецькі, але чи були це князь Михайло з синами (як у 1513 р.), чи лише останні – неясно.

⁵¹⁴ LM. – Vilnius, 2003. – Knyga Nr. 9. – P. 240–241, nr. 382.

ревичы, Глуховичы со вѣсімъ, как ся Брегин в собе маєть»⁵¹⁵. Таким чином рід Вишневецьких закріпив за собою перші володіння у Середньому Подніпров'ї, далеко поза межами родової «отчизни» (нині Брагин – райцентр Гомельської обл. Білорусі).

У липні 1516 р. Вишневецьке «князівство» вкотре постраждало від нападу кримських татар. Їхнє, як казали, 40-тисячне військо під проводом чотирьох царевичів, «синів Таврійського цісаря» (хана Мухаммед-Гірея), незважаючи на офіційний мир останнього з Польщею і ВКЛ, вторглося на Русь. Татари влаштували табір неподалік від м. Буська (на півдні Белзького воєводства), звідки окремими загонами стали спустошити землі королівства й навіть, перейшовши р. Дністр (*Tyram*), увірвалися до угорських володінь під Карпатами. Всього вороги захопили до 50 тисяч полону, спустошивши Русь на просторі до 40 польських миль (до 250 км) вздовж і поперек. Лише Мартін Камінецький, воєвода Подільський, зі С. Ланцкоронським, старостою Кам'янецьким, та Я. Творовським, вийшовши з Меджибожа, побили окремі татарські загони під Тереховлею і *Podocium*.

Загалом же кримці спустошували Русь впродовж всього липня і серпня. Не змігши взяти Буськ, вони спалили його передмістя та зі всім полоном почали відхід. Миколай Фірлей, великий гетьман Польського королівства, разом з М. Камінецьким та деякими іншими панами, пішов слідом за татарами, яких «аж до Вишнівця переслідував (*ad Wiszniewiecz usque insecutus est*)». Але, маючи занадто малі сили – всього дві тисячі, – польський гетьман не захотів вступати з ворогом у вирішальну битву. Його війська змогли знищити лише дрібний підрозділ: «У цьому однак місці двісті татар, зброєю за польським звичаєм споряджені [...], від наших (поляків – *С. К.*) перебиті». Інші ж нападники безкарно пішли додому (*inulti abiere*). «Литву (землі ВКЛ – *С. К.*) також беззахисну та непідготовлену пограбували (*depredarunt*)»⁵¹⁶.

⁵¹⁵ Тесленко І. Невідомі документи XV – XVI ст. із родового архіву князів Вишневецьких // Студії і матеріали з історії Волині. 2018. – Кременець, 2018. – С. 117, № 2.

⁵¹⁶ Acta Tomiciana. – Posnaniae, [1855]. – Т. IV. – Р. 3-4 (офіційна записка про події 1516 р.).

Інший автор-сучасник уточнює, що М. Фірлей сподівався на оборону/допомогу з ВКЛ (*ex Lithuania*), якої дуже очікував (*quod maxime sperabatur*), але даремно (*nullum praesidium adesset*)⁵¹⁷. Таку ситуацію пояснює лист короля Жигимонта, висланий до хана Мухаммед-Гірея відразу після нападу, 27 серпня 1516 р. Покладаючись на союз із Кримом, король «людей всіх і військо наше з гетьманом нашим (литовським, князем К. Острозьким – С. К.) проти неприятеля нашого московського у землю його відіслали, маючи надію допомоги твоєї, брата нашого – й тоді, прийшовши без вісті, діти твої з військом великим землю нашу воювали», заподіявши цим землям такої шкоди, якої вони не зазнавали навіть за часів Менглі-Гірея⁵¹⁸. Тож цілком вірогідно, що тоді на «московський фронт» пішли, разом з гетьманом Острозьким, і молоді сини князя Вишневецького, внаслідок чого їхня «отчизна» й залишилася беззахисною⁵¹⁹.

19 квітня 1517 р. в Луцьку, разом з князем Костянтином Острозьким та іншими волинськими магнатами, судову справу розглядав «князь Михайло Василевич Вишневецький и Збаражский»⁵²⁰. Це була остання прижиттєва згадка про засновника роду Вишневецьких. Хоча князь Михайло, напевне, прожив ще

⁵¹⁷ [Decivs I. L.] Contenta. De vetvstatibus Polonorum. Liber I. De Iagellonvm familia. Liber II. De Sigismvndi regis temporibvs. Liber III. – Craccouiae, M.D.XXI. – Р. СХІІІ. Оповідання Деція та записки з *Acta Toniciana* явно взаємопов'язані, хоча текст Деція дещо ширший і відрізняється деякими деталями (зокрема, кількість нападників тут не «40 тисяч», а «більше тридцяти тисяч», р. СХІІ).

⁵¹⁸ Pulaski K. Szkice i poszukiwania historyczne. V. Machmet-Girej chan Tatarów perekopskich i stosunki jego z Polską. (1515–1523). – Petersburg, 1898. – S. 298–299 (посилання на Литовську метрику, кн. 193 – це польська транслітерація XVIII ст. 7-ї книги; публікація останньої 2011 р. нам недоступна).

⁵¹⁹ Щоправда, через 60 років М. Стрийковський, описуючи події (як він сам згадує) на основі того-таки Й. Деція, додав, що 200 татар під Вишнівцем були «від князя Вишневецького козаків до одного побиті, так що жоден не втік» (Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa, 1846. – Т. II. – С. 388–389). Безперечно, цей епізод є характерною вигадкою самого Стрийковського, який добре знав про зв'язки своїх сучасників, онуків князя Михайла Вишневецького, з дніпровськими козаками; участь же останніх у волинських подіях 1516 р. цілком нереальна. Першоджерела, записка в *Acta Toniciana* і Децій, чітко вказують, що загін у 200 татар біля Вишнівця розбили війська польського гетьмана Фірлея, за відсутності допомоги з ВКЛ.

⁵²⁰ AKS. – Т. III. – С. 153, nr. CLXXV (за оригіналом).

кілька років, оскільки його сини поділили спадок лише 24 листопада 1524 р.: «именя нашые вси отъчизные, поровънавшы на чотыры части, равныи дель мѣжы собе взяли»⁵²¹.

Відомо, що князь Михайло Вишневецький надав церкві св. Трійці, розташованій «за замькомъ Вышневецкимъ», с. Мишковці зі ставом⁵²².

Дружину Михайла Васильовича (зокрема, матір його сина Івана) звали Агафією⁵²³. За даними пізніших генеалогій Вишневецьких, всі чотири сини Михайла народилися від шлюбу «z Polubińskieju», тобто княжною Полубенською⁵²⁴. З документальних же джерел відомо наступне. 13 березня 1522 р. скаржилися «подскарбея, пани Иванова Александровича Анъна и съ сестренъцы своими, княземъ Иваномъ а княземъ Федькомъ а княземъ Федоромъ Михайловичи Вишневецкими, и съ сестричними своими [...] дочками князя Анъдрея Прихавскими, о томъ: штожь мы (король – С. К.) имения, близкость ихъ, на ймя Любаничи, по смерти небожчыцы паней Пацовое взяли были къ нашимъ рукамъ, и дали есмо тоє именье были на хлебокормленье князю Юрью Михайловичу Толочиньскому». Король Жигимонт виніс рішення: «нехай они тоє именье Любаничи деръжать со всимъ съ тымъ, какъ ся тоє именье здавна въ собе маеть, и якъ

⁵²¹ Тесленко І. Невідомі документи.... – С. 116-117, № 2 (грамота трьох братів князю Олександрю, вписана до книги Берестейського земського суду 1580 р.). Видавець у заголовку подає дату «1520, листопада 13», хоча в тексті вказано: «под лет Божего Нароженья тисеча пятьсотъ двадцатого индиктъ третинадцать мессеца ноябра двадцать четвертого дня». Але й тут міститься помилка, оскільки 24 листопада 1520 г. припадало не на 13-й, а на 9-й індікт, листопад же 13-го індікту = 1524 р. Гадаємо, писар актової книги помилився в числі року, пропустивши його останню цифру (4); альтернативна ж помилка в індікті передбачає його заміну (13 замість 9). Тим більше, що в оригіналі дата, слід гадати, також була вказана *прописом*: пор. на попередньому аркуші список акту 1482 р., де всі числа дати передано літерними цифрами (Там же. – С. 116, № 1) – точно так, як і в оригіналі «контр-акту» 1482 р. (AKLS. – Т. I. – С. 81).

⁵²² Тесленко І. Невідомі документи... – С. 128, № 6 (згадка в акті 1554 р.).

⁵²³ Древній помяник Киево-Печерской лавры (конца XV и начала XVI столетия). – С. 77: у статті «Род князя Ивана Вишневецкого» першими записані князь Михайло та княгиня Огафія – безперечно, батьки замовника поминання.

⁵²⁴ Niesiecki K. Korona polska. – Lwów, 1743. – Т. IV. – С. 543; Czamańska I. Wiśniowieccy. Monografia rodu. – Poznań, 2007. – С. 33 (посилання: NIAB Mińsk, F. 694, op. 1, nr 34, s. 10).

небожчыкъ панъ Иванъ Рогатинский, и по немъ дочка его пани Пацовая тоє именье держали, подле близости своеє»⁵²⁵. Таким чином виявляється, що сестрами княгині Михайлової Вишневецького (Агафії) були: 1) Анна, дружина підскарбія Івана Олександровича Стретовича (про нього детальніше див. № 21); 2) дружина князя Андрія Костянтиновича Прихабського-Друцького. Всі вони доводились родичками «паней Пацовоє», дочки пана Івана Рогатинського, і тому претендували на частину її спадщини. Мова йде про Феодору (Федку) з Рогатинських, яка в першому шлюбі була дружиною князя Івана Кобринського, в другому з 1491/92 р. – Юрія Пацовича, 1507 р. прийняла католицизм під іменем Зофії, а в 1508 р. втретє вийшла за Миколою Радивиловича, воєводу Віленського; померла вона в 1512 р.⁵²⁶

Про споріднення вказаних трьох сестер, в т. ч. княгині Вишневецької, з пані Феодорою-Зофією докладніше повідомляється в іншому акті від травня (?) 1516 р. А саме, скаргу королю подала та сама «пани Иванова Александровича, подскарбія Березовецкая, съ сестрою своею кнегиною Костянтиноюю (має бути: Андрія Костянтиновича – С. К.) Прихабською и зъ зятємъ своимъ Кмитою Стретовичомъ и зъ его жоною, зъ дочкою своею, и зъ детьми ихъ и иныхъ близкихъ своихъ, припоминаючи на пана Богуша Боговитиновича, маршалька и писара нашого, тымъ обычаємъ: держить дей именье, близкость нашу, на Волыни, на ймя Берестечко, которое жъ именье, по небожъчицы тетце нашей, пани Миколаєвой, воєводиной Виленской, паней Зофии (у третьому шлюбі – С. К.), мяло прийти на насъ, близкихъ єє». Але пан Богуш зміг довести, що Берестечко він отримав за тестаментом самої пані воєводиної (Зофії), затвердженням королем і навіть папою Римським⁵²⁷. Як бачимо, тут Феодора-Зофія (Іванівна з Рогатинських) названа *тіткою* пані Іванової Олександровича та княгині Прихабської, а отже, також і ще однієї їхньої сестри – княгині Михайлової Вишневецької.

⁵²⁵ РИБ. – Т. XX. Литовская метрика. Т. I. – Стб. 1035-1036, № 321 (Книга 2 судних справ).

⁵²⁶ Wolff J. Kniazowie... – S. 163-164.

⁵²⁷ РИБ. – Т. XX. Литовская метрика. Т. I. – Стб. 895-896, № 224 (датується за оточуючими актами). Підтвердження Боговитиновичу на Берестечко від 4 жовтня 1512 р.: LM. – Vilnius, 2010. – Knyga Nr. 22 (1547). – P. 11-12, nr. 2.2.

Ю. Вольф вважав останню «сестриницею Євдоксії (*помилково так!*)-Зофії з Рогатинських», тобто онукою пана Івана Рогатинського за ще однією, невідомою з інших джерел дочкою (очевидно на тій підставі, що синів-спадкоємців у Івана Рогатинського дійсно не було). Крім того, дослідник запропонував версію про два шлюби Михайла Васильовича. Такої думки Вольф дійшов, засновуючись на згаданому акті 1522 р., в якому на спадок Феодори-Зофії претендують лише троє з чотирьох синів князя Михайла – Іван, Федько та Федір. Звідси робиться висновок: «Друга жона, невідомого походження, була напевне матір'ю четвертого сина Олександра, котрий у вищезгаданому спадку не бере участі»⁵²⁸.

Сучасна дослідниця І. Чаманська також приймає версію про два шлюби князя Михайла Вишневецького, але, порівняно з Ю. Вольфом, міняє їх місцями. «Тим часом найправдоподібніше було навпаки – то Олександр був найстаршим сином Михайла. Впливає то з факту, що мати Івана й Федорів жила ще в році 1512, коли то її тітка з дому Рогатинських уклала тестамент на її користь. Олександр безсумнівно не тільки був уже в тім році на світі, але разом з батьком і братом Іваном взяв участь у битві під Вишнівцем, мусив бути отже сином першої, а не другої жони Михайла»⁵²⁹.

Насправді обидва ці твердження є, як мінімум, бездоказовими. В жодному документі не йдеться про те, що Феодора-Зофія з Рогатинських у 1512 р. (дата її смерті) уклала тестамент «на користь» княгині Вишневецької. Відомо лише, що в 1522 р. сини останньої претендували на частину спадку Феодори-Зофії – Любаничі. Більше того, саме цей маєток за волею Феодори-Зофії мав відійти до іншої її родички – княжни Марини Прихабської: близько 1518 р. та нагадувала «о именьє о Любаничи, штожь ей пани Пацовая (за другим чоловіком – С. К.) записала тоє именьє въ пяти соть копахъ грошей, а теперь тоє именьє

⁵²⁸ Wolff J. Kniaziowie... – S. 553. Також дослідник вказав (przyр. 12) на помилку А. Бонцького, який приписав князю М. В. Збараському-Вишневецькому дружину Тетяну, переплутавши того з його повним тезкою – насправді князем Мосальським (див. прим. 408).

⁵²⁹ Czamańska I. Wiśniowieccy. Monografia rodu. – Poznań, 2007. – S. 27.

держить князь Толочинський от господаря его милости»⁵³⁰. Що ж до участі князя Олександра Михайловича у битві під Вишнівцем (Лопушною) 1512 р., то про це повідомляється лише у виданій через 70 років хроніці М. Стрийковського. Її джерелом, як випливає зі змісту та прямих посилянь, був твір Й. Деція – сучасника битви. Однак у Деція імена синів Михайла Вишневецького не вказані (*Michael cum filijs de Wisnijowiecz*, див. вище); а отже ці імена, Івана та Олександра⁵³¹, є нічим іншим, як лише характерним «доповненням» самого Стрийковського.

Врешті І. Чаманська вважає, що перша дружина Михайла Васильовича: «Можливо походила з князів Полубенських, але не є то певним. Найправдоподібніше була матір'ю Олександра». Що ж до другої дружини князя Вишневецького, «сестриниці» Феодори-Зофії з Рогатинських, польська дослідниця пропонує цілком оригінальну версію: «Правдоподібно була то Анна Нарушевичівна, що виступає у цитованому в 1782 році документі, що походить з року 1501 як дружина Миколая Семеновича [sic!] Вишневецького»⁵³². Мова йде про акт князя Костянтина Острозького від 7 червня 1501 р., відомий лише за списком 1782 р., транслітерованим латиницею. Тут повідомляється про продаж маєтку Богушевичі «iego miłości kniaziu Wiszniowieckomu Mikolaju Siemienowiczu, staroscie Łuckomu, y iey miłości kniaźnie Wiszniowieckoj, małżące jego miłości Annie Naruszewiczownie»⁵³³. Але як міг писар, навіть самий недосвідчений, неправильно передати як ім'я, так і по батькові Михайла Васильовича, і до того ж приписати йому уряд старости Луцького, яким він ніколи не був!; причому наведена цитата повторена в документі двічі⁵³⁴. Імена свідків також цілком фантастичні: чого варті князь Олек-

⁵³⁰ РИБ. – Т. XX. Литовская метрика. Т. I. – Стб. 1024, № 306.

⁵³¹ *Strykowski M.* Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa, 1846. – Т. II. – С. 371.

⁵³² *Czamańska I.* Wiśniowieccy. Monografia rodu. – Poznań, 2007. – С. 34. Дослідниця пише, що княгиня померла до 1518 р., коли її сини заявили претензії на Любаничі. Але згаданий акт насправді відноситься до 1522 р.: Чаманська повторює помилку Вольфа, який у тексті вказує 1518 р., але в примітці – правильно 1522 р. (*Wolff J.* Książowie... – С. 397, przyp. 8).

⁵³³ Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов. – Вильна, 1908. – Т. XXXIII. – С. 7-10.

⁵³⁴ Там же. – С. 7, 9.

сандр Овлочимський, староста Пінський, та пан Якуб Массальський, воєвода Новгородський⁵³⁵! Безперечно, в даному випадку ми маємо справу з грубим фальсифікатом XVIII ст.

На наш погляд, князь Олександр Вишневецький, який у достовірних джерелах не згадується раніше 1520-х рр., не міг бути старшим братом Федора та Івана: ті фігурують на державній службі ще в 1507–1509 рр.⁵³⁶, а Федір виступав свідком у березні 1506 р.⁵³⁷. З іншого боку, й саме припущення Ю. Вольфа про два шлюби князя Михайла Вишневецького, засноване *лише* на відсутності імені Олександра в акті 1522 р., є фактично бездоказовим. Адже причини зазначеної відсутності могли бути різними, в т. ч. й чисто випадковими. З деяких інших документів можна зробити висновок, що Олександр був третім сином Михайла Васильовича, народившись після Івана, але до Федора Меншого (див. нижче).

Отже, дружиною князя Михайла Васильовича була Агафія (обоє записані у пом'янику як батьки Івана), племінниця пані Феодори-Зофії з Рогатинських. У пізніших генеалогіях Вишневецьких вона зветься «Polubińskiey» – явно дочкою князя Полубенського. Гадаємо, ця інформація знаходить опосередковане підтвердження і в деяких документах. У 2-й половині XV ст. (за короля Казимира) якийсь князь Полубенський був одружений з сестрою Богуша, Петра та Левка Боговитиновичів, інша сестра яких вийшла за підскарбія Андрія Олександровича⁵³⁸. Вірогідно, останній був братом підскарбія Івана Олександровича⁵³⁹ – того самого, дружина якого доводилася сестрою княгині Михайлової Вишневецької, племінницею Феодори-Зофії з Рогатинських. Тут варто згадати, що саме сину Богуша Боговитиновича (згадується в 1466–1501 рр.), маршалку Богушу Богушовичу, Федора-Зофія заповіла Берестечко на Волині, яке в 1516 р. намагалися відсу-

⁵³⁵ Там же. – С. 10.

⁵³⁶ LM. – Knyga Nr. 8. – P. 397, 412, 417, nr. 551, 564, 568.

⁵³⁷ AKLS. – T. I. – S. 132, nr. CXXXI.

⁵³⁸ LM. – Knyga Nr. 6. – P. 342, nr. 589 (1498 p.).

⁵³⁹ Обидва вони згадуються як підскарбії короля у серпні 1486 р. (*Wolff J. Senatowicze i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego. – Kraków, 1885. – S. 184*); однак згадку Івана Олександровича, з огляду на 5-й індикт, слід перенести на 10 серпня 1487 р. (див. нижче, № 21).

дити її племінниці. Напевне, Богуш Боговитинович також доводився близьким *родичем* Феодорі-Зофії⁵⁴⁰. Якщо ж прийняти до уваги беззаперечний факт, що його сестра була княгинею Полубенською, а княжна Полубенська (за генеалогіями) – дружиною князя Михайла Вишневецького, робимо такий висновок: саме Боговитинівна й була тією «поєднуючою ланкою», через яку її дочки від шлюбу з Полубенським могли звати Феодору-Зофію своєю «тіткою» (акт 1516 р.).

Богуша Боговитиновича і його сестру, дружину князя Полубенського, зі значним ступенем вірогідності можна визнати двоюрідними Феодори-Зофії. Батьками останньої були пан Іван Рогатинський та дочка князя Андрія Володимировича – онука великого князя Ольгерда⁵⁴¹. Як Івашко Рогатинський, так і Боговитин у 1430-х рр. належали до оточення великого князя Швиригайла⁵⁴². Вкрай маловірогідно, щоб вони були рідними братами: перший емігрував до ВКЛ із коронної Русі (Галичини), другий – був місцевим волинським паном. Але Боговитин міг одружитися з сестрою Івашка Рогатинського, внаслідок чого діти цих панів доводились би один одному двоюрідними. В такому випадку Феодора-Зофія з Рогатинських була б *двоюрідною* тіткою фігурантів справи 1516 р., причому як позивачок – підскарбієвої Іванової Олександровича Березовецької та княгині Прихаської (а відповідно і їхньої сестри, княгині Михайлової Вишневецької), дочок Боговитинівни і князя Полубенського, так і відповідача – маршалка Богуша Боговитиновича (молодшого), сина старшого Богуша Боговитиновича.

Таким чином, свідчення генеалогії Вишневецьких про те, що Михайло Васильович перебував у шлюбі з Полубенською, як мінімум, зовсім не суперечить документальній інформації, за якою княгиня Вишневецька була племінницею (двоюрідною) Феодори-Зофії з Рогатинських («паней Пацовоє», «пани Миколаєвой, воєводиной Виленской»). Імена батьків княгині Агафії Вишневецької точно не відомі, в документі 1498 р. вони фігу-

⁵⁴⁰ Собчук В. Від коріння до крони. – Кременець, 2014. – С. 205, 209.

⁵⁴¹ LM. – Клуґа Nr. 4. – Р. 118, nr. 84 (1484 р.); AKLS. – Т. I. – S. 139 (помилково 239) (1487 р.).

⁵⁴² Полехов С. Наследники Витовта. – С. 591-592, 608.

рують лише як анонімні князь Полубенський і сестра Боговитиновичів⁵⁴³. Полубенські (як це добре видно з геральдичних даних) були найближчими родичами Пузин та Огінських – нащадками князів Козельських і давніх чернігівських Ольговичів; у 2-й половині XV ст. вони переселилися до Білорусі, отримавши там незначні володіння⁵⁴⁴. В цей час відомі двоє князів Полубенських: Андрій (згадується в 1482–1488 рр.) і Федір. Скоріше за все, дружиною князя Михайла Васильовича була дочка Андрія. Адже князь Василь Андрійович Полубенський, рід якого не мав жодного відношення до Волині, впродовж 1505–1507 рр. займав уряд намісника Володимирського⁵⁴⁵. Цілком вірогідно, таким князь Полубенський став за протекцією сестриноного чоловіка, князя Михайла Збараського-Вишневецького – впливового волинського магната, на той час намісника Брацлавського.

Дружина Михайла Васильовича привнесла до роду Вишневецьких деякі володіння, розташовані поза межами родової «отчизни». Їх старший син, князь Федір Михайлович, у 1533 р. записав дружині: «на ономъ имении моемъ *материстомъ*, на селехъ около Березыны на имя на Горькахъ, на Бродны, на Максимовичохъ, на тыхъ селехъ записую жоне моей княгини Настаси вена пятьсотъ копъ грошей [...] а отъчизныхъ именей всих ничимъ отъ братьи моеи не отъдаляючи, отъчизные именья мають быти братьи моеи»⁵⁴⁶. Варто зазначити, що вказані села в Білорусі ще в 1499 р. належали боярам (панам) Котовичам, як це видно з вироку великого князя Олександра: «Жаловали нам люди наши, вся волость Свислоцкая, на людеи бояр наших Котовичовъ, на имя на горан и на бродчан, а на максимовичы»⁵⁴⁷. Причому це були родові володіння Котовичів, як мінімум, у третьому поколінні⁵⁴⁸. Звідси випливає, що мати Федора

⁵⁴³ LM. – Knyga Nr. 6. – P. 342, nr. 589.

⁵⁴⁴ *Однороженко О.* Герб князів Полубенських // Сіверянський літопис. – 2009. – № 2-3. – С. 23-24.

⁵⁴⁵ *Wolff J.* Kniazowie... – S. 369-370.

⁵⁴⁶ LM. – Knyga Nr. 22 (1547). – P. 98, nr. 9.25; AKS. – Т. III. – S. 404-405.

⁵⁴⁷ LM. – Vilnius, 2012. – Knyga Nr. 5 (1427–1506). – P. 119, nr. 194.

⁵⁴⁸ Про це свідчить ще один вирок того ж 1499 р.: «жаловали намъ пан Шандро а панъ Петръ, а панъ Ивашко Котовичи [...] штоже деи их пан Аньдреи Исаковичъ зашол землю их людеи отчинную Горскую»; відповідачі стверджували,

Михайловича, яка вийшла заміж не пізніше 1490 р. (сам Федір був дієздатним уже в 1506 р.), навряд чи могла привнести села біля Березини в якості шлюбного віна. З іншого боку, в 1528 р. розглядалася аналогічна скарга вже на «людей кн(я)зей Вишневецькихъ и дворянъ н(а)шых, пановъ Котовичов, на ймя: на огоранъ (*так!*) а на бродчанъ, а на максимовичовъ»⁵⁴⁹. Отже, Котовичі залишилися співвласниками вказаних сіл, тобто лише частина їх у 1-й чверті XVI ст. перейшла до Вишневецьких.

Напевне, від тих же Котовичів Вишневецькі успадкували й деякі володіння у Володимирському повіті. За поділом 1524 р. князю Олександру Михайловичу дісталися, між іншим, «на Волини Езово с трима Рокитницями боярскими именья, и в Устилузе люди»⁵⁵⁰. У ревізії Володимирського замку 1545 р. згадані спільно «двѣ городни князя Александра Вишневецкого а Михаила Котовича а зятя Михайлова, Яронима Крупьского з Устиловова, из Лудина а з Езова»⁵⁵¹. Звідси видно, що Устилуг і Єзово розглядалися як один маєтковий комплекс; більша частина Устилуга належала Котовичам, а менша (окремі «люди» 1524 р.) і Єзово – князю Вишневецькому. Дійсно, мова йде про сусідні населені пункти, що донині існують у Володимир-Волинському р-ні Волинської обл.: містечко Устилуг та села Ізов і Рокитниця (при самому кордоні України з Польщею).

На жаль, очевидний зв'язок княгині Агафії Збарзької-Вишневецької, в дівочтві Полубенської, з Котовичами конкретизувати не вдається. Скоріше за все, останні були родичами княгині – так само, як її двоюрідна тітка, Феодора-Зофія з Рогатинських, через споріднення з якою Вишневецькі відсудили частину маєтку Любаничі. Цікаво, що серед суддів, котрі 2 вересня 1491 р. розглядали одну справу в Луцьку, пан Петро Котович згаданий відразу після князя Михайла Збарзького⁵⁵².

що їхній дід «тую землю изыскал правомъ на деде вашомъ, на пане Коте» (LM. – Vilnius, 2007. – Knyga Nr. 6. – P. 206, nr. 315).

⁵⁴⁹ LM (1522–1530). – Vilnius, 1997. – [Knyga Nr. 224]. 4-oji Teismų bylų knyga. – P. 239-240, nr. 280.

⁵⁵⁰ Тесленко І. Невідомі документи.... – С. 117, № 2 (за списком 1580 р.); про помилку в даті (1520 р.) див. прим. 521.

⁵⁵¹ Литовська метрика. Книга 561. – К., 2005. – С. 108.

⁵⁵² AKLS. – T. I. – S. 95, nr. XCIX (за оригіналом).

Нарешті, через родинні зв'язки княгині Агафії, хоча вже явно після її смерті, до Вишневецьких перейшли й права на згадані Любаничі. Нагадаємо, королівським рішенням 1522 р. цей маєток був присуджений пані Анні Березовецькій, її «сестренцям», трьом князям Вишневецьким, та «сестричнам», дочкам князя Прихабського. При поділі ж «отчизни» в 1524 р. Федір, Іван та Федір Менший Михайловичі відступили свої частки брату, князю Олександру: «а въ Литве под Новымъ Городькомъ дворець Любаничы три части, которые на нас мели приити»⁵⁵³. Напевне, їх матері не було серед живих уже в 1516 р. – коли позов щодо волинського Берестечка подали тільки дві її сестри, підскарбієва Березовецька та княгиня Прихабська (див. вище).

Всі сини Михайла Васильовича остаточно засвоїли прізвище Вишневецьких, хоча у державних актах вони часто звуться, зрештою помилково, також і Вишневецькими. Щодо їх старшинства в історіографії пропонувались два варіанти. Ю. Вольф приймав послідовність Іван – Федір – Федір (Федько) – Олександр (від гаданого другого шлюбу)⁵⁵⁴. І. Чаманська «перенесла» на перше місце Олександра (нібито від першого шлюбу), «зберігши» старшинство інших братів – Іван та два Федори⁵⁵⁵. Насправді правильне старшинство князів «Вишневецьких» наводить перепис війська ВКЛ 1528 р., де вони згадані в такій послідовності: Федір (мав виставляти на війну 12 «коней») – Іван (14 «коней») – Олександр (15 «коней») – Федір (5 «коней») ⁵⁵⁶. Цю інформацію підтверджують і інші документи. При поділі 1524 р. лист брату Олександру видали «Федор, а Иванъ, а Федор меньшии Михаиловичи Вишневецькиє»⁵⁵⁷. З пізніших актів Вишневецьких (1536 і 1554 рр.) відомо, що Федір Старший звався

⁵⁵³ *Тесленко І.* Невідомі документи... – С. 117, № 2 (за списком 1580 р.).

⁵⁵⁴ *Wolff J.* Kniaziowie... – S. 553, 554, 555, 563, 576.

⁵⁵⁵ *Czamańska I.* Wiśniowieccy. – S. 35, 37.

⁵⁵⁶ Перапіс войска Вялікаго княства Літоўскаго 1528 года. Метрыка Вялікаго княства Літоўскаго. Кніга 523. – Мінск, 2003. – С. 149.

⁵⁵⁷ *Тесленко І.* Невідомі документи... – С. 116, № 2 (за списком 1580 р.). Про старшинство Івана перед Федором Меншим див. ще: Акти Волинського воеводства кінця XV–XVI ст. – К., 2014. – С. 73, № 11 (20 травня 1533 р., Іван названий державцею Сйшиським, Федір – без уряду; отже це не Федір Старший – на той час державця Чечерський і Пропойський); *LM.* – Vilnius, 2007. – [Knyga Nr. 231]. 12-oji Teismų bylą knyga. – P. 234, nr. 267 (1541 p.).

ще зменшувальною формою імені, Федьком⁵⁵⁸ – саме так, як і в судовому вирокі 1522 р. Старшинство цього Федора (вперше згадується як свідок 10 березня 1506 р.⁵⁵⁹) перед Іваном (перша згадка в 1509 р.⁵⁶⁰) засвідчується королівськими актами 1511⁵⁶¹ та 1524 рр.⁵⁶². Старшинство Івана перед Олександром – переліком свідків у документі 1529 р.⁵⁶³. Нарешті Олександр не лише в переписі 1528 р., а й у ревізії волинських замків 1545 р. згаданий *перед* Федором Меншим⁵⁶⁴.

24 листопада 1524 р. сини Михайла Васильовича провели поділ спадщини: «мели есмо дель сами межы собою зь братьею своею в *отчызне нашої, якож есмо тые имена нашые отчызные, поровнаваньшы, на чотыры части ровныи дель межы собе взяли*». При цьому частки кожного з братів, очевидно, були затверджені окремими актами, виданими від імені трьох інших. Відомий такий лист, отриманий від братів князем Олександром. Йому «ся достало отъ нас в *оддел четвертая часть: на Руси Брегин и з местом [...] и зь селы брягинскими [...]; а на Волыни Езово с трима Рокитницами боярскими именья, и в Устилузе люди; а въ Литве под Новымъ Городькомъ дворець Любаничы три части, которые на нас мели приити*»⁵⁶⁵. Той факт, що Олександр успадкував права на Любаничі, за котрі в 1522 р. судилися інші брати як за «близкість» своєї матері, є додатковим аргументом на користь походження всіх Михайловичів від одного шлюбу. Адже було б доволі дивним, якби Федько, Іван та Федір, відсудивши собі частину Любаничів на правах материнської спадщини, включили її до частки зведеного брата, народженого від іншого шлюбу (версія Ю. Вольфа та І. Чаманьської).

⁵⁵⁸ Тесленко І. Невідомі документи.... – С. 118, 126, № 3, 5.

⁵⁵⁹ AKLS. – Т. I. – С. 132, nr. CXXXI.

⁵⁶⁰ LM. – Кнуга Nr. 8. – Р. 412, nr. 564 (причому Іван отримав у сумі 25 коп грошей, тоді як Федір – 30).

⁵⁶¹ LM. – Кнуга Nr. 9. – Р. 105-106, nr. 63 (надання містечка Перемиля).

⁵⁶² LM. – Vilnius, 2008 – Кнуга Nr. 14. – Р. 88, nr. 303 (260) (скарга щодо мита).

⁵⁶³ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 192 [ЦДІАК. – КМФ-36. – Оп. 1. – Спр. 192]. – Л. 10 об., 11 (акт 1529 р. в складі підтвердження 1570 р., внесеного до 2-ї книги т. зв. Руської метрики).

⁵⁶⁴ Литовська метрика. Книга 561. – К., 2005. – С. 194.

⁵⁶⁵ Тесленко І. Невідомі документи.... – С. 116-117, № 2 (за списком 1580 р.); про помилку в даті (1520 р.) див. прим. 521; пунктуацію видавця дещо змінено.

Що стосується родових володінь Вишневецьких, включаючи Вишневецький замок, місто й села, то спочатку вони були розділені на три частини між Федьком, Іваном та Федором Михайловичами. Про це свідчить акт від 6 січня 1536 р., яким Іван та Федір поділилися з братом Олександром спадком уже покійного, найстаршого брата Федька: «якъ в замку, такъ в мѣстѣ, и въ селехъ, и въ ставехъ [...] такъ, якъ ся тая третья часть з давньыхъ часов и за небожчыка брата нашего князя Федка его милости сама у собе мела, такъ и тепер се маеть». Зокрема, «отъ нас на делу ся остало в замку тоѣ третей части князю Алексанъдру осталася вежа новая отъ пакии (!), а три городни (зруби-ділянки стіни – С. К.) подле тоѣ вежы, а сел его милости остала ся Залесцы а Конаховцы, и з ставомъ, и со млыном»⁵⁶⁶. Окрім третини Вишневецького «князівства», Федір-Федько Михайлович успадкував ще, як ми бачили, материнський маєток на р. Березині в Білорусі – села Горки, Бродни та Максимовичі.

Князь Семен Васильович Старший (№ 16), який народився десь у 2-й половині 1450-х рр., згадується лише в акті від 2 червня 1478 р., виданому княгинею-вдовою Василя Васильовича «съ сынами своими [...] съ *тремя* князи Семены»⁵⁶⁷. А вже у поділі 2 квітня 1481 р. брали участь лише два Семени – Маневський та Менший (див. нижче). Отже, старший із Семенів на той час, найвірогідніше, помер.

Однак теоретично можливі й інші варіанти: виїзд Семена Старшого за кордон або ж прийняття ним духовного сану. Зокрема, уніатський єпископ Холмський, Якуб Суша, у XVII ст. описуючи зміст Холмського пом'яника, зазначав: «Там же є згадка їх милостей кн. Збараських, із яких, окрім шести князів ченців, трьох дівиць черниць наших, був схимником кн. Авксентій; а Олексій Холмське тримав єпископство»⁵⁶⁸. Однак, по-перше, до складу «родових блоків» пом'яників часто вносились імена особ, іноді по кілька десятків, які насправді до роду, вказаного у

⁵⁶⁶ Тесленко І. Невідомі документи.... – С. 117-118, № 3 (за списком 1580 р.).

⁵⁶⁷ AKLS. – Т. I. – С. 76, nr. LXXX (за оригіналом).

⁵⁶⁸ «Tamże jest wzmianka Ich MM. XX. Zbaraskich, z których, oprócz sześciu Xiażat zakonników, trzech Panien zakonnych naszych, był skimnikiem Xiaże Auxentius; a Alexius Chelmskie trzymał episkopstwo» (Susza J. Phoenix tertiatio redivivus... – Zamosc, 1684. – S. 56).

заголовку, прямого відношення не мали – явно будучи їх свояками чи просто знайомими⁵⁶⁹. По-друге, за іншими джерелами, для Холмської єпархії XV–XVI ст. доволі численними, єпископ Олексій взагалі невідомий. Якщо ж він реально існував, то міг займати холмську кафедру, здається, лише в період близько 1491–1493 рр.⁵⁷⁰. У такому разі дійсно можливе походження Олексія з князів Збаразьких: теоретично це міг бути або Семен Старший, який полишив мирський світ між 1478 і 1481 рр., або (менш вірогідно) Семен Менший, який востаннє згадується на державній службі в 1489 р. (див. № 20). Той же факт, що гаданий єпископ Олексій зі Збаразьких не фігурує в судових актах 1490-х рр., може пояснюватись і тим, що він, як виходець із південної Волині, не мав у Холмській землі приватних володінь (на відміну від своїх попередників на кафедрі).

⁵⁶⁹ Див. масу прикладів: Древний помянник Киево-Печерской лавры (конца XV и начала XVI столетия) // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – К., 1892. – Кн. VI. – Приложение.

⁵⁷⁰ Ігнацій Стебельський писав, що Олексій був єпископом близько 1504 р., коли, за свідченням Кулеші, король Олександр, «на instancia» єпископа Холмського руського обряду, на сеймі підтвердив привілеї «унітів» (*Stebelski I. Przydatek do chronologii...* – Lwów, 1867 [перше видання – 1783]. – Т. III. – S. 158-159). Ця версія, прийнята А. Петрушевичем та іншими, є поширеною в літературі до сьогодні (див. тексти в мережі Інтернет). Однак у книзі Кулеші, на котру посилався Стебельський (зі вказівкою сторінки), ім'я єпископа Холмського не наведене (*Kulesza J. A. Wiara prawoslawna*. – Wilna, 1704. – S. 190). Більше того, відомий привілей короля Олександра, виданий 24 жовтня 1504 р. своєму руському нотарію Івашку Сосновському на Холмське єпископство, після смерті попереднього єпископа Симеона (Акты, издаваемые Виленскою Археологическою комиссиею. – Вильна, 1892. – Т. XIX. – С. LXI, 356, № 6). У збірці актів XV–XVI ст., що відносяться до Холмської єпархії, єпископ Олексій не згадується. Причому в XVI ст. серед холмських єпископів для нього просто «не знаходиться місця». Якщо Я. Суша не помилився, то Олексій (Збаразький) міг займати Холмську кафедру лише в XV ст. А саме, після 1440 р. це могли бути два коротких періоди. 1) Після квітня 1467 р. – останньої згадки єпископа Григорія, і до жовтня 1469 р. – першої згадки Сильвестра-Сави; однак другий із них, напевне, був прямим наступником першого, оскільки Сава фігурує як довірена особа Григорія ще за його життя (Там же. – С. LV-LVI). 2) Після 1489 р. – останньої згадки єпископа Герасима, і до 1494 р. – першої згадки Симеона. Цей варіант був би найвірогіднішим: у 1488 р. Герасим записав усе своє майно дітям, «с 1490 г. замолкли все дела его в судах», до того досить численні, хоча як покійний він згадується лише в 1494 р. (Там же. – С. LX-LXI).

Князь Семен Васильович Маневський (Мань), князь Збараський (№ 18), міг народитися десь близько 1460 р. Вперше згадується, як і його брати-тезки, в акті від 2 червня 1478 р.

У поділі між синами Василя Васильовича, що відбувся у Вільні 2 квітня 1481 р., до князя Семена відноситься наступний фрагмент: «А мнє, князю Семену, первшому по князи Михайле по старшем брате⁵⁷¹, досталося Збараж город зо всіми селы, и з людми, и ставы, и з лєсы, и сеножатми, и со всіми пожитки. Первое село Охремовцы з двема ставы, а Черниковьцы, а Верняковцы, а Листо⁵⁷², а Залужє, а ставъ Листкий⁵⁷³, а Дворец з ставом, а Ли[т]овский Куть⁵⁷⁴, а Рабаченцы⁵⁷⁵, а Тарасовьцы з ставом, а Розношинцы, а Вскрятинцы зъ ставом, а Мосоровьцы, а Мечитовцы, а Лопушная, а Любянки⁵⁷⁶, а Воличища, а тые то села, на верху написаные, которые к Збаражу тягнут [...]»⁵⁷⁷. Більшість цих сіл знаходилися на р. Гнізній з притоками, за винятком Волочищ на Збручі та Лопушної у верхів'ях Жираку⁵⁷⁸. Лопушну, що колись належала Солтану Васильовичу, чи то сам Семен Збараський, чи то вже його син Андрій, здається, відступив княгині Марії Ровенській – виконуючи угоду 1475 р. з її покійним чоловіком, Семеном Збараським-Колоденським, переглянуту на користь його племінників у 1478 р. Зокрема, в 1518 р. Лопушна, як частина спадщини згаданого подружжя, була затверджена у володінні князя Костянтина Острозького (див. попередній розділ, № 9).

⁵⁷¹ В. Собчук (див. нижче) вважає «Первшому» прізвиськом Семена, подаючи це слово з великої літери й проставляючи розділові знаки, відсутні в рукописі, так: «князю Семену Первшому, по князи Михайле, по старшем брате». Але з актів 1482 і 1542 рр. видно, що цей Семен носив прізвисько «Маневський» чи скорочено «Мань» (див. далі).

⁵⁷² В. Собчук читає: «место», що серед переліку сіл зовсім недоречно.

⁵⁷³ В. Собчук читає: «местский».

⁵⁷⁴ В. Собчук читає: «Ливский (!) Куть».

⁵⁷⁵ В. Собчук читає: «Рабаньцы».

⁵⁷⁶ В. Собчук читає: «Любляка»; це нинішні села Нижчі та Вищі Луб'янки.

⁵⁷⁷ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 192 [ЦДІАК. – КМФ-36. – Оп. 1. – Спр. 192]. – Л. 12; публікація: Собчук В. Маловідомі актові джерела... – С. 103, № 4; регеста: Руська (Волинська) метрика. – С. 238, № 6 (за списком підтвердження від 8 липня 1570 р.).

⁵⁷⁸ Собчук В. З історії... – С. 237.

14 листопада 1482 р., у Вишнівці, князь Семен Збараський засвідчив дільчий акт своїх братів, Михайла і Семена Меншого. Причому на початку цього документу князь Михайло згадує про минулорічний поділ так: «што ж есмо ся дѣлили з братею отчиною нашою со княземъ Семеномъ Избаразкимъ и со княземъ Семѣномъ *Манѣвским* и со княземъ Федкомъ, и я взял [з] братом своимъ мѣншым княземъ Семѣномъ Избаразкимъ поспол от всѣе брати дѣлницу»⁵⁷⁹. Виходячи з такої послідовності, Ю. Вольф визнав Семена Збараського, предка наступних Збараських, старшим із трьох Семенів, а Семена Маневського – молодшим⁵⁸⁰. Однак Вольфу був невідомий дільчий акт 1481 р., в якому Семен Молодший фігурує *після* Федора, тоді як у акті 1482 р. Семен Маневський – *перед* Федьком. Крім того, навряд чи один і той самий князь міг зватися одночасно і Маневським, і Молодшим (Меншим). Звідси досить очевидно, що в 1482 р. відразу після Михайла згаданий Семен Менший – через те, що за поділом 1481 р. він, будучи неповнолітнім, отримав свою частку спільно («поспол») зі старшим братом Михайлом, – а Семен Маневський є тотожним Семену – «первшому по князи Михайле по старшем брате» (1481 р.)⁵⁸¹.

Такий висновок відповідає й родовій традиції Збараських, за якою їхній безпосередній предок звався також Маневським⁵⁸². Пізніше це прізвисько скоротилося до Мань, під яким князь Семен і був відомим у регіоні. Так, навіть у 1542 р. Богуфал Лабу-

⁵⁷⁹ AKLS. – Т. I. – С. 80-81, nr. LXXXIV (за оригіналом).

⁵⁸⁰ Wolff J. Kniazowie... – S. 608-609. При цьому в таблиці Вольфа, всупереч основному тексту, Семен I вірно показаний померлим до 1482 р., а Семен II, одружений з Цебровською – предком подальших Збараських (s. 619).

⁵⁸¹ В. Собчук вважає, що Семен Маневський був середнім із трьох однойменних братів, який помер до поділу 2 квітня 1481 р. (*Собчук В.* Маловідомі актові джерела... – С. 92, 93). При цьому ігнорується те, що акт від 14 листопада 1482 р. прямо зве Семена Маневського учасником попереднього поділу, тобто 1481 р. (в обох документах як володіння Михайла і Семена Меншого Васильовичів фігурують одні й ті ж села). Спадкоємцем же Збаража за поділом 1481 р., предком подальших Збараських, В. Собчук (слідом за Ю. Вольфом) вважає Семена Старшого.

⁵⁸² «Звано його теж згідно *Geneal.* і Маньовським» (*Niesiecki K.* Korona polska. – Lwów, 1743. – Т. IV. – С. 705). Маєтками князя Семена, крім Збаража, тут звуться також Любчиничі та Морозовці.

ньський, який судився з князем Миколаєм Збаразьким (онуком Семена), свідчив, що на землях його селища Лотовського, на р. Хоморі, «дедь его, пан Зенко тот ставъ и з дедом его, с кн(я)земъ Манемъ Збаразским по половицы сыпали. И поведил пан Лобунський, ижъ с того млина деду его, пану Зеньку две мерки хожывали, а его деду князю Маню – третя мерка, а и с пусту ставу две бочки рыбъ кн(я)зю Маню, а его деду пану Зеньку – третя бочка рыбъ»⁵⁸³.

Нарешті, Манев однозначно не міг бути володінням Семена «Маневського»: спочатку це село належало вдові Василя І Івановича (1463 р.), потім – її синам Солтану й Семену Колоденському (1475, 1478 рр.); останній же записав Манев братаничу Михайлу Васильовичу, що й було підтверджено актами 1481 та 1482 рр.⁵⁸⁴. Отже, залишається визнати, що князь Семен отримав прізвисько Маневського для його відрізнення одразу від двох братів-тезок, Семенів Старшого та Меншого – гадано через те, що він народився в Маневі, котрий уже до 1463 р. належав його бабусі, матері Василя II Васильовича.

Крім Збаража з округою, князь Семен Мань, як ми тільки що бачили, володів ще якимось землями по р. Хоморі – у Полонському повіті. Це був невеликий Грицівський маєток, хоча приналежність Грицева князям Збаразьким прямо фіксується лише з 1540 р. Вірогідніше за все, Семен Мань отримав його від короля Казимира до 1494 р., коли Полонський повіт було надано князям Острозьким⁵⁸⁵. Варто зазначити, що Гриців (сmt. Шепетівського р-ну Хмельницької обл.) розташований по сусідству з Коськовом і Шульжинцями – володіннями князя Семена Збаразького-Колоденського та його вдови, княгині Марії Ровенської.

⁵⁸³ LM (1540–1543). – Vilnius, 2007. – [Knyga Nr. 231]. 12-oji Teismų bylų knyga. – P. 197, nr. 227.

⁵⁸⁴ Через це не можна погодитися з реконструкцією В. Собчука, нібито Манев «Семен Васильович відступив середньому з трьох однойменних племінників, оскільки пізніше той фігурує в листах братів як князь *Маневський*, але через деякий час (можливо, унаслідок смерті останнього) маєток повернувся до його рук (Собчук В. Маловідомі актові джерела... – С. 92).

⁵⁸⁵ Собчук В. З історії... – С. 241, 245, прим. 90. Ю. Вольф писав, нібито князь Семен купив у Семена Цати маєток Ожеговці (*Wolff J. Książowie...* – S. 609). Насправді цю купівлю здійснив його син, князь Андрій Збаразький (Литовська метрика. Книга 561. Ревізії українських замків 1545 року. – К., 2005. – С. 195).

Після 1482 р. князь Семен Збараський (Маневський) у датованих документах не згадується. Напевне, він помер до 1512 р., коли його єдиний син, князь Андрій Збараський, разом з дядьком, князем Михайлом Вишневецьким, прийняв участь у розгромі кримських татар під Лопушною (див. вище)⁵⁸⁶.

Дружиною князя Семена Васильовича була Катерина Петрівна Цебровська – дочка руського землянина з Корони Польської (тепер с. Цебрів Зборівського району Тернопільської обл.). У посаг за нею батько дав маєток Нєжковці на р. Серетці, лівому притоці Серету (тепер Серет Лівий), навколо якого пізніше виникло ще кілька сіл, із яких донині існують Серетець, Загір'я і Панасівці. Від цього шлюбу народилися син Андрій та дочка Анна, яка вийшла за землянина волинського Якуба Вретецького; разом вони володіли третиною материнської спадщини⁵⁸⁷.

7 січня 1493 р. у Галицькому земському суді: «Найясніша Катерина, княгиня зі Збаража, визнала/засвідчила, оскільки шляхетний Станіслав Скарбек, дядько по матері її рідний, задовольнив/компенсував за посаг, як про отчизну так материзну, як про бабизну так про дядьківщину, і сама повинна назавжди мовчання мати за згадане»⁵⁸⁸. 15 березня 1499 р. у Львівському земському суді: «Шляхетна (*nobil.*) Кат[ерина]..... визнала, що їй компенсував (*satisfecit*) за двісті [гривень], які мала у селі *Lesczkow* від благородної покійної пані Анни Скарбової, баби

⁵⁸⁶ 20 листопада 1517 г. князь Андрій Семенович Збараський отримав підтвердження на вічне володіння наданим йому раніше с. Бабичі на р. Прип'ять у Мозирській волості (LM. – Vilnius, 2003. – Кнуга Nr. 9. – Р. 370-371, nr. 69).

⁵⁸⁷ Литовська метрика, кн. 23 («Краків 1539 в квітні інд. 12 (Z. 23 k. 74 d. 67)» – вирок у справі Вретецького з князями Збараськими, онуками Семена (*Wolff J. Kniaziowie...* – S. 609). Підтвердження цього акту 25 травня 1571 р. було внесене до 2-ї книги т. зв. Руської метрики (регеста: Руська (Волинська) метрика. – С. 243, № 35). К. Несецький помилково вказує, нібито Катерина Цебровська, дідичка на Загорцях і Панасівцях, була дружиною князя Семена Молодшого – брата родоначальника Збараських, і що цей шлюб був бездітним (*Niesiecki K. Korona polska.* – Lwów, 1743. – T. IV. – S. 543).

⁵⁸⁸ *Illustrissima Katherina ducissa de Barasch recognovit, quia nblis. Stanislaus Szkarbek avunculus suus germanus satisfecit pro dote tam de paternitate quam maternitate, tam de avalibus quam de patruelitate et ipsa debet perpetuum silencium habere pro premissis* (AGZ. – T. XIX. – S. 225, nr. 1237, s. 818). Щодо значення *avalibus* див. приклад 1467 р.: *ab omnibus bonis paternis et maternis et avalibus alias «babyzna»* (https://ellexicon.scriptores.pl/pl/lemma/AVALIS#sense_0).

своєї, записаних [...] [За які] двісті гривень Катерина княгиня (*ducissa*) вже відступилася (*se abdicavit*)»⁵⁸⁹. Отже, матір Катерини походила з польського шляхетського роду Скарбків.

17 травня 1494 р. Фома Чеський (*de Czechi*) з'явився до Львівського гродського суду як позивач (*actor*) «на сяючу Катерину княгиню Збараську державицю з Нисковців (*super illustr. Katherinam Ducissam Sbaraska tenutricem de Nyskowcze*)», котра не з'явилася (*non paruit*) і була за це оштрафована. 6 червня возний земського суду, «з права приданий шляхетному Фомі з села Чехи для видачі (*ad eyciendum*)» чотирьох людей «у сяючої Катерини державиці з Нешковців (*de Nyeszkowce*), засвідчив, що Катерина відмовилася відпускати» тих людей. Суд признав їй штраф у три гривні (*marcar.*), за кожного втікача окремо⁵⁹⁰.

4 червня 1501 р.: «Найсвітліша Катерина, княгиня Збараська (*Preclara Katherina ducissa Zbarazien.*), зі шляхетною Анною Цебровською та з дітьми тої, Анною званою Зузанна й Вінцентієм, дітьми дійсно покійного шляхетного Петра Цебровського», не маючи доступу до «актів земських» через смерть судді, зробили у Львівському гродському суді таку заяву. Вони «між собою дійшли згоди про віно (*dotalicio*) згаданої княгині Збараської, що мала названої княгині матір [перша дружина Цебровського] у Стоках (*Stoky*) записане та в інших маєтках покійного Петра Цебровського згаданого». Зокрема Катерина погоджується, «що Анна Цебровська з дітьми своїми княгині дає село Дудин (*Dudyn*) і став більший у Палико[ро]вах (*piscinam maiorem in Palykowa*)»⁵⁹¹. Мова йде про села Дудин на р. Ікві та Паликорови (нині Бродівського району), сусідні з Нежковцями на р. Серетці (Сереті Лівому).

Втім, Цебровські від права на володіння, що перейшли від них до князів Збараських, остаточно не відмовились. А згодом на ці землі з'явився ще один, куди більш впливовий претендент – польський магнат Мартін Каменецький, з 1512 р. каштелян Львівський, з 1515 р. – воєвода Подільський. У 1510 р. він одружився з Ядвігою Сененьською з Олеська, одній із двох спад-

⁵⁸⁹ AGZ. – T. XV. – S. 565, nr. 4595.

⁵⁹⁰ AGZ. – T. XV. – S. 320, 548, nr. 2402, 4430-4433.

⁵⁹¹ AGZ. – T. XVII. – S. 464, nr. 3813.

коємиць Олеської волості⁵⁹². 28 січня 1516 р. М. Каменецький отримав королівський привілей, котрим йому дозволялося викупити у Цебровського цілий ряд сіл, розташованих у Львівській землі на схід від Олеська, у т. ч. Дудин, Паликорови і навіть Нежковці (*Dudyn, Nyeszkowcze [...] Palykrowa*)⁵⁹³. А в 1527 р. воєвода Подільський отримав ці та інші села в пожиттєве володіння, щоправда, уже без згадки про Нежковці⁵⁹⁴. Нарешті, в 1538 р. аналогічний привілей був виданий і Яну, сину та спадкоємцю покійного Мартіна Каменецького⁵⁹⁵.

Незважаючи на це, Збаразькі від права на Дудин і частину Паликоров, отриманих за Катериною Цебровською, відмовлятися не збиралися. Ще в 1546 р., під час демаркації кордону між ВКЛ і Коронаю Польською, князі свідчили: «который ставъ есть подъ селомъ пана воеводича Подольского Пали-Коровы, и повѣдили князи Збаражскіе, ижъ по поль ставу того есть граница наша, по праву корунно Олѣское, а по лѣву кгрунтъ нашъ». «И оповѣдили князи Збаражскіе, ижъ дей панъ воеводичъ Подольскій панъ Янь осадилъ село отъ дву лѣтъ (тобто в 1544 р. – С. К.) на властной земли а кгрунтъ нашомъ, которое панъ воеводичъ называетъ Кутищомъ». На р. Серетці «ставъ zostавилъ панъ воеводичъ того року на властномъ кгрунтъ нашомъ сель нашихъ Нѣжковцовъ и Серетецъ на кгрунтъ тежъ на властной земли нашей осадилъ панъ воеводичъ села Ячнище, другое Березцы а третее, якомъ первѣй повѣдилъ, Кутище. А воеводиная Подольская пани Ядвига (мати Яна Каменецького – С. К.) властное отчизное село наше, на имя Дудинъ, безправне тому семь лѣтъ (тобто в 1539 р. – С. К.) взяла и теперь держить». На це урядник Яна Каменецького відповів, що всі зазначені землі належать його пану, який має на них привілеї; що ж до Дудина, то це село воеводина Подільська «взяла зъ розсудку съ права (за рішенням суду – С. К.) пановъ комисарей корунныхъ»⁵⁹⁶.

⁵⁹² Niemczyk K. Kamienieccy herbu Pilawa. Z dziejów kariery i awansu szlachty polskiej do 1535/1536 roku. – Katowice, 2016. – S. 220-222, 261-262.

⁵⁹³ MRPS. – Varsoviae, 1912. – Pars IV. – Vol. 2. – P. 136, nr. 10842.

⁵⁹⁴ MRPS. – Pars IV. – Vol. 2. – P. 358, nr. 15171.

⁵⁹⁵ MRPS. – Varsoviae, 1915. – Pars IV. – Vol. 3. – P. 94, nr. 19261.

⁵⁹⁶ Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильна, 1867. – Т. I. – С. 111.

Отже, с. Дудин і частину Паликорів Збаразькі все-таки втратили, але зберегли за собою основний посаг Катерина Цебровської. Більше того, цей дрібний анклав, відокремлений від «отчизни» князя Семена Збаразького, перейшов зі складу Корони Польської до ВКЛ. У 1546 р. було фактом, що «князей Збаражскихъ дворъ Нѣжковцы и зъ селомъ а другое село Серетецъ, а третее, Загорье»⁵⁹⁷. (До речі, ця ділянка давнього литовсько-польського кордону дивним чином збереглася до сьогодні, перетворившись у кордон між Тернопільською та Львівською областями; а приблизна межа, що проходила тут між володіннями Збаразьких і Вишневецьких, нині розділяє Зборівський і Кременецький райони Тернопільської обл.).

Князь Федір (Федько) Васильович Збаразький, Порицький (№ 19), народився десь у 1-й половині 1460-х рр. Вперше згадується 2 червня 1478 р. В дільчому акті 2 квітня 1481 р. його частка «отчизны» визначалася так: «А князь Федор узял єсми делницу свою, будучи в доброй згоде з братом своим князем Семеном, передо мною старшим братом (Михайлом – С. К.). А взял єсми на свою делницу две селе Лозовыхъ з двема ставы и з млыном, а Согнетевцы (?)»⁵⁹⁸ з ставом, а Опреловъцы, а Васковъцы, а Влашановъцы, а Доманинъка, а двои Гущинцы, а две Стрыевъце, а Студянаковъцы; а тыи то села на верху написаныи князю Федору [...]»⁵⁹⁹. З них Лозові, Согнековці (нині Стегниківці), Опрілівці та Васковці знаходились на р. Гнізди́чній, Влашановці (Влашинці) й Доманинка – у верхній течії Жираку, Гущинці (Гуцанки) – в басейні верхнього Збруча, Стриєвці (Стриївка) – на притоці Гнізно́ї, а Студеняковці – аж у Луцькому повіті. Таким чином, «частка Федора відзначалася не тільки відсутністю свого города, а й розірваністю аж на п'ять шматків»⁶⁰⁰.

⁵⁹⁷ Археографический сборник документов... – С. 113.

⁵⁹⁸ Прочитання В. Собчука (див. нижче). Ми, намагаючись розібрати цю назву, отримали якесь невпізнане «Посненсєвцы». Але мова, напевне, дійсно йде про Согнековці, оскільки в розподільчому акті 1463 р. «Согнѣковцы» вказані безпосередньо перед Опреловцями та Лозовим (AKLS. – Т. I. – S. 54).

⁵⁹⁹ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 192 [ЦДІАК. – КМФ-36. – Оп. 1. – Спр. 192]. – Л. 12; публікація: Собчук В. Маловідомі актові джерела... – С. 103, № 4 (за списком підтвердження від 8 липня 1570 р.).

⁶⁰⁰ Собчук В. 3 історії... – С. 237.

14 листопада 1482 р., у Вишневці, князь Федько виступив свідком поділу між своїми братами, князями Михайлом і Семеном Меншим⁶⁰¹.

9 серпня 1485 р., в Чернихові (помилково «Черлеховѣ»), князь Федір Васильович Збараський, який заборгував своїй тітці, княгині Марії Ровенській, тисячу коп грошей, записав їй свої маєтки Студенку (Студеняковці) та Ставок за 200 коп грошей чеської монети. Князь сподівався потім викупити маєтки, але до цього справа так і не дійшла, й Студенки та Ставок залишились у власності його тітки⁶⁰². Вірогідно, княгиня Марія Ровенська забрала собі й Опрілівці, що мали відійти до її чоловіка, князя Семена Збараського-Колоденського, за нереалізованим обміном близько 1479 р. Принаймні, в 1518 р. Опрілівці, як спадщина згаданого подружжя, була затверджена у володінні князя Костянтина Острозького (див. попередній розділ, № 9). Але пізніше це село, як побачимо, все-таки перебувало у власності синів князя Федора Васильовича.

2 червня 1489 р. король Казимир призначив князю Федьку Збараському виплату 12-ти коп грошей із мита Луцького⁶⁰³.

Дружиною князя Федька була Барбара Порицька, спадкоємиця багатих маєтків у Володимирському й Луцькому повітах, які вона приєднала до володінь чоловіка. Останній, очевидно, перебравшись на проживання до жіничиного маєтку Порицька, наприкінці життя також звався Порицьким. 1 травня 1515 р., під час розмежування між панами Ляховськими та Радовицькими, згадується про межу «аж до границы князя Федка Порицького»; причому цей акт засвідчив його старший син, князь Олександр Федькович Порицький⁶⁰⁴.

22 серпня 1526 р. князь Олександр Федорович Збараський отримав від короля Жигимонта підтвердження на володіння, де говорилося, що «небощица матка их кнегиня Федорова Васильевича Збаражьская Барбара, еще за живота своего, поделила

⁶⁰¹ AKLS. – Т. I. – С. 81, nr. LXXXIV (за оригіналом).

⁶⁰² Див. попередній розділ, № 9, і там же обґрунтування дати акту.

⁶⁰³ LM. – Vilnius, 2004. – Кнуга Nr. 4. – Р. 83.

⁶⁰⁴ Архив Юго-Западной России. – К., 1876. – Ч. 6. – Т. I. – С. 83-84, № XXXI (список 1570 р. з Книги гродської Володимирської, № 966, арк. 314) [Волинські грамоти XVI ст. – К., 1995. – С. 220, № 127].

их, синовъ своих, отчизными и материстыми имени, какъ жо ему (Олександру – С. К.) достали се именья материстыи на имя Порицко а Ворончинъ, со всеми присельки и доходы, как ся тыи два двory здавна в себе мают. А братьи его, кн(я)зю Юрю а кн(я)зю Воине, напротивку того вси имена отчизныи достали ся. И листы свои на то всимъ имъ подавала»⁶⁰⁵.

Однак 19 березня 1529 р. між братами відбувся новий поділ: Олександру Федоровичу дісталися материнські маєтки – «Порицко замокъ, и другое Порицко, Гриковичи, и Трубки, со всеми селы и приселки»; молодшим братам Юрію та Войні – «против материстых имени отчизные Опреловцы а Влашановцы, а материстые имена Ворончинъ и Тристен»⁶⁰⁶. Найповніший перелік спадщини Барбари Порицької знаходимо в листі її дочки Фрузяни Федорівни Збаразької, княгині Велицької, яка 16 квітня 1544 р. записала брату, князю Олександру Збаразькому, «третью часть имений своих материстых, которая в делу ей достала в замку и месте Пoryцком, и в другом Пoryцку, и в Гриковичахъ, и въ Трубахъ, в Топилищех, в Клопочинѣ, в Грушевой, и въ Переславичехъ в повете Володимерском, а в повете Луцком у Ворончинѣ, въ Тристяни, в Стыдинѣ, и в Бабьемъ»⁶⁰⁷.

Князь Олександр Федорович Збаразький-Порицький зосередив у своїх руках і більшу частину спадщини батька. У 1546 р. йому належало с. Лозове на Гніздичній, що межувало з корон-

⁶⁰⁵ LM. – Vilnius, 2001. – Knyga Nr. 12. – P. 454-455, nr. 594.

⁶⁰⁶ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 192 [ЦДІАК. – КМФ-36. – Оп. 1. – Спр. 192]. – Л. 10 об.-11 об.; регеста: Руська (Волинська) метрика. – С. 238, № 5 (текст у складі підтвердження від 11 вересня 1570 р., внесеного до 2-ї книги т. зв. Руської метрики).

Документ 1529 р. допомагає встановити реальну дату акту, яким князі Юрій та Война Збаразькі розмежували свої Влашинівці від Вербовця, Белки та Лопушної – маєтків князя Федора Вишневецького (у верхів'ях Жираку). У списку з Кременецької земської книги 1609 р. цей акт датовано 1500 р., 20 серпня, індикта 14 (ЦДІАК. – Ф. 22. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 1-3 зв.). Рік, звичайно, є нереальним. 20 серпня 14-го індикту після 1529 р. припадало на 1541, потім 1556 р.; але остання дата є неможливою, оскільки обидва князі Федори Вишневецькі (Михайловичі) померли раніше.

⁶⁰⁷ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 192 [ЦДІАК. – КМФ-36. – Оп. 1. – Спр. 192]. – Л. 5 об.-7; регеста: Руська (Волинська) метрика. – С. 237, № 4 (список підтвердження від 6 червня 1570 р.).

ним Теробовльським повітом⁶⁰⁸. Можна припустити, що князь Олександр придбав Лозову в молодших братів тоді ж, коли й землі у верхів'ях Жираку – між 1541 та 1554 рр.; тут він сформував окрему Вишгородоцьку волость, до складу якої входили, між іншим, Влашинівці й Доманинка⁶⁰⁹.

Князь Семен Васильович Менший Збараський (№ 20), найвірогідніше, народився в 1467 р.⁶¹⁰. Вперше згадується, як і його брати-тезки, в акті 2 червня 1478 р. Близько 1479 р., разом з братом Михайлом, мінялися маєтками зі своїм дядьком, князем Семеном Васильовичем Збараським (Колоденським), промінявши йому, між іншим, села Івачів Нижній, Янківці та Обаринці на Сереті; але ця угода так і не була тоді реалізована. Під час поділу «отчизни», проведеного у Вільні 2 квітня 1481 р., князь Семен, як наймолодший брат, залишався ще під опікою князя Михайла, через що вони взяли свою частку спільно (див. № 15). Причому Михайло оговорював, що з іншими братами Семен Молодший може ділитися лише з його відома: «А коли бы *тот брат мой* молодший речоный князь Семень хотел бы дель мети з середушою братьею, тогды не маєт до них нічого, *ниж* толко ведатся ему з старшим братом, князем Михайлом»⁶¹¹.

⁶⁰⁸ Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильна, 1867. – Т. I. – С. 117.

⁶⁰⁹ *Собчук В.* Від коріння до крони. – Кременець, 2014. – С. 98. У 1583 р. Влашинівцями, Доманинкою й Лозовою володів князь Олександр (Олександрович) Порицький (Źródła dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т. XIX. – S. 136). Тим часом Опрівовці й Васьковці (на Гніздичній) належали вже якомусь Миколаю Ушаку, який у 1601 р. продав їх князю Янушу Збараському (Руська (Волинська) метрика. – С. 506, № 106).

⁶¹⁰ Як зараз побачимо, він досяг повноліття десь восени 1482 р., а за старим правовим звичаєм, прийнятим у ВКЛ, повноліття наступало у віці 15 років. Так, князь Костянтин Острозький «водъле старыхъ правъ давного звичаю, лета зупольные (с)ыну своєму кн(я)зю Василью назначил и описал; кгды он петинадцати лет доростет(ь), в *тот* час лета зупольные маєт мети и вси имения его зъ братомъ своим, с кн(я)земъ Ильею, напол делити»; це розпорядження було зроблене ще «до теперешнего Статуту, новыхъ правъ, водле старого права и обычаю», тобто до прийняття Литовського статуту 1529 р. (LM (1540–1543). – Vilnius, 2007. – [Knyga Nr. 231]. 12-oji Teismų bylų knyga. – P. 60, nr. 60).

⁶¹¹ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 192 [ЦДІАК. – КМФ-36. – Оп. 1. – Спр. 192]. – Л. 12; публікація: *Собчук В.* Маловідомі актові джерела... –

Поділ володінь між князями Михайлом і Семеном Меншим, після досягнення другим повноліття, відбувся у Вишневці 14 листопада 1482 р. При цьому молодший брат видав старшому окрему грамоту. «Я, князь Семен Василевич Збараський Менший», згадавши, що при минулому поділі він «взял дильницю с князем Михаиломъ, з братом своим старшымъ, посполу (спільно – С. К.) от вьсих братъи», заявляв: «И я бью чоломъ господару королю, абы казал брату моему, штобы се со мною поделили, и господар корол писал листъ кг брату моему старшому князю Михаилу, абы ся со мною поделил отчыною нашою. Протож я, князь Семень Меншьи, доброю своею волею, ничым имъ не нагабанемъ, будучи летъ своих дорослых, розделился есми с князем Михаилом, братомъ своимъ старшымъ, отъчыною нашою, вечно и непорушно». (Далі описується Вишневецький «уділ» Михайла – див. № 15). Семену ж Меншому дісталися лише шість сіл: «Ивачевъ (Нижній – С. К.), а Янковъцы, а Обаринъцы (на Сереті, див. вище – С. К.), а Млыновъцы (на Горині – С. К.), а Мелная (на притоці Серету – С. К.), а Вазовая», зі всіма ставами й т. д.⁶¹².

Востаннє князь Семен Менший Збараський згадується 2 червня 1489 р., коли король Казимир призначив йому виплату 8 коп грошей з мита Луцького⁶¹³.

Незначні володіння наймолодшого зі Збараських згодом поділили його родичі. Три села на Сереті дісталися княгині Марії Ровенській – вдові Семена Збараського-Колоденського. Вірогідно, при цьому була прийнята до уваги нереалізована свого часу угода, за якою Михайло і Семен Менший Васильовичі проміняли Івачів Нижній, Янківці та Обаринці своєму дядьку –

С. 103, № 4; регеста: Руська (Волинська) метрика. – С. 238, № 6 (за списком підтвердження від 8 липня 1570 р.).

⁶¹² Тесленко І. Невідомі документи XV – XVI ст. із родового архіву князів Вишневецьких // Студії і матеріали з історії Волині. 2018. – Кременець, 2018. – С. 115-116, № 1 (за списком 1580 р.); аналогічна (але не ідентична) грамота від імені князя Михайла, з тією ж датою: AKLS. – Т. I. – С. 80-81, nr. LXXXIV (за оригіналом). Де знаходилась с. «Вазовая/Возовая», нам не відомо. В'язовець на Горині у 1-й половині XVI ст. жодного відношення до князів Збараських чи Вишневецьких не мав, належачи іншим власникам (AKS. – Т. III. – С. 455; Руська (Волинська) метрика. – С. 373).

⁶¹³ LM. – Vilnius, 2004. – Knyga Nr. 4. – P. 83.

чоловіку Марії Ровенської. Принаймні, в 1518 р. три зазначені села, в якості спадщини князя Семена Васильовича (Колоденського) та княгині Марії Ровенської, були затверджені у володінні князя Костянтина Острозького, і дійсно перейшли до нього (див. попередній розділ, № 9). Інші ж села Семена Меншого – Млинівці, Мельну та Вазову (?), – успадкував його старший брат, Михайло Збаразький-Вишневецький (див. № 15).

Окрім п'яти чи шести синів, князь Василь II Васильович залишив ще двох дочок – тих самих, які врятувалися від кримських татар під час трагедії 1474 р. (див. розділ IV, № 8).

Княжна Н Василівна Збаразька, Стретовича (№ 21). У березні 1495 р. боярин Микула Радчич повідомляв, що колись він «купил именьє в Менскомъ повете в п(а)ни Ивашковое Александровича, подскарбего, дочки князя Василя Збаразьского, отчину ее на имя Оитнаровское»⁶¹⁴. Пан Іван Олександрович Стретович, підскарбій короля Казимира та власник Березовця, згадується 10 серпня 1487 р.⁶¹⁵.

З іншого боку, в 1516 р. «пани Иванова Александровича, подскарбья Березовецкая», разом з сестрою, княгинею Прихабською, і т. д. скаржилась на пана Богуша Боговитиновича, що той «держить дей именьє, близкость нашу, на Воляни, на ймя Берестечко, которое жь именьє, по небожьчицы *тетце нашей*, пани Миколаєвой, воєводиной Виленской, паней Зофии, мяло прийти на насъ, близкихъ ее»⁶¹⁶. Нагадуємо, мова йде про Федору, дочку пана Івана Рогатинського, яка спершу була дружиною князя Івана Кобринського, з 1491/92 р. – пана Юрія Пацовича, в 1507 р. перехрестилася на католицизм під іменем Зофії, а в 1508 р. втретє вийшла заміж за пана Миколая Радивиловича, воєводу Віленського; померла вона у 1512 р.⁶¹⁷.

⁶¹⁴ LM. – Vilnius, 2007. – Кнуга Nr. 6. – Р. 109, nr. 103.

⁶¹⁵ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб., 1863. – Т. I. – С. 295, № 229. У даті є протиріччя: 10 серпня 6694 (1486) р., індікта 5 (1487) р.; для актів ВКЛ в подібних випадках, як правило, перевага надається індіктовій даті – тим більше, що 6 серпня 1486 р. підскарбієм короля згаданий Андрій Олександрович (*Wolff J. Senatorowie i dygnitarze...* – S. 184).

⁶¹⁶ РИБ. – Петербург, 1903. – Т. XX. Литовская метрика. Т. I. – Стб. 895, № 224 (Книга 2 судних справ).

⁶¹⁷ *Wolff J. Kniaziowie...* – S. 163-164.

На перший погляд, «об'єднуючи» інформацію 1495 і 1516 рр., виходило б, що дружина підскарбія Івана Стретовича була дочкою князя Василя Збараського та дочки пана Івана Рогатинського. Але такому варіанту вочевидь суперечить інший акт короля Жигимонта від 13 березня 1522 р., де говориться: «Били намъ чоломъ подьскарбея, пани Иванова Алексанъдровича Аньна и съ сестренъцы своими, княземъ Иваномъ а княземъ Федькомъ а княземъ Федоромъ Михайловичи Вишневецкими, и съ сестричнами своими [...] дочками князя Аньдрея Прихабъскими»⁶¹⁸.

Таким чином, постає непросте питання: як узгодити між собою свідчення 1495 р., де підскарбієва Івашкова Олександровича зветься дочкою князя Василя Збараського, та свідчення 1522 р., з якого випливає, що Анна, дружина того ж Івана Олександровича, була сестрою *дружини* князя Михайла Васильовича Вишневецького? На це питання можливі дві відповіді. 1) В документі 1522 р. слово «сестренъцы» є помилкою замість «брата-ничи»; такий варіант «ідеально» вирішував би питання, але його слід визнати вкрай маловірогідним. 2) Іван Стретович був одружений двічі: вперше (до 1495 р.) з дочкою князя Василя Збараського, тобто сестрою Михайла Васильовича; вдруге – з сестрою дружини того ж Михайла Васильовича. Реалістичним нам видається другий варіант (Стретович, вірогідно, мав знати своячку свого шурина за першим шлюбом). В такому разі ім'я Анни, зрозуміло, відноситься не до княжни Збараської, а до другої дружини її чоловіка.

Княжна Марина Василівна Збараська, Владики (№ 22), була дружиною Івашка Яцьковича, писаря великого князя Олександра. 17 квітня 1493 р. він, разом «съ своєю жоною Мариною, дочкою князя Василя Збаражского, продали єсмо люди свои на Качине [...] чотыри службы [...]» (у Мінському повіті) писарю ж великого князя Олександра, Федьку Григоровичу⁶¹⁹. Івашко Яцькович Владика, господарський писар, помер у 1499 р.⁶²⁰.

⁶¹⁸ РИБ. – Т. XX. Литовская метрика. Т. I. – Стб. 1035-1036, № 321.

⁶¹⁹ AKLS. – Т. I. – S. 100-101, nr. CV (за офіційною копією близько 1540 р.).

⁶²⁰ Wolff J. Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Ksiestwa Litewskiego. – Kraków, 1885. – S. 256.

Княжна Анастасія Семенівна, княгиня Гольшанська (№ 23), єдина дочка князя Семена Васильовича Несвізького-Збаразького-Колоденського та княгині Марії Ровенської, вочевидь народилась у 1-й половині 1460-х рр. 1 квітня 1481 р., на час укладення угоди своєї матері з князем Михайлом Васильовичем щодо частини спадщини батька, вона вже була замужем за князем Семеном Юрійовичем Гольшанським. Зокрема, князь Михайло зазначав: «ачь коли на тотъ час не было дочки еи, а жоны князя Семеновы, а сестры моеи княжны Настасьи, ижъ ей того имѣнья подь мною не искати, ани тои рѣчи подносити»⁶²¹.

2 лютого 1483 р. в Рівному, князь Семен Юрійович (Гольшанський), вживаючи суверенну формулу «Милостию Божєю и Пречыстое Єго Матери», записав «жонѣ своєї княгини Настасьи против еє отчизны у вѣне двѣ тысячи коп на своихъ имѣньях на Барани на Глуску»⁶²².

18 січня 1489 р. в Степані, вживаючи ту ж суверенну формулу, княгиня Анастасія записала «мужу своєму князю Семену Юрьевичу у отчине моеї имѣнья Заборол, а Городок, а Косков зо всеми с тыми приселки, што к тым имѣньям прислухает. А естли ся надо мною Божя воля станет, и я просила мужа своего князя его милость, абы его милость што записал к церкви Божей к святому Иоанну к Голшаном, гдѣ маєт и тѣло мое лежати. А я князь Семен Юрьевич маю придати ку святому Иоанну к Голшаном полумерокъ меду и з людми и з грошми и зо всеми подачки у вотчизне моеї. А естли мнѣ княгини Настаси с князем его милостью Бог дѣток не дасть, а надо мною станет[ся] воля Божя, [а] по моем животе князь его милость усхочет собѣ иную жону поняти, будут ли у них дѣтки, ино тыи имѣнья вси князю его милости и дѣтем его милости вѣчно и непорушно, а моим ближним никому не надобѣ ся уступати. А естли пак им Бог дѣток не дасть, ино тыи верху писаныи имѣнья вси мають быти по князя его милости животѣ святому Иоанну [...]»⁶²³.

⁶²¹ AKLS. – Т. I. – С. 79, nr. LXXIII (за оригіналом); помилковий рік у заголовку виправлено на s. 162.

⁶²² AKLS. – Т. I. – С. 82, nr. LXXXV (за офіційною копією близько 1540 р.).

⁶²³ AKLS. – Т. I. – С. 89, nr. XCIII (за офіційною копією близько 1540 р.).

Побоювання княгині Анастасії були даремними: вона не лише пережила чоловіка, який помер у 1505 р. на головному волинському уряді – старости Луцького та маршалка Волинської землі, – а й народила йому дочку Тетяну, яка в 1508 р. вийшла заміж за князя Костянтина Острозького, гетьмана ВКЛ⁶²⁴.

Після смерті князя Семена Гольшанського його маєтки, в т. ч. на Волині, перейшли у володіння княгині-вдови Анастасії Семенівни. У Кременецькому повіті це були Ростоки та Поріче: в 1505/06 р. син колишнього власника, Іван Федорович Болбасович, спробував відсудити їх у Анастасії, але король Олександр присудив Ростоки й Поріче княгині Гольшанській – як законну купівлю її покійного чоловіка⁶²⁵. 24 лютого 1507 р. король Жигимонт, на прохання княгині Анастасії Гольшанської, підтвердив їй право на володіння маєтком Головин у Луцькому повіті, наданий їй чоловікові королем Олександром, а також на єврейський Левонівський дім у Луцькому місті та його ж, Левонів фільварок у передмісті⁶²⁶.

У 1507 р. в родині Гольшанських розпочався досить запутаний майновий конфлікт. 8 липня «жаловала кнегиня Семенова Юрьевича на князя Александра Юрьевича (Гольшанського – С. К.) о накладъ: штожь дей мужъ мой збудоваль замокъ Степанъ и на то наложилъ на две тисечи копъ грошей». Князь Гольшанський відповів, що його покійний брат будував Степаньський замок не власним коштом, а людьми з їхніх спільних маєтків; сам він теж збудував замок Станьків, але за те від княгині нічого не вимагає. Жигимонт I доручив вирішити справу панам своєї Ради, однак ті «згодити» сторони не змогли. Тоді

⁶²⁴ Wolff J. Kniazowie... – S. 100.

⁶²⁵ AKS. – Т. III. – S. 137-138, nr. CLXVI (за офіційною копією близько 1540 р.). В цьому акті 1516 р. Іван Федорович Болбасович, випросивши Ростоки і Поріче за службу в князя Костянтина Острозького, визнавав, що його батько продав їх князю Семену Юрійовичу за 150 коп широких грошей. Насправді, очевидно, Федір Болбасович лише заставив указані маєтки. Незадовго до смерті він записав Ростоки в 100 копах грошей своїй дружині, й лише після смерті Болбасовича, в лютому 1491 р., його тесть, боярин князя Гольшанського, продав їх за ту ж суму своєму господарю (РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 196 [ЦДІАК. – КМФ-36. – Оп. 1. – Спр. 196]. – Л. 213 об.-214; регеста: Руська (Волинська) метрика. – С. 369, № 111).

⁶²⁶ LM. – Vilnius, 1995. – Knyga Nr. 8. – P. 192-193, nr. 198.

король постановив: дільчі, які виїдуть ділити маєтки Гольшанських на три частини, «мають то осумовати, што онъ будетъ на тотъ замокъ наложилъ своихъ властныхъ пенязей, а што будетъ не людьми будоваль, то мають осумовати, и тамъ тому делу маєть конецъ быти».

Наступного дня, 9 липня, «жаловала кнегини Семенова Юрьевича на князя Юрья Ивановича Дубровицкого: штожь дей ми многии *от* него кгвалты и грабежи делаются. А князь Юрьи на нее ся жаловаль, ижъ бы ему *от* нее кгвалты и грабежи делались. И просили зъ obu сторонъ, абы въ томъ былъ закладъ заложонъ. Ино господарь его милость зъ ихъ прозьбы заложилъ закладъ тысячу копъ грошей, штобы чересь то межи нихъ съ obu сторонъ кгвалтовъ и грабежовъ не было»⁶²⁷.

Незадовго перед тим князь Юрій Дубровицький подав позов проти свого дядька, князя Олександра Юрійовича Гольшанського, та «тітки своєї, княгині Семена Юрійовича Анастасії (*patruam suam, ducissam Simeonis Georgidis Anastasiam*)», вимагаючи справедливого поділу родових маєтків. Король задовольнив вимогу позивача⁶²⁸, наказавши розділити володіння Гольшанських на три частини (див. вище згадку про дільчих). Згодом княгиня Семенова Гольшанська та її зять, князь Костянтин Острозький, відступили князю Олександру Гольшанському «свою третину литовських маєтків, отриману під час остаточного поділу родових володінь, а він віддав їм свою третину в Степані, волинських дворах Горбаків, Подоляни й Золотіїв та дворі Романов»⁶²⁹. Втім, князь Олександр отримав лише частку Станкова, а частки литовських маєтків Гольшан, Шешол, Глуська й Романова «не взяв», і вони залишились у володінні князя Острозького та його тещі⁶³⁰.

У 1508/09 р. старостина Луцька, княгиня Семенова Юрійовича, одержала дозвіл пропустити за кордон 100 «камнів» воську, а 16 жовтня 1509 р. у Львові – ще 400 «камнів» безмитно⁶³¹.

⁶²⁷ РИБ. – Т. XX. Литовская метрика. Т. I. – Стб. 546-548, № 16, 17.

⁶²⁸ LM. – Knyga Nr. 25. – P. 70-72, nr. 7.

⁶²⁹ Собчук В. Від коріння до крони. – С. 117, прим. 5 (посилання: BUW, rkps 425, s. 371-372).

⁶³⁰ AKS. – Т. III. – S. 185-187, nr. CXCV, s. 193-194, nr. CCI.

⁶³¹ LM. – Knyga Nr. 8. – P. 462, nr. 622.

22 жовтня 1510 р. король Жигимонт, на прохання княгині, підтвердив їй право на проведення щороку двох ярмарків у Степані, раніше надане її покійному чоловікові королем Олександром; причому іншим князям Гольшанським вступатися у ці ярмарки було заборонено⁶³². Але князь Юрій Дубровицький відмовлятися від своїх прав на Степанський ярмарок не збирався: за свідченням князя Костянтина Острозького на початку червня 1511 р., «онъ, наславши кгвальтомъ на ярмарокъ мой Степанський, мыто и иные доходы на купьцохъ побралъ, чересь привилеѣ вашеѣ милости; которымъ же привилеѣмъ ваша милость тотъ ярмарокъ тешчи моеѣ, старостиной Луцкой, кнегини Семеновоѣ Юрьевича кнегини Настасѣи и мне потвердилъ, а небожьчику пану Виленьскому князю Алєксьандру Юрьевичу и єму (князю Дубровицькому – С. К.) въ тотъ ярмарокъ вступитися не казаль». Князь Дубровицький відповів, що силою він на ярмарку нічого не брав, а взяв свою третину за домовленістю з намісником та урядниками князя Острозького; це підтвердили й королівські дворяни. Король звинуватив князя Юрія, наказавши віддати всі зібрані кошти князю Костянтину, й визнав виключні права останнього на Степанський ярмарок⁶³³.

Як бачимо, княгиня Анастасія віддала свої 2/3 Степана у фактичне розпорядження впливового зятя. Князь Костянтин Острозький мав ще кілька справ за Степань з князем Юрієм Дубровицьким, і врешті королівськими актами від 18 червня 1511 р. отримав, на правах вислуги, весь цей замок з містом і волостями, включаючи третину князя Дубровицького⁶³⁴.

6 березня 1516 р. князь Костянтин Острозький з дружиною Тетяною, дочкою вже *покійної* княгині Анастасії Семенової Юрійовича, підтвердили їй надання Києво-Печерському монастирю – на поминання душ своєї, свого чоловіка та їхніх батьків, – двору Городок з присілками Обарів і Лобківщина на Волині, а також с. Волниця у Глуській волості князя Гольшанського⁶³⁵.

⁶³² LM. – Кныга Nr. 8. – Р. 389, nr. 540.

⁶³³ РИБ. – Т. XX. Литовская метрика. Т. I. – Стб. 673-675, № 101.

⁶³⁴ LM. – Кныга Nr. 8. – Р. 457-458, nr. 616; AKS. – Т. III. – С. 83-85, nr. CXII.

⁶³⁵ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 191 [ЦДІАК. – КМФ-36. – Оп. 1. – Спр. 191]. – Л. 50-56; Акты, относящиеся к истории Западной России. – СПб., 1848. – Т. II. – С. 119-120, № 96.

Єдиною спадкоємицею княгині Анастасії Гольшанської, а трохи згодом і її матері, княгині Марії Ровенської, була дочка Тетяна-Ганна, фактично ж – її чоловік, князь Костянтин Острозький. Останній пізніше сам свідчив, що він «имѣнья єе материстыи по ней (Анастасії – С. К.) єсми взял: Голшаны, Глуско, а две части Степаня (третю він отримав від короля – С. К.), а Рускии имѣнья: Копыс, Романов, Сушу, другии теж имѣнья єе материстии, которыи по матце ей пришли: Ровное, Колодно, Чернехов и иншыи двори и волости и села по ней єсми взял»⁶³⁶. Про величезний спадок княгині Марії Ровенської – приблизно половину всіх володінь роду Збараських, – мова йшла вище. Як бачимо, князь Острозький уклав надзвичайно вигідний шлюб, через який отримав значну частину спадщини відразу двох магнатських родів ВКЛ – князів Гольшанських і Збараських.

На відміну від Анастасії Семенівни, її двоюрідні сестри, дочки князя Семена Васильовича Солтана, жодних земель свого батька не успадкували. Нагадаємо, в заповіті 1472 р. той записав свою «дельницю» двом братам, призначивши з неї дочкам лише не надто значну суму – 200 коп грошей. Тим не менше, княжни Солтанівни все-таки розглядалися родичами як можливі претендентки на батьківську спадщину. 30 травня 1482 р. Марія та Анна Солтанівни видали запис про те, що вони не мають претензій на батьківські маєтки Манев, Передмір, Вербовець і Борсуковці, котрі на той час перебували у власності їхнього брата (двоюрідного), князя Михайла Васильовича (див. № 15).

Княжна Марія Солтанівна Збараська, княгиня Четвертеньська (№ 24), у згаданому акті виступає вже як заміжня: «Я, книгини Марья книгини Юрьева Михайловича»⁶³⁷. Її чоло-

⁶³⁶ AKS. – Т. III. – С. 236-238, нр. CCXLIII (1522 р.). Після поділу 1507 р. княгиня Анастасія мала володіти лише третиною Степаня. Дещо згодом вона разом з зятем, князем Острозьким, уклала угоду з князем Олександром Юрійовичем Гольшанським († 1511), який відступив їм свою частку Степаня. Вони ж мали відступити князю Олександру свої частки Гольшан, Шешол, Глуська та Романова; але князь Олександр «с того света сошел, а тоє части [...] был не взял». Вказані частки мали перейти до його сина князя Павла, єпископа Луцького, який у 1519 р., за взаємною угодою, остаточно відступив їх князю Острозькому (AKS. – Т. III. – С. 185-187, нр. CXCV, s. 193-194, нр. CCI).

⁶³⁷ *Собчук В.* Маловідомі актові джерела... – С. 105, № 5 (за оригіналом).

віка слід ототожнити з князем Юрієм Михайловичем Четвертенським, який жив саме у 2-й половині XV ст. († до 1492), володіючи м. Четвертнею і т. д. на Волині⁶³⁸.

Натомість **княжна Анна Солтанівна Збараська (№ 25)** у 1482 р. залишалася незаміжною: «а я, княжна Анна, не маю єсми мужа свого, и к сему нашому листу приложила (печать – С. К.) князя Иванову Лукомського»⁶³⁹. Використання чужої печатки означало, що її власник ніс певну правову відповідальність за видавця документу, тобто між ними, скоріше за все, існували близькі стосунки родинного характеру. Цілком можливо, княжна Збараська була офіційно заручена з князем Лукомським, котрий виступав у якості її майбутнього чоловіка. Інший варіант – власник печатки був найближчим родичем Анни, скажімо, братом її матері. В такому випадку дружина князя Солтана Збараського, про яку нам нічого невідомо, походила б із роду князів Лукомських. Зазначимо також, що князь Іван Іванович Лукомський у 1488 р. засвідчив акт, виданий у волинському Острозі⁶⁴⁰. Перебування, а може й проживання на Волині вихідця з білоруського Лукомля, у світлі вищесказаного, цілком може пояснюватися його родинними зв'язками.

⁶³⁸ Див. про нього: *Wolff J.* Kniaziowie... – S. 36; *LM.* – Vilnius, 1997. – [Knyga Nr. 224]. 4-oji Teismų bylų knyga. – P. 247-248, nr. 292 (згадка в акті 1528 р.). Князя Юрія Михайловича, печатку якого привісила до грамоти 1482 р. його дружина Марія Солтанівна, ототожнив з однойменним князем Четвертенським О. Однороженко (хоча й помилково датував акт 1490-м р.: *Однороженко О.* Руські королівські, господарські та князівські печатки XIII – XVI ст. – Харків, 2009. – С. 125, № 414, та сама архівна сигнатура). Дійсно, печатний знак князя Юрія Михайловича явно подібний до знаку князя Олександра Івановича Четвертенського 1477 р.: якщо зображення останнього повернути під прямим кутом, знак Юрія порівняно зі знаком Олександра містить по суті лише один додатковий елемент – у вигляді середнього «W» над перехрестям (Там же. – С. 275, рис. 414, 413).

⁶³⁹ *Собчук В.* Маловідомі актові джерела... – С. 105, № 5 (за оригіналом).

⁶⁴⁰ *AKLS.* – T. I. – S. 88, nr. XCII (за офіційним списком близько 1540 р.).

Розділ VI

ПОЗА МЕЖАМИ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

У середині XV ст. деякі представники роду Несвізьких виїхали з ВКЛ до сусідніх держав – Королівства Польського та Великого князівства Володимиро-Московського.

До коронних земель перебрався князь Іван Несвіцький-Передільницький (№ 6), який одружився на шляхтянці з Перемишльської землі Руського воєводства Ярохні, представниці заможного роду Бибельських⁶⁴¹. Від основного маєтку дружини, с. Передільниці (нині – у Старосамбірському районі Львівської обл.), князь Іван навіть засвоїв нове прізвище, латиною *de Przedzelnicza*. Втім, як він сам, так і його сини, зрідка писалися й Несвізькими (Несвіцькими). Уже З. Радзімінський ототожнив Івана Несвіцького-Передільницького з Івашком, братом Федька Несвізького (*fratrem suum Iuaskonet*), який у 1433 р. потрапив у полон до Грицька Кирдейовича, старости Холмського (див. розділ III). Дослідник вважав Федька та Івашка рідними братами, гіпотетично синами Івана Несвізького (1388 р.)⁶⁴².

Однак Ян Тенговський схилявся до думки, що Іван Несвіцький-Передільницький не був рідним братом Федька. Спочатку дослідник припускав, що Федько міг бути сином «віртуального» Юрія Несвізького (наслідок непорозуміння), тоді як Іван – сином Івана Несвізького з 1388–1403 рр.⁶⁴³. Згодом Тенговський, запропонувавши на місце батька Федька Несвізького Василя Вінницького, тим не менше, з приводу його (Федька) брата Івашка писав: «Витікає з того, що або Федько Несвіцький мав рід-

⁶⁴¹ У джерелах по батькові Ярохні ніде не вказується. Напевне можна стверджувати лише те, що вона була онукою Ходька Бибельського.

⁶⁴² *Radziński Z. L. Uwagi o opracowaniu przez Dra O. Haleckiego Matejjałów do dziejów Rusi i Litwy w XV w. Z Jana Zamoyskiego inwentarza Archiwum Koronnego.* – Lwów, 1921.

⁶⁴³ *Tęgowski J. Pochodzenie kniaziów Iwana i Fiodora Nieświckich // Genealogia. Studia i Materiały Historyczne.* – Poznań–Wrocław, 1996. – Т. 7. – С. 131-133. Про «віртуальність» Юрія Несвізького див. с. 106, прим. 278, і с. 120, прим. 307.

ного брата іменем Іван, котрий не був ідентичний з Іваном Несвіцьким-Бибельським-Передільницьким, або також що у згаданому тексті йдеться про брата стриєчного. Надалі вважаємо, що Федір та Іван Несвіцькі не були братами рідними, є оскільки між ними надто значна диспропорція маєткова, а головне маєтки Федька Несвіцького, як згадували, були його отчиною»⁶⁴⁴.

На це можна зауважити, що про маєтки Івашка, приналежні йому в межах ВКЛ, даних не збереглося. А до коронних земель він перебрався, слід гадати, вже після того, як володіння Федька Несвіцького були конфісковані Швитригайлом (1435 р.). Теза Яна Тенговського, нібито Іван Несвіцький ще в 1410 р. згадується з другим прізвищем «Бибельський», тобто вже тоді був чоловіком Ярохни, як ми бачили, засноване на помилці, що міститься у латинському списку 1553 р. Його переписувач за неуважністю пропустив кілька слів, наявних у старшому тексті – перекладі руськомовного оригіналу акта 1410 р., виконаному в 1531 р.; звідти ж з'ясовується, що слово «Бибельський» насправді відносилось до шляхтича Андрія – батька чи дядька Ярохни (див. наприкінці розділу II). Таким чином, вагомих причин для того, щоб не погодитися з думкою З. Радзімінського про тотожність Івашка, брата Федька Несвіцького, та Івана Несвіцького-Передільницького, ми не бачимо.

Всі відомості, що збереглися про гілку князів Несвіцьких-Передільницьких, містяться в реґестах актових книг Перемишльського земського та гродського судів, меншою мірою – Сяноцького земського суду. З них добре видно, що Передільницькі належали до кола рядової шляхти, виділяючись серед неї лише формально – своїм рідкісним для коронної Русі князівським титулом. Ми визнали за доцільне навести зміст всіх цих реґест – навіть таких, що стосуються дрібних майнових суперечок. Між іншим, це дає змогу ближче ознайомитися з побутом галицько-руської шляхти XV ст., невід'ємним і суттєвим аспектом якого була судова «тяганина»⁶⁴⁵.

⁶⁴⁴ Tękowski J. Jeszcze o pochodzeniu kniazia Fiodora Nieświckiego // Genealogia. Studia i Materiały Historyczne. – Poznań – Wrocław, 1996. – Т. 8. – S. 90.

⁶⁴⁵ Через те, що судові діловодства у Руському воєводстві велося на середньовічній латині, до того ж дуже специфічній, нам не завжди вдалося зробити

1439 р., травень – у Перемишльському земському суді було зареєстровано, що «Яцько Бибельський позивач з князем Іваном (*Iaczco de Bybel actor cum Duce Iwan*) взяли чотири тижні від дати нинішньої» для того, щоб дійти взаємної згоди (*ad concordandum*). Інакше вони, по закінченні вказаного строку, повинні стати «на перший термін (*ad primos terminos*)» – судовий розгляд справи⁶⁴⁶.

1440 р., 7 листопада – князь Іван Передільницький сам засідав у земському суді (справу розглядали: Петро, єпископ Перемишльський, Петро Одрованж, воєвода землі Руської, староста Самборський і Галицький, Миколай Стадніцький, *Iwan Dux de Przeczelnicza*, суддя Петро Гроховецький)⁶⁴⁷.

1441 р., 2 січня – у Перемишльському земському суді представники роду Бибельських затвердили поділ володінь, проведений між чотирма сестрами (спадкоємцями двох із них були вже діти) та двома братами. Зокрема: «Благородна Ярохна, дружина князя Івана з Передільниці (*Gener. Iarochna, uxor Ducis Iwan de Przedzelnycza*); і сини Фрідрона з Плешовиць (*Fridronis de Pleszowycze*), Андреас і Фрідрух; і Духна (*Duchna*), дружина Барси [полонізована форма – Бажи] з Бложева (*Barsy de Blowsze*, далі точніше – *Iohannis Barsy [...] Bloszew*)⁶⁴⁸; і дочки Гліба (*Chlebonis*), Хемка й Анула (*Chemka et Anula*), поділ визнали/заявили (*recognoverunt*) вічний з шляхетними Яцьком і братом його Сеньком (*nobili Iaczcone et fratre suo Senkone*)». При цьому «сестрам названим дісталися: Ярохні – Передільниця (*Przedelnycza*), Губичі (*Hwbycze*), Подгродище (*Podgrodyche*), Новосе-

точний переклад регест. Тому в подальшому тексті цілком можливі незначні, як хочеться сподіватися, помилки. Задля більшої ясності, окремі слова, а також власні імена та назви, наводяться і в оригінальному написанні латиною, виділеному курсивом (без лапок). При виконанні перекладів особливо корисними виявились два посібники: Лацінска-беларускі слоўнік актавай мовы Вялікаго Княства Літоўскаго XIII–XVIII стст. / Складальнік А. А. Жлутка. – Мінск, 2011; Elektroniczny Słownik Łaciny Średniowiecznej w Polsce (A-Q) (<https://ellexicon.scriptores.pl/pl/quaere>).

⁶⁴⁶ AGZ. – T. XIII. – S. 74, nr. 998.

⁶⁴⁷ AGZ. – T. XIII. – S. 95-96, nr. 1362.

⁶⁴⁸ Про рід Бажи див.: Пашин С. С. Перемишльская шляхта второй половины XIV – начала XVI века. Историко-генеалогическое исследование. – Тюмень, 2001. – С. 18-19.

льці та Жабокруки (*Nowoselcze et Zabokrwky*), Монастир Гродище (*Monastyr Groyscze*) та інші монастирі, Грабовниця та Галчов і ліси (*Grabownycza et Halczow et silve*), які здавна приналежали, і Боботи поле (*Boboty campus*), виключаючи пасовисько (*exempto pastewnyk*)⁶⁴⁹, і на тому полі пана Яцька та Сенька корчмар (*tabernator*) повинен мати до чотирьох скошених посівів? (*ad quatuor truncos seminature*). І в тих лісах Ярохни повинен мати Яцько та Сенько право вільної вирубки (*libertatem*) зі всіми своїми людьми, добрими тутешніми жителями (*bonis incolis*)»⁶⁵⁰.

Цей поділ був лише офіційним актом, фактично ж він відбувся значно раніше, оскільки уже в 1437 р. Ярохна двічі згадується як *de Przedzelnicza*⁶⁵¹. Причому княгинєю вона ще не титулується, як у всіх подальших випадках; а отже, заміжжя Ярохни слід віднести до періоду між 1437 і 1440 рр. – скоріше за все, 1439/1440 р. (у травні 1439 р. князь Іван згадувався ще без прізвища «Передільницький», з яким він фігурує уже в листопаді наступного року).

1442 р., 22 січня – «Посланець від шляхетного Яцька Ворковицького (*Iackkone de Workowycze*) перший термін відклав [з причини] простої хвороби (*simplici infirmitate*), який мають з князем Іваном із Передільниці позивачем (*cum duce Iwano de Przedelnicze actore*)». 19 березня – подружжя князя Івана та Ярохни фігурує, разом зі всіма родичами останньої (учасниками поділу 1441 р.), в колективній судовій справі з іншими шляхтичами. Того ж дня «Яцько Ворховицький (*de Worchouicze*) князю Івану зобов'язаний (*tenetur*) [виплатити] сім гривень». 26 листопада – Яцько Бибельський, позвавши княгиню Ярохну та князя Івана, кожного окремо, з'явився до суду на перший термін; однак їхні посланці відклали його за причиною хвороби⁶⁵².

Наступного 1443 р. розгляд справи Яцька Бибельського з Ярохною, дружиною князя Івана, постійно переносився. 28 січня другий термін було відкладено до наступного; 25 лютого – ана-

⁶⁴⁹ Вжите тут слово *pastewnyk* виділено як польське, а в «Індексі виразів польських» перекладено як лат. *pascua* (AGZ. – Т. XIII. – S. 720). Обидва ці слова означають пасовисько.

⁶⁵⁰ AGZ. – Т. XIII. – S. 103-104, nr. 1489.

⁶⁵¹ AGZ. – Т. XIII. – S. 31, 35, nr. 347, 417 (13 травня та 10 червня).

⁶⁵² AGZ. – Т. XIII. – S. 113, 117, 118, 126, nr. 1595, 1659, 1676, 1793, 1794.

логічно третій термін; на 29 квітня був призначений уже четвертий термін, який знову не відбувся з тієї ж причини хвороби: посланець княгині заявив, що та «оскільки як лежить, так (і) лежить (*quia sicut iacet, ita iacet*)»⁶⁵³.

1444 р., 30 березня – *Iwan dux de Przedzelnicza* відпустив на волю іудеїв Давида та Симона за три плащі (*paliis*), які вони віддали в заставу (*invadiavit*) – один червоний і два чорних⁶⁵⁴.

1445 р. – князь Іван *Nieświeżski* (Несьвежський) та його дружина Ярохна, княгиня *na Przeździelnicu*, фундували церкву в Губичах⁶⁵⁵ (село за 5 км від Передільниці).

15 лютого – Ян Бажи (*Iohannes Barsi*) виступив позивачем проти князя Івана *de Przedrzelnicza*; посланець (останнього) відклав перший термін на інший. 5 жовтня – Анна Духна, дружина того ж Яна Бажи, позивачка проти княгині Ярохни, дійшли з нею до такої згоди. Коли сторона не додержала б того, що вирішать судді (*Que pars non teneret, quid arbitri facient*) – то винна іншій 20 гривень (*hoc debent tenere sub viginti marcis*). 2 листопада – Анна дідичка з Бложева (*heredissa de Bloswa*), дружина Яна Бажи, знову хотіла позвати рідну сестру Ярохну, дружину князя Івана *de Przedzelnicza*, «за корчму (*pro taberna*) з млином, звані *Poddambyl*, як повинна була звільнити». Суд пояснив: ті вже визнали (*hoc iam [...] recognovit*), що мають дати собі задоволення (*quia iam sibi satisfacit*), виплативши 20 гривень (у разі порушення умови)⁶⁵⁶.

1446 р., 8 березня: «Шляхетна Ярохна (*Nobil. Iarochna*), дружина князя Івана *de Przedrzelnicza*, князю Івану чоловіку своєму віддала третю частину маєтків (*terciam partem bonorum*), а саме у дідичних володіннях (*in hereditatibus*) Передільниці, Губичі, Воля, Подгродище з монастирем (*Przedzelnicza, Hwbicze Vola, Podgrodzysze cum Manastir*)»⁶⁵⁷.

⁶⁵³ AGZ. – Т. XIII. – S. 135, 137, 142, nr. 1878, 1913, 2002.

⁶⁵⁴ AGZ. – Т. XIII. – S. 157, nr. 2217.

⁶⁵⁵ *Szaraniewicz I.* Rzut oka na beneficja kościoła ruskiego za czasów Rzeczypospolitej Polskiej. – Lwów, 1875. – S. 5, przyp. 6. Ця *erekcya* була облятована у Перемишльських гродських актах у 1602 р.

⁶⁵⁶ AGZ. – Т. XIII. – S. 174, 178, nr. 2435, 2492, 2500.

⁶⁵⁷ AGZ. – Т. XIII. – S. 196, nr. 2727.

2 листопада: «Іван, князь із Передільниці, засудив (*condamnavit*) Бориса, *kmethonem* [кметя-селянина] з *Malnyow*, за п'ять і за коня (*pro quinque et pro equo*) ціною тринадцять гривень, як позивача (*sicut actorem*)». Тоді ж Ян, син Фредриха *de Iaczimirz et de Vycothy*, був зобов'язаний «князю Івану з Передільниці двадцять гривень заплатити до свята св. Мартіна найближчого»; якщо ж не заплатить – тоді ще дві гривні, допоки не погасить борг⁶⁵⁸.

1447 р., 23 травня: «Пан князь Іван Несвєчський (*Dms Dux Ywan Nyeszwieczski*) разом зі своєю княгинєю Ярохною, дружиною своєю *de Przedzelnicze*, продали село їхнє Подгородисько, Монастир і Городисько (*villam ipsorum Podgrodzisko, Manastir et Grodzisko*) через межові знаки (*per signa*) [...] благородному Яцьку з Бибел за п'ятдесят і сорок (*quinquaginta et quadraginta*) гривень». Яцько ж поступився ділянкою землі, розташованою між тими знаками та *Casicze*, зобов'язавшись через них у луги та став не вступатися (*non debet Iaczko iam per ista signa et insignia in prata neque in piscina se iniacere*)⁶⁵⁹.

1448 р., 8 жовтня: «Благородний Васько Риботицький (*Waszko de Riboticze*), підсудок Перемишльський, зобов'язаний заплатити десять гривень *dom. Iwan de Przedzelnicza* [саме так, «пану», а не князю!] до найближчого свята св. Георгія⁶⁶⁰.

За період 1452–1459 рр. записки Перемишльського земського суду не збереглися. Цікаво відзначити, що після цієї прогалини до титулу Івана Передільницького, згідно з офіційним стандартом латиномовних актів, завжди додається почесний епітет-звернення – «сяючий князь (*Illustris Dux*)».

1460 р., 7 жовтня – розгляд справи Рафаеля Кривецького (*de Krzywca*), який подав позов «на сяючого князя (*super illustr. Ducem*) Івана з Передільниці», посланець (останнього) відклав до найближчого терміну. Тоді ж справу іншого позивача проти князя Івана, попа Марка з Рудохонців (*Marcus pop de Rudochoncze*), відкладено «простою хворобою»⁶⁶¹. 4 листопада –

⁶⁵⁸ AGZ. – Т. XIII. – S. 210, 211, nr. 2922, 2931.

⁶⁵⁹ AGZ. – Т. XIII. – S. 235, nr. 3271.

⁶⁶⁰ AGZ. – Т. XIII. – S. 267, nr. 3705.

⁶⁶¹ AGZ. – Т. XIII. – S. 342, nr. 4523, 4524.

справу Рафаеля Кривецького «на сяючого Івана князя *Несвечського* інакше з Передільниці (*illustr. Iwan ducem Nyesweczsky alias de Przedelnicza*)», знову відкладено до наступного терміну. Так само – і Марка, попа *de Radochonicze*⁶⁶².

1462 р., 14 липня – Сенько Бибельський згаданий як позивач «на сяючу Ярохну княгиню з Передільниці» (свою рідну чи двоюрідну сестру). Тоді ж князь Іван з дружиною Ярохною з Передільниці виступали позивачами проти Андрія Чеського (*de Czeszky*) та його дружини Маргарити (Андрій, син Фрідрона з Плешовиць, був племінником Ярохни й отримав с. Чешки як спадок її сестри – див. вище, 1441 р.); посланець Чесьських відклав слухання справи до найближчого, другого терміну. Тоді ж нарешті було розглянуто позов Рафаеля *de Krziwcz*a (поданий майже два роки тому): його уповноважений представник скаржився «проти сяючого Івана князя з Передільниці щодо двох волів (*duobus bobus*) вартістю чотири гривні та щодо всього збитку (*dampni*)». Суд задовольнив цю скаргу, зобов'язавши князя виплатити сім гривень, чотири за волів і три – як штрафпеню (*pena*), впродовж чотирьох тижнів⁶⁶³.

11 серпня – розгляд позову подружжя Передільницьких проти Чесьських, де дружина Андрія зветься вже Катериною, було знову перенесено. Тоді ж відкладено справу проти Ярохни, звинуваченої (*ream*) Сеньком Бибельським⁶⁶⁴.

7 вересня – позивачем «на сяючу Ярохну» виступив інший її брат, Яцько Бибельський; термін слухання перенесено до наступного. Тоді ж термін «сяючому князю Івану з Передільниці» проти Андрія *de Czesky*, з причини *правдивої* хвороби (*vera infirmitate*), вкотре відкладено до наступного. Аналогічно – й «сяючій Ярохні з Передільниці, як *вище*, проти пані Катерини пана Андрія *de Czeszky*»⁶⁶⁵.

Нарешті, лише 5 жовтня 1462 р. розгляд позовів князя Івана та його дружини Ярохни з Передільниці, поданих проти Андрія Чеського та його дружини Катерини, було призначено

⁶⁶² AGZ. – Т. XIII. – S. 349, nr. 4601, 4602.

⁶⁶³ AGZ. – Т. XIII. – S. 367, 368, nr. 4745, 4757, 4758.

⁶⁶⁴ AGZ. – Т. XIII. – S. 371, 372, nr. 4789, 4803.

⁶⁶⁵ AGZ. – Т. XIII. – S. 375, nr. 4843, 4847, 4848.

на вирішальний термін (*terminum peremptorium*) – найближчий після дня св. Мартіна⁶⁶⁶.

1464 р., 10 вересня, у Перемишльському гродському суді: «Сенько, мельник із Ольшан (*molendinator de Olschani*), постав на термін проти (*terminum astitut super*) сяючого Івана князя з Передільниці, котрому Івану князю термін дано на день сьогоднішній для того, оскільки Іван князь самого Сенька звинуватив (*inculpavit*)» – здається за те, що той погрожував побиттям стосовно його (князя) млина, розташованого між Передільницею та Губичами⁶⁶⁷. Однак Іван до суду так і не з'явився, хоча його чекали понад установлений час. Врешті Сенько був звільнений від позову (*in evasione*, спеціальний термін), заплативши суду встановлений збір (*memoriale*, т. зв. пам'ятне)⁶⁶⁸.

1466 р., 10 лютого – Петро Гощовський (*de Hosszow*) з'явився до гродського суду на перший термін, згідно з двома позовами «на сяючого Івана князя з Передільниці»; посланець (останнього) з причини хвороби відклав термін на два тижні. 26 лютого дійсно почався розгляд цих справ. У першій мова йшла «про присягу (*pro iuramento*) з приводу тридцяти гривень за отримання прибутків *kolandka* [польський термін] та інших». На бажання сторін було призначено строк – перший понеділок після проводів Пасхи (*Conductum Pasce*), – коли князю Івану належало скласти присягу перед Петром Гощовським. Інший «термін як вище (*jak wyżej*) про шістдесят гривень, з приводу видворення покупця (*expulsionis emptoris*) *kszanthwa* [т. зв. «князівства» – посади сільського старости за волоським правом⁶⁶⁹]

⁶⁶⁶ AGZ. – Т. XIII. – S. 377, nr. 4876.

⁶⁶⁷ *quod Senko impulsaret minas in cuttem aut faciem suo molendino sito inter Przedzelnicza et Hwbicze*. Словосполучення *minae in cutem* означає погрозу відшмагати, побити (https://ellexicon.scripores.pl/pl/lemma/CUTIS#I_1_sense_b, значення 1.b, останній приклад – пряме посилання на цитовану записку). *Olschani*, звідки походив мельник Сенько – нинішнє с. Olszany у гміні Красічин Перемишльського повіту, десь за 20 км північно-західніше Передільниці.

⁶⁶⁸ AGZ. – Т. XIII. – S. 446, nr. 5518.

⁶⁶⁹ Про це свідчить, зокрема, акт 1467 р.: «Кунрат війт або князь із Брілінців (*Scoltetus seu Knyas de Brilincze*)», в разі несплати восьми гривень, зобов'язався віддати «половину *kszanthwa* в силу втрати» AGZ. – Т. XIII. – S. 544, nr. 6598). Більш точно зазначений термін передано в акті 1491 р.: «війтівство (*sculteciam*) його інакше *kszyasthwo* у селі Гугерче». У покажчику польських виразів слова

у Губичах (*in Hwbicze*)», призначено на новий строк – через один тиждень після прибуття старости (*dom. Capitaneum*) до Перемишля. 14 квітня – термін попередньої справи позивача Гошовського з князем Передільницьким, щодо присяги за 30 гривень і т. д., також перенесено на тиждень після прибуття старости до Перемишля⁶⁷⁰.

1467 р., 3 липня – мав відбутися перший судовий термін за скаргою «від Микулки і Георгія Трусовського з Незовичів (*Truschowsky de Nyezowicze*) та від чоловіка з Ошків Мелешка (*ab homine de Oszko Meleskone*) на сяючого Івана князя з Передільниці»; посланець (останнього), з причини хвороби, продовжив строк на два тижні. 17 липня – другий термін цієї справи (тут уточнено, що позивач Микулка був уповноваженим у Незанковичах, *procuratore in Nyezankowicze*) також не відбувся; посланець-дворовий (*familiaris*) князя Івана знову взяв відстрочку на два тижні «простою хворобою»⁶⁷¹.

Це була остання прижиттєва згадка князя Івана Несвицького-Передільницького. Напевне, у 2-й половині того ж року він помер. Уже 22 грудня 1467 р. як самостійна особа і, здається, повноправний спадкоємець Івана виступає його син Яцько. Зокрема, суд присудив тому самому Георгію Ланкорському з Трусовиці (*Lankorsky de Truschowicze*) двох людей, «котрих звабив (*reclinaverat*) *Dux Iaczko de Przedzelnicza* до себе, котрих згаданий князь утратив законно (*ammisit iuridice*)»⁶⁷². Відтоді Яцько та його брат Михайло регулярно фігурують у записках Перемишльських судів. Але фактично головою родини ще довго залишалася їхня мати, княгиня Ярохна Передільницька, яка аж на чверть століття пережила свого чоловіка.

1473 р., 5 квітня – у Перемишльському гродському суді слухалася доповідь возного (*ministerialis*), приданого Маргариті Болановицькій (*de Bolanowicze*) у справі її підданого Кліма, «втікача до сяючої Ярохни княгині та синів її Яцька і Михайла

knaszthwo і *kszyasthwo* однаково перекладені як *scultecia*, *sculteciam*, тобто війтівство (AGZ. – Т. XVI. – S. 232, nr. 2029, s. 570).

⁶⁷⁰ AGZ. – Т. XIII. – S. 515, 517, nr. 6241, 6244, 6245, 6284.

⁶⁷¹ AGZ. – Т. XIII. – S. 549, 550, nr. 6672, 6684.

⁶⁷² AGZ. – Т. XIII. – S. 556, nr. 6833.

до Передільниці села тих (*ad illustr. Iarochnam ducissam et filios suos Iaczkonem et Michaellem ad Przedzelnicza villam ipsorum*). Зокрема, возний їздив до їхнього двору (*ad curiam*), вимагаючи повернення втікача, а потім призначив їм очний термін (*terminum facialem*, т. зв. *obliczny rok*, для розгляду злочинів «з поличним») на теперішній день. До суду з'явився уповноважений (*procurator*) Передільницьких, який наголошував на свідченні возного, що той бачив утікача з худобою в полі, а не в селі. Суддя залишив рішення під питанням, призначивши наступний термін через чотири тижні. Однак 3 травня, у вказаний строк, розгляд цієї справи, через святковий день і з огляду на суперечки? (*certos respectus*), перенесено на найближчий понеділок після свята св. Петра – торговий день (*nundinum*) у Перемишлі⁶⁷³.

1474 р., 14 червня – у Перемишльському земському суді Миклаш і Зебрид Герботові з Добромиля (*Herbothovye de Dobromyl*) виступили позивачами «на сяючу Ярохну княгиню та Яцька і Михайла з Передільниці». Сторонам було призначено остаточний термін (*condempnab[ilis]*), де Передільницьких повинен був представляти Яцько, «особисто і від матері своєї Ярохни та Михайла з уповноваженням (*cum procuratorio*)». Подібним же чином (*simili modo*) Яцьку та Михайлу, в якості позивачів, призначено термін проти Миклаша та Зебрида⁶⁷⁴.

Десь на початку 1478 р. почався тривалий, багаторічний конфлікт Передільницьких з їхніми найближчими родичами та сусідами – Бибельськими. 7 квітня «шляхетні Грицько та Іван брати рідні та Костько тих брат двоюрідний, дідичі з Бибел», заявили суду такий протест. Вони постали з 18-ма свідками, пробувши в суді весь день, готові пред'явити лист і судитися, щодо доріг і права вирубки лісів (*super vias et libertatem silvarum*) «панів князів із Передільниці та шляхетних Индріха і Станіслава Бажи (*Barzy*), тим Бибельським (*ipsis Bybelskim*) оголошеного (*canentem*), як лист той ширше оголошує і як згадані сторони перед вельможним Спитком з Ярослава, воєводою Русі, та перед [...] суддею земським [...] зобов'язані з'явитися на

⁶⁷³ AGZ. – Т. XVII. – S. 90-91, 93, nr. 936, 957. У цьому томі опубліковано реєстри Перемишльського гродського суду.

⁶⁷⁴ AGZ. – Т. XVIII. – S. 75, nr. 499, 499a. Тут – реєстри земського суду.

термін сьогоднішній вирішальний (*condempn.*), і заслухати виправдання (*expurgacionem*, т. зв. «очищення») названого листа. Котрі князі та Бажи не постали [в суді]». Зробивши цю заяву, Бибельські поїхали з суду⁶⁷⁵. Вони хотіли довести своє право на вирубку лісу в межах володінь Передільницьких, дійсно закріплене за Бибельськими в акті 1441 р. (див. вище).

Невдовзі після цього Бибельські звернулися зі скаргою до самого короля Казимира, внаслідок чого від імені останнього було вислано такий лист, датований з генерального сейму у Пйотрикові 22 травня 1478 р. «Казимир [і т. д., титул]. Найсвітлішим князям Несвецьким Яцьку та Михайлу дідицям із Передільниці (*Preclaris ducibus Nyeswecensibus Iaczconi et Michalo heredibus de Przedzelnicza*), васалам (вірним, *fidelibus*) нашим дорогим (любим), милість наша з доброзичливістю. Найсвітліші васали наші дорогі. Зі сторони шляхетних Грицька, Івана та Костька з Бибел перед нами вагомо представлено (*gravi expositum*) мали у скарзі, яким чином вірності ваші [форма звернення] численні несправедливості, прикrostі та утиски (*molestias et impressiones*) тим у лісах та іншій власності їхній завдають, кметів їхніх і людей багатьма побиттями й батогами (*verberibus*) вчиняючи та вживання лісів їхніх їм не допускаючи, до яких ті права мають». Через це король, з метою запобігти подальшому розширенню конфлікту, встановити «заклад (*vadium*) чотирьохсот гривень між вами, іншій стороні вашій прилеглий (*adherentes*) від однієї, а також їхньої сторони від протилежної Грицька, Івана та Костька вирішили (*duximus interponendum et vallandum interponimusque* і забезпечуємо через присутніх (*vallamus per presentes*)). Обидві сторони повинні вирішувати конфлікти не силою (*non violenciis*), а лише за допомогою права (*sed non nisi iure mediante*), судового процесування, «під закладом чотирьохсот гривень згаданим. Тому саме заклад у дім ваш надсилаємо, (щоб) при судовій суперечці незнання не виправдовувало б кого-небудь (*ne de contrario ignoranciam pretendatis aliqualem*)). Через місяць, 22 червня, цей королівський лист було вписано до книги Перемишльського гродського суду⁶⁷⁶.

⁶⁷⁵ AGZ. – Т. XVIII. – S. 161, nr. 1057.

⁶⁷⁶ AGZ. – Т. XVII. – S. 152-153, nr. 1485; див. також: AGZ. – Т. I. – S. 32-33.

Незважаючи на те, що Бибельські скаржилися королю на князів Яцька та Михайла Несвіцьких-Передільницьких, і саме Яцько (як побачимо далі) приймав головну участь у конфлікті, всі судові позови Костька Бибельського, подані ним впродовж кількох наступних років, були звернуті проти княгині-матері Ярохни. Саме її Бибельський розглядав як голову родини Передільницьких, фактичну власницю їхніх маєтків.

1480 р., 3 березня – Ян Схалявський (*Schalyawsky*), уповноважений Костька Бибельського, з'явився до земського суду на другий термін, згідно з трьома позовами, а саме щодо зруйнування мосту (*destructione pontis*), присвоєння луку (*usurpatione prati*) та заперечення права вирубки лісів (*negatione libertatis silvarum*) – все «на сяючу Ярохну дідичку (*heredissam*) з Передільниці». Від імені останньої Андрій-Андрих Бажи (*Barsi*) повідомив, що через хворобу розгляд справи переноситься на найближчий термін⁶⁷⁷.

8 серпня – возний Бартош визнав/заявив (*recognovit*) , що він, «через суд приданий шляхетному Костьку з Бибел вперше, для допуску (*ad intromittendum*) в маєток Передільниця найсвітлішої (*preclare*) Ярохни та взяти своє присуджене (*suis prelucris*) приїхав»; але виконати це (*intromissio sibi*) не зміг через силовий супротив (*est violenter denegata*). З цього приводу зі сторони (*ex parte*) Костька було призначено теперішній судовий термін; а як такий не відбувся (*quam nichil in termino facientem*) – присудили пеню три гривні. «І той возний наданий є вдруге для допуску в маєток Передільниця».

Тоді ж Бартош визнав, що приїхав уперше зі сторони працівників (*pro primo ex parte labor.*), чотирьох кметів (*kmetonum*) Костька Бибельського, для стягнення тими (*ad pignorandum eandem*)⁶⁷⁸ з Ярохни, у маєтку її в Передільниці, їхнього прису-

⁶⁷⁷ AGZ. – Т. XVIII. – S. 199, nr. 1340.

⁶⁷⁸ Вжитий тут термін *ad pignorandum* вочевидь походить не від *pignerantia*, *pigneratorie* чи *pignus* (заклад), а від *pigneratio* – «відібрання якої-небудь речі чи грабунок її за борг» (Латинська-беларуська словникова актавай мови Вялікаго Княства Літоўскаго XIII–XVIII стст. – Мінск, 2011. – С. 266). В уставній грамоті Бельському повіту 1501 р., відомій у паралельних руському і латинському варіантах, руському «ку злупенью землянина» відповідає латинське «*ad pignorandum terrigenam*», «ма презь старосту и презь судью быть грабень» – «*debet*

дженого (*in ipsorum prelucris*), так як був (возний) приданий за правом (*de iure*); але щодо цих дій він отримав відмову (*quibus pignora denegavit*). Котру Ярохну той возний на теперішній термін викликав зі сторони названих кметів. Оскільки ж термін не відбувся (як вище), згаданим кметям, кожному згідно зі своїм присудом (*quilibet iuxta sua prelucra*), призначено три гривні пені. «І той самий возний наданий є кожному (*cuilibet*) вдруге для стягнення (*ad pignorandum*)»⁶⁷⁹.

1481 р., 31 серпня – «сяюча Ярохна княгиня з Передільниці» заявила в суді, що «чоловік її сяючий Іван у маєтки її батьківські та материнські, Передільницю та Губичі, тисячу гривень вніс і до поліпшення (*in melioramen*) названих маєтків обернув (*convertit*)». Врешті ж він ті маєтки «князю Яцьку сину своєму (*duci Iaczkoni filio suo*) [...] навічно подарував, і вже йому Яцьку в ті маєтки через возного Миколая дано «ув'язання» (*intromissionem*, введення до володіння)»⁶⁸⁰. Вірогідно, цією заявою Ярохна сподівалася уникнути судової «тяганини», передавши її до компетенції сина; тим не менше, подальші позови Костька Бибельського, а також його підданих, знову були спрямовані проти княгині-матері.

1482 р., 26 березня – Костько Бибельський, син покійного Сенька, з'явився в суді на додатковий термін (*terminum concitatum*, призначався для виконання вироку стороною, яка вже прогнала процес) «проти найсвітлішої Ярохни, вдови (*relictam*) покійного сяючого князя Івана, дідички з Передільниці». Бибельський домагався виплати 29 гривень і виконання судового вироку щодо вічного права на вирубку лісу та будівельного дерева (*perpetuam libertatem lignorum et edificiorum*), згідно з його позовом і перемогою на вирішальному терміні про все те. А саме, «сяючий князь Яцько син її, співтрапезник [утриманець] без маєтку (*commensalis impossessionatus*), з дому свого і з двору свого

per capitaneum et iudicem pignorari». М. Ясинський пояснював, що перший вираз «надо перевести в настоящем случае так: «для взыскания с земянина по судебному решению какой-либо суммы денег» (*Ясинский М. Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства*. – К., 1889. – С. 193, прим. 392). Тому тут і далі *ad pignorandum* ми перекладаємо як «для стягнення».

⁶⁷⁹ AGZ. – Т. XVIII. – S. 209-210, nr. 1423, 1424.

⁶⁸⁰ AGZ. – Т. XVIII. – S. 226, nr. 1540.

там же з Передільниці вийшовши з чотирма шляхтичами та шістьма нижніми [простолюдинами] своїми помічниками, щоб заступити (*obviando*) дорогу вільну, із лісів дідизни (*hereditatis*) Передільниця до Бибел, Коморова і Борщовичів (*Bibel, Comorow et Borschovicze*) через ту дідизну його Передільниця йдучу». Далі князь, здається, напав на чотирьох селян-кметів Костька Бибельського, забравши у кожного з них по сокирі (*recepisset per unam securim*), котрі до свого дому привіз (свідчення кметів див. нижче). При цьому Яцько порушив домовленість щодо права вирубки лісу, закріплену в листі «вічного поділу (*perpetue divisionis*)» Ярохни (*ipsam*) з покійним Сеньком, батьком Костька, та Яцьком Бибельськими (акт 1441 р.). Суд підтвердив вимоги Бибельського: присудив йому вічне право вирубки лісу, 29 гривень і стільки ж збитку (*totidem damni*), від чотирьох шляхтичів (які були з князем Яцьком) – по 3 гривні, від шести простолюдів – по 6 скойців (*scotos*, 1/24 гривні), а також 3 гривні пені з судової перемоги (*ex condemnatione secuta*).

Тоді ж на такому самому додатковому терміні (*concitatum*) Костько Бибельський, позивач «проти найсвітлішої Ярохни», домагався реалізації ще одного вироку – про виплату 29 гривень і «вічне володіння лугом біля Передільниці (*in Przedzielnycza iacentis*)», згідно з його позовом і виграшем справи (*condemnationem*). Зокрема, Ярохна «сама наказала (*ipsa mandasset*) силою кметям своїм із Передільниці луг того (Костька) там же у Передільниці косити й сіно на свою користь доставляти». Однак цей луг віддавна належав до його маєтку Коморова; його батько Сенько, дідич із Бибел та Коморова, тим лугом до смерті мирно володів, а потім і сам Костько аж дотепер. Він оцінив вартість лугу на 29 гривень, вимагаючи звільнення своєї власності від насильницького захоплення, як і грошової компенсації. Суд присудив Костьку той луг навічно, 29 гривень, стільки ж збитку, а також 3 гривні пені з судової перемоги.

Того ж дня розглядалася й ще одна, суттєво важливіша справа Костька Бибельського проти княгині Ярохни – з приводу задоволення (*ad satisfaciendum*) щодо закладу (*pro vadio*) в 400 гривень і його сплати, як Ярохну вже засудили (*prout ipsam condemnavit*) на вирішальному терміні (*in termino peremptorio*) згідно з позовом. Зокрема, «сяючий князь Яцько син її безмаєт-

ковий (*impossessionatus*), перебуваючи (*existens*) з ним Костьком і зі всіма його людьми та кметями у закладі (*in vadio*) чотирьохсот гривень, через Королівську Величність (наказаному) забезпечити (*Regiam Mayestatem vallato*), і згаданому Яцьку сину її до дому його там же в Передільниці, під печаткою королівською, письмово направленому, і через возного даному також до книги гродської Перемишльської, вписаному і внесеному; що сам Яцько повинен з Костьком за будь-які несправедливості не бійками і не якимись іншими насиллями, але за допомогою права доходити [в суді] та з собою з'ясовувати. Котрий князь Яцько, не дбаючи про заклад (*non curando vadium*), з дому свого і з двору з Передільниці вийшовши, на дорозі вільній (*in via libera*), у дідичному володінні Боршовичі (*Borszowicze*) до Передільниці спрямованій, поважну Олену, дружину працювितого (*labor.*) Терешка, кметя з Бибел, ранами-синцями побив і поранив (*vulneribus lividis affixisset et vulnerasset*). Після котрої поранення самого (*ipsum*, Яцька?) позвав до суду (*citasset*) за той заклад чотирьохсот гривень собі встановлений (*sibi adiudicando*) через те, що Яцько син її, з дому свого вийшовши, наніс те поранення, [передбачене] у змісті згаданого закладу (*in contentum prefati vadii*)». Постраждала Олена і сама подала позов. Врешті: «Суд заклад з пенею присудив [Костьку Бибельському] і возного Миколая Перемишльського йому вперше, для стягнення з Ярохни у Передільниці в тому закладі, придав».

Того ж дня: «Працьовитий Гринь Якимчич, кметь із Боршовичів, звинуватив (*condemnavit*) на терміні вирішальному про все найсвітлішу Ярохну, вдову покійного сяючого князя Івана, дідичку з Передільниці, згідно з позовом за те, що сяючий князь Яцько син її безмаєтковий, із дому свого з Передільниці вийшовши, на дорозі вільній забрав собі сокиру (*recepit sibi securrim*) в тому ж дідичному маєтку Передільниця, й ту в дім твій для користі своєї привіз, котра сокира є такої вартості, як шість грошів, [і] собі стільки ж відшкодування (*damnificasset*)». Аналогічні обвинувачення (*jak wyżej*) проти княгині Ярохни заявили й ще два кметі – Лан із Коморовичів та Андрій Сичень (*Szycczen*) із Боршовичів (піддані Костька Бибельського).

Також і згадана Олена, дружина кметя Терешка з Бибел, звинуватила Ярохну Передільницьку на вирішальному терміні,

згідно зі своїм позовом – за те, що «сяючий князь Яцько її співтрапезник/утриманець (*commensalis*) син її безмаєтковий» перехопив Олену на вільній дорозі у Боршовичах, спочатку облаяв її злими словами (*inicium malis verbis*), а потім завдав «жорстоких поранень (*vulnera violenta*)»⁶⁸¹.

30 квітня того ж року – возний Миколай, приданий Костьку Бибельському «вперше для стягнення (*ad pignorandum*) з найсвітлішої Ярохни, дідишки з Передільниці, у того (*in ipsius*) Костька присудженому (*acquisitis*), визнав, оскільки приїхав уперше для стягнення з тої княгині у маєток її в Передільницю, і заклади (*pignora*) є тому ж дані (*data*), через що штрафом не карається (*pena non punitur*); однак возний Бартоломей в другий раз приданий для стягнення у згаданих своїх присудах із названої Ярохни»⁶⁸² (тобто княгиня, вочевидь, сплатила не всі 400 гривень закладу, котрі була повинна).

29 травня – на додаткові судові терміни «проти найсвітлішої Ярохни, вдови покійного сяючого князя Івана, дідишки з Передільниці» з'явилися селяни-кметі, кожен окремо: Сенько Кручек із Бибел, Глан із Коморовичів, Андрій Сичень та Гринь Якимчич із Боршовичів. Усі вони вимагали виплати, уже присудженої їм на вирішальних термінах – за сокири вартістю по шість грошів і стільки ж збитку, силою забрані «сином її Яцьком тоді безмаєтковим (*tunc impossessionatum*) у дідишні своїй Передільниці»; а їхньому панові Костьку Бибельському – окремого штрафу/пені, «так як Костько за ту пеню [...] як пан його [кожного кметя] постав [у суді]». Суд все це їм присудив, а також тим кметям і Костьку надав возного Бартоша з Нешанковичів, «вперше для стягнення згаданих присудів і штрафів у маєтку згаданої Ярохни в Передільниці».

На такий же додатковий термін проти Ярохни з'явилась і Олена, дружина кметя Терешка з Бибел, вимагаючи компенсації за десять поранень-синців (*decem vulnera livida*), «які їй сяючий князь Яцько твій син тоді безмаєтковий, її співтрапезник [утриманець Ярохни], завдав»; цю справу вона вже виграла на вирішальному терміні. Суд за ті десять ран-синців присудив Олені

⁶⁸¹ AGZ. – T. XVIII. – S. 234-236, nr. 1606-1612.

⁶⁸² AGZ. – T. XVIII. – S. 489-490, nr. 3489.

десять фертонів (*fertones*, грошова одиниця в $\frac{1}{4}$ гривні або 60 денаріїв), придавши їй того ж возного Бартоша, «вперше для стягнення згаданих присудів у маєтку Передільниця»⁶⁸³. Зазначимо, що і Олена Терешкова, і троє з чотирьох названих кметів Костька Бибельського, намагалися стягнути з княгині Ярохни свої присуди ще літом 1480 р., але безуспішно (див. вище).

Тоді ж возний Бартоломей із Нешанковичів, приданий судом Костьку Бибельському до другого стягнення (*ad secundam pignorationem*) з Ярохни у її маєтку Передільниці, визнав, що Ярохна (до) закладів (*pignora*) допустила (*admisit*), і через те пенею не карається; «однак (утім) той же возний приданий є втретє (*pro tercio*) для стягнення з Ярохни»⁶⁸⁴.

1483 р., 8 квітня – возний Бартош, приданий Костьку Бибельському для стягнення з Ярохни, визнав, що вона тих *pignora* не заперечила, але передала (*non negavit sed tradidit*), через що пенею не карається. «І той же возний приданий є йому вперше для допуску (*ad intromittendum*) у маєток тої Ярохни до Передільниці, у все того Костька присуджене і штрафи (*acquisitis et penis*)». Тоді ж Бартош, приданий вперше Олені Терешковій та вищезгаданим чотирьом кметям для стягнення з Ярохни, [визнав, що] *pignora* їм надані (*ipsis sunt data*), через що (княгиня) штрафом не карається. Втім: «І той же возний тим людям вдруге приданий є для стягнення з тої Ярохни у згаданому маєтку її, відповідно до тих кметів присудів (*prelucra*)»⁶⁸⁵.

15 серпня (здається, через чотири тижні після 18 липня) – Ян Бостовський, уповноважений Костька Бибельського, виступив у суді з претензіями (*alloquebatur se*) «проти найсвітлішої Ярохни, вдови покійного сяючого князя Івана, дідички з Передільниці, на терміні вирішальному (*in termino peremptorio*); від котрої шляхетний Павло з Луковиць (*de Lukouicze*) посланець термін собі простою хворобою (*simplici infirmitate*) перед судом відкладав (*differebat*)». Однак це відволікання не перешкодило (*non obstante*) тому, що Бостовський Ярохну «так як (*tanquam*) на терміні вирішальному про все, згідно з позовом, [вироком]

⁶⁸³ AGZ. – T. XVIII. – S. 245, nr. 1701-1705.

⁶⁸⁴ AGZ. – T. XVIII. – S. 245-246, nr. 1707.

⁶⁸⁵ AGZ. – T. XVIII. – S. 257, nr. 1789, 1790.

засудив (*condemnavit*)). Уповноважений Костька Бибельського ще раз нагадав про злочин, що скоїв «сяючий князь Яцько син її, безмаєтковий співтрапезник інакше *chleboyeczca* [хлібоїдця, утриманець] будучий». Перебуваючи з Бибельським у закладі в 400 гривень, установленому самим королем і вписаному до гродської книги – про вирішення суперечок лише через суд, – Яцько на вільній дорозі у Боршовичах поранив Олену, дружину кметя Терешка з Бибел, не звертаючи уваги (*non advertendo*) на заклад, а «скоріше через тої поранення зірвавши (*infrigendo*)». Згідно з позовами К. Бибельського і Олени, суд виніс рішення на їх користь. Бостовський заплатив установлений судовий збір (*memoriale*), а звинувачення оголошено остаточним, без дозволу відкладення (*condemnationem non ostante dilatione admisit*), з придачею возного «до припозову (*ad concitandum*)» [виклику звинуваченої сторони, звичайно для сплати присудженого].

Також уповноважений Костька Бибельського виступив проти Ярохни і на вирішальних термінах, призначених стосовно двох інших справ. Посланець княгині, Павло *de Lyvthkovycze*, намагався відкласти ці терміни «простою хворобою»; але Бостовський, як і перед тим, домігся розгляду згідно зі старими позовами, одержавши вироки на користь свого уповноважувача. Одна справа стосувалася нападу князя Яцька на кметів Костька, всупереч праву останнього на вирубку лісу в межах маєтку Передільниці. Інша – наказу Ярохни силою косити луг, здавна приналежний до Коморова, маєтку Бибельських (детальніше див. 1482 р., 26 березня). Всі три справи були записані у земському суді за одним формуляром⁶⁸⁶.

Як видно з переказаних актів 1480–1483 рр., Костько Бибельський, а також і Перемишльський земський суд, вважали фактичною власницею Передільниці саме княгиню Ярохну. Її ж син Яцько, хоча давно дорослий і юридично визнаний власник маєтку (див. 1481 р.), чомусь розглядався лише як утриманець, *impossessionatus commensalis*; останнє слово в акті 1483 р. чітко пояснено місцевим терміном «хлібоїдця (*chleboyeczca*)». Напевне, всі призначені судом стягнення на користь Бибельського Ярохна так і не сплатила (хоча регести земського суду за 1484 р.

⁶⁸⁶ AGZ. – T. XVIII. – S. 264-266, nr. 1826, 1833-1834a.

не збереглися). Принаймні, згодом цим питанням зайнявся гродський (старостинський) суд, де винним офіційно визнавався уже син Ярохни – котрим він, за одним винятком, власне і був.

19 червня 1486 р. возний Бартош засвідчив, що «через благородного Предбора з Конєцполя [співстарости Перемишльського] приданий шляхетному Костьку з Бибел для допуску вперше, від імені королівського (*de brachio regali*), у маєток сяючого Яцька князя з Передільниці там же у село Передільниця, у всі того (Костька) присуди, збитки і штрафи, з права земського [до гродського] відісланий (*de iure terr. remissus*), приїхав уперше». Однак Яцько виявив непокору суду (*intromissio est sibi rebelliter reperiussa*), через що карається королівською пенею в 14 гривень і стороні (тобто Костьку) – 3 гривні. Друга спроба виконати рішення суду закінчилась аналогічно – князь Яцько таке силою відхилив (*violenter reperiussa jak wyżej*)⁶⁸⁷.

Після третього, знову безрезультатного візиту Бартоша до Передільниці, 22 січня 1487 р. Предбор Конєцпольський, староста Перемишльський, призначив для допуску «четвертий і останній раз за тим же дорученням королівським». Нарешті, 8 лютого староста особисто видав акт: «між шляхетним Костьком дідичем із Бибел з однієї (сторони) та сяючими князями Яцьком і Михайлом дідичами з Бибел [помилково так!] заклад трьомастами гривнями забезпечуємо (*vadium tricentarum marc. vallamus*), так щоб князі дали Костькові ув'язання (*intromissionem*), згідно з листом від судді та підсудка Перемишльського земського суду; «щоб згадані князі Яцько та Михайло, дідичі з Передільниці, названому Яцькові [очевидно, помилка замість Костькові] дали б (*dicto Iaczconi dent*) у село їхнє Передільниця ув'язання під закладом трьомастами гривнями, так однак, що самі теж взаємно у мирі жити повинні (*se mutuo in pace vivere debent*)»⁶⁸⁸. Здається, за цим актом Костько Бибельський отримав право вступити у володіння Передільницею (до виплати закладу в 300 гривень). Чим завершився цей багаторічний процес – точно невідомо; але Передільниця й надалі залишилась у власності княжої родини, реально – княгині-матері Ярохни.

⁶⁸⁷ AGZ. – T. XVII. – S. 232, 233, nr. 2087, 2090.

⁶⁸⁸ AGZ. – T. XVII. – S. 238, 239, nr. 2118, 2127.

21 лютого 1491 р.: «Справа між благородною Маргаритою позивачкою, дідичкою з Бибел, дружиною благородного Олехна Скорути, і сяючою Ярохною дідичкою з Передільниці, Губичів та з інших маєтків; котру справу пан староста з уряду свого (*ex officio suo*) відклав на два тижні, що має з доручення та розпорядження Королівської Величності, до вивчення (*ad discuciendum*) взяв собі до опитування (*ad interrogandum*) на два тижні». 7 березня – той же Предбор Конєцпольський, уповноважений-суддя (*comissarius*) короля, староста Перемишльський, відклав розгляд цієї справи до найближчого сейму (*ad convencionem prox.*), що мав відбутися у Сандомирі, відповідно до листа-уповноваження (*iuxta literam comissionis*). «Котру справу перед тим взяв (*receperrat*) до опитування» сам генеральний воєвода Руських земель, «як Королівська Величність постановлював би (*discerneret*) з радниками своїми». День розгляду призначається на середу, найближчу після *dominicae Letare*⁶⁸⁹ (4-ї неділі Великого посту; вказаний день у 1491 р. припадав на 16 березня).

Тоді ж княгиня Ярохна, вірогідно, втомившись від постійних претензій з боку родичів, прийняла кардинальне рішення – обміняти свої володіння та перебратися з Перемишльської до Сяноцької землі Руського воєводства. 15(?) березня 1491 р.⁶⁹⁰ в Перемишльському земському суді: «Сяюча Ярохна княгиня покійного сяючого Ванька (*tak!*, *Wan[ko]*), дідичка з Передільниці, визнала, що продала навічно способом обміну (*modo commutationis*) села свої дідичні, а саме Передільниця (*Przedzelnycza*), Губичі (*Hubycze*), Лацька воля (*Laczka wola*), Грабовниця (*Grabownyicza*) у землі й повіті Перемишльському, вельможному (*magnifico*) пану Станіславу Кміті з Собеня (*Kmytha de Sobyen*), каштеляну Перемишльському, за села дідичні, а саме Міцьковичі (*Miczkovy[cze]*), Ольшаниця (*Olszanycza*), Стевкова воля (*Stevkova wola*) у землі й повіті Сяноцькому, вічним обміном чи продажем, села за села з додачею тисячі гривень монети краківської, держати зі всім правом володіння.

⁶⁸⁹ AGZ. – Т. XVII. – С. 268, 269, nr. 2347, 2351.

⁶⁹⁰ Регести земського суду за початок 1491 р. втрачені, в т. ч. й дата цього терміну; але наступний відбувся 12 квітня, потім 10 травня, 7 червня, 5 липня – тобто чітко через кожні 4 тижні.

І взаємно один іншого так Ярохна, як теж Станіслав Кміта повинні захищати й бути посередниками (*tueri et intercedere*) від будь-якої особи, і вже взаємне між собою дали ув'язання до володінь (*introrissionem*) через возного Бартоша з Незанковичів. І вже сяюча Ярохна визнала, що вельможний Кміта за тисячу гривень доплати інакше *przydathku* (її) задовольнив, про котру тисячу гривень ту не повинна заявляти претензії (*impedire*) назажди. Якщо якісь (майнові) записи були б (*alique inscriptionis essent*) у тих маєтках – від усіх повинні відпиратися взаємно (*se debent defendere mutuo*) під закладом чотирьох тисяч гривень; щоб коли хтось із них один одного не відпирав би правом і не звільняв би (*non eliberaret*) [маєтки від записів] – тоді позваний до суду (*citatus*) про згаданий заклад з'явитися й відповідати повинен на термінах звичайних (*in terminis particularibus*), у Перемишлі чи в Сяноку – відповідно до того, чий маєток у якій землі й повіті розташований, на перший термін. І у змозі/праві є (*potens est*) кожен із них, згідно з позовом, засуджувати [іншого] (*condempnare*) на першому терміні, ніби як на вирішальному (*quasi in peremptorio*)»⁶⁹¹.

28 червня того ж року (термін перенесено з первісного 31 травня), згідно з наведеним актом, Станіслав Кміта відмовився (*resignavit*) від проміняних сіл у Сяноцькому земському суді. Останній зареєстрував цей акт за листом-підтвердженням, присланим із Перемишльського суду⁶⁹². Кміта ж, отримавши нові володіння, на цій підставі навіть «розширив» свій титул, який з 1492 р. регулярно містить елемент *de Przedzelnycza et Hubicze*⁶⁹³, або ж *heredem de Przedzelnycza*⁶⁹⁴.

Таким чином, наприкінці життя Ярохна покинула свою «малу батьківшину», перебравшись до сусідньої землі Руського воєводства. Однак і придбані там володіння княгиня дуже скоро обміняла на інші. 26 липня того ж 1491 р. в Сяноцькому земському суді була зареєстрована така угода. «Вельможний Станіс-

⁶⁹¹ AGZ. – Т. XVIII. – S. 288, nr. 1958.

⁶⁹² AGZ. – Т. XVI. – S. 232, nr. 2024.

⁶⁹³ AGZ. – Т. XVIII. – S. 321, 330, nr. 2188 (17 січня 1492 р.) 2245 (квітень).

⁶⁹⁴ AGZ. – Т. XVIII. – S. 329, 333, nr. 2244 (квітень), 2274 (12 травня). У подальшому Станіслав Кміта, як власник Передільниці, неодноразово згадується впродовж 1499–1503 pp. (див. за покажчиком під «Przedzelnycza», s. 407-566).

лав Кміта з Вишничача (*de Vysnycze*), каштелян Перемишльський, і сяюча Ярохна княгиня, раніше (*olim*) дідичка з Передільниці, обмін навечно маєтків своїх дідичних здійснили так, що Станіслав каштелян Перемишльський обміняв *sculteciam* своє інакше *kszyasthwo* [посаду сільського вїта і належну йому землю за «волооським правом», що називалося «князівством»] у селі Гугерче (*Hvhercze*) у повіті й землі Сяноцькій, тій же Ярохні за села її Мицьковці (*Myczkowcze*), Ольшаниця, Стеськова (*Steskowa*) Воля у землі й повіті Сяноцькому, яке вїтївство (*advocaciam*) Ярохна взяла з додачею семидесяти гривень; який обмін маєтків Мицьковці, Ольшаниця, Стеськова Воля та з іншої сторони сама вїтївство Гугерче держати мають тим установленням (*tali conditione*), що коли Ярохні або сину її Яцьку помирати трапилось би (*mori contingat*) – тоді згадані маєтки близьким спадкоємцям (*propinquioribus successoribus*) їхнім дістатися повинні (*cedere debent*). Ці маєтки самі близькі держати повинні, допоки каштелян Перемишльський чотириста флоринів їм заплатить, котрими сплаченими (*quibus persolutis*) каштелян маєтки названі Міцьковці, Ольшаниця, Стеськова (*Sthewkowa*) Воля повернути назад (*rehabere*) повинен буде».

Як бачимо, за цією угодою володіння Ярохни зменшилися до вїтївства в одному-єдиному селі. Закріпивши на нього юридичне право власності, княгиня відразу відступила його своєму старшому сину. Того ж самого дня 26 липня: «Сяюча Ярохна вїтївство своє у селі Гугерче сину своєму Яцьку дала, нічого для себе (*nichil pro se*) й сину своєму молодшому Михайлу не залишаючи (*reservando*)»⁶⁹⁵.

Це була остання прижиттєва згадка про княгиню Ярохну. З однієї пізнішої записки, здається, виходить, що вона навіть пережила сина Яцька (див. нижче № 13, 1496 р.), але ненадовго. Зокрема, у королівській грамоті від 19 лютого 1493 р. повідомляється, що суперечку за право на 400 флоринів, котрі Станіслав Кміта повинен був виплатити спадкоємцям Ярохни та Яцька після їхньої смерті, певний час уже вели ці самі спадкоємці (див. № 13, 1493 р.). А отже, і мати, і старший син померли навряд чи пізніше 1492 р.

⁶⁹⁵ AGZ. – Т. XVI. – S. 232-233, nr. 2029, 2031.

Із викладеного змісту судових записок (з 1473 р.) добре видно, що княгиня Ярохна розпоряджалася своїми маєтками аж до поважної старості; навіть у 1491 р. вона здійснювала їх обмін /продаж від *власного* імені, хоча й мала двох уже давно дорослих синів. Цей факт характеризує Ярохну як вольову жінку-господарку – тим більше, що ніяк не пізніше 1481 р. у володіння Передільницею і Губичами офіційно був «ув'язаний», згідно з батьківським записом, їхній син Яцько.

Князь Яцько (Іван, Івашко) Іванович Несвіцький-Передільницький (№ 12) вперше згаданий 22 грудня 1467 р., здається, невдовзі після смерті батька (див. вище), як *Dux Iaczko de Przedzelnicza*.

9 і 22 лютого 1468 р. Якоб Конєцпольський, староста Перемишльський, виступав позивачем у справі за коня (*pro equo*) «з сяючим Івашком із Передільниці князем (*cum illustri Iwasko de Przedzelnicza Duce*)»⁶⁹⁶.

У 1472 р. князі Яцько та Михайло Передільницькі ініціювали судовий процес проти своїх сусідів, братів Гербортів. До цієї справи був залучений сам король Казимир, який 12 червня, перебуваючи в Перемишлі, вислав до Гербортів такий лист. «Казимир король вам, благородним і шляхетним Міклашу та Зебриду з Добромиля (*Miclassio et Zebrzyd de Dobromyl*), братам рідним неподіленим (*indivisis*) і т. д., щодо позову (*ad instantiam*) благородних Яцька і Михайла (*Iaczkonis et Michaelis*), братів рідних і неподілених, дідичів із Передільниці; про те, що ви не хочете з ними вчинити кордони (*facere granicies*) та насипати копці [межеві знаки] (*sippare scopulos*), між селами тих Губичі, Грабовниця і Воля з однієї сторони їх, та між селами вашими Добромиль, Княжеполе і Папротно (*Dobromyl, Knezepole et Paprothno*) з іншої сторони вашої. І Яцько та Михайло хочуть згадані кордони вчинити, і ви не хочете, й від того несуть збитки (*ipsos dampnificastis*) у двадцять гривень кожного року»⁶⁹⁷.

29 вересня того ж року до земського суду прибув посланець «від сяючих князів Передільницьких Михалка та Івана (*a illustr. ducibus Przedzelnyczskye Michalko et Iwan*)», які вима-

⁶⁹⁶ AGZ. – Т. XIII. – S. 556, 567, 568, nr. 6833, 6944, 6955.

⁶⁹⁷ AGZ. – Т. XVIII. – S. 118, nr. 776.

гали розглянути свій позов проти Миколая та Зебріда Гербортових із Брухнал (*Nicolaum et Zebrzid Herborthowye de Bruchnal*) «про кордони у Передільниці та Добромили *vertentibus*». Возний, який не міг прибути до суду через поранення, засвідчив, що «позов той же з сином своїм на згаданих Гербортів зі сторони князів» відіслав, зробивши це ще у червні⁶⁹⁸.

Порівняння наведених актів однозначно свідчить про те, що повним іменем старшого з братів Передільницьких було Іван, яке через «перехідне» Івашко (згадка 1468 р.) трансформувалось у полонізоване Яцько – одну зі зменшувальних форм того ж імені Іоанн, Ян (поль. *Jaszko*, *Jaśko*)⁶⁹⁹. Зрештою, в середині XV ст. *Iohannes* (Ян) та *Iaczo* (Яцько) розглядалися як взаємозамінні імена-синоніми⁷⁰⁰. Щодо нашого персонажу, після 1472 р. варіант *Iwan*, *Iwasko* зникає, і в актах фігурує лише князь Яцько Передільницький. Причому характерно, що він жодного разу не зветься формою *Iohannes* (Ян), якою звично позначалися носії-католики. Навряд чи це було б можливим, коли б особа з престижним князівським титулом прийняла католицизм. Таким чином, можна досить впевнено стверджувати, що князь Яцько до смерті зберігав вірність православ'ю (пор. також нижче епізод 1475 р.). Звертаємо на цей момент особливу увагу, оскільки саме середина – 2-га половина XV ст. була періодом, коли гали-

⁶⁹⁸ AGZ. – Т. XVIII. – S. 52, nr. 347; це єдиний випадок, коли Михайло згаданий перед своїм старшим братом.

⁶⁹⁹ *Fros H., Sowa F.* Księga imion i świętych. – Kraków, 1997. – Т. 3: Н-Ł. – S. 205 (https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan#cite_ref-2). Ю. Вольф не сумнівався у тотожності Івашка та Яцька (*Wolff J.* Kniżziowie ... – S. 404, ргзур. 17). Натомість, С. Пашин розділяє Яцька та Івана-Івашка, вважаючи останнього третім сином Івана та Ярохни, котрий «упоминается только в записках 1468 и 1472 гг.» (*Пашин С. С.* Перемышльская шляхта... – С. 13). Тоді виходило б, що існувало два брати з «базовим» іменем Іоанн, старший із яких називався полонізованою формою Яцько, а молодший – руською Іван, Івашко.

⁷⁰⁰ Пор. дві сусідні записки 1438 р. (AGZ. – Т. XIII. – S. 70, nr. 959-960). Ю. Зазуляк, вказавши на цей приклад, приймає Ян і Яцько за різні імена, відповідно польсько-католицьке і русько-православне; згаданий тут шляхтич «ніколи не фігурує у судових записках Перемиської землі одночасно під обома своїми іменами [...] гадується почергово то як Яцько, то як Ян» (*Зазуляк Ю.* *Rebaptizatio ruthenorum: подвійні імена та конфесійно-культурна ідентичність шляхти руського походження в Галичині XV ст. // Ruthenica. – К., 2007. – Т. VI. – С. 288-289, 295).*

цько-руська шляхта, стрімко втрачаючи руську ідентичність, масово перехрещувалась із православ'я на католицизм⁷⁰¹.

Через два роки, 14 червня 1474 р., вже «Миклаш і Зебрид Герботові з Добромиля» фігурують як «позивачі на сяючу Ярохну княгиню та Яцька і Михайла з Передільниці». На вирішальному терміні Миклаш повинен був виступити й від брата Зебрида; «Яцько – також особисто і від матері своєї Ярохни та Михайла з уповноваженням (*cum procuratorio*) записали». Тоді ж подібним чином (*simili modo*) Яцько і Михайло, як позивачі, отримали термін на Миклаша і Зебрида⁷⁰².

Наступного 1475 р., 4 жовтня, питання про межі володінь між Герботами та князями Передільницькими розглядалася і в Перемишльському гродському суді, в присутності старости, а також посланця короля – його писаря. Возний заявив, що «ті князі прийшли до місця кордонів [...] і коморник пана підкоморія (*Camerarius alias Comornyk domini Succamerarii*), побачивши, що князі приїхали (*duces equitando*), сказав: утретє час є (*ter tempus est*), робіть, що повинні робити». Далі той же коморник, «не чекаючи згаданих володарів або князів (*principes seu duces*), щоб прийшли», встановив межові знаки (*scopulos*) «аж до кінця, не дивлячись супротивної сторони (*non spectando partem adversam*)». Розгляд цієї справи у гродському суді було призначено на 23 жовтня, але: «Сяючі володарі (*Illustres principes*) Яцько та Михайло з Передільниці до терміну з'явилися першого на шляхетних Миклаша та Зебрида з Добромиля, котрі не з'явилися (*non paruerunt*); через те за нестання [в суді] засуджені (*in contumacia condemnati*)»⁷⁰³.

Слід гадати, що Герботи, не прибувши до гродського суду, «зробили ставку» на земський, оскільки останній через три тижні, здається, виніс задовільний для них вирок. Зокрема, 14 листопада у земському суді: «Благородні Миколай і Зебрид Герботові, брати рідні та неподілені дідичі з Фельштина (*de Phelstyn*), виступаючи як сторона супротивна (*existentes*

⁷⁰¹ Про особливості цього процесу див.: Зазуляк Ю. *Rebaptizatio ruthenorum...* – С. 286-298.

⁷⁰² AGZ. – Т. XVIII. – С. 75, nr. 499, 499a.

⁷⁰³ AGZ. – Т. XVII. – С. 116-117, 119, nr. 1162, 1187.

partes adverse), з'явилися на термін *staly rok* остаточний (*condempnab.*) на сяючих князів із Передільниці Яцька та Михалка (*Iaczkonem et Michaelko*), братів рідних і неподілених, і самих князів як позивачів (*ipsos duces tanquam actores*) до звільнення [себе] від позову (*in evasione*)⁷⁰⁴ назавжди засудили». Відразу після чого наводиться цитата – лист короля Казимира до Гербо-ртів від 12 червня 1472 р., де викладено позов Передільницьких (див. вище)⁷⁰⁵.

У 1-й половині 1470-х рр. князь Яцько Передільницький і сам, як мінімум двічі, засідав у складі Перемишльських судів: 20 липня 1473 р. – земського⁷⁰⁶, а 26 червня 1475 р. – гродсько-го; причому в другому випадку князь згаданий першим із шести присутніх осіб⁷⁰⁷.

1 липня 1475 р. в гродському суді: «Сяючий Яцько з Передільниці князь поручився за свого священника-батьошку Івана з Губичів (*fideiussit suum Baythkonem Iwan de Hwbicz*)⁷⁰⁸ – поставити тут (*statuere hic*) у Перемишлі на третій день після королівського прибуття до Перемишля, під (умовою) сплати вельможному Якобу з Конецполя, старості Перемишльському, шестидесяти гривень, під (умовою) стягнення звичаєм земським (*sub pignoratione more terr.*)»⁷⁰⁹.

Наприкінці 1477 р. позов «на найсвітлішого Яцька князя Несвецького, дідича з Передільниці (*super preclarum Iaczkonem ducem Nyeszwecensem heredem de Przedzelnicza*)» подав сам Якоб Конецпольський, підкоморій і староста Перемишльський. Два перших терміни у гродському суді, 1 і 14 грудня, князь через

⁷⁰⁴ Термін *evasio* означав: «1) визволення від позову / виклику в суд позваного боку, коли позивач / заявник не з'явився в термін у суд і тому втрачав свою справу; 2) відведення доводів позивача чи виправдання» (Ляцінска-беларускі слоўнік актавай мовы Вялікага Княства Літоўскага XIII–XVIII стст. – Мінск, 2011. – С. 131).

⁷⁰⁵ AGZ. – Т. XVIII. – S. 118, nr. 776.

⁷⁰⁶ AGZ. – Т. XVIII. – S. 64, nr. XXXVII.

⁷⁰⁷ AGZ. – Т. XVII. – S. 111, nr. CDXLVIII.

⁷⁰⁸ В «Індексі виразів польських» слово *Baythko* пояснено як *sacerdotem* (AGZ. – Т. XVII. – S. 651) – священника (у знахідному відмінку від *sacerdos*). Цілком очевидно, що мова йде про руське слово «батьошка», котрим донині називають православних священників.

⁷⁰⁹ AGZ. – Т. XVII. – S. 113, nr. 1117.

своїх дворових (*familiaris*), посилаючись на хворобу, відкладав на два тижні⁷¹⁰. 27 лютого 1478 р. черговий термін перенесено на тиждень після прибуття старости до Перемишля, так само – 30 березня (тут Яцька названо *duce Nieszwiecensi*), а 11 квітня – ще на два тижні⁷¹¹. Очевидно, розгляд цієї справи в суді так і не відбувся; невідомим залишається навіть її зміст.

Те ж саме стосується позову, що подав проти князя Яцька Передільницького «шляхетний Рамсх із Корманичів (*Nobil. Ramsch de Cormanycze*)». Перші два терміни, призначені на 9 і 23 листопада 1478 р., князь відкладав на два тижні з причини хвороби⁷¹². На третій термін 7 грудня до гродського суду з'явився, явно замість свого пана, уже «працьовитий Стець кметь із Корманичів позивач (*Labor. Stecz kmetho de Cormanycze actor*)» – отримавши ту саму відмовку. Той же Стець їздив і на чергові терміни 22 грудня, 25 лютого та 11 березня 1479 р.; всі вони, за згодою сторін, також були перенесені⁷¹³.

26 липня 1479 р. возний Миколай визнав, що «сяючим князям Яцьку та Михайлу, дідичам із Передільниці, на день теперішній термін призначив очний (*facialem*), інакше *liczowany rok* [т. зв. *obliczny rok*, для розгляду злочинів «з поличним»], для скарги/вимоги благородного Стефана Святопелка з Завади (*Stephani Szwathopek de Zawada*), хорунжого Перемишльського, за чоловіка Литвина (*Lithwun*) з дружиною, з чотирма дітьми, з чотирма домашніми тваринами (*peccoribus*) [...]», які від того Святопелка (*Swathopelk*) втекли. Князі ж до суду не з'явилися (*non comparuerunt*); через це Стефану від них «за нестання лицем (*pro non statucione faciey*)» присудили три гривні, й щодо іншого (*in aliis*) за встановленим правом. Для виконання, в разі необхідності, приданий возний⁷¹⁴.

Найдовший судовий процес Передільницьких, що загалом обійняв період 1478–1487 рр., стосувався конфліктів з їхніми найближчими родичами, Бибельськими. Перебіг цього процесу,

⁷¹⁰ AGZ. – Т. XVII. – С. 142, nr. 1390, 1394.

⁷¹¹ AGZ. – Т. XVII. – С. 146, 148, 149, nr. 1425, 1451, 1461.

⁷¹² AGZ. – Т. XVII. – С. 160, 164, nr. 1538, 1573.

⁷¹³ AGZ. – Т. XVII. – С. 166, 168, 173, 174, nr. 1600, 1614, 1662, 1669.

⁷¹⁴ AGZ. – Т. XVII. – С. 181, nr. 1726.

включаючи розбійні дії князя Яцька, викладено вище – у зв’язку з тим, що позови Костька Бибельського 1480–1483 рр. були звернені проти княгині Ярохни. Хоча остання у 1481 р. засвідчила в суді, що офіційним власником Передільниці та Губичів є її син Яцько, К. Бибельський до 1483 р. продовжував судитися саме з Ярохною. Син же останньої, князь Яцько, розглядався Костьком лише як утриманець – «безмаєтковий співтрапезник (*impossessionatus commensalis*) інакше *chleboyeczca* [хлібоїдця]».

До вже сказаного додамо, що князь Яцько мав якийсь конфлікт і з Анною, матір’ю Костька Бибельського, котрий вони намагалися вирішити за допомогою посередника. Зокрема, 9 травня 1481 р. у земському суді: «Благородна Анна з Бибел зверталася на шляхетного Яна з Бухович (*Iohannem de Buchowycze*) про те, що той поручився їй (*ipse fideiussit sibi*) за сяючого князя Яцька з Передільниці, одну гривню заплатити до часу, вже давно минулого, котру не заплатив. І Ян взяв собі першість (*recepit sibi ad principalem*)» – тобто зобов’язався сам вирішувати питання в суді. Дійсно, 31 липня: «Шляхетний Ян Буховський (*Bvchowsky*) заявив скаргу (*proposuit*) проти сяючого Яцька з Передільниці на терміні двірському (*curiali*) інакше *na nadwornem roku* [...] про гривню, кажучи, що поручився за того пані Анні Сеньковій Бибельській (*Anne Syenkowa Bybelska*). І сам попросив дати [строк] до терміну найближчого» – що й було судом задоволено⁷¹⁵.

24 травня 1484 р. мав відбутися перший термін за скаргою Барбари Тенчинської (*de Thqczyn*), старостиної Перемишльської – вдови Якоба Конєцпольського⁷¹⁶, – «на найсвітлішого Яцька князя з Передільниці; від котрого посланець, шляхетний Іван Шамицький, простою хворобою відклав; на чотири тижні». 5 липня термін було перенесено ще на два тижні, причому вже «з присягою (*cum iuramento*) відкладення терміну правдивою хворобою від самого князя»⁷¹⁷.

⁷¹⁵ AGZ. – Т. XVIII. – S. 215, 222, nr. 1469, 1517 (на s. 221, nr. CXX, дата розкрита помилково – 31 серпня замість липня; в оригіналі – вівторок перед s. *Petri ad Vincula*, а останнє свято відзначається 1 серпня).

⁷¹⁶ AGZ. – Т. XVII. – S. 222, nr. 2008.

⁷¹⁷ AGZ. – Т. XVII. – S. 211, 212-213, nr. 1927, 1942.

Мали претензії до Яцька й сини Барбари, на той час спів-старости Перемишльські. 28 травня того ж року возний Бартош визнав, що призначив *terminum facialem* [т. зв. *liczowany rok, obliczny rok*] «найсвітлішому Яцьку князю з Передільниці, на скаргу (*ad instanciam*) благородних Предбора і Станіслава з Конецполя, старостів Перемишльських, за жінку/селянку тих Худю (*pro muliere ipsorum Hwdya*)». Князь повинен був з'явитися до суду сьогодні, але його посланець Шамицький «правдивою хворобою відклав на два тижні, кажучи, що Яцько цей з'явився б, але хворіє. І тим не менше уповноважений Предбора і Станіслава, за непоставлення лицем (*pro non statucione faciey*) самої жінки, на три гривні засудив. Суддя самого [Яцька] лице (*facies*) або жінку названу постановив через два тижні поставити». У вересні: «Терміни пана Предбора з Конецполя, старости Перемишльського, позивача, з Яцьком князем із Передільниці, паном суддею гродським відкладені до понеділка найближчого після с[вята] св. Михайла найближчого»⁷¹⁸.

17 січня 1486 р. у земському суді розглядався ще один випадок, коли князь Яцько прийняв до себе чужого підданого-втікача. «Шляхетний Индрих Фредро з Новоселців (*Hyndrzych Ffredro de Nowossiselcze* [!]) дідич правом домагався, оскільки шляхетний [саме так, *nobilis*, без князівського титулу] Яцько, дідич із Передільниці, повинен право виконати у домі своєму в Передільниці, за чоловіка його Гната (*Hynath*), втікача з села його Новоселці (*Nowosyelcze*) у село його Передільниця, під штрафом трьох гривень». Коли ж [Яцько] цього не виконає – Андрій Фредро (*Andreas Ffredro*) матиме з ним третій [!] термін, згідно з позовом, і за невиконання права він платить штраф: три гривні Андрію і стільки ж – суду. «Котрі три гривні тому ж Андрію, під іншим штрафом трьох гривень, сплатити за постановою суду повинен буде». 14 березня «шляхетний князь (*nobil. dux*) Яцько з Передільниці» та Индрих Фрідро з Плешовиць (*Andrzych Fridro de Plesovicze*) все-таки постали на судовому терміні. Штрафи, котрі князь Яцько «сьогодні повинен був заплатити, до найближчого терміну пан Андрій Фрідро собі відпустив інакше *popuszczyl* [попустив]». Згідно з попереднім рішенням

⁷¹⁸ AGZ. – Т. XVII. – S. 211, 215, nr. 1931, 1963.

ням, їх сума складала 9 гривень (3 – не виплачені вчасно за саме правопорушення, 3 – штраф на користь Андрія і 3 – на користь суду), сплату яких відкладено до найближчого терміну⁷¹⁹.

26 липня 1491 р., як ми бачили, у Сяноцькому земському суді був зареєстрований дарчий запис, згідно з яким княгиня Ярохна (котра недавно обміняла/продала родові маєтки) «війтівство (*advocaciam*) своє у селі Гугерче сину своєму Яцьку дала». Таким чином, князь Передільницький за фактом перетворився на простого війта, влада якого поширювалась на одне-єдине село у Сяноцькій землі Руського воєводства! «Феодалний статус» Яцька на той час також понизився: він перейшов до категорії «субвасалів», вступивши на службу до Станіслава Кміти – польського вельможі, який незадовго перед тим придбав родові маєтки Передільницьких. Утім, внаслідок цього Яцько отримав можливість набути більш значне володіння, хоча й не на дідичному (спадковому) праві, а лише на пожиттєвому. Не можна не помітити, що обмін 1491 р., за яким Ярохна придбала у того ж С. Кміти війтівство Гугерче, навіть з урахуванням грошової доплати (70 гривень), був для неї та Яцька нерівноцінним: княгиня віддала за одне сільське війтівство аж три села (див. вище). Але тоді ж Ярохна та Яцько, цілком очевидно, домовилися з Кмітою про інший акт на користь князя, внесений до книги земського суду того ж самого дня 26 липня.

«Вельможний Станіслав Кміта з Вишничча (*Kmytha de Vysznycze*), каштелян Перемишльський, містечко (*opidum*) своє Лесько (*Lesko*) у повіті Сяноцькому сяючому князю Яцьку, з міркування служб його собі значних (*ratione serviciorum suorum sibi impensorum*), надав з податями (*censibus*), полями, дібровами чи *dąbnyki*, з війтівством та передмістям (*advocacia et suburbia*), до часів життя його. Після того як Яцько помер би, тоді Кміта містечко Лесько повернути назад матиме, як справжній дідич, таким чином, що жодної суми спадкоємцям Яцька платити не зобов'язаний буде. Тим не менше Станіслав каштелян буди-

⁷¹⁹ AGZ. – Т. XVIII. – S. 491, 492, nr. 3499, 3529. Див. також записку від 14 лютого про трьох втікачів, де князь Яцько з Передільниці виступав позивачем (*Qui dux tanquam actor*), але не з'явився до суду й, відповідно, програв справу (*Ibid.* – S. 492, nr. 3522).

нок, поглядом що стоїть (*in acie consistentem*) у напрямку Гочева йдучи (*versus Hoczew eundo*), для себе залишив, із міркування якого будинку грошима своїми інший будинок Яцькові (*Iaczkonі*) будувати зобов'язаний буде; на який будинок самого Яцька люди дуби (*robora*) доставляти зобов'язані будуть. У якому будинку Яцько залишатися матиме аж до побудови будинку вказаного, і з каштеляном у Лесько погоджуватися (*condescendere*) матиме; [потім же] сам Яцько з того будинку поступитися зобов'язаний буде. І вельможна Катруся з Тарнова (*Kathruscha de Tharnow*), дружина каштеляна, допустила (*admisit*) на половину віна (*dotalicii*) свого на Лесько»⁷²⁰. Містечко Лесько, отримане у пожиттєве володіння князем Яцьком – це теперішнє польське містечко Lesko (укр. Лісько), розташоване на р. Сян у 10-15 км від Сянока. За кілька км на схід від Леська донині існує й с. Uherce Mineralne⁷²¹.

Зі свого боку, 2 серпня того ж 1491 р. «сяючий князь Яцько, син сяючої Ярохни, колись (*condam*) дідички з Передільниці», офіційно заявив у Перемишльському земському суді, що відмовляється від усіх прав на родові маєтки у Перемишльській землі. Зокрема, Яцько оголосив недійсними записи, які він «мав би чи мати збирався» на села Передільниця, Губичі, Грабовниця і Лацьке (*Laczskye*); «від всього права як батьківського, так теж материнського, дарування (*donacione*) у згаданих маєтках [...] князь Яцько відступається і відмовляється (*recedit et renunciat*) і через присутніх скасовує (*per presentes mortificat*); від усього також, йому шляхом спадку та близькості (*modo successorio et propinquitate*) у майбутньому в названих селах [що могло б припасти...] також відступається. Визнав також князь Яцько, що йому за згадані маєтки вельможний Станіслав Кміта з Вішніча (*Kmita de Visznyce*), каштелян Перемишльський, [...] достатньо

⁷²⁰ AGZ. – Т. XVI. – S. 233, nr. 2034.

⁷²¹ Володіння Станіслава Кміти перераховані в його акті 1489 р.; тут фігурує і всі поселення, що в 1491 р. опинились у власності княгині Ярохни та князя Яцька: *opidum Leschko cum suburbio Hvhercze, Olsanycza [...], Stephkowa Vola [...], Myczkowcze [...]* (AGZ. – Т. XVI. – S. 220, nr. 1935). Напевне, між словами *suburbio* та *Hvhercze* повинна стояти кома, оскільки Яцько отримав Гугерче окремо від Леська з передмістям – за записом своєї матері, яка виміняла його у Кміти. Всі згадані села існують і понині, на схід від містечка Lesko.

задовольнив/компенсував (*sufficienter satisfacit*). Про це все князь Яцько і його спадкоємці та його близькі родичі (*propinqui*) перешкоджати назавжди і навечно не повинні, під закладом трьох тисяч гривень монети і лічби, що в королівстві ходить»⁷²².

«Сяноцький» же період життя Яцька Івановича, колишнього князя Передільницького, виявився дуже недовгим. Уже в 2-й половині того ж 1491 р., максимум у наступному, він помер. Як покійний, князь Яцько згадується в королівській грамоті від 19 лютого 1493 р. Але його, вірогідно, не було серед живих і 12 травня 1492 р., коли його молодший брат Михайло також відмовився від прав на колишні маєтки Передільницьких у Перемишльській землі (див. нижче).

Князь Михайло (Михалко) Іванович Несвіцький-Передільницький (№ 13), як ми бачили, в актах 1472–1487 рр. не раз виступає разом зі старшим братом Яцьком. У 1472–1475 рр. вони згадані як «брати рідні та *неподілені*». Окремо ж, у рамках зазначеного періоду, Михайло фігурує лише один раз – 7 квітня 1478 р. Тоді: «Шляхетний Івашко Гдашицький (*Gdassy-czsky*) засвідчив (*protestatus est*) і клав гроші, оскільки готовий був давати ті ж Михалку, князю з Передільниці (*Michalko duci de Przedzelnycza*) відповідно до умови, як на всіх термінах минулих, коли тільки книга відкрита була (*quandocunque liber apertus fuit*) – ті ж клав і давати був готовий»⁷²³.

Самостійним землевласником князь Михайло так і не став. А після того, як у липні 1491 р. княгиня Ярохна записала війтівство у с. Гугерче (на той час – єдине володіння родини) Яцьку, «нічого для себе й сину своєму молодшому Михайлу не залишаючи», останній перетворився з дрібного шляхтича у взагалі *безземельного*! Хоча наступного року він, здається, мав шанс повернути навіть родову Передільницю.

17 січня (лютому?) 1492 р. у земському суді: «Сяючий Михайло з Передільниці, позивач, засудив вельможного Станіслава Кміту з Вишнича (*Kmita de Visnycze*), каштеляна Перемишльського, з Передільниці та Губичів, а також державцю з Дроздовців, до штрафу за нестання в суді (*contumacie*) відповідно до

⁷²² AGZ. – Т. XVIII. – S. 310, nr. 2108.

⁷²³ AGZ. – Т. XVIII. – S. 161, nr. 1054.

трьох позовів»⁷²⁴. У квітні – точно те ж саме (лише уточнено титул Михайла – «сяючий князь (*illustris dux*)»)»⁷²⁵. Як виявляється, пан каштелян був боржником князя.

Тоді ж, у квітні, Станіслав Кміта «визнав, оскільки винен (*tenetur*) триста гривень сяючому князю Михайлу, дідичу з Передільниці, які до свята Різдва Христового прийдешнього заплатити записався (*se inscripsit*); стільки не платив би (*in quantum non solveret*) – тоді наавтра після Різдва Христового йому, Михайлу князю, дає відтепер ув'язання (*intromissionem*) у все село Передільниця й у двір там же; котре село Михайло князь держатиме способом застави (*modo obligatorio*) аж до викупу повного (*ad exempcionem plenariam*). І повинен того захищати й бути посередником (*tueri et intercedere*) від будь-якої особи, під штрафом земським (*sub damno terrestri*). У разі, коли не платив би суми, або ув'язання відмовляв би, або якесь беззаконня вчинив би, або якийсь пункт не виконував би – тоді без якого-небудь згаданого позову з возним може (сильний є, *potens est*) брати ув'язання й записом своїм, на що погодився пан Станіслав Кміта. Викликаний за згадане, на першому терміні постати й відповідати повинен, не відкладаючи термін війною (*non differendo terminum bello*). І зможе того засудити на першому терміні як на вирішальному. В разі також, коли власним супротивом ув'язання йому боронив би, тоді вже підкорюється (*se submittit*), що пан староста Перемишльський матиме владу (*facultatem*) того Михайла князя ув'язати (*intromittere*) у маєток записаний, з обов'язку/уряду свого старостинського (*ex officio sui capitaneatus*), як ніби від імені королівського (*ex brachio regali*)»⁷²⁶.

Втім, уже через місяць, 12 травня 1492 р., князь Михайло Передільницький відмовився від своєї спадщини у Перемишльській землі. Спочатку він «визнав, оскільки йому благородний Станіслав Бажи з Бложева (*Barszy de Blozew*) про все майно

⁷²⁴ AGZ. – Т. XVIII. – С. 321, nr. 2188. Перед цим записом у тексті міститься пропуск, а наступне засідання суду відбулося 16 березня (nr. CLV). Тож цілком можливо, що запис відноситься не до 17 січня (nr. CLIV), а до засідання в середині лютого, заголовок якого міг міститися у втраченому фрагменті.

⁷²⁵ AGZ. – Т. XVIII. – С. 330, nr. 2245. Дата запису втрачена, однак попереднє засідання суду відбулося 16 березня, а наступне – 12 травня 1492 р.

⁷²⁶ AGZ. – Т. XVIII. – С. 331-332, nr. 2259.

рухоме й нерухоме, про маєтки Передільниці, Губичі й Грабовниці і Лацька воля (*Lackawola*), тим Бажи отримувані (*perceptis*), нічого не виключаючи, задовольнив/компенсував (*nihil excipiendo satisfecit*); котрий князь того Бажи за згадане домагатися (*inquietare*) не повинен, і назавжди мовчання мати повинен». Тоді ж князь Михайло «визнав, оскільки зобов'язаний суму триста гривень, яку йому, Михайлу, вельможний Станіслав Кміта з Вишніча, каштелян Перемишльський, на свято Різдва Господнього прийдешнього виплатити записав, благородному Станіславу Бажи з Бложева дав і записує через присутніх, як і яким чином йому, Михайлу, вищеназваний Станіслав [каштелян] Перемишльський записав і зобов'язався»⁷²⁷.

Станіслав Бажи був двоюрідним братом (по матері) та сусідом князя Михайла (див. вище № 6, 1441 і 1478 pp.). Але головне, вони обидва уклали зі Станіславом Кмітою аналогічні угоди: останній був винен С. Бажи 800 золотих угорських флоринів, також до найближчого Різдва Христового, і в разі їх несплати зобов'язався віддати у заставу села Дроздовичі й Турличі (*Drosdovycze, Turlycze*)⁷²⁸. Слід гадати, князь Михайло погодився «продати» свій борг Бажи, котрий відзначався більшими діловими якостями й розраховував перейняти від Кміти, спочатку на правах застави, колишні маєтки Передільницьких.

Того ж дня (12 травня) Станіслав Бажи «перед правом поставив сяючого князя Михайла з Передільниці й суду засвідчив (*protestatus est*), оскільки готовий був сам князь, [щоб] всі якінебудь посередники (*omnia quicumque arbitri*) погодили (*concordaverunt*) Бажи чи інакше самого князя, з однієї, та вельможного Станіслава Кміту з Вишніча, каштеляна Перемишльського, з іншої сторони; у всьому згоди доходити (*parere*) хотів і словом своїм задовольняти, якщо й наскільки (*in quantum*) названий пан каштелян справи і скарги його домагався б (*causam et negotium suum attentasset*)».

Врешті ж: «Сяючий князь Михайло з Передільниці, син сяючого князя покійного Івана, визнав, оскільки йому вельможний пан Станіслав Кміта з Вишніча, каштелян Перемишльсь-

⁷²⁷ AGZ. – Т. XVIII. – S. 332-333, nr. 2268, 2269.

⁷²⁸ AGZ. – Т. XVIII. – S. 331, nr. 2258 (квітень 1492 p.).

кий, дідич із Передільниці, за все майно батьківське та материнське, що яке-небудь мав у маєтках дідичних Передільниці, Губичі, Грабовниці й Лашка Воля, і яким-небудь рухомим та нерухомим, задовольнив/компенсував (*satisfecit*), і за всі записи, згаданому батьку його Івану в названих маєтках зроблені, й інші які-небудь згаданому Михайлу послуговуючі (*inserventibus*). Котрий Михайло всі записи у актах земських і листи судові через присутніх скасував і в ніщо обернув (*mortificavit et in nihilum redegit*), і вже йому назавжди про названі маєтки згаданий Станіслав дав задоволення, за які Михайло мовчання вічне мати повинен»⁷²⁹.

Згодом претензії на спадщину Передільницьких заявили й інші їхні родичі, племінники князів Яцька та Михайла, звернувшись до самого короля Яна Ольбрахта. У зв'язку з цим останній вислав до Станіслава Кміти лист, датований 19 лютого 1493 р. Король повідомляв каштеляну Перемишльському про скаргу (*querela*), що подали йому «шляхетні Георгій та Михайло, дідичі з Радиловичів (*de Radylovycze*), яким чином Михайло князь давніше (*condam*) з Передільниці, дядько по матері (*avunculus*) їх рідний», всупереч звичаю королівства (*contra consuetudinem regni*) і праву кровної близькості (*propinquitatem*) згаданих своїх сестринців (*sororinibus*), «записав у акти права земського у Перемишлі якомусь (*cuidam*) Станіславу, дідичу з Бложева та *Вопуовуцзе*, званому Бажи (*Barzy*), триста гривень із рук вірності твоєї [Кміти] тому Бажи що мають бути вийняті (*tollendas*), за які триста гривень Георгій та Михайло позвали того Станіслава Бажи, як ніби цього (*tanquam hunc*), який втрутився (*se iniecit*) до їх близькості». Тому король наказує Кміті, щоб ці 300 гривень нікому не віддавати до тих пір, поки «ми цю справу остаточно розсудимо (*diudicaverimus*). І таким же чином чотириста флоринів, які милість твоя (*fraternitas tua*) Яцькові князю, також дядьку по матері тих Георгія і Михайла, колись державцю (*tentatorio*) в Передільниці, раніше записав, які після смерті Яцька той Станіслав Бажи в імені Михайла [...] на підставі недостатній (*ratione defectuosi*) намагається присудити несправедливо (*niti-tur lucrare in preiudicium*) та відбираючи близькість від названих

⁷²⁹ AGZ. – Т. XVIII. – S. 333, nr. 2270, 2274.

Георгія та Михайла, його рідних сестринців». Король також доручає Кміті, щоб ці 400 флоринів не віддавав, поки він сам не розсудить, «кому дістанеться та близькість». Якщо ж Кміта кимось буде за те позваний – король дав розпорядження Перемишльському суду, щоб справа не розглядалася «аж до нашого туди ж щасливого прибуття і остаточного такої справи нами вирішення, інакше задля милості нашої не вчиняючи».

Через деякий час Радилівські, здається, змогли «перетягнути» на свою сторону й самого князя Михайла. 8 квітня 1494 р. в суді: «Шлях. Георгій від шляхетного (*a nobili*)⁷³⁰ Михайла, князя з Передільниці, заявив скаргу (*proposuit*) на вельможного Станіслава Кміту з Вишничя, каштеляна Перемишльського». Радилівський нагадав, що той був винен йому [Михайлу] 300 гривень, які зобов'язався сплатити на Різдво Христове після дати запису, а якщо ні – надати ув'язання у с. Передільниця. Однак «ти [Кміта] ані згадані триста гривень не хочеш сплачувати, ані ув'язання дозволити у згадане село Передільниця. З тої причини тебе позиває (*cittat*) [...]», тобто офіційним позивачем виступав князь Михайло. «Вимагав судової відповіді, й листи судові з двома печатками клав перед судом, де згаданий Станіслав Кміта зобов'язався того жодним чином не заперечувати (*nullo modo evader*)». На це Олександр Оріховський, уповноважений Кміти, відповів, що пан Радилівський діє всупереч розпорядженню самого короля, пославшись на цитований лист Яна Ольбрахта (мабуть, за більше ніж рік король так і не прибув до Перемишля, де він мав намір особисто розсудити справу).

У відповідь «Георгій Радилівський, якому той же Михайло справу свою раніше відступив (*resignaverat*)», ще раз вказав на судовий лист, де Кміта зобов'язувався не відмовлятися від заставної угоди жодними причинами (*nullis causis*), і вимагав її виконання. Радилівський заплатив установлений судовий збір, а суд взяв справу до з'ясування (*ad interrogandum*), признавши сторонам, після її обговорення, найближчий термін⁷³¹.

⁷³⁰ Саме так – *nobilis*, – у латиномовних актах називалися рядові шляхтичі, тоді як значні пани-магнати – *magnificus* (вельможний), а князі – *illustris* (сяючий) чи *preclarus* (найсвітліший) *dux*.

⁷³¹ AGZ. – T. XVIII. – S. 342-343, nr. 2348.

Ю. Радиловський претендував не лише на Передільницю, а й на ще одне колишнє село Передільницьких – Грабовницю. Ще в березні 1491 р., того самого дня, коли княгиня Ярохна заявила про обмін своїх родових сіл Станіславу Кміті, останній визнав, що заставив Грабовницю за 70 гривень Юрію Радиловському. Каштелян Перемишльський зобов'язався сплатити вказану суму після прийдешнього свята Різдва Христового, а якщо ні – дати Радиловському офіційне ув'язання у своє село Грабовниця, котре той має держати заставою до виплати боргу. Це зобов'язання Кміта повторив на початку 1492 р., але так його і не виконав. 8 квітня 1494 р., одразу після спроби відсудити заставу Передільниці, Ю. Радиловський на додатковому терміні (*terminum concitatorium*) намагався домогтися цього й щодо Грабовниці. Уповноважений Кміти попросив суд передати (*remitti*) справу до іншого повіту – де знаходиться основний маєток каштеляна, Вишнич. Незважаючи на протестну репліку Радиловського, розгляд питання відкладено на наступний термін⁷³².

7 січня 1495 р. суперечку (*controversiam*) «поміж вельможного пана Станіслава, каштеляна Перемишльського, і Георгія Радиловського та Михайла, князя колись із Передільниці», мав вирішити Ян Пилецький (*Iohannes de Pylcza*), генеральний воєвода земель Русі та староста Перемишльський, який взяв цю справу до особистого розгляду. Але воєвода вироку так і не виніс, «оскільки ще не мав добрих радників до вирішення справи цієї». Сторонам процесу знову було призначено найближчий термін⁷³³. Чи сплатив врешті Кміта свій борг – невідомо; Передільницю ж у заставу згаданим позивачам вельможний каштелян, напевне, так і не віддав.

Востаннє Михайло Передільницький прямо згадується 6 вересня 1496 р., причому вже навіть без князівського титулу. В Сяноцькому земському суді: «Шляхетний Георгій із Радиловичів поставив особисто (*constituit personaliter*) шляхетного Михайла з Передільниці, котрий Михайло визнав, що йому вельможний Станіслав Кміта дав задоволення/компенсував про того частину материнську (*maternali*), яку матір того у маєтності

⁷³² AGZ. – Т. XVIII. – S. 290-291, 325-326, 343, nr. 1975, 2216, 2349.

⁷³³ AGZ. – Т. XVIII. – S. 526, nr. 3789.

мала у землі Сяноцькій із частини брата його покійного (*olim*) Яцька – (згідно) задоволенню запису, до права земського Перемишльського як був записався напередодні (дня) св. Маргарити [12 липня], зробленому тому сім тижнів [насправді – вісім]⁷³⁴; і вже захотів скасувати (*delere*) запис [Кміти, див. наступний абзац]. Однак суддя з підсудком не допустили (*non admiserunt*) без персони Станіслава Кміти. Й самі (сказали): вже допускаємо цей запис без нашої персони скасувати Станіславу Кміті. Також Георгій Радилівський відоме зробив (*notum fecit*) інакше *oszyuczszylszye* возному Андрію, котрий йому з права даний є, оскільки задовольнив запису землі Перемишльської (*inscriptioni terr. Premisl.*) [а не Сяноцької]⁷³⁵.

Через три роки (!) ця справа ще раз «сплила» у Перемишльському земському суді. 26 листопада 1499 р.: «Вельможний Станіслав із Вишніча, каштелян Перемишльський, дідич із Передільниці, через свого уповноваженого, шляхетного Дерслава Кривецького, заявив скаргу проти шляхетного Юрія (*Iurgi*) з Радилівичів за те: оскільки той повинен був би Михайла князя, дядька по матері тих (*avunculum ipsorum*), перед правом земським повіту Сяноцького поставити, який повинен був свідчення (*recognicionem*) зробити й викреслити/скасувати (*describere*)⁷³⁶ запис на чотириста флоринів до часу вже минулого (*elapsum*), які мав після брата свого рідного [Яцька] у селах Ольшаниця, Стевкова воля та Мицковичі, під закладом п'ятисот гривень, чого не зробили; тому самого позвав за той заклад п'ятсот гривень і стільки ж збитку. Цей заклад готовий я [Кміта] довести (*docere*) записом, що записався до книги земської Перемишльської і прошу (так), як ніби читається (*legatur*) запис. Сторона супротивна [Радилівський] сказав: Як я записався (*me inscripsi*) поставити згаданого князя Михайла вую мого перед правом земським повіту Сяноцького, самого поставив того ж дня; там пан суддя не допустив скасування запису (*admittere noluit descrip-*

⁷³⁴ Дійсно, у Перемишльському земському суді в 1496 р. мало місце засідання *in vigilia Margarethe* (12 липня); але значна частина записок цієї сесії втрачена (AGZ. – Т. XVIII. – S. 378, 379).

⁷³⁵ AGZ. – Т. XVI. – S. 266, nr. 2303.

⁷³⁶ Див.: https://ellexicon.scriptor.es.pl/pl/lemma/DESCRIBO#_II_sense_3, значення III.1, синонім *delere*.

cionem), свідок я є, і скасував (*mortificavit*) той же запис згаданий князь Михайло на суму чотирьохсот флоринів. Вільно листа земського судового натеper не маю, але доведу листами на терміні найближчому. Суд надав йому (строк) на термін найближчий доводити»⁷³⁷.

Мова тут йде про угоду Станіслава Кміти, укладену ще з княгинею Ярохною 26 липня 1491 р., за якою Кміта повинен був вступити у повноцінне володіння вимінними селами у Сяноцькому повіті лише після того, як заплатить 400 флоринів спадкоємцям Ярохни та її старшого сина Яцька. На вказану суму претендували, крім князя Михайла, ще його племінники Радилівські (див. вище королівський лист від 19 лютого 1493 р.). Слід гадати, пізніше Кміта виплатив суму Юрію Радилівському, але без остаточного узгодження з його дядьком. Тому 12 липня 1496 р. в Перемишльському суді Радилівський зобов'язався, що представить до Сяноцького суду князя Михайла, який офіційно визнає «задоволення» від Кміти, а в противному разі – заплатить каштеляну заклад 500 гривень. Радилівський чесно виконав дане зобов'язання 6 вересня, але за відсутності в Сяноцькому суді самого Кміти. Скориставшись цією формальною «зачіпкою», останній у 1499 р. й спробував відсудити у Радилівського вказаний заклад. У кожному випадку, всі згадані села в Сяноцькому повіті залишились у власності Кміти⁷³⁸.

Що стосується князя Михайла, записка 1499 р. згадує його лише як фігуранта справи 1496 р. Але навряд чи С. Кміта у 1499 р. став би позивати Ю. Радилівського з приводу його дядька, якби останній на той час уже помер. Та й у такому випадку обидві сторони, слід гадати, називали б князя Михайла покійним (*olim*), чого в судовій записці не відзначено (як у записці

⁷³⁷ AGZ. – Т. XVIII. – S. 407-408, nr. 2763.

⁷³⁸ У січні 1496, березні 1497, січні 1499 та наприкінці 1500 р. як володіння Кміти згадуються *Myczkowszkie/Myczkowszkye/Myczkowszkie/Myczkowcze* (AGZ. – Т. XVI. – S. 268, 279, 288, 303, 304, nr. 2320, 2405-2407, 2483, 2618, 2621); у 1502 і 1504 pp. – *Olshanycza* (Ibid. – S. 328, 346, nr. 2827, 2973); у 1503 р. – *Stefkowa Volya* (Ibid. – S. 336, nr. 2888). Гугерче, *advocaciam* (старостинство) якого в 1491 р. держав покійний князь Яцько, у березні 1497 р. також згадується як село Кміти, а в грудні 1500 р. – й це саме *advocaciam totam in Hwhercze* (AGZ. – Т. XVI. – S. 279, 304, nr. 2402, 2403, 2621).

1496 р. покійним названо його брата Яцька). А отже, скоріше за все, у 1499 р. Михайло Іванович був ще живим. Можна припустити, що цей останній князь Передільницький (колишній), офіційно відмовившись від всіх спадкових маєтків (1492 і 1496 рр.), провів решту життя при своєму племіннику, Ю. Радиловському, який з 1494 р. представляв дядька на судових процесах.

Княжна Н Іванівна Передільницька, у заміжжі Радиловська (№ 14), відома лише як мати Юрія та Михайла Радиловських (*heredes de Radylovycze, domini Radylowsczy*) – сестри-нців князів Яцька та Михайла. Чоловіком княжни Передільницької (батьком Юрія та Михайла), скоріше за все, був шляхтич Самборського повіту Костько *de Radilowicze*, який фігурує у перемишльських судових записках 1464–1472 рр.⁷³⁹.

Набагато менше відомостей збереглося про гілку князів Несвізьких, представники якої осіли у Московській державі. Певний час там перебував князь Семен Васильович Солтан, про що згадується у його заповіті 1472 р. Дійсно, на початку 1459 р. московським воєводою у фортеці Пльосо Костромського уїзду був князь Семен Васильович «Несвитськіи». Пізніше Семен Солтан повернувся до ВКЛ і в 1463 р., провівши розділ зі старшими братами, успадкував частину батьківських володінь у Збарзькому та Луцькому повітах (див. № 10). Однак на службі у Московській державі залишилися деякі інші князі Несвіцькі, судячи з усього – найближчі родичі Семена Солтана.

Збереглася оригінальна грамота великого князя Івана Івановича (Молодого), старшого сина і співправителя великого князя Івана III Васильовича, вислана у 1484/85 р. до двох князів

⁷³⁹ AGZ. – Т. XIII. – S. 451, nr. 5583 (1464 p.); Т. XVIII. – S. 8, nr. VIII (1469 p.); Т. XVII. – S. 73, nr. 760 (1472 p.). С. Пашин також пише, що княжна Передільницька була дружиною самборського шляхтича Костька Радиловського (*Пашин С. С. Перемышльская шляхта второй половины XIV – начала XVI века. – Тюмень, 2001. – С. 13*). Окрім Костька, в період, що нас цікавить, із Радиловських згадується лише Івашко, син Климашки; але він був одружений на Анні (у православ'ї Федьці), дочці Олександра Прохницького, яка у 1471 р. фігурує вже як його вдова, котра знову вийшла заміж (AGZ. – Т. XVIII. – S. 35, nr. 254). Хіба що припустити, що Анна-Федька була другою дружиною Івашка Климашковича, а першою (десь у 1460-х рр.) – княжна Передільницька? Однак такий варіант видається досить маловірогідним.

Несвіцьких – волостелів (управителів) Шухомашської волості того ж Костромського уїзду. Наведемо її текст повністю: «От великоз(о) княз(я) Ивана Иванович(а) княз(ю) Васил(ь)ю да княз(ю) Івану Несвидским. Бил ми челом архимандрит шарьтомской Максим. Что их села монастырские в Шухомаше, и на тѣ деи села у них *оттца* моего, великоз(о) княз(я), грамоты жаловалные и мои, и вы деи у них тѣ грамоты рушите. И вы бы у них тѣх грамот *отца* моего да и моих не рушили ничем, а ходили бы есте по тѣм грамотам о всем, как в них писано. А прочету грамоту, *отдаите* архимандриту з брат(ь)ею назяд – деръжит еѣ собѣ въпрок иных моих для волостелеи шухомашских. Лѣта 93-яго. || Княз(ь) великій.»⁷⁴⁰. Зазначимо, що с. Шухомош (існує й понині) розташоване лишедесь за 30 км від Пльоса, де в 1459 р. воєводою був князь Семен Васильович Несвізький (Солтан).

Слід гадати, **князі Василь та Іван Несвіцькі (№ 26-27)**, у 1484/85 р. займаючи на московській службі «сумісну посаду», були рідними братами. Перший із них згадується ще 20 серпня

⁷⁴⁰ *Каштанов С. М., при участии Е. В. Гуваковой и иеромонаха Тихона (Захарова)*. Предсказанный источник (о грамоте великого князя Ивана Молодого 1484/85 г.) // Сообщения Ростовского музея. – Ростов, 2019. – Вып. XXIV. – С. 71-72 (за оригіналом). Раніше грамота була опублікована за пізнім списком 1834 р., де ім'я великого князя Івана Івановича було замінене на Федора Івановича (*Голубцов И. А., Назаров В. Д.* Акты XV – начала XVI века // Советские архивы. – 1970 – № 5. – С. 85, № 9). Однак уже видавці зазначили: «Кажется несомненным, что имя Федора Ивановича поставлено вместо стоявшего здесь имени в. кн. Ивана Васильевича лицом, которое приняло 93-й год за год XVI века (вместо XV века)», навівши переконливі докази, що насправді грамота відноситься до 6993 (1484/85) р. Ще раніше С. М. Каштанов припустив, що в оригіналі документу могло стояти ім'я великого князя Івана Івановича, під управлінням якого наприкінці 1483 – початку 1485 р. перебувала в т. ч. Кострома (*Каштанов С. М.* Социально-политическая история России конца XV – первой половины XVI в. – М., 1967. – С. 32). Ця гіпотеза повністю підтвердилася після того, як О. В. Гувакова у 2009 р. виявила оригінал грамоти, що зберігається в Державному архіві Івановської області. С. М. Каштанов з'ясував, що список 1834 р. виконав краєзнавець М. Я. Дієв, який і замінив ім'я Івана Івановича на Федора Івановича. Пізніше за тим же списком Дієва грамоту опублікував інший краєзнавець, В. О. Борисов (Владимирские губернские ведомости. – 1844. – Прибавление к № 40); він ще більше викривив текст документу, вказавши рік видачі як «89/1581» (див. про це: *Каштанов С. М.* Предсказанный источник... – С. 76-86).

1508 р.: великий князь Василь Іванович на прохання князя Михайла Глинського, який виїхав на службу до Москви та «просил людей в свои города, в Мозырь и в Туров», вислав з ним «воеводу своего князя Василья Даниловича Несвитцкого, а людей послал с Несвитцким выбором галичан, *костромич* да татар городетцких»⁷⁴¹. Отже, з'ясовується ім'я батька Василя (та Івана) Несвіцького – ним був **князь Данило Несвіцький (№ 11)**. Цю загадкову особу, виходячи з хронології діяльності його синів, не можна визнати сином Семена Васильовича Солтана. Останній і Данило, напевне, були представниками одного покоління Несвізьких, тобто рідними чи двоюрідними братами. Оскільки в литовсько-руських джерелах князь Данило Несвіцький взагалі не згадується, найвірогідніше буде припустити, що він виїхав до Москви разом з Семеном Солтаном у 1450-х рр., також був призначений на службу в Костромський уїзд (де осіли його сини і нащадки), але на батьківщину вже не повернувся.

Теоретично можливо, що Данило був двоюрідним братом Семена Васильовича Солтана – сином знаменитого Федька Несвізького або Івана Несвіцького-Передільницького. Але такі варіанти видаються досить маловірогідними, особливо другий (князі Передільницькі проживали на території Польського королівства, виїзди з якого до Великого князівства Московського впродовж XV ст., здається, взагалі не зафіксовані). Значно логічніше припустити, що князі Семен Солтан і Данило Несвіцькі, які подалися до Москви, були рідними братами – молодшими синами Василя Івановича Несвізького, князя Збаразького. Опоередковано це підтверджує й саме ім'я Василя Даниловича: адже в такому випадку стає очевидним, що Данило Несвіцький назвав старшого сина на честь відразу двох найближчих родичів – не лише власного батька, Василя І Івановича, а й старшого брата, Василя II Васильовича.

⁷⁴¹ Разрядная книга 1475–1598 гг. – М., 1966. – С. 41; Новое о восстании Михайла Глинского в 1508 году / Публ. подготовил А. А. Зимин // Советские архивы. – 1970 – № 5. – С. 72 (т. зв. «Русский временник»). Князь П. Долгоруков помилково писав, нібито князь Василь Несвізьський у 1508 р. лише виїхав з ВКЛ до Московської держави (Долгоруков П. Российская родословная книга. – СПб, 1856. – Ч. 3. – С. 33).

Чому ж князь Данило Несвіцький, на відміну від Семена Солтана, не повернувся до рідного краю, не взявши участі в поділі батьківської спадщини 1463 р.? На це питання можливі дві відповіді. 1) Данило помер на московській службі ще до 1463 р., після чого його малі сини залишилися на руках матері – цілком можливо, москвитянці за походженням, яка не захотіла їхати на чужину. 2) Данило, будучи молодшим із чотирьох братів, не розраховував на суттєву частину «отчизни» та успішну кар'єру у ВКЛ, а тому вирішив перспективнішим залишитися на московській службі. Як би там не було, саме цей князь започаткував московську гілку роду, котра єдина зберегла своє первісне прізвище у формі «Несвидские/Несвитцкие/Несвицкие». Князі Василь та Іван Даниловичі, а також їхні діти й онуки, у XVI ст. числилися рядовими землевласниками Костромського уїзду⁷⁴². В складі збройних сил Московської держави, на посадах дрібних воєвод, регулярно згадуються князі Данило Марамук та Василь Ляпун Васильовичі (1528–1549 рр.)⁷⁴³, Іван (1559 р.) та Федір (1565 р.) Даниловичі⁷⁴⁴, і т. д. У Російській імперії рід князів Несвіцьких був відомий ще на початку XX ст.⁷⁴⁵.

Нарешті, в Московській державі, крім Несвіцьких, у XVI–XVII ст. існувала ще й гілка князів Збарзьких. У 1520 р. сторожовий полк московського війська, висланого «в судех» (річкою Волгою) до Казані, очолив князь Іван *Петрович* «Збарецкой»⁷⁴⁶

⁷⁴² У т. зв. «Дворовой тетради», укладеній на початку 1550-х рр., служилими землевласниками по Костромі названі князь Данило Марамук Васильович, «стар и болен», з дітьми Іваном та Федорцем, а також «Иванец и Тимошка княж Ивановы дети Несвицкого. Тимошка в чернцах» (Тысячная книга 1550 г. и Дворовая тетрадь 50-х годов XVI в. – М.–Л., 1950. – С. 148, 150).

⁷⁴³ Разрядная книга 1475–1598 гг. – М., 1966. – С. 72, 80, 92, 101, 102, 104, 106, 107, 116, 123.

⁷⁴⁴ Разрядная книга 1475–1598 гг. – М., 1966. – С. 177, 214.

⁷⁴⁵ Див. їхній родовід (з грубими помилками на початку): *Любимов С.* Опыт исторических родословий. Гундуровы, Жижемские, Несвицкие, Сибирские, Зотовы и Остерманы. – Петроград, 1915. – С. 35-54. Останніми чоловічими представниками роду тут названі князь Яков Іванович (народився в 1847 р.), гвардійський офіцер, та його син князь Юрій Якович (без жодних даних).

⁷⁴⁶ Разрядная книга 1475–1605 гг. – М., 1977. – Т. I. – Ч. I. – С. 171; це т. зв. «пространная» редакція розрядних книг – основне джерело скорочених офіційних «государевых разрядов» (с. 3-4).

або «Взбразской»⁷⁴⁷. Цей же князь Іван «Збаражской» у 1521 р. був одним із молодших воєвод у Нижньому Новгороді. Його син, «князь Петро княж Иванов сын Збережскаго», 1548 р. очолив московський гарнізон у Галичі⁷⁴⁸ (теперішній райцентр Костромської обл.); на той час князь Петро Збаразький з трьома братами числилися дворянами Костромського уїзду⁷⁴⁹.

Із патроніму князя Івана Петровича Збаразького (1520 р.) випливає, що його батьком був не зафіксований жодним іншим джерелом **князь Петро Збаразький (№ 17)**, доросла діяльність якого припадала десь на останню третину XV – початок XVI ст.⁷⁵⁰. Напевне, саме цей Петро і започаткував московську гілку Збаразьких, покинувши рідну Волинь у досить ранньому віці. Інакше практично неможливо пояснити, чому Петро не фігурує в жодному з дільчих актів Збаразьких, укладених протягом 1475–1482 рр. З іншого боку, відомо, що прізвище Збаразьких почали використовувати лише сини Василя І Івановича: двоє з них ще в 1459–1461 рр. згадуються як Несвізькі, а в дільчому акті 1463 р. і наступних пишуться вже Збаразькими. Якби Петро теж був сином Василя І і виїхав до Москви раніше 1463 р., він напевне зберіг би старе прізвище Несвізького – так само, як Данило Васильович (?) і його нащадки. А отже, Петро явно представляв уже наступне покоління Збаразьких, тобто був сином одного з учасників поділу 1463 р. – Василя ІІ, Семена Колоденського чи Семена Солтана Васильовичів.

Найменш реалістичною виглядає «кандидатура» Семена Колоденського: цей магнат зосередив у своїх руках величезні володіння, які майже всі перейшли до його єдиної дочки, княгині Анастасії Гольшанської, та дружини, княгині Марії Ровенської. Майже неможливо уявити, щоб у князя Збаразького-Колоденського міг бути ще й син, який, відмовившись від гран-

⁷⁴⁷ Разрядная книга 1475–1598 гг. – С. 65; тут по батькові князя Івана відсутнє.

⁷⁴⁸ Разрядная книга 1475–1598 гг. – С. 66, 117; Разрядная книга 1475–1605 гг. – Т. І. – Ч. І. – С. 179, 355.

⁷⁴⁹ «Иван, да Петр, да Михайло, да Иван Меншой княж Ивановы дети Збарожского» (Тысячная книга 1550 г. и Дворовая тетрадь 50-х годов XVI в. – С. 149).

⁷⁵⁰ Реальність існування цього Петра опосередковано підтверджує той факт, що тим же, досить рідкісним для князів іменем, був названий і один із синів Івана Петровича Збаразького – явно на честь свого діда.

діозної спадщини батька, чомусь подався до Москви. Князь Семен Васильович Солтан, судячи з його заповіту (1472 р.), синів-спадкоємців також не залишив. У молодості він деякий час знаходився на московській службі, де був відомий як князь Несвіцький (1459 р.). Чисто теоретично не виключено, що Семен Солтан міг мати сина, який між 1463 і 1472 рр., називаючись уже князем Збаразьким, також виїхав до Москви, через що й не згаданий у заповіті батька. Але з точки зору хронології це надто маловірогідно; та й володіння Семена Солтана, особливо після смерті матері, були досить значними (замок Вишнівець і більше двадцяти сіл), аби «проміняти» їх на неясну перспективу московської служби.

Отже, залишається варіант, що батьком загадкового князя Петра був Василь II Васильович, князь Збаразький († 1474). Його старшим сином-спадкоємцем у 1475 р. виступав Михайло, а в документі від 2 червня 1478 р. фігурують загалом п'ять братів (Михайло, три Семени та Федір). Тобто, якщо визнати Петра ще одним сином Василя Васильовича, його виїзд до Москви мав би місце не пізніше 1-ї половини 1478 р. Чи були для цього якісь конкретні причини? Вважаємо, що були, і досить поважні. Нагадаємо, Василь Васильович загинув, спаливши Збараж під час кримсько-татарського нападу 1474 р. Довколишні села, напевне, також були спустошені, а замок Вишнівець перейшов під контроль Семена Колоденського (до 1475 р.). Тобто спадщина Василя Васильовича виявилася доволі незavidною, а її ще потрібно було ділити аж на шістьох братів! У таких умовах один із них, князь Петро Збаразький, цілком міг прийняти рішення: шукати кращої долі в Московській державі. Тим більше, що на московській службі вже знаходились його близькі родичі – дядько (?), князь Данило Несвіцький, і його сини (згадуються там у 1484/85 р.).

Впродовж XVI ст. московські Збаразькі, як і Несвіцькі, були дрібними землевласниками Костромського уїзду. Лише на початку XVII ст. князь Петро Іванович «Збарецкий», представник костромського дворянства, отримав престижний чин столичного, московського дворянина; він помер у 1627 р. на посаді

воеводи у Ржеві Володимирів⁷⁵¹. Його син Федір, також московський дворянин⁷⁵², був воєводою у Торжку; там князь Федір «Збарецкой» помер «отъ морового повѣтрія» восени 1654 р.⁷⁵³. Здається, на ньому московська гілка князів Збараських і обірвалася, через 23 роки після основної, польської (1631 р.).

⁷⁵¹ Лисейцев Д. В. Костромские выборные дворяне рубежа XVI–XVII веков // Российская история. – 2013. – № 6. – С. 119.

⁷⁵² Алфавитный указатель фамилий и лиц, упоминаемых в боярских книгах... – М., 1853. – С. 150.

⁷⁵³ Дополнения к Актам историческим, собранные и изданные Археографическою комиссиею. – СПб., 1848. – Т. III. – С. 481, 517.

БІБЛІОГРАФІЯ

Архівні джерела:

1. РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 192 [мікрофільм: ЦДІАК. – КМФ-36. – Оп. 1. – Спр. 192]. (Т. зв. Руська метрика, книга 2).
2. РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 196 [мікрофільм: ЦДІАК. – КМФ-36. – Оп. 1. – Спр. 196]. (Т. зв. Руська метрика, книга 7).
3. РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 216 [мікрофільм: ЦДІАК. – КМФ-36. – Оп. 1. – Спр. 216]. (Т. зв. Руська метрика, книга 5).
4. ЦДІАК. – Ф. 22. – Оп. 1. – Спр. 9. (Актова книга Кременецького земського суду за 1594 р.).
5. ЦДІАК. – Ф. 22. – Оп. 1. – Спр. 17. (Актова книга Кременецького земського суду за 1609 р.).
6. ЦДІАК. – Ф. 220. – Оп. 1. – Спр. 639, 640. (Оригінали грамот князя Михайла Збаразького 1504–1506 рр.).
7. AGAD. – Metryka Koronna. – Ks. 29.
(http://agadd2.home.net.pl/metrykalia/MK/0029/PL_1_4_1-029_0418.html).
8. AGAD. – Metryka Koronna. – Ks. 39.
(http://agadd2.home.net.pl/metrykalia/MK/0039/PL_1_4_1-039_0575.html).
9. AGAD. – Metryka Koronna. – Ks. 46.
(http://agadd2.home.net.pl/metrykalia/MK/0046/PL_1_4_1-046_0057.html).
10. AGAD. – Metryka Koronna. – Ks. 83.
(http://agadd2.home.net.pl/metrykalia/MK/0083/PL_1_4_1-083_0293.jpg).

Опубліковані джерела:*

11. Акти Волинського воєводства кінця XV–XVI ст. (із зібрання Пергаментних документів Архіву головного актів давніх у Варшаві) / Підг. до друку А. Блануци, Д. Ващука, Д. Вирського. – К., 2014.

* Сюди зараховано також і новітні дослідницькі роботи, що містять публікації сфрагістичних та нумізматичних пам'яток. Натомість, старопольські історіографічні твори середини XVI–XVIII ст. (починаючи з Б. Ваповського, М. Кромера, М. Стрийковського, Б. Папроцького і т. д.), які доволі часто прийнято зачисляти до категорії джерел, віднесено до підрозділу літератури – оскільки, принаймні, стосовно нашої теми вони не містять практично ніякої інформації, що була б заснована на невідомих нам першоджерелах.

12. Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею. – Вильна, 1892. – Т. XIX. Акты, относящиеся к истории бывшей Холмской епархии.
13. Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов. – Вильна, 1908. – Т. XXXIII. Акты, относящиеся к истории Западно-русской церкви.
14. Акты, относящиеся к истории Западной России. – СПб., 1846. – Т. I.
15. Акты, относящиеся к истории Западной России. – СПб., 1848. – Т. II.
16. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб., 1863. – Т. I.
17. Акты социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV – начала XVI в. – М., 1964. – Т. III.
18. Алфавитный указатель фамилий и лиц, упоминаемых в боярских книгах... – М., 1853.
19. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильна, 1867. – Т. I.
20. Архив Юго-Западной России. – К., 1869. – Ч. 5. Акты о городах (1432 – 1798). – Т. I.
21. Архив Юго-Западной России. – К., 1876. – Ч. 6. Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в XVI – XVIII веке (1498 – 1795). – Т. I.
22. Архив Юго-Западной России. – К., 1893. – Ч. 8. – Т. I. Материалы для истории местного управления в связи с историею сословной организации. Акты Барского староства XV – XVI в.
23. Архив Юго-Западной России. – К., 1894. – Ч. 8. – Т. II. Материалы для истории местного управления в связи с историею сословной организации. Акты Барского староства XVII – XVIII в.
24. Архив Юго-Западной России. – К., 1907. – Ч. 8. – Т. IV. Акты о землевладении в Юго-Западной России XV – XVIII вв.
25. Бучинський Б. Кілька причинків до часів вел. князя Свитригайла (1430 – 1432) // Записки Наукового товариства імени Шевченка. – Р. 1907, кн. II. – Т. LXXVI. – С. 117-142.
26. Волинські грамоти XVI ст. / Упорядники В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко. – К., 1995.
27. Володимирський городський суд. Подокументні описи актових книг. – К., 2002. – Вип. 1. Справи 1 – 5. 1566 – 1570.
28. Воронин В. А. Князья Олельковичи – претенденты на власть в Великом княжестве Литовском. – Приложение // *Studia historica Europae Orientalis* / Исследования по истории Восточной Европы. – Минск, 2016. – Вып. 9. – С. 125-126.

29. Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / За ред. М. Ф. Котляра. – К., 2002.
30. Голубцов И. А., Назаров В. Д. Акты XV – начала XVI века // Советские архивы. – 1970. – № 5. – С. 74-89.
31. Грамоты великих князей Литовских с 1390 по 1569 год / Собранные и изданные под ред. В. Антоновича и К. Козловского. – К., 1868.
32. Груша А. Невядомая грамата Фёдара Карыятавіча за 1391 г. // Беларускі гістарычны агляд. – 2001. – Т. 8. Сш. 1-2. – С. 123-135.
33. Грушевский М. С. К вопросу о Болохове. – Приложение // Чтения в Историческом обществе Нестора летописца. – К., 1893. – Кн. 7. – Отд. II. – С. 10-11.
34. Дашкевич Н. П. Еще разыскания и вопросы о Болохове и болоховцах. – Приложения // Университетские известия. – К., 1899. – № 1. – С. 11-17.
35. Догель М. И. Неизданная русская монета XIV в. // Записки Нумизматического отделения Императорского Русского Археологического общества. – СПб., 1913. – Т. II. – Вып. III-IV. – С. 85.
36. Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років / Упорядники М. Крикун, О. Піддубняк. – Львів, 2008.
37. Дополнения к Актам историческим, относящимся к России. – СПб., 1848.
38. Дополнения к Актам историческим, собранные и изданные Археографическою комиссиею. – СПб., 1848. – Т. III.
39. Древний помянник Киево-Печерской лавры (конца XV и начала XVI столетия) / Сообщил С. Т. Голубев // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – К., 1892. – Кн. VI. – Приложение. – С. I-XIV, 1-88.
40. Ильин А. А. Классификация русских удельных монет. – Л., 1940. – Вып. 1.
41. Казакоў А. У. Невядомае даканчанне караля Польскага і вялікага князя Літоўскага Казіміра і князя Навасільскага і Адоеўскага Міхаіла Іванавіча 1481 г. // *Studia Historica Europae Orientalis* = Исследования по истории Восточной Европы. – Минск, 2010. – Вып. 3. – С. 291-300.
42. Карамзин Н. М. История государства Российского. – СПб., 1842. – Кн. II – Т. V. – Прим. 264, стб. 114-115. (Публікація руського оригіналу грамоти Швитригайла 1433 р.).
43. Кашианов С. М., при участии Е. В. Гуваковой и иеромонаха Тихона (Захарова). Предсказанный источник (о грамоте великого князя Ивана Молодого 1484/85 г.) // Сообщения Ростовского музея. – Ростов, 2019. – Вып. XXIV. – С. 5-86.

44. Книга посольская Метрики Великого княжества Литовского. – М., 1843. – Т. I (с 1545 по 1572 год) / Изд. князь М. Оболенский и И. Данилович.
45. Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994.
46. Литовська метрика. Книга 561. Ревізії українських замків 1545 року / Підготував В. Кравченко. – К., 2005.
47. Ліцкевіч А. «Мемарыял Вітаўта» – першая хроніка Вялікага княства Літоўскага // Беларуская думка. – 2009. – № 2. – С. 92-96.
48. Ліцкевіч А. Яшчэ раз пра «пачаткі Нясвіжа»: першая пісьмовая згадка і асоба нобіля Клаўкі // Герольд Litherland. – Горадня; Менск, 2013. – № 19. – С. 44-53.
49. Малезжик В. Находки северских монет на Новогрудчине // Банкаўскі веснік. – 2012. – № 7. – С. 30-33.
50. Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. – Менск, 2000. – Книга 28 (1522–1552 гг.). Книга записей 28 / Да друку падрыхтавалі В. Мянжынскі, У. Свяжынскі.
51. Мікульскі Ю. М. Новая грамота князя Фёдора Кориатовича 1392 г. // Беларуская даўніна. – Мінск, 2014. – Вып. 1. – С. 147-150.
52. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов / Под ред. и с предисловием А. Н. Насонова. – М.; Л., 1950.
53. Новое о восстании Михаила Глинского в 1508 году / Публикацию подг. А. А. Зимин // Советские архивы. – 1970 – № 5. – С. 68-73.
54. Однорозенко О. Руські королівські, господарські та князівські печатки XIII – XVI ст. – Харків, 2009.
55. Перапіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 года. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Книга 523. Книга публічных спраў 1 / Падрыхтавалі да друку А. І. Груша, М. Ф. Спірыдонаў, М. А. Вайтовіч. – Мінск, 2003.
56. Перелік пам'яток археології місцевого значення (Хмельницька область, 2012 р.). Режим доступу: <https://wikimediaukraine.wordpress.com/2012/06/13/khm/>.
57. Полное собрание русских летописей. – М., 2001 [Л., 1926-1928]. – Т. I: Лаврентьевская летопись.
58. Полное собрание русских летописей. – М., 2000. – Т. VI. – Вып. 1: Софийская первая летопись старшего извода.
59. Полное собрание русских летописей. – СПб., 1856. – Т. VII: Летопись по Воскресенскому списку.
60. Полное собрание русских летописей. – М., 2004 [М.; Л., 1949]. – Т. XXV: Московский летописный свод конца XV века.

61. Полное собрание русских летописей. – М., 1975. – Т. XXXII. Хроники: Литовская и Жмойтская, и Быховца. Летописи: Баркулабовская, Аверки и Панцырного.
62. Полное собрание русских летописей. – М., 1980. – Т. XXXV: Летописи Белорусско-Литовские.
63. Поменник Введенської церкви в Ближніх печерах Києво-Печерської лаври. Публікація рукописної пам'ятки другої половини XVII ст. / Упорядкування та вступна стаття О. Кузьмука // Лаврський альманах. – К., 2007. – Спецвипуск 7.
64. Разрядная книга 1475–1598 гг. / Подготовка текста, вводная статья и редакция В. И. Буганова. – М., 1966.
65. Разрядная книга 1475–1605 гг. / Сост. Н. Г. Савич; под ред. и с предисловием В. И. Буганова. – М., 1977. – Т. I. – Ч. I.
66. Родословная книга князей и дворян российских и выезжих... известна под названием Бархатной книги. – М., 1787. – Ч. I.
67. *Розов В.* Українські грамоти. – К., 1928. – Т. I. XIV в. і перша половина XV в.
68. Русская историческая библиотека. – Петербург, 1903. – Т. XX. Литовская метрика. Т. I.
69. Русско-ливонские акты / Собранные К. Е. Напьерским. – СПб., 1868.
70. Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства). 1569–1673. – К., 2002.
71. Сборник Императорского Русского исторического общества. – СПб., 1884. – Т. 41. Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымскою и Нагайскою ордами и с Турцией. Т. I. / Изд. под ред. Г. О. Карпова.
72. *Смольнянинов В. Н.* Материалы для родословия князей Гедиминовичей, извлечённые из архива князя Фёдора Алексеевича Куракина // Летопись Историко-родословного общества в Москве. – 1905 г. – Вып. 4. – С. III–XII, 1–23.
73. Собрание государственных и частных актов, касающихся истории Литвы и соединенных с ней владений (с 1387 до 1710 года) / Под ред. М. Круповича. – Вильно, 1858. – Ч. I.
74. Собрание древних грамот и актов городов: Вильны, Ковна, Троку, православных монастырей, церквей, и по разным предметам. – Вильно, 1843. – Ч. II.
75. *Собчук В.* Маловідомі актові джерела XV ст. з історії еліти пізньосередньовічної Волині // Студії і матеріали з історії Волині. 2018. – Кременець, 2018. – С. 89–109.

76. Статути Великого князівства Литовського. – Одеса, 2002. – Т. I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова.
77. *Тесленко І.* Невідомі документи XV – XVI ст. із родового архіву князів Вишневецьких // Студії і матеріали з історії Волині. 2018. – Кременець, 2018. – С. 110-129.
78. Тысячная книга 1550 г. и Дворовая тетрадь 50-х годов XVI в. / Подготовил к печати А. А. Зимин. – М.;Л., 1950.
79. Українські грамоти XV ст. / Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського. – К., 1965.
80. *Якубовський В. І.* Давньоруський скарб із с. Городища Хмельницької області // Археологія. – 1975. – Вип. 16. – С. 87-104.
81. *Якубовський В.* Скарби Болохівської землі. – Кам'янець-Подільський, 2003.
82. Acta Tomiciana. – Posnaniae, [1855]. – Т. IV.
83. Akta Aleksandra krola Polskiego, wielkiego księcia Litewskiego i t. d. (1501–1506) / Wyd. F. Papée / Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. – Kraków, 1927. – Т. XIX.
84. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej. – Lwów, 1870. – Т. II.
85. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej. – Lwów, 1888. – Т. XIII.
86. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej. – Lwów, 1891. – Т. XV.
87. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej. – Lwów, 1894. – Т. XVI.
88. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej. – Lwów, 1901. – Т. XVII.
89. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej. – Lwów, 1903. – Т. XVIII.
90. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej. – Lwów, 1906. – Т. XIX.
91. Akta unji Polski z Litwą. 1385–1791 / Wyd. S. Kutrzeba i W. Semkowicz. – Kraków, 1932.
92. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1887. – Т. I / Wyd. Z. L. Radziwiński, P. Skobielski, B. Gorczak.
93. Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1890. – Т. III / Wyd. B. Gorczak.
94. Bullarium Poloniae: litteras apostolicas aliaque monumenta Poloniae Vaticana continens. – Romae-Lublino, 1995. – [Т.] 5: 1431–1449 / Ed. I. Sułkowska-Kuraś et S. Kuraś.

95. Codex epistolaris saeculi decimi quinti. – [T. I] / Wyd. A. Sokolowski, J. Szujski / Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. – Cracoviae, 1876. – T. II.
96. Codex epistolaris saeculi decimi quinti. – T. II / Wyd. A. Lewicki / Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. – Cracoviae, 1891. – T. XII.
97. Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae. 1376 – 1430. / Collectus opera A. Prochaska / Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. – Cracoviae, 1882. – T. VI.
98. *Danilowicz I.* Skarbiec diplomatów papieżkich, cesarskich, królewskich, książęcych... – Wilno, 1862. – T. II.
99. *[Decivs I. L.]* Contenta. De vetvstatibus Polonorum. Liber I. De Iagellonvm familia. Liber II. De Sigismvndi regis temporibvs. Liber III. – Craccouiae, M.D.XXI.
100. *Długossii J.* Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. – Varsaviae, 1997. – Liber X-XI. 1406–1412.
101. *Długossii J.* Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. – Varsaviae, 2000. – Liber XI. 1413–1430.
102. *Długossii J.* Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. – Varsaviae, 2001. – Liber XI-XII. 1431–1444.
103. *Długossii J.* Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. – Cracoviae, 2003. – Liber XII. 1445–1461.
104. *Długossii J.* Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. – Cracoviae, 2005. – Liber XII. 1462–1480.
105. *Długosz J.* Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. – Warszawa, 2009. – Ks. 10-11. 1406–1412.
106. *Długosz J.* Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. – Warszawa, 2009. – Ks. 11. 1413–1430.
107. *Długosz J.* Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. – Warszawa, 2009. – Ks. 11-12. 1431–1444.
108. *Długosz J.* Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. – Warszawa, 2009. – Ks. 12. 1445–1461.
109. *Długosz J.* Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. – Warszawa, 2009. – Ks. 12. 1462–1480.
110. Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju Mėlnėnskiego z 1422 roku / Wydali P. Nowak i P. Pokora. – Poznań, 2004.
111. *Haisig M.* Sfragistyka szlachecka doby średniowiecza w świetle archiwaliów lwowskich. – Lwów, 1938.
112. *Halecki O.* Z Jana Zamoyskiego inwentarza archiwum koronnego // Archiwum Komisji Historycznej. – Kraków, 1919. – T. XII. – Cz. I. – S. 146-217. (Перша публікація вийшла окремо в 1917 р.).

113. *Gumowski M.* Pieczęcie Książąt Litewskich // *Ateneum Wileńskie*. – Vilno, 1930. – Rocznik VII. – Zeszyt 3-4. – S. 684-725.
114. *Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomatum, scripturarum et monumentorum [...]* / [Ed. E. Rykaczewski]. – Paryż; Berlin; Poznań, 1862.
115. *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji Wileńskiej*. – Kraków, 1932-1948. – T. I / Wyd. ks. J. Fijałek i W. Semkowicz.
116. *Kurtyka J.* Repertorium podolskie. Dokumenty do 1430 r. // *Rocznik Przemyski*. – Przemyśl, 2004. – T. XL. – Z. 4: Historia. – S. 127-269.
117. *Kurtyka J.* Z dziejów królewszczyzn i organizacji militarnej na Podolu w XV i początku XVI w. (wokół nadania starostwa podolskiego Teodorykowi z Buczacza w 1442 r.) // *Rocznik Przemyski*. – Przemyśl, 2007. – T. XLIII. – Z. 1: Historia wojskowości. – S. 3-52, публікація документу – s. 42-44.
118. *Lietuvos Metrika*. – Vilnius, 1998. – Knyga Nr. 3 (1440–1498): Užrašymų knyga 3 / Parengė L. Anužytė ir A. Baliulis.
119. *Lietuvos Metrika*. – Vilnius, 2004. – Knyga Nr. 4 (1479–1491): Užrašymų knyga 4 / Parengė L. Anužytė.
120. *Lietuvos Metrika*. – Vilnius, 2012. – Knyga Nr. 5 (1427–1506): Užrašymų knyga 5 / Parengė A. Baliulis, A. Dubonis, D. Antanavičius.
121. *Lietuvos Metrika*. – Vilnius, 2007. – Knyga Nr. 6 (1494–1506): Užrašymų knyga 6 / Parengė A. Baliulis.
122. *Lietuvos Metrika*. – Vilnius, 1995. – Knyga Nr. 8 (1499–1514): Užrašymų knyga 8 / Parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius.
123. *Lietuvos Metrika*. – Vilnius, 2003. – Knyga Nr. 9 (1511–1518): Užrašymų knyga 9 / Parengė K. Pietkiewicz.
124. *Lietuvos Metrika*. – Vilnius, 2001. – Knyga Nr. 12 (1522–1529): Užrašymų knyga 12 / Parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis.
125. *Lietuvos Metrika*. – Vilnius, 2008. – Knyga Nr. 14 (1524–1529): Užrašymų knyga 14 / Parengė D. Karalius, D. Antanavičius.
126. *Lietuvos Metrika*. – Vilnius, 2010. – Knyga Nr. 22 (1547): Užrašymų knyga 22 / Parengė A. Blanutsa, D. Vashchuk, D. Antanavičius.
127. *Lietuvos Metrika*. – Vilnius, 1998. – Knyga Nr. 25 (1387–1546): Užrašymų knyga 25 / Parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis.
128. *Lietuvos Metrika (1522–1530)*. – Vilnius, 1997. – [Knyga Nr. 224]. 4-oji Teismų bylų knyga / Spaudai parengė S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt.
129. *Lietuvos Metrika (1540–1543)*. – Vilnius, 2007. – [Knyga Nr. 231]. 12-oji Teismų bylų knyga / Parengė I. Valikonytė, N. Šlimienė, S. Viskantaitė-Saviščeviienė, L. Steponavičienė.

130. List wójta z Bratjanu do Wielkiego Mistra zakonu z dnia 8 lutego 1432 r. // *Miesięcznik Heraldyczny*. – Lwów, 1913. – Nr. 11-12. – S. 191-192.
131. *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch*. – Riga, Moskau, 1884. – Bd. 8 / von H. Hildebrand.
132. *Matricularum Regni Poloniae summaria* / Ed. T. Wierzbowski. – Varsoviae, 1905. – Pars I. – Vol. 1.
133. *Matricularum Regni Poloniae summaria* / Ed. T. Wierzbowski. – Varsoviae, 1910. – Pars IV. – Vol. 1.
134. *Matricularum Regni Poloniae summaria* / Ed. T. Wierzbowski. – Varsoviae, 1912. – Pars IV. – Vol. 2.
135. *Matricularum Regni Poloniae summaria* / Ed. T. Wierzbowski. – Varsoviae, 1915. – Pars IV. – Vol. 3.
136. *Matricularum Regni Poloniae summaria* / Ed. T. Wierzbowski. – Varsoviae, 1919. – Pars V. – Vol. 1.
137. *[Miechov M. de] Chronica Polonorum*. – Craccoviae, M.D.XXI.
138. *Piekosinski F.* Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne // *Studia, rozprawy i materyaly z dziedziny historyi polskiej i prawa polskiego*. – Kraków, 1907. – T. VII. – Z. 2. – S. 18-138.
139. *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198 – 1525. P. 1: Index Tabularii Ordinis S. Mariae Theutonicorum, Regesten zum Ordensbriefarchiv*. – Vol. 1. 1198-1454. – Göttingen, 1948.
140. *Susza J.* Phoenix tertiatu redivivus... – Zamosc, 1684.
141. *Veterum scriptorum et monumentorum historicorum, dogmaticorum, moralium, amplissima collectio* / Ed. E. Martene et U. Durand. – Parisiis, MDCCXXXIII. – T. VIII.
142. *Zbiór dokumentów znajdujących się w Bibilotece hr. Przeździeckich w Warszawie* / Wyd. A. Chmiel. – Kraków, 1890.
143. *Zrzódła do dziejów polskich*. – Wilno, 1844. – T. II / Wyd. M. Malinowski i A. Przezdziecki.
144. *Źródła dziejowe*. – Warszawa, 1889. – T. XIX. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. VIII. Ziemie ruskie. Wołyń i Podole / Opisane przez A. Jabłonowskiego.

Історіографічна література:

145. *Алфьоров О.* Болохівські князі – “провінційна гілка” чернігівських Ольговичів // *Кобудь, Константинів, Старокопистинів: історія, археологія, культура, архітектура* / Велика Волинь. – Т. 34. – Хмельницький; Старокопистинів, 2006. – С. 190-202.

146. *Алфьоров О.* До питання про рід Болохівських князів та їх геральдику // Болохівщина: земля і люди / Велика Волинь. – Т. 20. – Хмельницький; Стара Синява; Любар, 2000. – С. 85-90.
147. *Бабаев К. В.* Монеты Тмутараканского княжества. – М., 2009.
148. *Баумгартен Н. А. фон.* Князья Болоховские и Изяслав Мстиславич // Летопись Историко-родословного общества в Москве. – М., 1912. – Вып. 2 (30). – С. 11-23.
149. *Баумгартен Н. А. фон.* Происхождение князей Вишневецких, Збаражских и Воронежских // Летопись Историко-родословного общества в Москве. – М., 1910. – Вып. 4 (24). – С. 27-33.
150. *Бережков Н. Г.* Хронология русского летописания. – М., 1963.
151. *Беспалов Р. А.* Инструмент для «пятнения» коней в виде двузубца Рюриковичей и родовые знаки князей Черниговской земли // Город Средневековья и раннего Нового времени VI: Археология, История. – Тула, 2018. – С. 112-128.
152. *Беспалов Р. А.* «Новое потомство» князя Михаила Черниговского по источникам XVI – XVII веков (к постановке проблемы) // Проблемы славяноведения. – Брянск, 2011. – Вып. 13. – С. 63-97.
153. *Войтович Л.* Княжа доба: портрети еліти. – Біла Церква, 2006.
154. *Войтович Л.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. – Львів, 2000.
155. *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. – Львів, 1996.
156. *Волков В. Г.* Все ли Рюриковичи происходят от одного предка? Происхождение Рюрика и Гедимины в свете последних генетических исследований // Генеалогия допетровского времени: источниковедение, методология, исследования. – СПб., 2012. – С. 11-40.
157. *Ворончук І.* Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники. – К., 2012.
158. *Гваньїні О.* Хроніка Європейської Сарматії / Упорядкування та переклад з польської о. Ю. Мицика. – К., 2007.
159. *Гриськів В.* «Генеалогічна війна» початку XX століття // Наукові записки. Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2006. – Вип. 3. – С. 24-31.
160. *Гриськів В.* Князь Федько Несвізький // Наукові записки. Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2007. – Вип. 1. – С. 4-10.
161. *Грушевський М.* Барское старство. – К., 1894.

162. *Грушевський М.* Історія України-Руси. – К., 1993 [К.; Львів, 1907]. – Т. IV.
163. *Грушевський М. С.* К вопросу о Болохове // Чтения в Историческом обществе Нестора летописца. – К., 1893. – Кн. 7. – Отд. II. – С. 3-11.
164. *Дашкевич Н. П.* Еще разыскания и вопросы о Болохове и болоховцах // Университетские известия. – К., 1899. – № 1. – С. 1-63.
165. *Де-Витте Е. И.* Комментарии к древнейшим помянникам Киево-Печерской лавры и Киево-Златоверхо-Михайловского монастыря // Чтения в Историческом обществе Нестора летописца. – К., 1911. – Кн. 22. – Приложение. – С. 17-48.
166. *Довнар-Запольский М.* Из истории литовско-польской борьбы за Волынь (Договоры 1366 года) // Университетские известия. Год 36. – К., 1896. – № 8. – С. 1-13 і карта.
167. *Долгоруков П.* Российская родословная книга. – СПб., 1854. – Ч. 1.
168. *Долгоруков П.* Российская родословная книга. – СПб., 1856. – Ч. 3.
169. *Зазуляк Ю.* Rebaptizatio ruthenorum: подвійні імена та конфесійно-культурна ідентичність шляхти руського походження в Галичині XV ст. // Ruthenica. – К., 2007. – Т. VI. – С. 275-298.
170. *Зотов Р. В.* О Черниговских князьях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время. – СПб., 1892.
171. *Кашианов С. М.* Социально-политическая история России конца XV – первой половины XVI в. – М., 1967.
172. *Келембет С.* Дмитро-Корибут Ольгердович – перший литовський князь південної Сіверщини // Сіверянський літопис. – 2016. – № 5. – С. 13-34.
173. *Келембет С. М.* Князі Несвізькі, Збаразькі та Вишневцеькі – Геди́міновичі чи ні? // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 162. – С. 111-118.
174. *Келембет С.* Князі Несвізькі, Збаразькі та Вишневцеькі – нащадки чернігівських Ольговичів? // Сіверянський літопис. – 2016. – № 3. – С. 3-17.
175. *Келембет С. Н.* Князья Новгород-Северские: конец XII – начало XIV в. // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2019. – № 4. – С. 5-17.
176. *Келембет С.* Невідома грамота великого князя Свидригайла Ольгердовича: формування землеволодіння князів Козек на Волині та їх походження // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – К., 2019. – Число 29-30. – С. 5-15.
177. *Келембет С. Н.* Происхождение князей Крошинских // Studia historica Europae Orientalis. Исследования по истории Восточной Европы. – Минск, 2016. – Вып. 9. – С. 90-95.

178. *Келембет С.* Федір-Федот (Федюшко) Любартович, князь Луцький і Володимирський, державця Сіверський // Сіверянський літопис. – 2018. – № 6. – С. 13-36.
179. *Кибалюк М. В.* До питання походження міст Східного Поділля // Наукові записки Національного заповідника «Замки Тернопілля». – 2015. – № 5. – С. 64-67.
180. *Коцебу А.* Свитригайло, великий князь Литовский. – СПб, 1835.
181. *Краўцэвіч А. К.* Гарады і замкі Беларускага Панямоння XIV–XVIII стст. (планіроўка, культурны слой). – Мінск, 1991.
182. *Куза А. В.* Древнерусские городища X–XIII вв. Свод археологических памятников. – М., 1996.
183. *Кузьмин А. В.* Рюриковичи или Гедиминовичи? Проблема идентификации литовско-русских князей XIV – начала XV в. в письменных источниках XIV – XVII вв. // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2017. – № 3. – С. 67.
184. Лацінска-беларускі слоўнік актавай мовы Вялікага Княства Літоўскага XIII–XVIII стст. / Складальнік А. А. Жлутка. – Мінск, 2011.
185. *Леонтович Ф. И.* Очерки истории литовско-русского права // Журнал Министерства народного просвещения. – М., 1893. – Ч. CCLXXXVIII. – С. 104-185; Ч. CCXC. – С. 259-326; М., 1894. – Ч. CCXCI. – С. 46-107; Ч. CCXCI. – С. 319-368; Ч. CCXCII. – С. 1-67.
186. *Лисейцев Д. В.* Костромские выборные дворяне рубежа XVI–XVII веков // Российская история. – 2013. – № 6. – С. 111-128.
187. *Лицкевіч А.* Дагаворы паміж князямі ВКЛ, нобілямі Жамойці і прадстаўнікамі Тэўтонскага ордэна ў Прусіі і Лівоніі (1367–1398 гг.) // Arche. – 2010. – № 10. – С. 39-123.
188. *Лобанов-Ростовский А. Б.* Русская родословная книга. – СПб., 1895. – Т. I.
189. *Любавский М. К.* Литовско-русский сейм. – М., 1900.
190. *Любимов С.* Опыт исторических родословий. Гундуровы, Жижемские, Несвицкие, Сибирские, Зотовы и Остерманы. – Петроград, 1915.
191. *Маярчак С.* Городища IX–XIII ст. лівобережжя Середнього Подністров'я у межах Хмельницької області // Фортеця: збірник заповідника «Густань»: на пошану Михайла Рожка. – Львів, 2009. – Кн. 1. – С. 284-290.
192. *Михайловський В. М.* Формування території історичного Поділля у другій половині XIV ст. // Український історичний журнал. – 2017. – № 3. – С. 67-82.

193. *Михеев С. М.* Княжеские печати с тамгами и атрибуция знаков Рюриковичей XI – XII в. // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2017. – № 4. – С. 17-41.
194. *Мицько І.* Федько Корибутович Несвіцький – протопласта князів Збаразьких // Галицька брама. – Львів, 2004. – № 1-3 (109-111): Збараж. – С. 30-33.
195. *Молчановский Н.* Очерк известий о Подольской земле до 1434 года. – К., 1885.
196. *Однороженко О.* Герб князів Полубенських // Сіверянський літопис. – 2009. – № 2-3. – С. 22-27.
197. *Однороженко О.* До історії української генеалогії та геральдики: княжі роди XIV–XVII ст. // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – Львів, 2007. – Вип. VI. – С. 45-86.
198. *Однороженко О.* Князівська геральдика Волині середини XIV–XVIII ст. – Харків, 2008.
199. *Однороженко О.* Руські родові герби XIV–XVI ст. як генеалогічне джерело // Генеалогія. – К., 2013. – Вип. I. – С. 395-426.
200. *Пазднякоў В. С.* Генеалагічныя заметкі князёў Вішнявецкіх і справа Астрожскай ардынацыі Мальтыйскага ордэна (Невядомы мінскі рукапіс канца XVII ст.) // Беларускі археаграфічны штогоднік. – Мінск, 2009. – Вип. 10. – С. 244-248.
201. *Папа І.* Загадка походження князя Федька Несвіцького: давні та новітні дискусії // Вісник Львівського університету. Серія: Історія. – 2011. – Вип. 46. – С. 42-64.
202. *Пашин С. С.* Перемышльская шляхта второй половины XIV – начала XVI века. Историко-генеалогическое исследование. – Тюмень, 2001.
203. *[Петров Н. И.]* Подолия. Историческое описание / Изд. П. Н. Батюшковым. – СПб., 1891.
204. *Полехов С. В.* Летописная «Повесть о Подолье» // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2014. – № 2. – С. 49-62.
205. *Полехов С. В.* Литовско-русские отношения в начале XV в. в свете малоизвестных документов // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2017. – № 3. – С. 105-106.
206. *Полехов С.* Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века. – М., 2015.
207. *Ричка В., Толочко О.* «Князи Болоховьские» // Ruthenica. – К., 2016. – Т. XIII. – С. 83-107.
208. *Рыбаков Б. А.* Знаки собственности в княжеском хозяйстве Киевской Руси X–XII вв. // Советская археология. – М.; Л., 1940. – № 6. – С. 227-257.

209. *Саввов Р.* Печатка «Корибута» – речовий доказ давнього фальшування // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2018. – Т. CCLXXI. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 338-345.
210. *Саввов Р.* Ще раз про так звану монету Федора // Нумізматика і фалеристика. – 2010. – № 2. – С. 8-10.
211. *Сенютович-Бережний В.* Історичне місце князя Федька Несвіцького // Літопис Волині. – Вінніпег, 1958. – Рік 4. – Ч. 4. – С. 6-14.
212. *Сенютович-Бережний В.* Родинні зв'язки князів Несвіцьких з князями Острожськими // Український історик. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1968. – Вип. 1-4 (17-20). – С. 124-127.
213. *Собчук В.* Від коріння до крони. Дослідження з історії князівських і шляхетських родів Волині XV – першої половини XVII ст. – Кременець, 2014.
214. *Собчук В.* З історії титулованої української аристократії пізнього середньовіччя. Становлення роду князів Збарзьких та його володіння на Волині // Молода нація. – К., 2000. – № 1. – С. 228-245.
215. *Собчук В., Тесленко І.* Перші покоління шляхетського роду Болбасів-Розтоцьких // Вісник Львівського університету. Серія іст. – 2009. – Вип. 44. – С. 267-278.
216. *Терещук К. І.* До питання про локалізацію Болохівської землі // Дослідження з слов'яно-руської археології. – К., 1976. – С. 164-175.
217. *Хмыров М. Д.* Алфавитно-справочный перечень удельных князей русских и членов царствующего дома Романовых. – СПб., 1871. – Половина первая: А-И.
218. *Хоруженко О. И.* Вопросы текстологии Румянцевской редакции родословных книг // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2020. – № 3. – С. 185-203.
219. *Яковенко Н. М.* У пошуку меценатів та патронів (Могилянський панегірик 1648 року на честь князя Яреми Вишневецького) // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». – К., 2004. – Т. 35: Київська Академія. – С. 4-14. Пізніше стаття передрукована під іншою назвою: Кого топчуть коні звитажного Корибута: до загадки києво-могилянського панегірика 1648 року «*Maiores Wiszniewiecciorum*» // *Яковенко Н.* Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття. – Київ, 2012. – С. 315-340.
220. *Яковенко Н. М.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993.
221. *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. – К., 2008.

222. Ясинский М. Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства. – К., 1889.
223. Anusik Z. O książętach Wiśniowieckich i czasach, w których żyli. Suplement do monografii rodu // Przegląd nauk historycznych. – 2009. R. VIII. – Nr. 2. – S. 149-245.
224. Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana. – Warszawa, 1844. – T. II.
225. Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana. – Warszawa, 1846. – T. III. Wielkie Księstwo Litewskie.
226. Bartoszewicz J. Książę i książę. – Kraków, 1876.
227. B[artoszewicz]. J. Wiśniowieccy książęta // Encyklopedia Powszechna. – Warszawa, 1867. – T. 27. – S. 227-232.
228. B[artoszewicz]. J. Zbarażscy książęta // Encyklopedia Powszechna. – Warszawa, 1868. – T. 28. – S. 387-401.
229. [Bielski J.] Kronika Polska, Marcina Bielskiego. Nowo przez Joach. Bielskiego syna jego wydana. – Kraków, 1597. (Це спільна робота Мартіна та Йоахіма Бельських, в якій широко використана хроніка Стрийковського, видана вже після смерті Мартіна).
230. Boniecki A. Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku. – Warszawa, 1887.
231. Cromeri M. De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX. – Basileae, 1555 [Basileae, 1568].
232. Czamańska I. Wiśniowieccy. Monografia rodu. – Poznań, 2007.
233. Dobrowolska W. Młodość Jerzego i Krzysztofa Zbaraskich (Ze wstępem o rodzie Zbaraskich i życiorysem Januśa Zbaraskiego wojewody braclawskiego). – Przemyśl, 1926 [Rocznik Przemyśki. – Przemyśl, 1927. – T. VII].
234. Dworzaczek W. Genealogia. – Warszawa, 1959.
235. Gwagnini A. Sarmatiae Evropeae descriptio... – [Cracoviae, 1578]; Spirae, 1581.
236. Halecki O. Dzieje unii Jagiellońskiej. – Kraków, 1919. – T. I.
237. Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka. – Kraków, 1915.
238. Jakubowski J. Czy istnieli książęci Nieświescy? // Ateneum Wileńskie. – Wilno, 1923. – Rok 1. – Nr. 1. – S. 1-9.
239. Kantecki K. Listy ks. Zbaraskiego // Przewodnik naukowy i literacki. – Lwów, 1879. – R. VII. – S. 183-187.
240. Kowalski M. Księstwa Rzeczypospolitej. Państwo magnackie jako region polityczny. – Warszawa, 2013.
241. Kulesza J. A. Wiara prawosławna. – Wilna, 1704.

242. *Kurtyka J.* Wierność i zdrada na pograniczu. Walki o Braclaw w latach 1430–1437 // *Historia vero testis temporum: Księga jubileuszowa poświęcona profesorowi Krzysztofowi Baczkowskiemu w 70 rocznicę urodzin.* – Kraków, 2008; перевидання: *Kurtyka J.* Podole w czasach jagiellońskich: Studia i materiały. – Kraków, 2011. – S. 217-256.
243. *Lewicki A.* Powstanie Świdrygiełły. – Kraków, 1892.
244. Listy księcia Jerzego Zbarskiego kastelana Krakowskiego z lat 1621 – 1631 / Wyd. i wstęp A. Sokołowski. – Kraków, 1878. Рец. К. Кантеп-коро: Проводник науковий і літеративний. – Львів, 1879. – Р. V. – S. 183.
245. *Lukas S.* Rozbiór podługoszowej części kroniki Bernarda Wapowskiego // *Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń wydziału historyczno-filozoficznego Akademii umiejętności.* – Kraków, 1879. – T. X. – S. 200-280.
246. *Niemczyk K.* Kamienieccy herbu Pilawa. Z dziejów kariery i awansu szlachty polskiej do 1535/1536 roku. – Katowice, 2016.
247. *Niesiecki K.* Korona polska... – Lwów, 1743. – T. IV.
248. *Nikodem J.* Witold wielki książę litewski (1354 lub 1355 – 27 października 1430). – Kraków, 2013.
249. *Okolski S.* Orbis Polonus. – Cracoviae, 1641. – T. I.
250. *[Paprocki B.]* Gniazdo cnoty... – Kraków, 1578.
251. *Paprocki B.* Herby rycerstwa Polskiego (1584). – Kraków, 1858.
252. *Paprocki B.* Ogród królewski... – Praha, 1599.
253. *Polechow S.* Poręczenie za kniazia Żedywida a wydarzenia lat 1392–1393 w Wielkim Księstwie Litewskim // *Zapiski Historyczne.* – Toruń, 2020. – T. LXXXV. – Z. 3. – S. 71-104.
254. *Polechow S. W., Butyrski M. N.* Pieczęć kniazia Iwana Olgimuntowicza Holszańskiego // *Inter Regnum et Ducatum. Studia ofiarowane Profesorowi Janowi Tęgowskiemu w siedemdziesiąt rocznicę urodzin.* – Białystok, 2018. – S. 441-461.
255. *Potocki P.* Saeculum Bellatorum et Togatorum seu Centuria Elogiorum Clarissimorum Virorum Polonorum & Lithuanorum. – Cracoviae, 1702.
256. *Prochaska A.* Czy możliwą jest identyczność kniazów Nieświeskich z Korybutowiczami ? // *Miesięcznik Heraldyczny.* – Lwów, 1912. – Nr. 5-6. – S. 88-92.
257. *Prochaska A.* Hołd Fedka kniazia nieświeckiego // *Kwartalnik historyczny.* – Lwów, 1911. – Rocznik XXV. – S. 239-245.
258. *Prochaska A.* O identyczności ks. Fedka Nieświzkiego z Fedorem Korybutowiczem // *Miesięcznik Heraldyczny.* – Lwów, 1913. – Nr. 11-12. – S. 192-194.
259. *Przedziecki A.* Podole, Wołyń i Ukraina. Obrazy miejsc i czasów. – Wilno, 1841. – T. I.

260. *P[ułaski]. K.* Książęta Wiśniowieccy w XVI wieku // Przewodnik naukowy i literacki. – Lwów, 1877. – T. V. – Zeszyt 1. – S. 59-80.
261. *Pułaski K.* Szkice i poszukiwania historyczne. V. Machmet-Girej chan Tatarów perekopskich i stosunki jego z Polską. (1515–1523). – Petersburg, 1898. – Serya 2. – S. 281-350.
262. *Puzyna J.* Korjat i Korjatowicze // Ateneum Wileńskie. – Wilno, 1930. – Rocznik VII. – Zeszyt 3-4. – S. 425-454.
263. *Puzyna J.* Korybutowicze Nieświzcy // Miesięcznik Heraldyczny. – Warszawa, 1930. – Nr. 6. – S. 105-119.
264. *Puzyna J.* Nieco faktów do sprawy Fedka Nieświzkiego // Miesięcznik Heraldyczny. – Lwów, 1913. – Nr. 9-10. – S. 145-151.
265. *Puzyna J.* O pochodzeniu kniazia Fedka Nieświzkiego // Miesięcznik Heraldyczny. – Lwów, 1911. – Nr. 1-2. – S. 6-15; Nr. 3-4. – S. 43-47; Nr. 5-6. – S. 74-82.
266. *Puzyna J.* W sprawie Fedka Nieświzkiego // Miesięcznik Heraldyczny. – Lwów, 1912. – Nr. 1-2. – S. 18-26; Nr. 3-4. – S. 58-65.
267. *Radziwiński Z. L.* Itinerarze kn. Fedora Korybutowicza i kn. Fedka Nieświzkiego // Miesięcznik Heraldyczny. – Lwów, 1913. – Nr. 11-12. – S. 194-200.
268. *Radziwiński Z. L.* Jeszcze w sprawie Fed'ka Nieświzkiego // Miesięcznik Heraldyczny. – Lwów, 1912. – Nr. 5-6. – S. 93-95.
269. *Radziwiński Z. L.* Słowo o wstępie do Listów X. Jerzego Zbaraskiego (*właściwiej Zbarażskiego*) // Dwutygodnik naukowy poświęcony archeologii, historii i lingwistyce. – Kraków, 1879. – T. II. – Nr. 9. – S. 195-199.
270. *Radziwiński Z. L.* Uwagi o opracowaniu przez Dra O. Haleckiego Matejjałów do dziejów Rusi i Litwy w XV w. Z Jana Zamoyskiego inwentarza Archiwum Koronnego. – Lwów, 1921.
271. *Radziwiński Z. L.* W sprawie pochodzenia Fed'ka Nieświzkiego // Miesięcznik Heraldyczny. – Lwów, 1911. – Nr. 9-10. – S. 142-150; Nr. 11-12. – S. 182-185.
272. *Rawita-Gawroński F.* Książęta Nieświeccy, Zbarascy i Wiszniowieccy do końca XVI w. // Ateneum Wileńskie. – Wilno, 1930. – Rocznik VII. – Zeszyt 1-2. – S. 111-144. Рецензія Ю. Пузини: Miesięcznik Heraldyczny. – 1931. – Nr. 6. – S. 140-141.
273. Rewizya zamków ziemi Wołyńskiej w połowie XVI wieku // Źródła dziejowe. – Warszawa, 1877. – T. VI / Wyd. A. Jabłonowski.
274. Rozbiór krytyczny Annalium Poloniae Jana Długosza z lat 1385 – 1444. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1961. – T. I / Opracowali St. Gawęda, K. Pieradzka, J. Radziszewska, K. Stachowska pod kierunkiem J. Dąbrowskiego.

275. *Rulikowski W., Radziwiński Z. L.* Kniaziowie i szlachta... – Kraków, 1880. – T. I. Kniaziowie na Ostrogu i Zasławiu Ostrogscy i Zasławscy herbu własnego.
276. *Scriptores rerum Polonicarum.* – Cracoviae, 1874. – T. II. Continet: *Chronicorum Bernardi Vapovii partem posteriorem 1480 – 1535.*
277. *Semkowicz W.* Korybutowicze i Nieświzcy w świetle sfragistyki // *Miesięcznik Heraldyczny.* – Lwów, 1913. – Nr. 11-12. – S. 200-204.
278. *Semkowicz W.* Łosk i wygaśnięcie Korybutowiczów // *Rocznik Towarzystwa heraldycznego we Lwowie.* – Kraków, 1926. – T. VII. – S. 197-209.
279. *Sochaniewicz K.* Przyczynek do rozwoju herbu książąt Zbarazkich // *Miesięcznik Heraldyczny.* – Lwów, 1914. – Nr. 5-6. – S. 118-120.
280. *Stadnicki K.* Bracia Władysława-Jagielli Olgięrowicza króla Polski, wielkiego księcia Litwy. – Lwów, 1867.
281. *Stadnicki K.* Dodatki i poprawki do dzieł Bracia Władysława Jagiełło i Olgięrowicza. – Lwów, 1873.
282. *Stadnicki K.* Olgięrowicze // *Biblioteka Ossolinski.* Poczet nowy. – Lwów, 1865. – T. VI.
283. *Stadnicki K.* Synowie Gedymina. – Lwów, 1853. – T. II. Lubart książę Wołyński.
284. *Stadnicki K.* Synowie Gedymina, wielko-władcy Litwy. Monwid – Narymunt – Jewnuta – Koriat. – Lwów, 1881.
285. *Starczewski E.* Możliwość państwa polskie na tle dziejów. I. Do końca XVII w. – Warszawa, 1914.
286. *Starovolsci S.* Sarmatiae bellatores. – Coloniae Agrippinae, M.DC.XXXI.
287. *Stebelski I.* Przydatek do chronologii... – Lwów, 1867 [перше видання – 1783]. – T. III.
288. *Stecki T. J.* Miasto Rowne. Kartka z kroniki Wołynia. – Warszawa, 1880.
289. *Stecki T. J.* Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym. – Lwów, 1871. – Serya 2.
290. *Stecki T. J.* Z boru i stepu. – Kraków, 1888.
291. *Strykowski M.* Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszytkiej Rusi. – Warszawa, 1846. – T. I.
292. *Strykowski M.* Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszytkiej Rusi. – Warszawa, 1846. – T. II.
293. *Strykowski M.* O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego / Opr. J. Radziszewska. – Warszawa, 1978.
294. *Szaraniewicz I.* Rzut oka na beneficja kościoła ruskiego za czasów Rzeczypospolitej Polskiej. – Lwów, 1875.

295. *Tęgowski J.* Jeszcze o pochodzeniu kniazia Fiodora Nieświckiego // *Genealogia. Studia i Materiały Historyczne.* – Poznań – Wrocław, 1996. – T. 8. – S. 87-90.
296. *Tęgowski J.* Olgierdowicze, Drucy i Holszańscy, czyli jeszcze w sprawie pochodzenia Zofii Holszańskiej i o rodzinie Korybuta Olgierdowicza // *Colloquia Russica.* – Kaunas, Kraków, 2013. – Series II, vol. 2. – S. 217-225.
297. *Tęgowski J.* Pochodzenie kniazów Iwana i Fiodora Nieświckich // *Genealogia. Studia i Materiały Historyczne.* – Poznań – Wrocław, 1996. – T. 7. – S. 125-135.
298. *Tęgowski J.* Sprawa przyłączenia Podola do Korony Polskiej w końcu XIV wieku // *Teki Krakowskie.* – Kraków, 1997. – T. V.
299. *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy.* – Kórnik, 2007. – T. III. – Zeszyt 5. *Urzędnicy Wołyńscy XV–XVIII wieku / Opracował M. Wolski.*
300. *Volkov V. G., Seslavin A. N.* Genetic study of the Rurik Dynasty // *Centenary of human population genetics. Conference proceedings. Moscow 29–31 May 2019.* – M., 2019. – P. 84-85.
301. *Wasilewski T.* Pochodzenie i początek kariery domu Czartoryskich // *Litwa i jej sąsiedzi od XII do XX wieku.* – Poznań, 1994.
302. *Wasilewski T.* Wnuczka Korybuta Olgierdowicza Zofia Zygmuntówna (Żedewidówna), księżna Zubrewicka i potomkowie Fedka Korybutowicza Nieświckiego, Wiśniowieccy i Zbarascy // *Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. Nowa Seria.* – 2001. – T. V (XVI). – S. 175-182.
303. *Wdowiszewski Z.* *Genealogia Jagiellonów.* – Warszawa, 1968.
304. *Wijuk Kojalowicz W.* *Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium.* – Kraków, 1897.
305. *Wiivk Kojalowicz A.* *Historiae Litvanæ pars altera...* – Antverpiæ, M.DC.LXIX.
306. *Wolff J.* *Kniazowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku.* – Warszawa, 1895.
307. *Wolff J.* *Rod Gedimina.* – Kraków, 1886.
308. *Wolff J.* *Senatorowie i dignitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego. 1386–1795.* – Kraków, 1885.

СКОРОЧЕННЯ

ДРВМ – Древняя Русь. Вопросы медиевистики.

ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения.

Однороженко О. До історії української генеалогії та геральдики... – *Однороженко О.* До історії української генеалогії та геральдики: княжі роди XIV–XVII ст. // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – Львів, 2007. – Вип. VI.

Полехов С. Наследники Витовта – *Полехов С.* Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века. – М., 2015.

ПСРЛ – Полное собрание русских летописей.

РГАДА – Российский государственный архив древних актов (Москва).

РИБ – Русская историческая библиотека.

Собчук В. З історії... – *Собчук В.* З історії титулованої української аристократії пізнього середньовіччя. Становлення роду князів Збаразьких та його володінь на Волині // Молода нація. – К., 2000. – № 1.

УГ – *Розов В.* Українські грамоти. – К., 1928. – Т. I.

ЦДІАК – Центральний державний історичний архів України (Київ).

AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.

AGZ – Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej. – Lwów, 1870. – Т. II; Lwów, 1888. – Т. XIII; Lwów, 1891. – Т. XV; Lwów, 1894. – Т. XVI; Lwów, 1901. – Т. XVII; Lwów, 1903. – Т. XVIII; Lwów, 1906. – Т. XIX.

AUPL – Akta unji Polski z Litwą. 1385–1791. – Kraków, 1932.

AKLS. – Т. I – Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1887. – Т. I.

AKS. – T. III – Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1890.
– T. III.

AW – Ateneum Wileńskie.

Daniłowicz I. Skarbiec diplomatów... – *Daniłowicz I.* Skarbiec diplomatów papieżskich, cesarskich, krolewskich, książęcych... – Wilno, 1862. – T. II.

Długossii J. Annales... – *Długossii J.* Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae. – Varsaviae, 1997. – Liber X-XI. 1406 – 1412; Varsaviae, 2000. – Liber XI. 1413 – 1430; Varsaviae, 2001. – Liber XI-XII. 1431 – 1444; Cracoviae, 2003. – Liber XII. 1445 – 1461; Cracoviae, 2005. – Liber XII. 1462 – 1480.

Długosz J. Roczniki... – *Długosz J.* Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. – Warszawa, 2009. – Ks.10-11. 1406 – 1412; Ks. 11. 1413 – 1430; Ks. 11-12. 1431 – 1444; Ks. 12. 1445 – 1461; Ks. 12. 1462 – 1480.

GSAPK. OBA – Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, XX. Hauptabteilung (Königsberger Archiv). Ordensbriefarchiv.

Halecki O. Z Jana Zamoyskiego... – *Halecki O.* Z Jana Zamoyskiego inwentarza archiwum koronnego // Archiwum Komisji Historycznej. – Kraków, 1919. – T. XII. – Cz. I.

LECUB – Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch. – Riga, Moskau, 1884. – Bd. 8.

LM – Lietuvos Metrika.

MH – Miesięcznik Heraldyczny.

MRPS – Matricularum Regni Poloniae summaria.

Wolff J. Kniaziowie... – *Wolff J.* Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. – Warszawa, 1895.

ПОКАЖЧИК ІМЕН*

Айдар, царевич Кримський – 157
Алфьоров О. – 101
Анастасія, кнг. Федора Корибутовича – 65, 67
Андрій, кн. Лукомський і Стародубський, вигаданий – 110
Андрій Володимирович, кн., онук Ольгерда – 57, 58, 122, 206
Андрій Дмитрович (із Тверських), кн. Дорогобужський – 58
Андрій Михайлович, кн. Заславський (?) – 58
Андрій Мстиславич, кн. із Чернігівських – 101
Андрій Олександрович (Стретович?), підскарбій ВКЛ – 205
Андрій, возний Сяноцького суду – 269
Андрій Сичень (*Szyczen*), кметь із Боршовичів – 246, 247
Анна (Друцька?), вел. кнг. Литовська, дружина Вітовта – 110-113
Анна, кор. Польська, дружина Стефана Баторія – 142, 144, 185
Анна Федорівна Корибутовича, кнж. – див. Монтигірдовича
Антоній Глібович, кн. із Чернігівських – 102
Антонович В. – 195, 196

* Протягом досліджуваного періоду прізвища в їх сучасному смислі ще не існували. У джерелах певна особа може фігурувати з двома, іноді й трьома різними прізвищами (прізвисками), але іноді – взагалі без жодного. У покажчику враховано всі їх варіанти, з відсилками до «основного» прізвища. Імена жінок, за винятком поодиноких випадків, подаються під прізвищем чоловіків; дівочі прізвища при цьому наводяться в дужках. Без династичних означень, лише з титулами, подано імена монархів та «удільних» князів, за якими ще не затвердилися усталені прізвища, а також духовних ієрархів.

Для представників роду Несвізьких-Збараських, біографії яких викладено у формі окремих нарисів, у дужках наведено їхні порядкові номери (за генеалогічною таблицею). Те ж саме стосується і княгинь – дружин князів Несвізьких-Збараських. Жирним шрифтом позначено ті сторінки, з яких починаються індивідуальні біографії.

Курсивом виділено прізвища вчених-істориків, включаючи хроністів та геральдистів XV–XVIII ст. Не враховуються прізвища авторів та інші, що є частиною бібліографічних посилань (у примітках).

Скорочення: вел. кн. – великий князь; кн. – князь; кнг. – княгиня; кнж. – княжна; кор. – король, королева; ст. – староста. Особи, стосовно яких не наведено додаткових вказівок, є шляхтичами (боярами).

Бажи (*Barzy*), первісно Барси (*Barsy*), шляхтичі перемишльські – 234, 242

Бажи (*Barsi*) Андрій (Андрих, Индріх) – 241, 243

Бажи з Бложева (*Barszy de Blozew*) Станіслав – 241, 264-266

Бажи з Бложева (*Barsy de Blowsze, Bloszew*) Ян – 234, 236

Бажи (Бибельська) Духна-Анна Янова – 234, 236

Баліньський М. – 76, 81

Бартош (Бартоломей) з Нешанковичів, возний Перемишльського суду – 243, 247, 248, 250, 252, 260

Бартошевич Ю. – 22, 40, 41, 75, 150, 151

Батюшков П. – 103

Баумгартен М. фон – 43, 44, 48, 53, 96, 105

Бережецькі, земяни кременецькі – 184

Березовецька Анна, підскарбієва – див. Стретовича

Беспалов Р. – 100

Белік, земянин луцький – 150

Бельський Й. – 13, 19, 21, 38, 158

Бельський М. – 21

Бельські, кн. – 56

Бибельська Анна Сенькова – 259

Бибельська Духна-Анна – див. Бажи

Бибельська Маргарита – див. Скорута

Бибельська Ярохна – див. Передільницька

Бибельський Андрій, син Ходька – 114, 115, 233

Бибельський Грицько – 241, 242

Бибельський Іван, брат Грицька – 241, 242

Бибельський Костько, син Сенька – 241-250, 259

Бибельський Сенько – 234, 235, 238, 245

Бибельський Ходько – 232

Бибельський Яцько, брат Сенька – 234, 235, 237, 238, 245

Бибельські (*de Bybel*), шляхтичі перемишльські – 26, 232, 234, 241-243, 249, 258

Бобота, селянин – 235

Богданець, чоловік служебний – 179

Боговитин, пан волинський – 206

Боговитинівна – див. Полубенська

Боговитинович Богущ, пан волинський – 205, 206

- Боговитинович Богуш Богушевич, маршалок ВКЛ – 202, 205, 206, 224
- Боговитинович Левко, пан волинський – 205
- Боговитинович Петро, пан волинський – 205
- Болановицька (*de Bolanowicze*) Маргарита, шляхтанка перемишльська – 240
- Болбасович Іван Федорович, слуга кн. К. Острозького – 180, 181, 227
- Болбасович Федір, шляхтич кременецький – 167, 168, 227
- Болбасовичі, шляхтичі волинські – 192
- Болоховські, кн. – 9, 15, 18, 19, 90-92, 96, 99-102, 104, 105
- Бона Сфорца, кор. Польська і вел. кнг. Литовська, дружина Жигимонта I – 86-89
- Бонєцький А.* – 23, 43, 75, 158, 203
- Борис, кметь із Малнева (*Malnyow*) – 237
- Борисов В.* – 272
- Борщовський Немира (*Nyemyera de Borschow*) – 157
- Бостовський Ян, уповноважений К. Бибельського – 248, 249
- Буховський (*de Buchowycze, Bvchowsky*) Ян, шляхтич перемишльський – 259
- Бучацький Михайло, ст. Галицький – 134, 137
- Бучацький Теодорік, ст. Подільський (Камінецький) – 122, 131, 132, 143, 144
- Вадбольські, кн. – 67
- Ваповський Б.* – 13, 19, 194, 197, 278
- Василь Васильович Темний, вел. кн. Московський – 183
- Василь Іванович, вел. кн. Московський – 273
- Василь Корибутович, кн., вигаданий – 38
- Василь Коріатович, кн. – 74
- Василь Семенович Олельковича, кн. Пінський – 29
- Велицька (Збаразька, Порицька) Фрузяна Федорівна, кнг. – 221
- Вишневецька Агафія, кнг. – див. Збаразька
- Вишневецька (Жилинська) Анастасія Василівна, кнг. – 207
- Вишневецький Дмитро Іванович, кн. – 15, 33, 34, 192
- Вишневецький Іван Михайлович, кн. – 20, 158, 201, 203-205, 209-211, 225
- Вишневецький, Ієремія Михайлович, кн. – 15,

- Вишневецький Костянтин Іванович, кн. – 87
Вишневецький Михайло І Васильович, кн. – див. Збаразький
Вишневецький Михайло ІІ Олександрович, кн. – 192, 198
Вишневецький, Міхал, кн., кор. Польський – 15
Вишневецький Олександр Михайлович, кн. – 40, 201, 203-205, 208-211
Вишневецький Федір (Федько) Михайлович Старший, кн. – 201, 203, 205, 207-211, 221, 225
Вишневецький Федір Михайлович Молодший, кн. – 87, 172, 201, 203, 205, 209-211, 221, 225
Вишневецький Януш Костянтинович, кн. – 72, 73
Вишневецькі, кн. – 10, 11, 15-17, 20-25, 28, 31, 33, 35, 36, 38-44, 46-48, 56, 68, 70, 72, 73, 77, 85, 104, 147-149, 159, 192, 196, 199-201, 205-209, 211, 219
Вільфін Петро, ст. Подільський – 143
Вінницька N, кнг. Андріанова – 79
Вінницький Андріан, кн. – 79
Вінницький (Божський) Василь, кн. – 78, 79, 103, 120, 232
Вінницькі (Божські), кн. – 79, 104, 115, 120
Вітовт-Олександр Кейстутович, вел. кн. Литовський – 10, 28, 30, 36, 38, 57, 80, 85, 108-113, 115-117, 121, 129
Вітонізський Оножко – 174
Владика (Збаразька) Марина Василівна (22) – 158, **225**
Владика Івашко Яцькович, писар вел. кн. Олександра – 225
Владислав І Локетек, кор. Польський – 107
Владислав ІІ Ягайло Ольгердович, кор. Польський, найвищий кн. Литовський – 18, 21, 36, 42, 54, 57, 58, 85, 86, 103, 105-108, 113, 114, 116, 117, 120-122, 124, 127-129, 132, 134, 136, 139
Владислав ІІІ Варненчик, кор. Польський і Угорський – 136-140, 143, 144, 150-153
Владислав, кн. Опольський, кн. Русі (Галицької) – 103
Владовський (*de Wladowcze*) Стефан (Стецько) Сілезець – 143, 144
Влостовський Дерслав, ст. Подільський – 139, 141
Войтович Л. – 25, 105
Володимир-Борис Святославич, кн. із Чернігівських – 102
Вольський М. – 195

Вольф Ю. – 22, 23, 43, 53, 55, 75, 78, 83, 170, 197, 203-205, 209, 210, 214, 215, 255

Воронецький (Збаразький) Война Федорович, кн. – 88, 221

Воронецький (Збаразький) Юрій Федорович, кн. – 88, 221

Воронецькі (Корибут-Воронецькі), кн. – 15, 16, 36, 67, 101, 188

Ворховицький (*de Workowycze, Worchouicze*) Яцько, шляхтич перемишльський – 235

Вретецька (Збаразька) Анна Семенівна – 216

Вретецький Якуб, землянин волинський – 216

Всеволод II Кирило Ольгович, вел. кн. Чернігівський, Київський – 93, 94

Всеволод III Данило Святославич Чермний, вел. кн. Чернігівський, Київський – 94, 95, 99-102

Гаврило Мстиславич, кн. із Чернігівських – 101

Гагаріни, кн. – 67, 96

Гаштовт Ольбрахт, воєвода Віленський – 198

Гваньїні О. – 13, 19, 37, 38

Гдашицький (*Gdassyczsky*) Івашко – 263

Гедимін, вел. кн. Литовський – 20, 35, 39, 44, 48, 67, 69, 72, 73

Гедиміновичі, династія кн. Литовських – 20, 28, 29, 35, 39, 40, 45, 47, 56-58, 62, 67-69, 73, 74, 80, 112

Герасим, єпископ Холмський – 212

Гербортові з Добромиля, з Брухнал, з Фельштина (*Herbothovye de Dobromyl, Herborthovye de Bruchnal, de Phelstyn*) Миклаш (Миколай) і Зебрид, шляхтичі перемишльські – 241, 254-256

Гербурт (Гербултович) Фрідуш – 142

Гербурти (Гербортові), польські пани – 35, 72, 142, 254-257

Гетавтович Миколай, верховний постільничий литовський – 82

Гйба Миколай, писар Кам'янецький – 143

Глан (Лан), кметь із Коморовичів – 246, 247

Глинський Богдан, кн., намісник Путивльський – 173

Глинський Михайло, кн. – 273

Гліб, шляхтич перемишльський, його дочки Хемка і Анула – 234

Гліб Зеремійович, боярин – 91

Гліб Ольгович, кн. із Чернігівських – 101

Гліб-Пахомій Святославич, вел. кн. Чернігівський – 99

Гліб Святославич, вел. кн. Смоленський – 110

- Глібовичі, кн. Мінські – 76
Гнат (*Hynath*), селянин-утікач із с. Новоселці – 260
Голенка Митко Олександрович, намісник Путивльський – 173
Гольшанська (Друцька?) Агрипина, кнг. Івана Ольгимонтовича – 112
Гольшанська (Збарзька) Анастасія Семенівна, кнг. Семена Юрійовича (23) – 36, 145, 167-169, 171, 176, 179, 180, 188, **226-230**, 275
Гольшанська Тетяна Семенівна, кнж. – див. Острозька
Гольшанська Уляна, кнж., дружина вел. кн. Вітовта – 110, 111
Гольшанський Андрій Іванович, кн. – 112
Гольшанський Іван Ольгимонтович, кн. – 109, 110, 112, 113
Гольшанський Михайло Іванович, кн. – 57, 58, 109, 129, 130
Гольшанський Олександр Юрійович, кн. – 176, 227-230
Гольшанський Ольгимонт-Михайло, кн. – 109, 113
Гольшанський Павло Олександрович, кн., біскуп Луцький – 230
Гольшанський Семен Іванович, кн. – 57, 58, 62, 109
Гольшанський Семен Юрійович, кн. – 29, 30, 36, 145, 168-171, 175, 176, 179-181, 189, 190, 194, 226-229
Гольшанський Юрій Семенович, кн. – 29, 109, 113, 169
Гольшанський-Дубровицький, кн. – 31
Гольшанський-Дубровицький Юрій Іванович, кн. – 169, 176, 228, 229
Гольшанські, кн. – 29, 62, 74, 109, 113, 176, 228-230
Городоцький Володко Давидович, кн. – 58
Гостський Богдан Сенкович, ключник луцький – 177
Гощовський (*de Hosszow*) Петро, шляхтич перемишльський – 239, 240
Григорій, єпископ Холмський – 212
Гридько, писар пана Семена Григоровича – 185
Грималовичі, земляне дорогичинські – 150
Гринь Якимчич, кметь із Боршівців – 246, 247
Гриськів В. – 24
Грицько Данилович, маршалок кн. С. Ю. Гольшанського – 145
Гроховецький Петро, суддя перемишльський – 234
Грушевський М. – 51, 89
Гувакова О. – 272
Гумовський М. – 159, 164

- Давид, єврей – 236
Давид Ольгович, кн. Новгород-Сіверський (?) – 101
Давид (Данило)-Дашко Федорович, кн., вигаданий син Федора
Корибутовича – 36-39, 42
Давидовський Остафій – 114
Давидовський Станіслав – 193
Данило Романович, кн. Галицький, Володимирський – 90, 92
Данило-Дашко Федорович, кн., вигаданий – див. Давид-Дашко
Данилович I. – 9, 53, 58, 111, 122
Дашкевич М. – 88
Де-Витте Є. – 43, 76, 81
Децій Й. Л. – 13, 19, 197, 198, 200, 204
Джусич Богдан, землянин волинський – 177, 178
Джусич Ванько – див. Кирдейович
Джусич Івашко, землянин волинський – 177
Джусич Ігнат, землянин волинський – 177
Джусич Олехно – див. Кирдейович
Джусичі, земляне волинські (див. також Кирдейович) – 177, 178
Дичко Івашко Васильович – 160, 161, 177, 181
Дієв М. – 272
Длугош Ян – 12, 13, 18, 19, 21, 42, 59, 60, 85, 86, 124, 127, 128,
131-134, 139-142, 158
Дмитро Ольгердович Старший, кн. Брянський – 49
Добровольська В. – 45
Довгїрд, литовський пан, ст. Подільський – 121
Долбинич (Котеневський) Іван Шулга, землянин, вїт Вінниць-
кий – 195, 196
Долгоруков П., кн. – 273
Друцька (?) Агрипина, кнж. – див. Гольшанська
Друцька (?) Анна, кнж. – див. Анна, вел. кнг. Вітовта
Друцький Богдан Васильович, кн. – 174
Друцький Василь Семенович, кн. – 58, 122, 134
Друцький Глїб Кїндирикович, кн. – 58
Друцький Григорій Семенович, кн. – 57
Друцький Дмитро Михайлович, кн. – 112
Друцький Іван Семенович Баба, кн. – 57, 58

Друцький Іван Семенович Путята, кн. – 52, 57, 58, 122

Друцький Лев Дмитрович (?), кн. – 111, 112

Друцький Семен Дмитрович, кн. – 112

Друцькі, кн. – 57, 58, 74, 112

Жеславські, кн. – див. Заславські

Жигимонт (Сигізмунд) I, кор. Польський і вел. кн. Литовський – 19, 55, 89, 114, 117, 143, 146, 171, 175, 176, 179, 182, 193, 196-198, 200, 201, 220, 225, 227, 229

Жигимонт (Сигізмунд) II Август, кор. Польський і вел. кн. Литовський – 39, 48, 55, 87, 114, 175, 191

Жигимонт (Сигізмунд) Кейстутович, кн. Стародубський, вел. кн. Литовський – 28-29, 38, 52, 57-61, 82, 124, 129, 132, 134, 135, 151

Жигимонт (Сигізмунд) Корибутович, кн. Новгород-Литовський – 29, 36, 44, 50, 55, 66

Жуков I. – 100

Зазуляк Ю. – 255

Замойський Ян – 10, 18, 19, 62, 72-74, 133, 135, 143

Заславські (Жеславські), кн. в Білорусі – 29, 56

Заславські (Жеславські), кн. на Волині – 31

Збаразька-Вишневецька (Полубенська) Агафія Андріївна (?), кнг. (15) – 10, 158, **201-209**

Збаразька (?) Агрифіна, кнг., схимниця – 149, 186

Збаразька (Мстиславська) Анастасія Михайлівна, кнг. – 39, 68

Збаразька Анастасія Семенівна, кнж. (23) – див. Гольшанська

Збаразька Анна Семенівна, кнж. – див. Вретецька

Збаразька Анна Солтанівна, кнж. (25) – 11, 186, 187, 191, 192, 230, **231**

Збаразька (Порицька) Барбара, кнг. (19) – **220**, 221

Збаразька (Цебровська) Катерина Петрівна, кнг. (18) – 10, 214, **216-219**

Збаразька Марина Василівна, кнж. (22) – див. Владики

Збаразька Марія (?), кнг. (8) – **157-159**, 165

Збаразька (Козечанка) Марія, кнг. – 141

Збаразька Марія Михайлівна, кнг. (9) – див. Ровенська

Збаразька Марія Солтанівна, кнж. (24) – див. Четвертенська

Збаразька Маруша Миколаївна, кнж., пані Загоровська – 141

- Збаразька Фрузяна Федорівна, кнж. – див. Велицька
- Збаразька N Василівна, кнж. (21) – див. Стретовича
- Збаразький (?) Авксентій, схимник – 211
- Збаразький Андрій Семенович, кн. – 197, 213, 215, 216
- Збаразький, Василь І Іванович, кн. (5) – див. Несвізький
- Збаразький Василь II Васильович, кн. (9) – 9, 19, 21, 23, 29, 36-38, 42, 147-149, 154, 155, **156**-161, 163-165, 167, 171, 183-185, 187-190, 196, 211, 213, 215, 224, 225, 273, 275, 276
- Збаразький Єжи (Юрій) Янушевич, кн. – 68
- Збаразький Іван Іванович, кн. – 275
- Збаразький Іван Іванович Менший, кн. – 275
- Збаразький Іван Петрович, кн. – 8, 274, 275
- Збаразький Миколай Андрійович, кн. – 215
- Збаразький (Вишневецький) Михайло Васильович, кн. (15) – 10, 11, 18, 22, 25, 29/30, 157-159, 163-168, 171, 182, **188**-198, 200-210, 213-216, 219, 220, 222-226, 230, 276
- Збаразький Михайло Іванович, кн. – 275
- Збаразький Олександр Федорович, кн. – див. Порицький
- Збаразький Петро Васильович (?), кн. (17) – 9, 188, **275**, 276
- Збаразький Петро Іванович, кн. – 275
- Збаразький (Збарецький) Петро Іванович, кн. – 276
- Збаразький (Несвізький, Колоденський) Семен Васильович, кн. (9) – 10, 16, 25, 30, 33, 36, 38, 84, 105, 145-149, 154-159, **160**-168, 170-174, 176, 179-185, 187-191, 197, 213, 215, 220, 222-224, 226, 275, 276
- Збаразький (Несвітський) Семен Васильович Солтан, кн. (10) – 8, 11, 20, 25, 27, 38, 41, 84, 118, 121, 147, 149, 151, 154-159, 163, 165, 171, **182**-187, 189, 191, 213, 215, 230, 231, 271-276
- Збаразький Семен Васильович (Старший), кн. (16) – 159, **211**-215, 276
- Збаразький (Маневський, Мань) Семен Васильович, кн. (18) – 10, 159, 172, 190, 211, **213**-216, 219, 276
- Збаразький Семен Васильович Менший, кн. (20) – 159, 166, 171, 172, 182, 188-190, 192, 211, 212, 214-216, 220, **222**-224, 276
- Збаразький Стефан Андрійович, кн. – 19, 35, 39, 48, 68, 72
- Збаразький (Порицький) Федір (Федько) Васильович, кн. (19) – 159, 167, 172, 173, 182, 189, 190, 214, **219**, 220, 276
- Збаразький (Збарецкой) Федір Петрович, кн. – 277

Збаразький Юрій Андрійович, кн. – 63

Збаразький Януш Миколайович, кн. – 68, 141, 222

Збаразькі, кн. – 7-10, 13, 15-43, 46, 48, 50, 51, 56, 63, 66, 68-70, 72, 73, 75, 77, 78, 81, 83-85, 87, 104, 118-120, 142, 144, 147-149, 151, 154, 155, 158, 159, 163, 164, 166-168, 183-185, 187-190, 198, 211, 212, 214-219, 223, 230, 275, 277

Збаразькі (Збарецькіе), кн., московська гілка – 8, 20, 188, 274-277

Звягольський Іван Борисович, кн. – 105

Звягольські, кн. – 105

Зотов Р. – 100

Іван III Васильович, вел. кн. Московський – 271, 272

Іван Володимирович, кн. Бельський – 57, 58

Іван Євлашкович, кн. – 80

Іван Іванович Молодий, вел. кн. (співправитель) Московський – 271, 272

Іван (Івашко) Корибутович, кн. – 42, 45, 46, 55, 56, 66, 80

Іван Мстиславич, кн. із Чернігівських – 101

Іван Святославич, кн. Вяземський (зі Смоленських) – 57

Іван Титович, кн. Козельський – 98

Іван, священник-«батюшка» з Губичів (*de Hwbicz*) – 257

Ігор-Георгій Святославич, вел. кн. Чернігівський – 100, 102

Ігоревичі, сини Ігоря Святославича – 100

Ізяслав Інгварович, кн. Луцький (?) – 96

Ізяслав I Ярославич, вел. кн. Київський – 77

Ізяслав IV Мстиславич, вел. кн. Київський – 90

Ілля (Ілляшка), воєвода Молдавський – 129, 140

Інгвар Ярославич, кн. Луцький – 96

Іоанн (чи Конан), ігумен, духівник кн. Семена Солтана Збаразького – 185

Іона, митрополит Київський (Московський) і всієї Русі – 182

Йонинас І. – 111

Казимир III Великий, кор. Польський – 103

Казимир IV, кор. Польський і вел. кн. Литовський – 27, 33, 40, 41, 82, 109, 150-153, 161, 163, 167, 169, 170, 173, 176-178, 189, 193, 205, 215, 220, 223, 224, 242, 254, 257

- Казимир Корибутович, кн., вигаданий – 36
Каменецька (Сєнєньська з Олеська) Ядвіга, воєводина Подільська – 217, 218
Каменецький Мартін, воєвода Подільський – 199, 217, 218
Каменецький Ян, воєводич Подільський – 192, 218
Кантецький К. – 43
Карамзін М. – 99
Карачево-Козельські, кн. з Чернігівських – 97, 98, 102, 207
Кашианов С. – 272
Квашинін-Самарін М. – 100
Кейстут Гедимінович, кн. Троцький, вел. кн. Литовський – 38, 48
Кемліч, польський шляхтич – 127
Кибалюк М. – 104
Кирдейович Васько, пан волинський – 108, 109
Кирдейович Грицько, ст. Холмський – 132-134, 232
Кирдейович Іван (Ванько) Джусич із Квасилова, каштелян Холмський – 160-162, 178, 182
Кирдейович Олехно Джусич, пан волинський – 162, 185
Кішка Станіслав, пан литовський – 66
Кішка Семен – 196
Кішки, пани литовські – 81
Клавко – див. Гетавтович
Клим, підданий Маргарити Болановицької – 240
Кміта Олександрович, намісник Вінницький – 173
Кміта з Собеня, з Вишніча (*Kmytha de Sobyen, de Vysznycze*)
Станіслав, каштелян Перемишльський – 251-253, 261-270
Кміти (Тарновська) Катруся (*Kathruscha de Tharnow*) – 262
Кобринська Феодора (Федка) Іванівна, кнг. – див. Рогатинська
Кобринський Іван Семенович, кн. – 202, 224
Кобринські, кн. – 29, 56
Козека Федір Васильович, кн. – 141
Козеки, кн. – 141
Козельські, кн. з Чернігівських – див. Карачево-Козельські
Козечанка Марія, кнж. – див. Збаразька
Козинська Марія Михайлова, кнж. Гольшанська – 88
Колоденський Семен Васильович, кн. – див. Збаразький
Конарзовський (*de Conarzew*) Іоанн – 144
Конєцпольська (Тенчинська, *de Thoczyn*) Барбара – 259, 260

- Конецпольський Предбор, ст. Перемишльський – 250, 251, 260
Конецпольський Станіслав, ст. Перемишльський – 260
Конецпольський Якоб, ст. Перемишльський – 254, 257
Конечний Ф. – 111
Конрад, кн. польський – 91
Корецькі, кн. – 31, 56
Корибут-Воронецький, кн. – 67, 74, 96, 97, 101
Корибут-Дмитро Ольгердович, кн. Новгород-Литовський, Новгород-Сіверський – 9, 19-21, 35-41, 44, 45, 48-53, 55, 56, 58, 64, 66, 68-70, 72-77, 81, 105, 106, 147
Коріат-Михайло Гедимінович, кн. Новгород-Литовський – 47, 48, 72, 73, 77
Коріатовичі, кн. Подільські – 47, 72-74
Корманицький Рамсх (*Ramsch de Cormanycze*) – 258
Костянтин Коріатович, кн. Подільський – 74, 78, 79
Кот, пан литовський – 208
Котович Івашко – 207
Котович Михайло – 208
Котович Петро – 207, 208
Котович Шандро – 207
Котовичі, пани (бояри) литовські – 207, 208
Коцебу А. – 53, 54, 136
Коялович Віюк В. А. – 13, 21, 38, 75, 76, 99, 105
Кривецький Дерслав, уповноважений С. Кміти – 269
Кривецький (*de Krzywca*) Рафаель, шляхтич перемишльський – 237, 238
Кромер М. – 13, 19, 51, 52, 105, 107, 158, 194, 278
Кропоткіни, кн. – 67, 96
Крошинський Костянтин Федорович, кн. – 98
Крошинські, кн. – 98
Крупович М. – 139
Крупський Яронім, шляхтич волинський – 208
Куза А. – 83
Кулеша Я. – 212
Кунрат, війт або князь із Брілінців (*Scoltetus seu Knyas de Brilincze*) – 239
Курозвонк із, Кшеслав, ст. Луцький – 108
Куртика Я. – 25, 116, 117, 140

Курцевичі, кн. – 48

Кучинський С. – 46

Кучукович Войтех, маршалок кор. Олександра – 198

Лабунський Богуфал, землянин волинський – 214, 215

Лабунський Зенко – 215

Ландзєс Г., посол Тевтонського ордену в Литві – 128, 129, 132

Ланцкоронський Станіслав, староста Кам'янецький – 199

Леонтович Ф. – 21, 23, 27, 28, 33, 42, 43, 75-77, 81, 85, 141

Лєвіцький А. – 132, 140

Лингвеній-Семен Ольгердович, кн. Мстиславський – 28, 57, 58

Литвин, чоловік Стефана Святопелка з Завади – 258

Ліцкевіч О. – 62, 82, 106, 111, 112

Лобанов-Ростовський О., кн. – 43, 96

Лобанови-Ростовські, кн. – 67

Ловмянський Г. – 111

Луковицький (*de Lukowicze, de Lyvthkovycze*) Павло, посланець кнг. Я. Передільницької – 248, 249

Лукомський Іван, кн. – 186

Лукомський Іван Іванович, кн. – 186, 231

Лукомські, кн. – 231

Луцевичі, селяни – 183

Любарт-Дмитро Гедимінович, вел. кн. Володимирський і Луцький – 48, 109

Любич Васько, королівський писар – 163

Любімов С. – 44

Любомирські, кн. – 22, 151

Ляховські, пани волинські – 220

Мазовецькі, кн. – 132

Максим, архімандрит Шартомський – 272

Маневський (Мань) Семен Васильович, кн. – див. Збаразький

Марія, кнг. Пінська, дружина кн. Семена Олельковича – 29

Марія Андріївна Лукомська, кнж., вигадана дружина вел. кн.

Вітовта – 110

Марія Корибутівна, кнж. – 49, 66

Марко, піп із Рудохонців/Радохоничів (*de Rudochoncze, Radochonicze*) – 237, 238

- Массальський Якуб, воєвода Новгородський, вигаданий – 205
Маярчак С. – 86
Мелешко, чоловік із Ошків (*homine de Oszko Meleskone*) – 240
Мельштинський Спитко, володар Подільський – 103, 116
Менглі-Гірей, хан Кримський – 194, 200
Меховський М. – 13, 19, 194
Миколай, возний Перемишльського суду – 244, 246, 247, 258
Миколайко Рокгаснович – 150
Микулинський Богдан – 117
Микулинський Іван Богданович – 117
Микулка, уповноважений у Незанковичах (*procuratore in Nyezankowicze*) – 240
Михайло Всеволодович, вел. кн. Чернігівський, Галицький, Київський – 90, 91, 94, 98, 101, 102
Михайло Євнутійович, кн. Заславський – 29, 58
Михайло Жигимонтович, кн. Литовський – 57
Михайло Омелькович, кн. Слуцький – 29
Михайловський В. – 103
Мишко, селянин – 192
Мицько І. – 24
Міхочінський (із Міхочіна) Якуб Трестка – 127
Мішковський Сташко – 135
Мнішек Кароль, граф із Вишневеця – 20
Мокосійович Дениско – див. Мукосієвич
Молчановський Н. – 22, 53, 103
Монивідович Івашко, ст. Кременецький і Брацлавський – 142
Мономаховичі, лінія династії Рюриковичів – 96, 105
Монтигірдовича Анна, дочка кн. Федора Корибутовича – 65, 66
Монтигірдович Петро (Петраш), пан литовський – 65, 67
Монтигірдович Петро Янович, ст. Луцький, воєвода Троцький – 65, 66, 146
Монтовтович Михайло, ст. Луцький – 33, 146, 155, 156, 163, 166, 177
Мосальська Анна, кнг. – 158
Мосальська Тетяна, кнг. – 158, 203
Мосальський Михайло Васильович, кн. – 158, 203
Мосальський Юрій Святославич, кн. – 98
Мосальські (Массальські), кн. – 23, 28, 67, 96, 97, 101, 158

- Мстислав, кн. Карачевський і Козельський – 97, 98
Мстислав I Федір Володимирович, вел. кн. Київський – 96
Мстислав II Пантелеймон Святославич, вел. кн. Чернігівський – 96-98, 101
Мстиславська Анастасія Михайлівна, кнж. – див. Збаразька
Мстиславський Федір Михайлович, кн. – 55
Мстиславські, кн. – 28, 30, 56
Мстиуй, вельможа польський – 91
Мукосійович (Мокосійович) Дениско, пан волинський – 40-43, 152-154
Мукосії, бояри волинські – 42, 75
Мухаммед-Гірей, хан Кримський – 199, 200
Мушата Іван, пан волинський – 144
- Наримонт-Гліб Гедимінович, кн. Пінський, Полоцький – 48
Нарушевичівна Анна, кнг. Вишневецька, вигадана – 204
Немирович Миколай, пан литовський – 82
Немирівна Марія – див. Чорторийська
Немирич Война Яків, старостич Луцький – 169, 170, 182
Несвідський (Несвітський) Болтрмей – 84, 150
Несвідський Василь – 150
Несвідські (Несвітські), земляне дорогичинські – 24, 84, 150
Несвізька Анастасія, кнг. (3) – **118**, 148
Несвізька Анастасія Іванівна Мушати, кнг. (7) – **144**, 145
Несвізька-Збаразька Анна, кнг. (5) – 148, **155**, 186
Несвізький (Збаразький) Василь I Іванович, кн. (5) – 7, 8, 120, 145, **147**-155, 159, 186, 187, 215, 273, 275
Несвізький Григорій (2) – 21, 56, 74, 75, 79, 80, 84, **105**, 106, 119, 120
Несвізький Данило Васильович (?) (11) – див. Несвіцький
Несвізький Іван, кн. (3) – 7, 10, 26, 27, 44, 45, 56, 62, 63, 74-77, 79, 80, 84, **105**, 106, 113-115, 118-120, 147-149, 186, 232
Несвізький Іван (Івашко) Іванович (?), кн. (6) – див. Несвіцький-Передільницький
Несвізький Семен Васильович, кн. (9) – див. Збаразький (Колоденський)
Несвізький (Несвітський) Семен Васильович Солтан, кн. (10) – див. Збаразький

Несвізький Федько Іванович (?), кн. (4) – 7-10, 15, 18, 19, 21-26, 39-48, 50-65, 67, 69, 72-76, 78-85, 103, 106, 115, **119**-142, 144-149, 151, 153, 166, 232, 233, 273

Несвізький (Несвіжський) Юрій, кн. (1) – 18, 76, 77, 83, 90, 92, 96, 101, **105**

Несвізький Юрій, кн., неіснуючий – 106, 120, 232

Несвізький Юрій Федькович, кн. (7) – 8, 120, 121, **144**-146, 148, 166, 181, 182

Несвізькі, кн. – 8-10, 15, 16, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 36, 40, 45, 50, 56, 66, 67, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 85, 87, 96, 97, 101, 102, 104, 105, 117, 119, 120, 144, 147, 164, 187, 232, 271, 273, 275; окремо виділені Несвіцькі (російська гілка) та Несвіцькі-Передільницькі

Несвіцький Василь Васильович Ляпун, кн. – 274

Несвіцький Василь Данилович, кн. (26) – 8, 9, 84, 187, **272**-274

Несвіцький Данило Васильович (?), кн. (11) – 8, 9, **187**, **273**-276

Несвіцький Данило Васильович Марамук, кн. – 274

Несвіцький Іван Данилович, кн. (27) – 8, 9, 84, 187, **272**-274

Несвіцький Іван Данилович, кн. – 274

Несвіцький Іван (Іванець) Іванович, кн. – 274

Несвіцький Тимофій (Тимошка) Іванович, кн. – 274

Несвіцький Федір (Федорець) Данилович, кн. – 274

Несвіцький Юрій Якович, кн. – 274

Несвіцький Яков Іванович, кн. – 274

Несвіцькі, кн., гілка в Росії – 8, 10, 16, 17, 20, 187, 271, 274, 276

Несвіцька-Передільницька N Іванівна, кнж. (14) – див. Радилівська

Несвіцький-Передільницький Іван (Івашко) Іванович (?), кн. (6) – 26, 55, 66, 114, 115, 133, **134**, 147, 148, **232**-240, 244, 246-248, 255, 265, 266, 273

Несвіцький-Передільницький Михайло (Михалко) Іванович, кн. (13) – 148, 240-243, 250, 253-258, **263**-271

Несвіцький-Передільницький Яцько (Іван, Івашко) Іванович, кн. (12) – 148, 240-247, 249, 250, 253, **254**-263, 266, 269-271

Несвіцькі-Передільницькі, кн. – 11, 12, 16, 17, 23, 26, 233, 238, 241-243, 255-258, 261, 263, 265, 266, 268, 273

Несвіцький Богущ, землянин луцький – 150

Несвіцькі (Несвідські), земляне луцькі – 24, 84, 85, 150

Несецький К. – 20-22, 38, 40, 41, 72, 105, 217

Новосильсько-Одоевські, кн. – 29, 30

Овлочимський Олександр, кн., ст. Пінський, вигаданий – 204/5

Огінський із Козельська Богдан, кн. – 98

Огінський Матвій Богданович, кн. – 98

Огінські з Козельська, кн. – 98, 99, 207

Однороженко О. – 11, 160, 164, 231

Одрованж Петро, воєвода Руський – 116, 234

Окінфов Єсип Дмитрович – 182

Окольський Ш. – 38, 41

Олег I Михайло Святославич, вел. кн. Чернігівський – 77, 92-94

Олег II Костянтин Святославич, вел. кн. Чернігівський – 101

Олександр [Іванович], кн., свідок – 185

Олександр (Олелько) Володимирович, кн. Слуцький, Київський – 29, 57, 58, 82

Олександр Казимирович, вел. кн. Литовський, кор. Польський – 65, 174-177, 179, 193-196, 198, 207, 212, 225, 227, 229

Олександр Ольгович, кн. із Чернігівських – 101

Олексій, єпископ Луцький – 164

Олексій (Збаразький?), єпископ Холмський (?) – 20, 211, 212

Олельковичі (Слуцькі), кн. – 28, 29, 56

Олена, дружина Терешка, кметя з Бибел – 246-249

Олехно Дмитрович, ст. Луцький – 10, 62, 106-109

Олехнович Петро, пан волинський – 174, 175

Олешко, слуга кнг. Марії Ровенської – 180

Ольгерд, вел. кн. Литовський – 29, 39, 48, 57, 62, 98, 206

Ольговичі, династія кн. Чернігівських – 9, 15, 19, 76-78, 90, 93, 97, 99-102, 207

Омелян, слуга кн. С. Збаразького – 185

Онацко, селянин – 166, 182

Оріховський Олександр, уповноважений С. Кміти – 267

Остероде, комтур Тевтонського ордену – 130-133

Острозька, Беата, кнг. – 160

Острозька, Єлизавета (Гальшка), кнж. – 160

Острозька (Гольшанська) Тетяна-Ганна Семенівна, кнг. – 36, 146, 179, 181, 197, 227, 229, 230

Острозький Василь Костянтинович, кн. – 222

- Острозький Ілля Костянтинович, кн. – 222
 Острозький Костянтин Іванович, кн. – 30, 36, 146, 170, 171, 173-175, 179-182, 196-198, 200, 204, 213, 220, 222, 224, 227-230
 Острозький Михайло Данилович, кн. – 80
 Острозький Федір Данилович, кн. – 27, 62, 80, 108, 113, 124
 Острозькі, кн. – 17, 20, 31, 33, 62, 160, 167, 168, 172, 185, 215
- Пакослав, вельможа польський – 91
 Пантелеймон Мстиславич, кн. Карачевський – 98
Папа І. – 73, 74
Папроцький Б. – 36-39, 42, 69, 278
 Патрикій Корибутович, кн., вигаданий – 38
 Пацова Феодора Іванівна – див. Рогатинська
 Пацович Юрій, пан литовський – 202, 224
Пашин С. – 26, 255, 271
 Передільницька (Бибельська) Ярохна, кнг. (6) – 66, 114, 115, 232-238, 240, 241, 243-256, 259, 261-263, 268, 270
 Передільницькі, кн. – див. Несвіцькі-Передільницькі
 Петро, біскуп Перемишльський – 234
 Петро Влодкович – див. Харбіновичий
Петрушевич А. – 212
Перадзка К. – 86
 Пилецький (*de Pylcza*) Ян, генеральний воєвода Русі та ст. Перемишльський – 268
 Пінський Олександр Іванович Нос, кн. – 58, 130-135
 Пінські, кн. – 29
 Плаксич Лев, кн. – 80
 Плаксич Русан, кн. – 80
 [Плешовицька], Чеська Маргарита-Катерина Андрійова – 238
 Плешовицький, Чеський, Фредро/Фрідро з Новоселців (*de Pleszowycze, de Czeszky, Ffredro de Nowossiselcze, Nowosyelcze, Fridro de Plesovicze*) Андрій (Индрих), шляхтич перемишльський – 234, 238, 260, 261
 Плешовицький (*de Pleszowycze*) Фрідрон – 234, 238
 Плешовицький Фрідрух – 234
Покрасс Ю. – 70
 Покотило, боярин пана О. Шиловича – 174
 Покотилович Іван, слуга кн. К. Острозького – 180, 181

- Полехов С. – 9, 10, 26, 52, 106, 121, 122, 124, 132, 140
Полозович Семен – 173
Полозович Щасний, дворянин господарський – 195
Полубенська Агафія, кнж. – див. Збаразька-Вишневецька
Полубенська Анна, кнж. – див. Стретовича (Березовецька)
Полубенська N, кнж. – див. Прихабська-Друцька
Полубенська N Боговитинівна, кнж. – 206, 207
Полубенський Андрій, кн. – 205-207
Полубенський Василь Андрійович, кн. – 207
Полубенський Федір, кн. – 207
Полубенські, кн. – 207
Порицька Барбара – див. Збаразька
Порицький Олександр Олександрович, кн. – 222
Порицький-Збаразький Олександр Федорович, кн. – 88, 220-222
Порицький Федько Васильович, кн. – див. Збаразький
Порицькі, кн. – 15, 23, 36, 188
Потоцький П. – 73
Прихабська-Друцька (Полубенська) N Андріївна (?), кнж. Андрія Костянтиновича – 202, 206, 209, 224
Прихабська-Друцька Марина Андріївна, кнж. – 203
Прихабський-Друцький Андрій Костянтинович, кн. – 201, 202
Пронські, кн. – 30, 225
Прохаска А. – 23, 44, 49, 54, 60, 81, 82, 111
Прохницький Олександр – 271
Пузина Глушонок Іван Іванович, кн. – 98
Пузина Ю., кн. – 24, 44-50, 52-57, 59-62, 64, 66, 67, 80, 81, 105, 106, 123, 153, 154
Пузини з Козельська, кн. – 67, 96-99, 101, 207
Пуласький К. – 42
Путятіни, кн. – 67
Пфафендорф А., тевтонський рицар – 129
- Равіта-Гавронський Ф. – 24, 45, 72, 73, 77, 81
Радзімінський Люба З. – 24, 26, 43-45, 49, 51, 57, 59, 61, 75, 119, 232, 233
Радивили, пани литовські – 81
Радивилович Миколай, воєвода Віленський – 202, 224
Радивиловича Зофія – див. Рогатинська

- Радиловська (Несвіцька-Передільницька) N Іванівна (14) – 271
Радиловська (Прохницька) Анна-Федька Олександрівна – 271
Радиловський (*de Radylovycze*) Георгій (Юрій) – 266-271
Радиловський Івашко, син Климашко – 271
Радиловський (*de Radilowicze*) Костько – 271
Радиловський Михайло – 266, 267, 271
Радиловські (*de Radylovycze, Radylowszczy*), шляхтичі перемишльські – 267, 270, 271
Радовицькі, пани волинські – 220
Радчик Микула, боярин литовський – 224
Ржевські, дворяни – 67, 96
Ритвянський (з Ритвян) Дерслав, польський пан – 152, 153
Ричка В. – 92
Риботицький (*de Riboticze*) Васько, підсудок перемишльський – 237
Ровенська-Збаразька (Степаньська) Марія Михайлівна, кнг. (9) – 17, 25, 33, 146, 149, 160, **168**-182, 188-190, 213, 215, 220, 223, 224, 226, 230, 275
Рогатинська Феодора (Федька) Зофія Іванівна, кнг. Кобринська, пані Пацова, пані Радивилова – 201-206, 208, 224
Рогатинський Іван, пан – 202, 203, 206, 224, 225
Рогатинський Матіас, міщанин львівський – 166
Рогерій, магістр – 90, 92
Роман Федорович, кн. Кобринський – 62, 108
Роман, слуга кн. С. Збаразького – 185
Роман Чюс – 164
Ростислав-Іван Ярославич, кн. Сновський (із Чернігівських) – 99
Русин Ізупович/Юсупович (чи Куцкович), пан волинський – 185
Русинович Андрушко, земянин луцький – 174
Рюриковичі, династія – 40, 46, 67, 74, 77, 78, 90-92, 96, 111
Рязанські, кн. – 30

Саввов Р. – 9, 69, 72, 74
Сакович (пом. Ісакович) Андрій, пан литовський – 207
Сангушко Федорович, кн. Кошерський – 135, 152, 153
Сангушкович Андрій Олександрович, кн. – 195
Сангушкович Олександр, кн. – 157, 163
Сангушковичі (Кошерські), кн. – 29, 31, 48, 56

- Святопелк із Завади (*Szwathopek de Zawada, Swathopelk*) Стефан, хорунжий перемишльський – 258
- Святослав, кн. Яневський (Канівський) – 96
- Святослав Володимирович, кн. із Чернігівських – 102
- Святослав Іванович, вел. кн. Смоленський – 110
- Святослав Інгварович, кн. Шумський – 96
- Святослав II Микола Ольгович, вел. кн. Чернігівський – 100
- Святослав III Михайло Всеволодович, вел. кн. Чернігівський, Київський – 94, 99, 102
- Святослав Титович, кн. Карачевський – 98
- Святослав I (II) Микола Ярославич, вел. кн. Чернігівський, Київський – 77
- Сеїд-Ахмет, хан – 136
- Семен Григорович, пан волинський – 185
- Семен Олелькович, кн. Київський – 29
- Семкович В. – 44, 45, 54-56, 62, 64-66, 119, 120, 159, 164
- Сенютович-Бережний В. – 24
- Сенько Кручек, кметь із Бибел – 247
- Сенько, мельник із Ольшан (*de Olschani*) – 239
- Сигізмунд – див. Жигимонт
- Сильвестр-Сава, єпископ Холмський – 212
- Симеон, єпископ Холмський – 212
- Симон, єврей – 236
- Скарбки, польські пани – 217
- Скарбек Станіслав – 216
- Скарбек Якуб із Гури – 136
- Скарбкова Анна – 216
- Скарбкова Фенна Якубова – 136
- Скорута (Бибельська) Маргарита – 251
- Скорута Олехно – 251
- Слуцький, кн. – 30, 32
- Слуцькі, кн. – див. Олельковичі
- Смогорзовський (зі Смогорзова) Миколай син Мечислава – 127
- Собчук В. – 11, 14, 25, 84, 144, 167, 168, 170, 172, 184, 185, 213-215, 219
- Соколецький Гринько, пан подільський – 79
- Соколовський А. – 42, 43

Сосновський Івашко, королівський нотарій, єпископ Холмський – 212

Соханевич К. – 44, 119

Стадницький К. – 22, 39-42, 75, 83

Стадницький Миколай, шляхтич перемишльський – 234

Старовольський Ш. – 198

Старчевський Є. – 44

Стебельський І. – 212

Степаньська Федька Юршівна, кнг. – див. Шиловича

Степаньський Михайло, кн. – 169

Степаньський Семен Іванович (?), кн. – 108, 109

Степаньські, кн. – 109, 112, 113, 169

Стефан, воєвода Молдавський – 139-142

Стефан Баторій, кор. Польський – 142, 144, 185

Стець, кметь із Корманичів (*de Cormanycze*) – 258

Стецький Т. – 22, 23, 41, 43, 75, 83, 144, 145, 151, 179

Стипулковський Т. – 145, 151

Стретович Іван (Івашко) Олександрович, підскарбій господарський – 201, 202, 205, 224, 225

Стретович Кміта – 202

Стретовича (Збаразька) N Василівна, підскарбієва Івашкова Олександровича (21) – 224, 225

Стретовича Березовецька (Полубенська) Анна Андріївна (?), підскарбієва Іванова Олександровича – 201, 202, 205, 206, 209, 224, 225

Стрийковський М. – 13, 19, 21, 36-39, 41, 42, 46, 48, 50-52, 69, 81, 105, 194, 198, 200, 204, 278

Судимонт, боярин литовський, швагер вел. кн. Вітовта – 111

Сулковська-Курасьова І. – 163

Суша Я., єпископ Холмський – 20, 211, 212

Схалявський Ян, уповноважений К. Бибельського – 243

Тарновський (із Тарнова) Ян, воєвода Краківський – 113

Татіщеві, дворяни – 96

Творовський Ян, польський воєначальник – 199

Тентовський Ян – 24, 47, 66, 78, 79, 106, 114, 120, 232, 233

Терешко, кметь із Бибел – 246-249

Терещук К. – 103

Тесленко І. – 11

Течинський (із Течина) Ян, каштелян Краківський – 113

Тимошець, чоловік служебний – 179

Толочинський-Друцький Юрій Михайлович, кн. – 201, 204

Толочко О. – 92

Трубецькі, кн. – 56

Трусовський-Ланкорський (*Truschowsky, Lankorsky de Truschowicze*) Георгій – 240

Турово-Пінські, кн. – 78, 92

Уляна, черниця, родичка (?) кн. Солтана Збараського – 186

Ушак Миколай – 222

Федір Євлашкович, кн. – 80

Федір Іванович, цар Росії – 272

Федір Корибутович, кн. Лошеський – 19, 22, 24, 29, 36-39, 41-43, 49-67, 69, 75, 123, 147

Федір Коріатович, кн. Подільський – 49-51, 73, 74, 78, 79, 115

Федір Ольгердович, кн. Ратенський – 42

Федір Юрійович, княжич Смоленський – 110

Федька Юршівна – див. Шиловича

Федько Григорович, писар господарський – 225

Фірлей Миколай, великий гетьман Польщі – 199, 200

Фредро з Новоселців Андрій (Индрих) – див. Плешовицький

Хаджі-Гірей, хан Кримський – 157

Хайсіг М. – 160, 165

Халецький О. – 18, 44, 55, 133, 135

Харбіновицький (із Харбінович) Петро Влодкович, ст. Подільський і Теробовльський – 114, 115

Хілкови, кн. – 67, 96

Ходецький (із Ходча) Станіслав, ст. Львівський – 175, 194

Ходкевич Іван, ст. Луцький – 33, 166, 177

Ходкевич Пацко (Павло) – 33, 177

Хопитовський (*de Chopytowa*) Петро, писар (*notario*) – 157

Хотимовський Ян, війт Білозірський, Лепесовський – 87, 89

Хребтович Василь, намісник Володимирський – 170

Худя (*Hwdya*), жінка/селянка панів Конєцпольських – 260

- Цата Семен – 215
Цебровська Анна – 217
Цебровська Анна-Сусанна Петрівна – 217
Цебровська Катерина Петрівна – див. Збаразька
Цебровський Вінцентій Петрович – 217, 218
Цебровський Петро – 217
Цебровські, пани Львівської землі – 217
- Чаманьська І.* – 25, 47, 73, 154, 203, 204, 209, 210
Чаплич Андрій, пан волинський – 185
Чарнявський І. – 83
Чернігівські, кн. – 9, 21, 75, 90, 92, 95, 101, 102, 112
Четвертенська (Збаразька) Марія Солтанівна, кнг. (24) – 11, 187, 191, 192, **230**, 231
Четвертенський Олександр, кн. – 108, 113
Четвертенський Олександр Іванович, кн. – 231
Четвертенський Юрій Михайлович, кн. – 11, 230, 231
Четвертенські, кн. – 28
Чешська Маргарита-Катерина – див. Плешовицька
Чеський Андрій – див. Плешовицький
Чеський (*de Czechí*) Фома – 217
Чорторийська (Немирівна) Марія, кнг. – 169, 170
Чорторийський, Андрій Михайлович, кн. – 30
Чорторийський Михайло Васильович, кн. – 169, 170
Чорторийські, кн. – 29, 31, 56, 170
- Шамицький Іван, посланець кн. Я. Передільницького – 259, 260
Шафранець Петро, ст. Подільський – 116
Шамотульський Вінцентій, ст. Руський (Львівський) – 124, 134, 135, 137
Шаховські, кн. – 67, 96
Швитригайло-Болеслав Ольгердович, вел. кн. Литовський і Руський – 18, 23-26, 28, 36, 37, 51-54, 57-61, 76, 78, 81, 112, 117, 121-125, 128-132, 134-137, 139-144, 151, 160-162, 168, 206, 233
Шилович Олізар, маршалок Волинської землі, ст. Володимирський, Луцький – 156, 163, 168, 169, 173, 174, 180-182
Шиловича Федька Юршівна – 168-170, 173, 174

Юрій Володимирович Довгорукий, вел. кн. Київський – 96

Юрій Лингвенійович, кн. Мстиславський – 57

Юрій Святославич, вел. кн. Смоленський – 110

Юрша, намісник Кременецький – 135, 152, 168, 169

Юхно, селянин – 192

Яблоновський О. – 42

Ягайло Ольгердович – див. Владислав II

Ягеллони, династія – 37, 48

Ядвіга, кор. Польська – 105

Ян Ольбрахт, кор. Польський – 117, 193, 266, 267

Янушева, кнг. – 65

Яковенко Н. – 32, 47

Якубовський В. – 92-95, 100

Якубовський Я. – 45, 82, 83

Ярополк-Гаврило Ярославич, кн. із Чернігівських – 99

Ярослав II Всеволодович, вел. кн. Чернігівський – 102

Ярослав Інгварович, кн. Луцький, Межибожський – 96

Ярослав Лингвенійович, кн. Мстиславський – 58

Ярославич Іван Васильович, кн. Городоцький – 66

Ярославський Спитко, воєвода Руський – 241

Ясинський М. – 244

Яцімірський (*de Iaczimirz et de Vycothy*) Ян, син Фредриха – 237

Додаток I

РОДОВІ ВОЛОДІННЯ ЗБАРАЗЬКИХ за актами 1463–1504 рр.

У таблиці перераховано лише родові, тобто успадковані за чоловічою лінією володіння Збаразьких. Не враховано їхні купівлі, королівські надання та володіння, отримані внаслідок шлюбів.

Володіння князя Василя Васильовича

Володіння князя Семена Васильовича Колоденського та його спадкоємців: княгині Марії Ровенської (вдови), княгині Анастасії Гольшанської (дочки) і князя Семена Гольшанського (зятя)

Володіння князя Семена-Солтана Васильовича (включаючи ті, що належали на пожиттєвому праві його матері)

Володіння князя Юрія Федьковича Несвізького

Володіння князя Михайла Васильовича Вишневецького

Володіння князя Семена Васильовича Маневського, Збаразького

Володіння князя Федора Васильовича

Володіння князя Семена Васильовича Меншого

1463 – дільчий акт між князями Василем, Семеном та Солтаном Васильовичами

1467 – віновий запис князя Юрія Федьковича Несвізького

1472 – заповіт князя Семена Васильовича Солтана

1475 – два дільчі акти між князями Семеном Васильовичем (Колоденським) та Михайлом Васильовичем, щодо спадщини князя Солтана Васильовича

1478 – дільчий акт між князем Семеном Васильовичем (Колоденським) та вдовою князя Василя Васильовича, з її п'ятьма синами, щодо спадщини князя Солтана Васильовича

1481 – дільчий акт між князем Михайлом Васильовичем та княгинею Марією (Ровенською), вдовою князя Семена Васильовича Колоденського, його дочкою, княгинею Анастасією (Гольшанською) та її чоловіком, князем Семеном Юрійовичем (Гольшанським), щодо частини спадщини князя Колоденського

1481 – дільчий акт між князями Михайлом, Семеном, Федором та Семеном Меншим Васильовичами

1482 – дільчий акт між князями Михайлом та Семеном Меншим Васильовичами

1485 – заставний акт князя Федора Васильовича княгині Марії Ровенській

1489 – віновий запис княгині Анастасії (Гольшанської) своєму чоловіку, князю Семену Юрійовичу

1504 – надавчий запис князя Семена Юрійовича (Гольшанського) своєму слугі, маршалку Грицьку Даниловичу

Оригінальна назва XV ст.		Сучасна назва, місце розташування (область, район, річка та її басейн)
В Збаразском повѣтѣ		
1	Баглов (1463)	Буглів, Т. о., Лановецький р-н, Буглівка, п. пр. Жираку, п. пр. Горині
2	Бакота (1463, 1481, 1482)	Бакоти, Т. о., Кременецький р-н, п. б. Горині
3	Бодаки (1482)	Бодаки, Т. о., Збаразький р-н, п. б. Горині
4	Бурсуковцы (1463) Борсуковци [1475], (1481)	Борсуки, Т. о., Лановецький р-н, п. б. Горині
5 6	Бутины два (1463), Будуинь (1481), Бутин (1482)	Бутин, Т. о., Збаразький р-н, л. б. Горині
7	Васковыцы (1480, Васковцы 1481) –	Васьківці, на Гніздичній, п. пр. Гнізної*
8	Вербовец (1463), [1475], (1481)	Вербовець, Т. о., Лановецький р-н, біля витоків Жираку
9	Верняковцы (1463, 1481)	Верняки, Т. о., Збаразький р-н, л. б. Гнізни, л. пр. Серету
10 11	Вишневцы два (1463) Вишневце, город, твержа (1475, 1478, 1481), и с мѣстѣчком и с тым селом што подь мѣстѣчкомъ (1482)	Старий Вишнівець, Т. о., Збаразький р-н, п. б. Горині
12	Влашиновцы (1463, 1478), Влашановъцы (1481)	Влашинці, Т. о., Лановецький р-н, біля витоків Жираку

13	Волочища (1463, 1481)	Волочиськ, райцентр Волочиського р-ну Х. о., л. б. Збруча
14	Волочища (1463)	
15	Вязовая (1481), Возовая (1482)	?
16	Гдѣхонєць (1463)	На Гнізній з притоками*
17	Гинштовцы (1463)	? Czynstowicz, Волочиської волості Збараських (1583)
18	Глубочек нижный (1463)	Великий Глибочок, Т. о., Тернопільський р-н, Нестерівка, п. пр. Серету; є ще Малий Глибочок, Т. о., Збараський р-н, Гнізна, л. пр. Серету
19	Гнєздичная (1463)	Гніздичне, Т. о., Збараський р-н, п. пр. Добрині, п. пр. Горині
20	Гнилица (1463)	Гнилиці і Гнилички, Т. о., Підволочиський р-н, Гниличка, л. пр. Самчика, п. пр. Збруча
21	Гущинцы (1463),	Гущанки, Т. о., Підволочиський р-н, Вовчок, п. пр. Сам-
22	двой Гущинцы (1481)	чика, п. пр. Збруча
23	Дворец з ставом (1481)	? Двірець, Т. о., Кременецький р-н, п. б. Ікви, п. пр. Стиру (дійсно зі ставом)
24	Добрая вода (1463)	Доброводи, Т. о., Збараський р-н, Гніздечна, п. пр. Гнізної
25	Долгошиинцы (1463)	?
26	Доманинка (1463, 1481)	Доманинка, хутір в складі с. Бережанка, Т. о., Лановецький р-н, Жирак, п. пр. Горині
27	Залужє (1463, 1481)	Залужжя, Т. о., Збараський р-н, Гнізна
28	Занковцы (1463)	На Гнізній з притоками*
29	Збараж, город (1463, 1481)	Старий Збараж, Т. о., Збараський р-н, Гнізна, л. пр. Серету
30	Зволохи под Мечитовомъ (1463)	Зволохи під Мечитовом, на Гнізній з притоками*
31	Иванчаны (1463)	Іванчани, Т. о., Збараський р-н, верхів'я Гніздечної
32	Иваня (1481)	Івання, Т. о., Кременецький р-н, Іванка, л. пр. Добрині, п. пр. Горині

33	Ивачев верхний (1463)	Івачів Горішній, Т. о., Тернопільський р-н, л. б. Серету
34	Ивачов нижный (1463), Ивачевъ нижний (1480), Ивачово (1481), Ивачовъ (1482) –	Івачів Долішній, Т. о., Тернопільський р-н, л. б. Серету
35	Клевановцов (1463)	Клебанівка, Т. о., Підволочиський р-н, Самець, п. пр. Збруча
36	Колоден, город (1463)	Колодне, Т. о., Збараський р-н, л. б. Гнізни
37	Кунаховичи (1481), Конаховичи (1482)	Кинахівці, Т. о., Збараський р-н, п. б. Горині
38	Лабянка (1463), Любянки (1481)	Нижчі та Вищі Луб'янки, Т. о., Збараський р-н, Самець (Слотівка), л. пр. Гнізни
39	Липяги (1463)	?
40	Листо, став Листкий (1481)	На Гнізній з притоками?
41	Литовский кут (1463, 1481)	На Гнізній з притоками*
42	Лозовое (1463),	Лозова, Т. о., Тернопільський р-н, Гніздечна, п. пр. Гнізної
43	две селе Лозовыхъ (1481)	
44	Лозы (1481, 1482)	Лози, Т. о., Збараський р-н, л. б. Горині
45	Лопушная (1463), Лапушная, Лопушное (1475), Лопушная (1478, 1481) –	Лопушне, Т. о., Лановецький р-н, біля витоків Жираку, п. пр. Горині**
46	Луцевичи –верхъ попова ставу селище гдѣ Л. седѣли (1463)	?
47	Манев (1463, 1475 Маневъ дворъ, 1478, 1481)	Маневе, Т. о., Лановецький р-н, п. б. Горині
48	Старый Манев (1463)	
49	Медыня (1463)	Медин, Т. о., Підволочиський р-н, Самчик, п. пр. Збруча
50	Мелная (1481, 1482)	Мильне (раніше Мельно), Т. о., Зборівський р-н, Гук, л. пр. Серету
51	Мечитовцы (1481), див. № 30	Мечитівці, на Гнізній з притоками*
52	Млиновци (1482)	Млинівці, Т. о., Кременецький р-н, л. б. Горині
53	Мойсѣевцы (1463)	На Збручі?*

54	Морозовцы (1463)	Морозовка, хут. у 8 верстах від Волочиська (1906), на Збручі*; в складі Волочиської волості Збаразьких (1583)
55	Мосорєвцы (1463, 1481)	Мусорівці, Т. о., Збаразький р-н, Гнізна
56	Мшанец (1463)	Мшанець, Т. о., Зборівський р-н, Верховинка, л. пр. Серету
57	Навиковцы (1463)	Новики, Т. о., Збаразький р-н, верхів'я Гніздечної
58	Новое село (1463)	Нове село, Т. о., Підволочиський р-н, Самчик, п. пр. Збруча
59	Обаринцы (1463, 1480, 1481), Обаринци (1482) –	Обаринці (з 1963 р. включені до с. Кобзарівка), Т. о., Зборівський р-н, л. б. Серету
60	Олексинец (1463, 1481, 1482)	Старий Олексинець, Т. о., Кременецький р-н, Іванка (чи Добринь), п. пр. Горині
61	Олишковцы (1463)	Олишківці, Т. о., Збаразький р-н, верхів'я Гнізної
62	Оловянчино (1463)	?
63	Опрѣливцы (1463), Опрѣловцы (1480, 1481) –	Опрілівці, Т. о., Збаразький р-н, Гніздечна, п. пр. Гнізної
64	Оревцы (1463)	Орівці, у верхів'ї Жираку*
65	Орошовцы (1463)	На Сереті чи Гніздичній?
66	Оскрятынцы (1463), Вскрятинцы (1481)	Оскрятинці, на Гнізній з притоками*
67	Островец (1463, 1481, 1482)	В складі Андріївської (Ново-Олексинецької) волості Вишневецьких (1583): Островець, хутір в складі с. Олишківці, Т. о., Збаразький р-н, верхів'я Гнізни; або ж десь на Горині*
68	Охрѣмовцы (1463, 1481)	Охримівці, Т. о., Збаразький р-н, Гнізна
69	Передмир (1463) Передьмирка [1475], (1481)	Передмірка, Т. о., Лановецький р-н, п. б. Горині
70	Порохная (1463)	Порохня, Х. о., Волочиський р-н, Жабокрик, п. пр. Бовенця, л. пр. Збруча
71	Розношинцы (1463, 1481)	Розношинці, Т. о., Збаразький р-н, Гнізна

72	Ронсв за Черняхом (1463)	Ренів, Т. о., Зборівський р-н, п. б. Серету
73	Рябчинцы (1463), Рабачинцы (1481)	Рябчинці, на Гнізній* (на місці Збаразького замку)
74	Ряшнівка (1463)	Решнівка, Т. о., Збаразький р-н, Самець, верхів'я Жираку
75	Согнѣковцы (1463) Посненсєвцы (!) (1481)	Стегниківці, Т. о., Тернопільський р-н, Гніздечна
76	Стриєвце две (1463),	Стрийка, Т. о., Збаразький р-н, Нетич (Сорока), л. пр. Гнізної
77	две Стриєвце (1481)	
78	Тараж (1463, 1475, 1478, 1481, 1482)	Старий Тараж, Т.о., Кременецький р-н, Іква, п. пр. Стиру
79	Тарасовцы (1463, 1481)	Тарасівка, Т. о., Збаразький р-н, Гнізна
80	Чепелева лука (1463)	?
81	Чернехов (1463)	Чернихів, Т. о., Зборівський р-н, п. б. Серету
82	Черниково дворище (1463)	?
83	Черниковцы (1463, 1481)	Чернихівці, Т. о., Збаразький р-н, Гнізна
84	Шейпаковцы половина (1463)	Шельпаки, Т. о., Підволочиський р-н, Самчик, п. пр. Збруча
85	Шимковцы (1463)	Шимківці, Т. о., Збаразький р-н, верхів'я Гнізної
86	Янковцы (1463, 1480, 1481), Янковци (1482) –	Іванківці (раніше Янківці), Т. о., Зборівський р-н, л. б. Серету
У Луцком повѣте		
87	Бегонье, Бегонь, приселокъ (1472, 1478)	Бегень, Р. о., Рівненський р-н, л. б. Горині
88	Городокъ, двор (1463, 1472, 1475, 1478, 1481, 1489)	Городок, Р. о., Рівненський р-н, Устя, л. пр. Горині
89	Дворец (1463)	Дворець, л. б. Устя, л. пр. Горині, частина м. Рівного
90	Добрынь (1472), (1478)	?
91	Житины обои (1467,	Великий Житин і Малий Житин, Р. о., Рівненський р-н, Кустинка, л. пр. Горині
92	1504)	
93	Заборол (1467, 1489, 1504)	Забороль, Р. о., Рівненський р-н, Кустинка, л. пр. Горині

94	Караєвичи (1463), Корыєвичи (1472), Караєвичи (1478)	Караєвичі, Р. о., Рівненський р-н, Устя, л. пр. Горині
95	Клименътовъ, приселокъ (1472, 1478)	Климентів, урочище на східній окраїні Городка
96	Козлин (1467, 1504)	Козлин, Р. о., Рівненський р-н, л. б. Горині
97	Обаров (1463, 1472, 1478)	Обарів, Р. о., Рівненський р-н, л. пр. Устя, л. пр. Горині
98	Перьшовича дворище (1467) –	Олександрія, Р. о., Рівненський р-н, Горинь (до 1594 р. – с. Першки)
99	Ставокъ (1485)	Ставки, Р. о., Рівненський р-н, біля Обарова
100	Студеняковцы (1463), Студеноковци (1475, Студянаковъцы (1481), Студенка (1485)	Студінки, урочище в с. Карпилівка, Р. о., Рівненський р-н, л. пр. Устя, л. пр. Горині
101	Тынное (1463)	Тинне, мікрорайон м. Рівного, л. пр. Устя, л. пр. Горині

Поселення перераховані в алфавітній послідовності давніх назв, незалежно від їхнього статусу; для сіл, які складають переважну більшість списку, такий не вказується.

Скорочення: Т. о. – Тернопільська обл.; Х. о. – Хмельницька обл.; Р. о. – Рівненська обл.; п., л. б. – правий, лівий берег; пр. – приток.

При ідентифікації поселень залучені, насамперед, географічні карти та довідкові відомості з мережі Інтернет. В окремих випадках використано також видання:

Źródła dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т. XIX. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. VIII. Ziemie ruskie. Wołyń i Podole / Opisane przez A. Jabłonowskiego (дані з поборового реєстру Волинського воєводства 1583 р.);

Список населенных мест Волынской губернии. – Житомир, 1906;

Собчук В. З історії... (локалізації деяких поселень, вказані у цій праці, в таблиці позначено зіркою *).

** Існує ще однойменне с. Лопушне (Кременецького р-ну Т. о.), яке у 1-й половині XVI ст. належало Вишневецьким. Але воно, напевне, було засноване не раніше початку XVI ст. на території, спірній між володіннями Вишневецьких (найближчими селами Тараж і Олексинець) та Олеською волостю Польської корони. У 1546 р., при розмежуванні литовсько-польського кордону, польський урядник Олеський

заявив, що «княжата Вишневські осадили двѣ селѣ на кгрунтѣ Олѣскомъ, на имя Крутнево а Бобровцы и польѣ села Лопушного». Представник же князя Дмитра Вишневецького, навпаки, заявляв, що польський пан Ян (Каменецький) осадив своїх людей «на властномъ кгрунтѣ князей моихъ» (Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильна, 1867. – Т. I. – С. 112, 110, 113).

Наукове видання

**КНЯЗИ НЕСВІЗЬКІ ТА ЗБАРАЗЬКІ:
XIII – ПОЧАТОК XVI СТОЛІТЬ**

Станіслав Келембет

Видання друге,
виправлене та розширене

Редактор Келембет С.М.
Оригінал-макет Келембет С.М.

ISBN 978-617-7715-21-3

Підписано до друку 09.06.2021.
Формат 60×90 1/16. Гарнітура Times.
Умов. друк. арк. 19,30.
Тираж 100 прим. Ціна договірна.

ПП «БІТАРТ»
вул. Івана Мазепи, 37-А,
м. Кременчук, Полтавська обл., 39600
свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 6234 від 14.06.2018

1. ЮРІЙ,
кн. Несвіжський.
† 1223

↓

2. ГРИГОРІЙ,
кн. Несвізький.
Зг. 1388

↓

3. ІВАН, кн. Несвізький. Зг. 1388 – 1410. ∞ Анастасія

СКОРОЧЕННЯ:
 † – помер, померла;
 ∞ – шлюб;
 зг. – згадується;
 кн. – князь;
 кнг. – княгиня;
 кнж. – княжна;
 ст. – староста.

4. ФЕДІР (ФЕДЬКО) НЕСВІЗЬКИЙ, кн. Збаразький, Вінницький та Хмільницький, ст. Кременецький, Брацлавський. Зг. 1431 – † 1435

—

5. ВАСИЛЬ І НЕСВІЗЬКИЙ, кн. Збаразький. † до 1463. ∞ Анна († 1463/1472)

—

6. ІВАН (ІВАШКО) НЕСВІЦЬКИЙ, ПЕРЕДІЛЬНИЦЬКИЙ Зг. 1433 – † 1467. ∞ з 1437/40 Ярохна Бибельська, кнг. Передільниця (зг. 1437 – † 1491/92)

7. ЮРІЙ НЕСВІЗЬКИЙ Зг. 1467. ∞ (?) Анастасія Іванівна Мушати

—

8. ВАСИЛЬ ІІ НЕСВІЗЬКИЙ, кн. Збаразький. Зг. 1463 – † 1474. ∞ Марія (?) († 1478/1481)

—

9. СЕМЕН НЕСВІЗЬКИЙ, ЗБАРАЗЬКИЙ, кн. Колоденський, ст. Кременецький. Зг. 1461 – † 1479/81. ∞ бл. 1460 кнж. Марія Михайлівна Степанська, кнг. Ровенська († 1517/18)

—

10. СЕМЕН СОЛТАН НЕСВІЦЬКИЙ, ЗБАРАЗЬКИЙ, кн. Вишневецький. Зг. 1459 – † 1472/73

—

11. ДАНИЛО НЕСВІЦЬКИЙ. До 1463 виїхав у Москву

—

12. ЯЦЬКО (ІВАН, ІВАШКО) НЕСВІЦЬКИЙ, ПЕРЕДІЛЬНИЦЬКИЙ Зг. 1467 – † 1491/92

—

13. МИХАЙЛО НЕСВІЦЬКИЙ, ПЕРЕДІЛЬНИЦЬКИЙ Зг. 1472–1499

—

14. Н дочка. ∞ Костько Радилівський (зг. 1464–1472)

15. МИХАЙЛО ЗБАРАЗЬКИЙ, кн. Вишневецький, ст. Брацлавський. Зг. 1475–1517. ∞ кнж. Агафія Полубенська († до 1516?)

—

16. СЕМЕН СТАРШИЙ ЗБАРАЗЬКИЙ Зг. 1478 – † до 1481?

—

17. ПЕТРО ЗБАРАЗЬКИЙ До 1478 виїхав до Москви

—

18. СЕМЕН МАНЕВСЬКИЙ (МАНЬ), кн. Збаразький. Зг. 1478 – 1482, † до 1512. ∞ Катерина Петр. Цебровська (зг. 1493 – 1501)

—

19. ФЕДІР (ФЕДЬКО) ЗБАРАЗЬКИЙ, ПОРИЦЬКИЙ Зг. 1478 – 1515. ∞ Барбара Поричка († до 1526)

—

20. СЕМЕН МЕНШИЙ ЗБАРАЗЬКИЙ Зг. 1478 – 1489

—

21. Н дочка. ∞ до 1495 (1) Іван Олександрович Стретович, підскарбій господарський

—

22. МАРИНА Зг. 1493. ∞ Івашко Яцкович Владика, писар господарський

—

23. АНАСТАСІЯ † 1511/16. ∞ до 1481 кн. Семен Юрієвич Гольшанський, ст. Луцький († 1505)

—

24. МАРІЯ Зг. 1482. ∞ кн. Юрій Михайлович Четвертенський

—

25. АННА Зг. 1482

—

26. ВАСИЛЬ НЕСВІЦЬКИЙ. Зг. 1484/85–1508 у Москві

—

27. ІВАН НЕСВІЦЬКИЙ. Зг. 1484/85 у Москві

